Dr L. A. RADEMAKER

AAN DE POORT VAN EEN NIEUWE WERELD

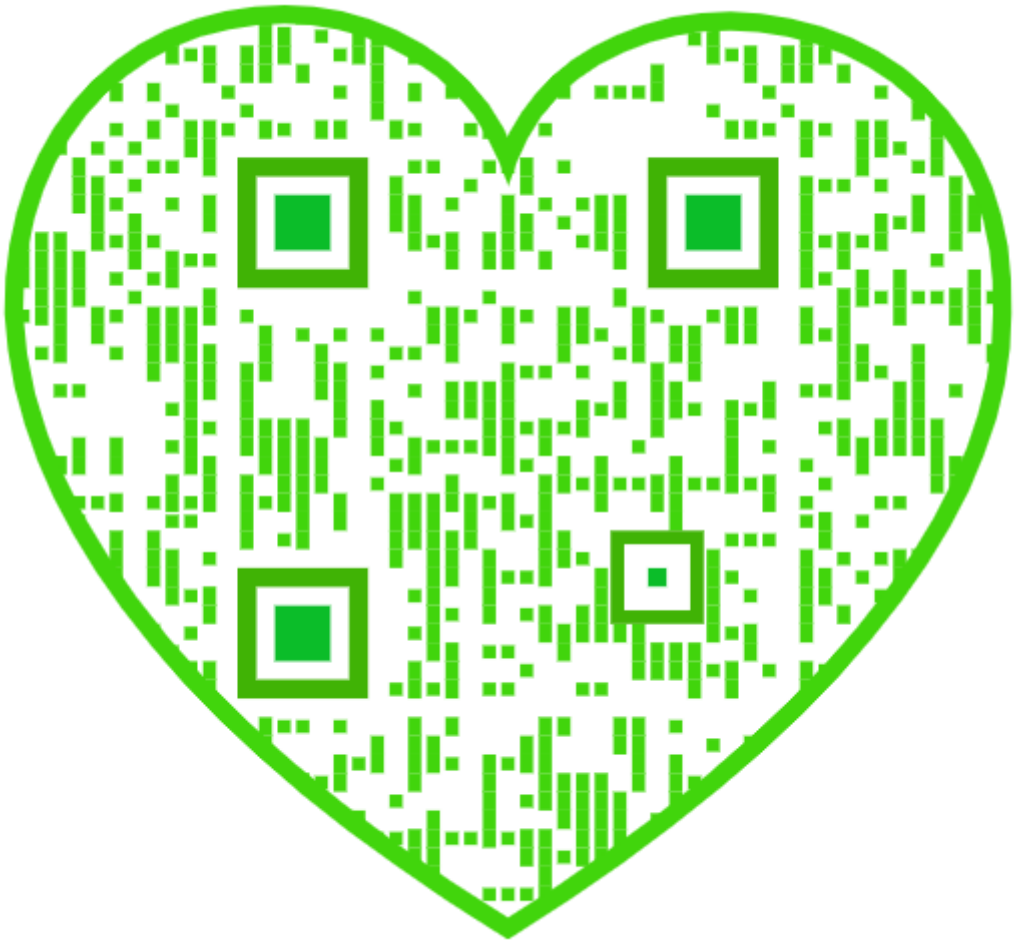

Van denzelfden schrijver
bij dezelfde uitgeefster:

AAN DE POORT VAN EEN NIEUWEN TIJD

HET WEZEN VAN DEN MENSCH
(Nederlandsche bewerking van
„Vom Wesen des Menschen")

CREMATIE
Vijfde Druk

VAN HEIDENDOM TOT HEDEN
(Nederlandsche bewerking van
„Die Religionen der Erde")

AAN DE POORT VAN EEN NIEUWE WERELD

Toen de schrijver op verzoek van de uitgeefster aan prof. R. Casimir een Inleidend Woord voor dit boek vroeg, ontving hij een negatief antwoord, dat zóó met de positieve vraag strookte, dat wij prof. Casimir verzocht hebben, het als Inleiding te mogen gebruiken. Prof. Casimir gaf toestemming, waarvoor wij hem onze erkentelijkheid betuigen.

Na verklaard te hebben, dat hij met werk letterlijk overladen is, en dat hij over een dergelijk boek alleen kan en wil schrijven na nauwgezette studie waarvoor hem de tijd ten eenen male ontbreekt, vervolgt prof. Casimir:

..... Ge hebt waarlijk geen introductie nodig. Ge schrijft zo alzijdig en levendig, omspant zulk een ruim gebied van geestelijke belangstelling en geeft zoveel genegen aandacht aan alle nieuwe geestelijke stromingen, die buiten traditionele bedding gaande, het leven van den mensheid willen dragen, en verder dragen naar beter tijden, dat het mij geheel overbodig schijnt, dat men iemand als U nog zou inleiden of aanbevelen.

Met vriendelijke groeten en de meeste

hoogachting

Uw d.w.

H. Casimir

DR. L. A. RADEMAKER

AAN DE POORT VAN EEN NIEUWE WERELD

A. J. G. STRENGHOLT'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V.
AAN DE LEIDSCHEGRACHT No. 11 TE AMSTERDAM

INHOUD

Blz.

INLEIDING 9

KLASSIEKE GODZOEKERS 15
Socrates (470—399 v. Chr.) 17
Pythagoras (500 v. Chr.) 20
Plato (427—347 v. Chr.) 23
Aristoteles (385—321 v. Chr.) 29

MODERNE GODZOEKERS 33
Rudolf Steiner 34
Krishnamurti 35
Frank Buchman 37
Spinoza 48

GOD, HOE HIJ IS EN DE OMGANG MET HEM 56

DE THEODICEE OF GOD VOOR DE RECHTBANK VAN DEN MENSCH 72
Waarom behoefte aan Theodicee? 75

THEODICEE IS ANTHROPODICEE 80
Gods familieplan met den Mensch 83

ZIJN LIJDEN EN LEED EEN BELETSEL OM GOD TE VINDEN? . . 87
Dostojewski 88
De schepping van den nieuwen Mensch 91
Tolstoi 94
Nietzsche 100

DE WET DER VOORBESCHIKKING 106
Hoe Martin Kojc den Mensch der toekomst ziet 106

WAT IS DE ZIEL EN WELKE ZIJN HAAR VERMOGENS? . . . 112

BERDJAJEF OVER GESCHIEDENIS EN MENSCHHEID 119
De crisis der geschiedenis 120
De crisis van den Mensch 125

DE MENSCHHEID VAN EENEN BLOEDE 134
De dwaasheid van den rassenwaan 134
Het ontstaan der rassen 137
Religie en ras 138

HET ANTI-SEMITISME, SCHANDVLEK DER CHRISTENHEID . . . 140

HET ANTI-SEMITISME, GEVAAR VOOR HET CHRISTENDOM . . 149

Blz.
DE MACHT VAN DEN GEEST 154
MENSCHEN ONDER ELKAAR 162
Aantrekking — Afstooting — Beider synthese 162
EEN VRAAGSTUK WAAR VELEN MEE VERLEGEN ZITTEN . . 172
KAN DE MODERNE MENSCH NOG OP DE TOEKOMST HOPEN? . 178
JEUGD EN TOEKOMST 184
HELDENVEREERING 189
HET NOG ALTIJD KWELLENDE PROBLEEM 196
Wat is de Mensch? 198
De reactie van den Mensch tegenover den dood 198
WIJ ZULLEN STERVEN — HEBBEN WIJ OOK GELEEFD? 204
DEGENERATIE EN CULTUUR 211
Een bemoedigende studie 211
De leer van Mendel 212
Het degeneratieverschijnsel 213
DE WEG IN HET ONBEKENDE LAND 219
Het Godsmysterie 219
HET ONBEKENDE LAND IS HET LAND VAN: GIJ ZIJT IK . . . 226
DE CRISIS VAN HET HUMANISME 234
De grondfout van het Humanisme 238
HET KONINKRIJK GODS OF HET KONINKRIJK VAN MARX . . 242
Oud en nieuw gezelschap van den Christus 249
Een Christelijke Internationale 257
RELIGIE EN HAAR BOODSCHAP 260
DE BIJBEL EN ZIJN OVERLEVERING 265
DE MEERWAARDE VAN HET CHRISTENDOM 270
Boeddhisme — Christendom — Islam 270
De drie wereldgodsdiensten 271
HET CHRISTENDOM EN DE WERELDGODSDIENSTEN 276
DE HUIDIGE TAAK VAN HET CHRISTENDOM 285
De Christenen en de veranderde wereld 286
AAN DE POORT VAN EEN NIEUWE WERELD 291
Engelands roeping 293
De fout der totalitairen 295
De ware democratie 296

INLEIDING

QUO VADIMUS? WAAR GAAN WIJ HEEN?

Dit boek zij begonnen met een toekomstvoorspelling, het gewaagdste wat misschien een sterveling in dit tijdsgewricht ondernemen kan. Toch voelt de samensteller zich er toe gedwongen, hoewel hij weet, wat wijlen Bolland 28 September 1921 in zijn beroemd-beruchte rede over: „De teekenen des tijds" gezegd heeft. „Mij althans," zeide hij, „doen de teekenen des tijds een kwade toekomst voorzien, waarin het democratische droombeeld van menschheidsgeluk door heerschappij der minderwaardigheid zal geworden zijn tot een ons allen zichtbare en tastbare ongerijmdheid, zonder dat toch die overmacht der minderwaardigheid zich laat afschaffen. Geestelooze en grove uitwendigheid van technologische beschaving mag een lange wijle voortduren, het Europeesche Westen heeft den besten tijd gehad."

Volmondig erkennen we, dat er veel profetie schijnt te schuilen in Bollands somber woord, ja het ziet er in de wereld op het oogenblik nog veel onheilspellender uit dan hij voorzien dorst.

Maar wat Bolland niet zien en niet weten kòn, zien en weten wij, namelijk dat de Geest, dat God door geestelijke en maatschappelijke revolutie bezig is Zijn wereld om te wentelen, te hervormen voor een betere. Daarvan getuigen de mannen en vrouwen die in dit boek aan het woord komen, de zieners en profeten, de geloovers en de durvers, die zelfs psalmen zingen in den donkersten nacht.

De samensteller plaatst zich met hoofd en hart naast hen. Hij voelt zich in de barensweeën van een nieuwen tijd, welke opgang en niet ondergang in zijn schoot verbergt.

Eén buitenlandsche en een binnenlandsche getuige mogen verduidelijken wat wij bedoelen. De eerste is *Alice A. Baily* met haar boekje *The next three years* en de tweede *J. H. Daniels* in *Theosophia.*

Men zal wellicht opmerken, dat beiden de allerlaatste en zoo verschrikkelijke jaren niet in hun voorspelling hebben betrokken, maar wat heeft dat te beteekenen, daar het front, waarheen hun gedachten wijzen, door steeds meer menschen wordt bezet en hun ideaal leeft in de besten van ons geslacht?

HET PROBLEEM DER IDEEËN

Er zal — schrijft miss Bailey — een neerdalen van licht op de menschheid komen, die de levensvoorwaarden en 's menschen kijk op de wereldgebeurtenissen zal veranderen en die een nieuwe eeuw zal inluiden, die zich zal onderscheiden door geschiktheid voor groepsynthese, samenwerking en door nieuwe mentale krachten, die zullen leiden tot een heroriëntatie van het verstand, zoodat dit met evenveel gemak in twee richtingen kan functioneeren. Het zal in staat zijn zich naar buiten te richten op de wereld van gemanifesteerde vormen en naar binnen op de wereld van synthese, eenheid en geest. Er zal een nieuwe houding ten opzichte van het leven komen, die zich zal uiten in een beter begrip van waarde, want het leven zal een beteekenis krijgen, die tot nu onbekend was. Er zijn drie hoofd-gebieden, die wanneer zij verhelderd zijn, de nieuwe eeuw zullen inluiden met haar nieuwe beschavingen, nieuwe wetenschappen en nieuwe godsdienst.

Het feit van God zal worden vastgesteld en 's menschen vragen in dit opzicht zal eindigen. Zulk een God zal geen ras of nationale God zijn; noch een Christelijke, Hindoe of Boeddhistische Godheid. Zulk een God zal geen verdichtsel van 's menschen scheppende verbeelding zijn of een uitbreiding van zijn eigen bewustzijn, maar een Godheid van *essentieel leven,* die de totale som is van alle energieën — de energie van het leven zelf, de energie van liefde, de energie van intelligentie, van actieve ervaring en de energie die de onderlinge inwerking voortbrengt tusschen het zichtbare en het onzichtbare. Zulk een God zal zeer zeker transcendentaal zijn, maar tegelijkertijd voorzeker immanent; een God van zulk een onmetelijkheid, dat de hemelen Hem verkondigen en zoo vertrouwelijk, dat het eenvoudigste kind Hem kan herkennen.

De drie woorden electriciteit, licht en leven drukken het goddelijke uit en hun synthese is God. Wanneer wij de drie als één kennen door eigen ervaring, dan kennen wij God.

Het probleem der onsterfelijkheid zal binnenkort worden opgelost in het rijk der wetenschap. Zekere geleerden zul-

len de hypothese der onsterfelijkheid als een basis om op te werken aannemen en daarop hun onderzoek baseeren.

Binnen de volgende 15 jaren zal het feit van het voortbestaan en van de eeuwigheid van bestaan uit het rijk der vragen in het rijk der zekerheid zijn gebracht. Er zal voor niemand meer twijfel bestaan, dat bij het afleggen van het stoffelijk lichaam, de mensch toch als een bewust levende entiteit overblijft. Men zal dan weten, dat hij zijn bestaan voortzet in een rijk, dat achter het stoffelijke ligt. Men zal weten, dat hij nog leeft, wakker en bewust. Dit feit zal op verschillende manieren worden aangetoond. De ontwikkeling van een kracht in het physieke ook van het menschelijk wezen (een kracht, die er altijd is geweest, maar die zeer weinig gebruikt werd) zal het etherisch lichaam openbaren en men zal de menschen dit lichaam zien gebruiken in eenige bepaalde ruimtelijke gebieden, terwijl hun doode of ontbindende physieke lichaam wordt achtergelaten.

Ook door een ontdekking op het gebied der fotografie zal het feit der overleving worden bewezen. (Wij herinneren hier aan de proeven van dr Watters, die het astrale lichaam zou hebben gefotografeerd, welke proeven, echter zonder resultaat, in het Laboratorium voor Zielkundig onderzoek te Amsterdam zijn overgedaan. — R.).

Zekere gebeurtenissen zullen meer doen om de sluier tusschen het zichtbare en het onzichtbare te vernietigen, dan eenig ander soort van werkzaamheid die tot heden werd ondernomen.

De volgende drie jaren en in mindere mate de volgende negen jaren zullen een gebeurtenis van zulke diepe en verreikende gevolgen kenmerken, dat er op het tijdvak, waarin we nu leven, teruggezien zal worden als op de Middeleeuwen. De wetenschap zal dieper doordringen in het gebied van het ontastbare en met hulpmiddelen en apparaten werken, die tot heden niet bekend zijn. Het vrijmaken van de krachten in het atoom zal een revolutionair tijdperk kenmerken en de wetenschap zal gaan werken met energieën en levensvormen, die tot nu toe niet bekend zijn. De spiritualisten zullen een ontdekking doen, waardoor de middelen

om in aanraking te komen met hen, die buiten het stoffelijk lichaam werkzaam zijn, aanmerkelijk zullen worden vergemakkelijkt en een groep mediums zal beginnen te handelen als tusschenpersonen van een aantal geleerden aan de innerlijke zijde van het leven en hen die nog in stoffelijke lichamen zijn.

Er wordt ons gevraagd onze tegenstanden en antipathieën te laten vallen, ook onze haat en onze rassenverschillen en te denken in termen van de ééne gemeenschap, het ééne leven en de ééne menschheid. Er wordt ons aan herinnerd, dat haat en afgescheidenheid de menschheid gebracht hebben tot den huidigen droevigen toestand. Er is op het oogenblik een aantal bevrijde menschen op de wereld, dat groot genoeg is om een verandering in de houding der menschheid en der publieke opinie mogelijk te maken.

Ons wordt ook gevraagd, om onszelf te rangschikken aan de zijde van de werkers aan constructieve doeleinden, die geen andere groepen of organisaties bestrijden en die het woord „anti" uit hun woordenlijst hebben geschrapt. Aan ons is de gelegenheid gegeven, aan de zijde te staan van hen, die stil en gestadig bouwen aan de nieuwe orde — een orde, die op liefde is gefundeerd — en van een broederschap, die gebaseerd is op de kennis, dat wij, ieder afzonderlijk en allen tezamen, ongeacht tot welk ras wij behooren, kinderen zijn van den Eenen Vader en die tot het besef is gekomen, dat de oude werkwijzen moeten verdwijnen en dat aan de nieuwe methoden een kans moet worden gegeven.

— — — — — — — — — — — —

Er gebeurt iets bizonders in de wereld, schrijft J. H. Daniels. Of men het gelooven wil of niet: de balanceerende slinger heeft een dieptepunt bereikt, we veeren weer omhoog in het eeuwige rhythme van de wenteling der dingen.

Maar het gaat moeizaam, o, zoo moeizaam, tegen de machtige aantrekking van het doode gewicht der aarde in.

De moeilijkheid is: de slinger door het kritieke punt heen te halen, de vastgeloopen menschenmassa te doen inzien,

dat ze slechts den hoek behoeft om te slaan om een prachtigen weg met de schoonste perspectieven voor zich te zien. Maar ze is nog onwillig, ze kijkt al maar achter om of naar rechts en links maar niet vooruit. En daarom ziet ze den hoek, den verlossenden hoek niet. Is het geluk niet altijd „round the corner?" Er zijn physieke en psychische moeilijkheden, die overwonnen moeten worden. De laatste zijn natuurlijk het lastigst te boven te komen. Met de stof hebben we het al aardig klaar gespeeld. We zijn zoover, dat niemand op de wereld aan iets gebrek behoefde te hebben, zelfs zonder er hard voor te werken. Dat beteekent, dat we zooveel kunnen produceeren als we willen. Wel kennen we nog niet precies het vermogen van ons productieapparaat en de mate van absorptie der consumenten, maar dat is een kwestie van statistiek en van rekenen. Waar 't aan schort dat is aan de geschiktste wijze om de producten aan den man te brengen.

Nu is 't de moeite waard te constateeren, dat men dat vóór 1579 in ons eigen land ook nog niet wist. De rijkjes van toen, allemaal souvereine staatjes, die geen inmenging van derden duldden, gingen alle hun eigen gang, vochten onderling en waren grootendeels self-supporting. De druk van Spanje perste ze echter stevig tegen elkaar en de Republiek der zeven Vereenigde Nederlanden kwam tot stand, waar, door de nood der tijden, de samenwerking ontstond, ook tusschen vroegere vijanden, om den gezamenlijken vijand te keeren. Nu kunnen we er ons niet meer indenken, dat Gelderland zou weigeren z'n producten te leveren aan Den Haag of alleen tegen een hoogeren prijs.

Dezelfde aaneensluiting als in 1579 tusschen de Nederlandsche republiekjes voltrekt zich thans in Europa tusschen de groote staten. En al zit er hier en daar nog 'n Philips II die probeert met ijzeren hand zijn gezag te handhaven — de tijd is tegen hem. De nood bracht de velen bijeen. Nog eenige keeren „nood", nog eenige malen hoog water of kans op vernietigend onweer en de constellatie wordt permanent: de wereldstatenbond is in wording en niemand houdt hem meer tegen, geen dictator in welk land ter wereld ook, integendeel, de dictatoren zijn het juist, die hem te voorschijn roepen: de Hemel gebruikt dikwijls de

zonderlingste werktuigen om zijn plannen ten uitvoer te brengen. Inplaats van dictators te verguizen, moesten wij ze eigenlijk loven voor de kranige wijze waarop zij de doeleinden dienen der wereld-revolutie, dat is de revolutie die de staten ertoe brengt tot samengaan. Zij dwingen hen om „in te gaan".

En het moet in het oog springen, dat momenteel het eenig deugdelijke middel om oorlog te voorkomen is: de aaneensluiting van de staten. Van 1579 af was oorlog tusschen Holland en Utrecht uitgesloten. Van het moment af, dat er een statenbond van Europa, vanaf het moment dus, dat deze politieke stap is gedaan volgt de rest vanzelf. Dan worden we Europeanen, al noemen we ons ook Belgen of Spanjaarden. Een Groninger noemt zich nog wel Groninger voor hij zegt Nederlander, maar daar is hij niet minder Nederlandsch om! Dan beginnen de grenzen te vervagen, dan komt er een natuurlijke uitwisseling der producten, zooals in ons eigen land, dan komt er één ruilmiddel m.a.w. één monetair stelsel, een centraal punt voor het algemeen credietwezen. En dat kàn, afgezien van de staatsvorm van elk land.

De Hemel is bezig de wereld tot dit besluit te forceeren. En daarom is 't waar dat er iets bizonders in de wereld gaande is. Wie ooren heeft, èn oogen!!

Zij mogen der lezers rijke deel zijn.

KLASSIEKE GODZOEKERS

SOCRATES - PYTHAGORAS - PLATO - ARISTOTELES

Het zal wel altijd onbekend blijven, wanneer de primitieve mensch tot bewustzijn van zichzelf en zijn omgeving kwam. Zeker is dit duizenden jaren geleden, misschien wel millioenen.

Intusschen is dit tijdstip van zeer ondergeschikt belang, daar wij uit de overlevering weten, dat met bewustwording onmiddellijk het zoeken naar God verbonden was. Talloos zijn de pogingen om God te vinden, talloos ook de Godsvoorstellingen, maar de simpele oplossing van Feuerbach, dat de mensch zijn God vormt naar zijn eigen beeld en dus precies het omgekeerde van de Bijbelsche voorstelling zou hebben gedaan, is toch onhoudbaar gebleken.

Het kan natuurlijk geen oogenblik ons doel zijn, een overzicht van 's menschen worsteling met het geweldige Godsprobleem te geven en wij willen enkel stil staan bij wat eenige geestelijke herossen van de Oudheid over het Wezen der wezens hebben gedacht. Het oogenblik daarvoor is gekomen, nu het inzicht in het Eeuwige Nu, dat Verleden - Heden - Toekomst tot één proces maakt, bij steeds meer menschen blijkt door te dringen.

Een bijzonder boekje zal ons ten gids zijn. Het heet: *Vóór en Na Socrates,* is geschreven door *prof. F. M. Cornford,* professor aan het Trinity College te Cambridge, voortreffelijk vertaald door *prof. dr J. H. Gunning Wz.* en van zooveel ophelderende en aanvullende aanteekeningen voorzien, dat bij den lezer weleens de wensch opkomt, dat prof. Gunning den heelen tekst maar voor zijn rekening genomen had.

Zeer juist merkt de vertaler op: „De beschaafde en denkende mensch van den modernen tijd, die meent, dat de Grieksche philosophie hem niets aangaat, vergist zich, want onder de problemen van den modernen mensch is geen enkel, dat niet reeds door de Grieken is ontdekt en gepeild, geformuleerd en opgelost. Natuurlijk op hun wijze, met

eenzijdigheden en tekortkomingen, waarvan het merkwaardige is, dat deze juist aan de Grieksche philosophie haar waarde voor alle tijden verleenen..... Als inleiding op alle philosophische studie bestaat geen beter middel dan kennismaking met de Grieksche philosophie; zij is dus volstrekt onmisbaar voor elken modernen en iederen toekomstigen wijsgeer; maar ook voor den beschaafden leek, die iets meer wil begrijpen van het geestesleven van zijn eigen tijd dan wat aan de oppervlakte zichtbaar is.

In een artikel van zijn hand in het tijdschrift *Het Nieuwe Leven* komt *dr J. D. Bierens de Haan,* als ware hij er bij geroepen, dit bevestigen, als hij schrijft: „De Grieksche mensch beleeft de humaniteit naar alle zijden. Hij is onze meest wezenlijke voorouder en de stichter van Europa, van wien Europa zich nooit geheel zal losmaken, zonder dat het zichzelf te gronde richt."

Van zijn kant verzekert prof. Cornford: „Plato en Aristoteles behooren tot de grootste vaders der Christelijke kerk. Niettegenstaande enkele kettersche leeringen hadden zij in de Middeleeuwen best kunnen zijn gecanoniseerd, wanneer zij maar niet een paar eeuwen vóór..... Christus geboren waren. Achter beiden staat Socrates."

De naam van Socrates leeft nog onder ons allen voort, hoewel wij hem alleen kennen door wat leerlingen over hem hebben geschreven, maar is het wel algemeen doorgedrongen, dat hij is de *ontdekker der menschelijke ziel?* Vóór hem hebben de denkers van Griekenland ook naar God gezocht en zij meenden dien te vinden door het beschouwen en overdenken van de dingen om zich. Ook Socrates heeft aanvankelijk maar steeds onbevredigd langs dien weg gespeurd, tot iemand hem voorlas uit het boek van Anaxagoras, die leerde dat de wereld was ingericht door een Intellect. Dat woord is voor Socrates een openbaring geworden en het deed hem voor 't eerst en voor alle tijden de ziel aanwijzen als kenbron van het levensdoel en als vindplaats van God. Dit is niet het Gnothi se auton (Ken u zelf) van het Delphisch orakel, welke spreuk in het genoemde boekje de betere vertaling van „Kom tot zelfkennis" verkreeg; de Delphische spreuk betrof het lichaam, Socrates ontdekte de ziel en in

dit verband is weer heel merkwaardig, dat dr P. Sterkman het nog steeds bestaande Socrates-probleem tracht op te lossen door het vermoeden dat Socrates feitelijk *een nieuwen godsdienst* heeft willen brengen.

SOCRATES (470—399 v. CHR.)

Sinds Socrates den mensch „ontdekt had" heeft alleen de mensch hem geïnteresseerd, wendde hij van de uiterlijke wereld zich af en de innerlijke wereld toe. Al kan ik ook, meende hij, den oorsprong des levens in het grijs verleden niet te weten komen, dan kan ik toch het doel van het leven hier en nu leeren kennen.

Wat is het doel van het leven, van uw en mijn leven? Met die vraag verontrustte Socrates de menschen van zijn tijd. Het leven nemende als een geheel vroeg hij, of de doeleinden die wij najagen, werkelijk en in zich zelf waarde hadden of wel slechts middelen waren om iets anders te bereiken, dat ons begeerlijk voorkomt. Socrates was van oordeel, dat het geluk te vinden was in wat hij noemde *de volmaking der ziel* en dat alle andere doeleinden, die de menschen najagen, strikt genomen op zich zelf waardeloos zijn. Volmaking der ziel is wat wij zouden noemen *geestelijke volmaking*. Om daartoe te komen was noodig een onmiddellijk inzicht in de waarde van de verschillende dingen, welke wij begeeren. Dit inzicht noemde hij zelfkennis, het besef van een „Ik" of van een ziel in ons, welker volmaking het ware doel des levens is. Zedelijke volmaking moet de gangbare zedelijkheid vervangen, welke bestaat in het zich onderwerpen aan de tucht en voogdij der samenleving.

Dat dit of dat goed is of rechtvaardig, weet ik pas, leerde Socrates, wanneer ik dat uit eigen overtuiging weet en zoodra ik dit uit mij zelf weet, heeft alles wat men mij vertelt omtrent wat andere menschen gelooven, voor mij geen wezenlijke waarde meer. Kennis van zedelijke waarden is een zaak van onmiddellijk inzicht, zooals wanneer ik zie, dat de lucht blauw is en het gras groen. Indien dan ook een mensch een complete persoonlijkheid wil worden, moet hij moreel autonoom worden en zijn eigen leven onder eigen toezicht stellen. Socrates was van oordeel, dat *de rechter*

binnen in ons onmogelijk zijn functies aan een plaatsvervanger kan overdragen. Daarom is opvoeding (hoe zoekt hij steeds de jeugd! —) het openen van de oogen der ziel en het bevrijden van hun blik van de nevelen van vooroordeel en ingebeelde wijsheid, die in werkelijkheid niets anders is dan tweedehandsche meening.

Socrates werkte, zegt Cornford, aan de omzetting van de moraliteit van dwang en verbod in eene van hooger orde, ongeveer op dezelfde wijze als de Bergrede de wetgeving van Sinaï vergeestelijkt.

Socrates' houding omtrent voortbestaan na den dood is die van een agnosticus geweest.

Het is begrijpelijk, dat Socrates zich met zijn leer de vijandschap van Athene op den hals haalde. In het bijzonder beschuldigde men hem de jeugd te verderven. Anytus is zijn aanklager geweest.

Socrates had zijn leven kunnen redden, maar hij weigerde de voorwaarde: het opgeven van het zoeken naar waarheid en levensroeping. Hij is liever voor zijn ontdekking van de waarde der menschelijke ziel en zijn overtuiging omtrent het menschelijk levensdoel gestorven.

In zijn beroemde rede voor de rechtbank van Athene heeft Socrates zelf zijn leer meesterlijk uiteengezet. Niet alleen ter eere van zijn nagedachtenis, maar ook om de..... actualiteit van haar inhoud, volge zij hieronder:

Wanneer gij mij op de door u genoemde voorwaarde wildet vrijspreken, dan zou ik dit tot u zeggen: „Mijne heeren Atheners, ik dank u hartelijk en ben u zeer verplicht voor uw vriendelijke bedoeling, maar ik zal toch liever God gehoorzamen dan ulieden en zoolang ik adem en daartoe in staat ben, zal ik nimmer ophouden met philosopheeren en u te vermanen en wien ik ook maar van u tegenkom te betoogen op de wijze als ik gewoon ben, n.l.: „Waarde vriend, gij zijt een Athener, d.w.z. een burger van de grootste en om haar wijsheid en macht meest vermaarde stad en gij schaamt u niet u in te spannen om zooveel mogelijk geld en roem en eer te verwerven, maar om verstand en waarheid en om den welstand (de volmaking) uwer ziel bekommert gij u niet?" En wanneer dan iemand uwer mij zou tegenspreken,

zeggende, dat hij zich wel degelijk daarom bekommert, dan zal ik hem niet aanstonds loslaten en mij verwijderen, maar ik zal hem uitvragen en van alle kanten bekijken en op de proef stellen en, mocht 't mij blijken, dat hij de voortreffelijkheden, waarop hij aanspraak maakt, niet kent, dan zal ik hem aan de kaak stellen en hem zeggen, dat hij 't minste geeft om wat 't meeste waard is en minder belangrijke dingen hooger aanslaat. En dat zal ik doen met ouderen zoowel als met jongeren, wien ik maar ontmoet, met vreemdelingen zoowel als met stadgenooten, maar toch liefst met stadgenooten, daar gij mij immers zooveel nader staat. Want weet wel, dit is Gods bevel en ik voor mij geloof, dat u nog nooit grooter zegen in uw stad en staat is te beurt gevallen dan deze mijne gehoorzaamheid in den dienst van God. Want met mijn rondgaan beoog ik niets anders dan u allen, ouderen en jongeren, te overreden, om u nergens zoozeer om te bekommeren, noch om uw lichaam noch om uw geld als om uw ziel, om die zoo goed mogelijk te maken, zeggende: deugd wordt niet geboren uit rijkdom, maar uit de deugd ontspringen voor de stervelingen rijkdom en alle andere zegeningen, zoowel in het particuliere als in 't openbare leven. Indien ik nu door zulke redenen de jongelieden op een verkeerden weg breng, des te erger voor mij, maar als iemand beweert, dat ik iets anders zeg, dan liegt hij. Ik zou dus zeggen, mijne heeren Atheners, één van beiden: gelooft Anytus op zijn woord of niet, veroordeelt mij of spreekt mij vrij, maar verwacht niet dat ik anders zal optreden dan ik deed, al moest ik er ook vele malen voor sterven.

Hoewel nu eigenlijk Plato, Socrates' beroemdst geworden leerling, dadelijk aan de beurt moest komen, lijkt het toch beter eerst Pythagoras te behandelen, omdat deze naast Socrates grooten invloed op dezen wijsgeer en diens wereldbeschouwing heeft gehad en omdat Pythagoras doet begrijpen, waarom Spinoza zijn more geometrico (op de wijze van de wiskunde) als vorm van zijn denken koos en omdat de algemeen als koel en rationalistisch beschouwde mathematische denkvorm dit heelmaal niet behoeft te zijn.

PYTHAGORAS (± 500 v. CHR.)

De Pythagoreesche wijsbegeerte droeg, schrijft Cornford, een mathematisch karakter, maar zij was doortrokken van een mystieken en religieuzen geest. Ook Pythagoras liet geen geschriften, enkel de inspiratie van een machtige persoonlijkheid achter, doch hij heeft geen Plato gehad om zijn bezielend wezen te vertolken. Pythagoras leefde voort in een door hem gestichte broederschap des gemeenen levens, prototype van Geert Grootes stichting en de..... vrijmetselaarsloges. Pythagoras stelde Plato in staat, Socrates' zieleleer tot een wijsgeerig stelsel van wereldbeschouwing uit te breiden. De geschiedenis der philosophie stelt soms Pythagoras voor met een Januskop: godsdiensthervormer en wiskunstenaar. Deze tweezijdigheid verlokte de geschiedschrijvers om den godsdienstigen Pythagoras met een korte, vergoêlijkende verklaring zijn afscheid te geven (komt meer voor. — R.) en alle aandacht te concentreeren op den wetenschappelijken Pythagoras en zijn mathematische leer, dat het wezen der dingen is te vinden in de getallen. Maar dat is niet de manier om de wereldbeschouwing van een groot wijsgeer te kunnen begrijpen. Een philosophisch genie ziet 't gansch heelal als een éénheid; het bergt zijn opvattingen en beschouwingen niet op in twee aparte laden een voor de Zondagen en een voor de week. Wij beginnen Pythagoras te begrijpen, wanneer wij inzien, dat 't verbindende lid tusschen de twee zijden zijner philosophie is het *begrip van harmonie* zoowel in stoffelijke als geestelijke wereld.

De kiem van de mathematische philosophie was een ontdekking, niet op 't gebied der wiskunde, maar van de muziek. Pythagoras ontdekte, dat de volmaakte consonanten van de notenschaal, de quart, de quint en de octaaf, kunnen worden uitgedrukt in verhouding van de getallen 1, 2, 3 en 4, die te zamen het volmaakte getal 10 uitmaken. De verhouding van de octaaf tot de tonica is als van 2:1, die van de quint als van 3:2, die van den quart als van 4:3. Deze ontdekking werd ongetwijfeld gemaakt door op een monochord (éénsnarig instrument) met een beweegbare klem de afstanden te meten, noodig voor 't voortbrengen der volmaakte consonanten. Een genie als Pythagoras was noodig, om hierin

een beginsel van wereldverklaring te zien, dat licht wierp op het gansche samenstel der natuur.

Wanneer men een vinger laat glijden over de snaar van een viool, verneemt men een regelmatig onafgebroken stijgenden of vallenden toon, die blijkbaar nog verder zou kunnen rijzen of dalen, wanneer de snaar verkort of verlengd werd. Houdt men den vinger stil op de punten, die door de bovengenoemde verhoudingen worden aangenomen, dan hoort men een beperkt aantal tonen, die harmonieus samenstemmen. Deze harmonische combinatie, die in alle toonschalen dezelfde is, geeft ons den sleutel tot de gansche architectuur der muziek en openbaart ons een wereld niet slechts van orde, maar ook van schoonheid, een „Kosmos".

Wanneer men de lijn dezer gedachte doortrekt in de physieke richting, dan voert zij tot de Pythagoreesche leer, dat de realiteit der dingen niet ligt in een ongeordende en onbegrensde materie, maar, omgekeerd in vorm en maat, verhouding en getal. Alle dingen, die wij kunnen zien of tasten, vertegenwoordigen of belichamen getalsverhoudingen. Onder dit gezichtspunt van meetbare hoeveelheden kan de geheele natuurlijke wereld worden bezien en verklaard.

Deze ontdekking, dat de sleutel der natuurwetenschap in de mathesis gevonden wordt, is een van die geniale intuïties, die, geboren in de kindsheid van het philosophisch nadenken, nog altijd dienst doen als leidend beginsel voor de wetenschap. Of zeggen de natuurkundigen onzer dagen ons niet, dat de wetten, die de materieele wereld beheerschen, moeten worden uitgedrukt in mathematische vergelijkingen?

Zich vervolgens wendende van de beschouwing van den makrokosmos der natuur tot den mikrokosmos van 's menschen lichaam en ziel, zag Pythagoras, dat het lichaam, zijn schoonheid, kracht en gezondheid, afhankelijk is van een harmonie van stoffelijke elementen, en van zijn tijd af werden zoowel de theorie als de praktijk der Grieksche geneeskunde voor een groot gedeelte beheerscht door het beginsel, dat genezen is 't herstellen van een door ziekte verstoord evenwicht of verhouding. Ditzelfde beginsel werd nu ook toegepast op de ziel, d.w.z. dat „goedheid" of „deugd" voor de ziel is wat gezondheid is voor 't lichaam.

Ten slotte is ook de menschelijke ziel verwant met de omringende natuur. Pythagoras' leer van de zielsverhuizing is gegrond op het denkbeeld, dat 't leven in alle levende wezens 't zelfde is, dat goden, menschen en dieren één gemeenschap vormen, bezield door één en hetzelfde levensbeginsel, dat van den een op den ander kan overgaan. De ziel is onvernietigbaar en naarmate zij er al of niet in slaagt zich met zichzelf en de wereld in harmonie te brengen, is zij bestemd om, in een volgend bestaan, in de rangorde der levende wezens een hooger of lager peil in te nemen.

Men kan zich zonder veel moeite indenken welken indruk de kennismaking met zulk een philosophie moest maken op een geest als die van Plato, die reeds door Socrates was ingewijd in de zedeleer van 't streven naar volmaking.

Het is merkwaardig, dat de grootsten van het menschelijk geslacht weinig of geen schrift hebben nagelaten omtrent de geestelijke verovering, welke zij konden maken en waarmee zij den menschelijken horizon mochten uitbreiden. Alleen door de waarheid, welke zij vonden, *in leven om te zetten*, overtuigden zij de wereld, dat hun vondst geen hersenschim was. Wisten zij het al, dat de letter vaak doodt? Het kan ook zijn, dat zij voelden, hoe moeilijk het is nieuwe waarheid in oude taal uit te drukken en hoe groot daardoor de kans, misverstaan te worden, omdat de menschen altijd met hun taal oude begrippen in het nieuwe brengen.

Welnu, Socrates en Jezus hebben ieder een genie gehad, dat hun leer heeft verspreid. Socrates-Plato, Jezus-Paulus. Maar niet zonder gevaar wordt geestelijk erfgoed aan een genie overgedragen, want het genie gaat onweerstaanbaar zelf aan het werk, bepaalt zich niet tot een bloot weergeven van 's meesters woord, maar werkt het uit en dat uitwerken kan zoo'n omvang krijgen, dat de vraag rijst, of Socrates zijn leer in Plato's geweldig geestesgewrocht, Jezus de zijne in Paulus' zeker niet minder geweldige heilsdogmatiek zou herkennen.

Bij Cornfords meesterlijke inleiding tot den denkreus Plato en vooral bij de Anamnese (het terugroepen in het geheugen) wordt men sterk herinnerd aan de lezing, welke dr. Wester-

man Holstijn in den Haag gehouden heeft en waaruit blijkt, dat de steeds voortschrijdende psycho-analyse, welke zich al tot het..... embryon uitstrekt, de regionen van Plato's anamnese schijnt te naderen. Ook de Spiritisten zullen misschien vrij sterke verwantschap met Platonische denkbeelden kunnen vaststellen.

PLATO (427—347 v. CHR.)

't Is een groot geluk voor Socrates geweest, dat hij een Plato gevonden heeft, om zijn ontdekking van de menschenziel tot de heele menschheid te brengen.

Toen Socrates stierf was Plato ongeveer 22 jaar en hij bleef schrijven tot zijn dood, op 80-jarigen leeftijd. Hoeveel het genie ook van Socrates' erfenis verwerkte, de kern van Plato's philosophie is gebleven de nieuwe Socratische *zedeleer der geestelijke volmaking*. Onder Plato's handen werd, schrijft Cornford, het zaad tot een boom, welks takken zich over den ganschen hemel uitbreidden. Plato heeft de leer tot een stelsel van wereldverklaring uitgewerkt, dat ook de natuur omvatte, waarvan Socrates zich juist, door de Ionische wijsbegeerte af te wijzen, had afgewend. Over de vraag echter, waar Socrates eindigt enPlato begint, zijn de geleerden het vandaag nog niet eens, maar vast staat, dat de Socrates van Plato is de ware Socrates, een figuur, die elk karakter van de Grieksche en Romeinsche Oudheid tot op het laatste uur van haar verval en ondergang heeft bezield en aangevuurd.

De oudere dialogen van Plato geven antwoord op deze belangrijke vraag.

De zedelijkheid van het streven naar volmaking, door Socrates ingezet, vereischt een voortdurende inspanning van de ziel in de richting van een ideaal van volkomenheid. De eerste voorwaarde voor 't succes van zulk een streven is een duidelijke voorstelling van het doel, als wèl onderscheiden van de dwaallichten van het vermaak. Wanneer wij de handelingen, die door verschillende volken en verschillende gemeenschappen als „rechtvaardig" worden beschouwd, nader onderzoeken en met elkaar vergelijken, dan stuiten wij op

een verwarde en verbijsterende veelheid van tegenstrijdige meeningen. Zeden en gewoonten, in het eene land gebillijkt, worden in een ander land veroordeeld. De nieuwe zedelijkheid van 't streven naar volmaking echter is aan geen land of volk gebonden, maar is universeel. Derhalve kan er slechts één ideaal van volkomenheid zijn, gemeengoed van de geheele menschheid en slechts één maatstaf, waarnaar alle gewoonten en handelingen beoordeeld moeten worden. Hieruit trok Plato de gevolgtrekking dat zulk een term als *rechtvaardigheid* algemeene geldigheid bezit, onafhankelijk van al de variëteiten van rechtvaardigheid, die op verschillende tijden en plaatsen aan de markt worden gebracht. Deze absolute beteekenis kan worden gedefinieerd en gekend en dat is wat Plato een „eidos" of „idea" noemde, woorden, afgeleid van een werkwoordstam, die „zien" beteekent dus zooveel als „beeld", „gestalte", „vorm" of „ideaal", „model". Dit „model" is vastgelegd in het wezen der dingen, mitsdien onveranderlijk en buiten bereik van de willekeurige beschikkingen van eenige groep van menschen. Nemen wij de Rechtvaardigheid. Zij is niet een bloote idee, in den zin van een bedenksel van onzen geest, want die bedenksels zijn verward en tegenstrijdig en kunnen ons niet meer geven dan een vaag en onvoldoend vermoeden van wat de Rechtvaardigheid zelf is.

Hier nu, in het kennen en aanvaarden van het ideaal, ligt het onwrikbaar fundament, waarop een hervormde maatschappij moet worden opgebouwd. Een wijsgeer is hij die naar deze kennis tracht en willig is haar te aanvaarden. Vandaar Plato's uitspraak, dat 't menschdom nooit tot rust zal komen voordat de wijsgeeren koningen worden. Tot op dit punt is Plato's eigen theorie de natuurlijke voortzetting van Socrates' praktijk.

Zooals reeds werd meegedeeld, heeft de wijsbegeerte van Pythagoras zeer grooten invloed op Plato gehad. Een stroom nieuwe gedachten kwam Plato's gedachtenwereld binnen.

Het *eigenlijke Platonisme* dateert van het oogenblik, dat de Socratische en de Pythagoreesche denkstroomen in elkaar

vloeien. Van Socrates leerde Plato, dat de problemen van het menschelijk leven moeten worden opgelost door de zedeleer van het streven naar volmaking, van Pythagoras, hoe deze beschouwing kon worden uitgebreid buiten het gebied van menschelijke aangelegenheden tot een wijsgeerig stelsel, dat al het bestaande omvat. In tegenstelling met het Ionische materialisme, zocht Plato den sleutel der natuur niet in den aanvang maar aan het einde, niet in mechanische oorzaken, die van achteren opduwen, maar in doeleinden, die van voren trekken, een verlangen en streven wekkend naar het model der ideale volkomenheid, niet te realiseeren in ruimte en tijd, waarmee echter niet is gezegd noch bedoeld, dat zij op zich zelf *onreëel* of denkbeeldig zou zijn. Integendeel, de wereld der volmaakte modellen bevat alles wat werkelijk *reëel* is. Realiteit kan niet worden ontzegd aan dingen, die eeuwig en onvermijdelijk zijn en door de ziel kunnen gekend worden. Deze „Ideeën" bezitten al de eigenschappen, die kenmerkend worden geacht voor *substanties*. Hier moet de substantialiteit worden opgespoord, niet waar de Ioniërs haar zochten, in den donkeren en golvenden afgrond der materie. De onveranderlijke wereld der Ideeën regeert den vloed van het worden in tijd en ruimte, zooals de maan door haar aantrekkingskracht de nimmer rustende getijen der zee regeert. Het Platonisme is dus een stelsel, dat het door Socrates verkondigde moreele beginsel, het streven naar volmaaktheid, uitbreidt tot een verklaring van *alle* bestaan.

Nemen we weer het begrip *Rechtvaardigheid*. Wij kunnen het niet verkrijgen door alle mogelijke soorten van handelingen en instellingen te verzamelen en met elkaar te vergelijken, die door verschillende menschen en verschillende gemeenschappen „rechtvaardig" genoemd worden, want geen enkele daarvan is een volmaakte en algemeen als zoodanig erkende belichaming der rechtvaardigheid. De volmaakte rechtvaardigheid kan niet als een gemeenschappelijk bestanddeel uit al de leden der verzameling worden geabstraheerd of gedestilleerd.

De theorie der Anamnese antwoordt op onze vraag, dat de kennis der volmaakte ideeën, ja, alle kennis omtrent waar-

heid en werkelijkheid, ten allen tijde in de ziel aanwezig is, maar verborgen en onbewust. Wat wij „leeren" noemen of de ontdekking van een waarheid, is het weer opleven van deze begraven kennis en haar opstijgen boven den drempel van het bewustzijn. De ziel op zoek naar kennis, wordt geleid door haar eigen vaag besef van een werkelijkheid die bestaat en er altijd is en nog slechts noodig heeft in helderder licht en in het juiste verband met de andere deelen van de werkelijkheid gezien te worden. Wanneer dus kennis steeds in de ziel aanwezig is, dan moet de ziel ook onsterfelijk zijn en kunnen bestaan, onafhankelijk van het lichaam en zijn zintuigen. Zij moet alle werkelijkheid reeds in een vorig bestaan aanschouwd hebben, eer zij in het lichaam inging. Destijds heeft zij het bewustzijn ervan verloren, maar ze opgeborgen in de herinnering, waaruit zij weer kan te voorschijn komen door de anamnesis. Deze „herinnering" is echter niet hetzelfde als wat wij gewoonlijk daaronder verstaan; het is niet een register van door de zintuigen binnenkomende berichten van ervaringen, opgedaan gedurende dit stoffelijk leven, maar de inhoud ervan is on- of boven-persoonlijk, dezelfde in alle menschelijke wezens en deze is nooit ontleend aan of gedestilleerd uit zintuigelijke ervaringen.

Plato zou een treffende bevestiging hiervan hebben kunnen vinden in de ontdekking van den jongen Pascal. Toen Pascal nog een kind was, zou zijn vader, bevreesd, dat zijn liefhebberij voor abstracte wetenschap hem zou verhinderen behoorlijk Latijn en Grieksch te leeren, er voor gewaakt hebben, dat er ooit in tegenwoordigheid van den knaap over wiskundige onderwerpen gesproken werd; het eenige wat hij er van mocht weten, was, dat het iets te maken had met verhoudingen van lijnen en met de uitgebreidheid van lichamen in drie dimensies. Dit was voor het kind genoeg om in de eenzaamheid van zijn eigen kamer op eigen gelegenheid de meetkunde te ontdekken. Met behulp van een stuk houtskool teekende hij op de vloer de figuren van driehoeken en parallelogrammen, welker namen hij niet eens kende. Hij was nog geen 12 jaar oud, toen hij reeds de noodige definities en axioma's had uitgevonden en hij was al gekomen tot de 32ste stelling uit het eerste boek van Euclides, voordat zijn

geheim ontdekt en het verder opsporen der meetkunde hem belet werd. Deze kennis was niet door een onderwijzer in zijn geest ingedragen, maar door dien geest zelf te voorschijn gebracht door middel van intuïtie en deductieve redeneering. Dit geheele proces is mogelijk, omdat de door den geest bewerkte stof, in casu de figuren der meetkunde, behoort tot wat Plato noemt de *intelligibele* dingen, in tegenstelling tot de *waarneembare*. De driehoek bijv., door Euclides beschreven en bestudeerd, is niet een met houtskool geteekende figuur van drie lijnen, noch een voorwerp met drie hoeken, dat men tasten kan. Figuren of voorwerpen, begrensd door drie volmaakt rechte lijnen, bestaan niet, nooit en nergens.

Iedere driehoek dien men zich in den geest voorstelt, is òf gelijkbeenig òf gelijkzijdig òf ongelijkzijdig; hij kan onmogelijk alle drie tegelijk zijn. Maar *de* driehoek wordt niet op één van die drie manieren bepaald. De wereld der mathematische waarheden is dus *een intelligibele wereld, buiten 't bereik van de lichamelijke zintuigen.* Wanneer de ziel zich van de zintuigen losmaakt, kan zij vrijelijk deze wereld van ongeziene redeneering bereizen. Intuïtie en deductieve redeneering kunnen van waarheid tot waarheid voortschrijden, want iedere waarheid is aan alle andere waarheden verbonden door de keten der logische noodzakelijkheid. Wij kennen niet alleen een nieuw ontdekte waarheid met zekerheid als zoodanig, maar wij weten ook, waarom zij waar moet zijn. Dit is *kennis* in den vollen zin des woords. Anders dan meening of geloof is zij volkomen helder en vrij van innerlijke tegenstrijdigheden en kan ook niet door eenige van elders ontleende gronden aan 't wankelen worden gebracht.

Zoowel in Plato's leer der anamnese als in de Pythagoreesche philosophie, is dus onze kennis van de volmaakte denkgewrochten en waarheden der wiskunde nauw verbonden met het geloof aan een volmaakbare, onsterfelijke ziel. Plato zag bovendien in, dat de voorwerpen der wiskundige kennis van dezelfde orde zijn en dezelfde intelligibele realiteit bezitten als de voorwerpen van de „kennis" van Socrates, de idealen van zedelijke volmaking, naar welke de mensch

zijn levensgedrag heeft te regelen. Aan beide schrijft hij hetzelfde zelfstandig bestaan toe, dat onafhankelijk is van den stroom van de voorbijgaande dingen en gebeurtenissen in den tijd. En de ziel, die de kennis daarvan bezit, is bij recht van geboorte *een burger van die werkelijke wereld.* De dood is niets anders dan de volkomen losmaking van de onsterfelijke ziel uit de boeien des lichaams, en 't leven van den „beminnaar der wijsheid" is een voorbereiding of „repetitie" voor finale bevrijding.

Volgens Cornford heeft deze leer van onsterfelijkheid nooit deel uitgemaakt van Socrates' onderwijs. Plato leert deze dan ook pas in zijn Phaedo. In den Phaedo gebruikt Plato de erkende vrijheid van den dichter van verzonnen gesprekken, om die leer Socrates zelf in den mond te leggen. De onsterfelijke geest, die in den Phaedo *ziel* heet, wordt vereenzelvigd met dat ware *zelf,* dat Socrates ontdekt had, het redelijke *ik,* dat streeft naar geestelijke volmaking. Plato is er niet zoo zeker van, dat eenige graad van volmaaktheid in deze tijdelijke wereld kan bereikt worden, maar hij is er volmaakt zeker van, dat de volmaaktheid verwezenlijkt wordt in een wereld buiten den tijd, d.w.z. *niet in de toekomst, maar in het eeuwige heden.*

Ook hierin gaat de philosophie van Plato verder dan Socrates, dat zij de leer van het streven naar volmaking niet beperkt tot het gebied van menschelijk leven en gedrag, maar haar toepast op de verklaring van de geheele natuur.

In den Timaeus heeft Plato zijn visie van het heelal voor den leek in een mythe verduidelijkt. Volgens dezen dialoog kan de wereld alleen worden begrepen als 't gewrocht van een bedoeling, gericht op een ideaal van volkomenheid. Het intellect is de geest van den goddelijken kunstenaar, die zelf goed zijnde, een wereld verlangt te scheppen, voorzoover als mogelijk even volmaakt als hijzelf. De volmaakte Ideeën zijn 't model of het patroon, naar hetwelk hij het heelal vormt in de bestaansvormen van ruimte en tijd. Dit heelal zelf is een levend schepsel, met een ziel zoowel als met een lichaam, niet een levenlooze chaos van stoffelijke atomen, door de doellooze winden van het toeval door de eindelooze ruimte voort-

gezweept. De ziel der wereld is afgestemd op de verhoudingen en getallen der muziekharmonie, haar lichaamsvormen zijn afgemeten naar die der meetkunde.

Men weet, dat Plato een Idee-Staat volgens zijn Ideeënleer ontworpen heeft, 'n staat waarin de wijsgeeren koning zouden zijn en hun inzicht desnoods met geweld opleggen. Dit beteekent, dat Socrates' ideaal van zelfbepaling voor ieder mensch, die door zelfkennis wordt voorgelicht, voor de zooveelste maal plaats moet maken voor het uitwendig gezag van de wijzen over de onwijzen.

In Plato's staatssfeer kan de door Socrates ontdekte geest niet leven. De door Socrates ontdekte ziel kan zich niet onderwerpen aan de wetten van een staat, die kleiner is dan het Rijk van God.

ARISTOTELES (385—321 v. CHR.)

Aristoteles, de gouverneur van Alexander den Groote, de man wiens geweldige kennis misschien door geen enkelen anderen sterveling is geëvenaard (de beroemde Encyclopaedia Brittannica besteedt aan Aristoteles meer bladzijden dan aan welken anderen geleerde ook), kwam op zijn 18e jaar te Athene, aangelokt door den roem van Plato, die toen zestig jaar was. Tot Plato's dood is hij een vurig bewonderaar van zijn meester gebleven en hoewel hij in zijn hart Plato nooit verzaakte, is hij in zijn leer diametraal tegenover het Platonisme komen te staan. Wantrouwde Plato de zintuigen, Aristoteles was verliefd op de studie der ervaringsfeiten. Hij ontkende een zelfstandige Ideeënwereld; de wereld is reëel en substantieel. Toch wordt Aristoteles' gedachtengang niet minder dan de Platonische beheerscht door *het denkbeeld van een streven naar volmaking,* dat de meester van Socrates had geërfd.

Er is niet aan te denken, ook zelfs maar een poging te doen, om van den schier alzijdigen Aristoteles op deze plaats ook zelfs maar een indruk te geven. Volstaan kan worden met de mededeeling, dat ook hij gezocht heeft naar de eenheid in de verschijnselen van mensch en wereld. Cornford heeft voor Aristoteles' religieuze streven weinig waardeering,

maar het streven der Katholieken Aristoteles' God te verchristelijken wijst naar een heel andere richting en wij gelooven, dat Spinoza onder hetzelfde euvel geleden heeft als Aristoteles. Ook Aristoteles zou nòg best een paar discipelen als Bierens de Haan en Carp, die het religieuze wezen van Spinoza zoo overtuigend op den voorgrond wisten te plaatsen, kunnen gebruiken, om aan te toonen, dat beide geestesreuzen recht hebben op een beoordeeling, welke berust op een beschouwing van hun werk *in zijn geheel.*

Hoè verschillend Aristoteles gelezen kan worden blijkt b.v. uit het boeiende boek van *Anna Maria Roos* over *Verborgene Kräfte* (gedruckt in Würzburg bei Paul Scheiner), dat in Aristoteles' studie over de ziel zelfs aanleiding vindt, om bij hem bekendheid met wat wij thans „bilocatie" en uittreding van de ziel noemen, te veronderstellen. Aristoteles schreef: „Dat men moest onderzoeken of de ziel alle toestanden met het lichaam gemeen heeft dan wel of haar iets bijzonders moet worden toegekend. Als er eigenschappen en toestanden bestaan, welke alleen de ziel bezit, dan moet deze van het lichaam gescheiden kunnen worden".

„Vanzelfsprekend bedoelt — schrijft Anna Maria Roos — Aristoteles hier niet de scheiding van lichaam en ziel bij den dood. Deze scheiding kan niet worden betwijfeld. De wijsgeer bedoelt hier blijkbaar een scheiding, welke reeds in dit leven kan plaats vinden".

Cornford geeft de volgende uiteenzetting van *Aristoteles' wereldleer:*

De wereld heeft begin noch einde; zij is niet een vlottende afbeelding van een onveranderlijke werkelijkheid, zij is zelf reëel en substantieel. Aristoteles is een mensch van deze wereld, vreemd aan elk verlangen om haar te verwisselen voor een andere en betere. Integendeel, hij tracht altijd weer tot haar terug te keeren, zich te ontdoen van de wereldvreemdheid van het Platonisme en weer banden aan te knoopen met de philosophie van het gezond menschenverstand.

En toch, met al zijn verzet tegen Plato en verheerlijking van het gezond menschenverstand en de empirie, toch heeft Aristoteles nooit opgehouden een Platonist te zijn. Zijn ge-

dachtengang wordt, niet minder dan die van Plato, beheerscht door het denkbeeld van een streven naar een uiteindelijke volmaking, dat zijn leermeester van Socrates geerfd had, het denkbeeld, dat de eigenlijke oorzaak en de ware verklaring der dingen niet moeten worden gezocht bij den aanvang maar bij het einde. Ook de philosophie van Aristoteles is ten slotte een finalistische, d.w.z. eene die de dingen verklaart uit hun bestemming.

Dit einddoel, hetwelk alle de werken der natuur bestemd zijn te verwezenlijken, is de specifieke vorm der levende wezens. Zulke vormen nemen in de huishouding der levende natuur een plaats in, die hun aanspraak geeft op gelijkstelling met de mathematische en ethische „modellen" in Plato's intelligibele wereld. Heeft dan de natuur zelf niet een zeker geheimzinnig besef van een doel? Inderdaad bedient Aristoteles zich soms van bewoordingen, welke aan Spinoza's „Deus sive Natura" (God of Natuur) herinneren.

Hier, in de levende dingen, die geboren worden en groeien en hun type reproduceeren, vindt Aristoteles den hartader en het middelpunt der werkelijkheid. Als hij maar 't geheim van hun organisme kon ontraadselen.

Aristoteles vond hier het begrip *potentialiteit* uit en nog kan de wereld het niet zonder zijn „potentieele energie" stellen. Edoch, wanneer hij de grenzen der biologie overschrijdt om het gebied der natuurwetenschap in haar geheel te betreden, dan komt hij niet uit zonder een God aan te nemen, maar deze God is niets anders dan 't einddoel van alle streven naar volmaking. Zoo diep had dit denkbeeld wortel geschoten in Aristoteles' geest, dat 't ten tooneele wordt gevoerd als de verklaring van alle beweging en verandering in de natuur. De oorzaak of reden, niet alleen van de levensbewegingen maar van alle beweging zonder onderscheid, is niet te zoeken aan het begin maar aan het eind.

De redeneering, die het bewijs moet leveren voor het bestaan van zulk een wezen, mist voor een modern wetenschappelijk verstand alle bewijskracht en doet een koude rilling gaan door het godsdienstig gemoed.

De activiteit van het goddelijk denken is van bespiegelenden, niet van practischen aard; het blijft besloten in zich-

zelf en straalt niet uit in actie. God werkt niet in op de wereld, hij heeft niet eens kennis van haar.

De Platonische liefde, besluit Cornford, is het ontbrekende element, waarmee Dante en zijn scholastieke leermeesters het Aristotelische „verlangen" trachtten te versmelten tot die „liefde die de zon en de sterren beweegt" (Dante). Maar dit komt van elders en zelfs het genie van een Dante kan de versmelting niet aannemelijk maken.

Wij hebben het gevoel, dus geen bewijs, dat Cornford over Aristoteles als Godzoeker te hard oordeelt.

MODERNE GODZOEKERS

STEINER — KRISHNAMURTI — BUCHMAN

Na de klassieke Godzoekers willen we de kennismaking hernieuwen met eenige moderne en in de eerste plaats op *Rom Landau* en zijn merkwaardige boek *God is my Adventure* (Ivor Nicholson and Hatson limited, London) de aandacht vestigen.

De schrijver is een Godzoeker op buitenkerkelijken weg, en dit zoeken bracht hem in persoonlijke aanraking met de geesten in Oost en West, die nieuw licht omtrent God beweren ontvangen te hebben, dus met de moderne occultisten en mystici. Hij las, bezocht en sprak graaf Keyserling, Stefan George en Bô-Yin-Râ, dr Rudolf Steiner, Krishnamurti, Skri Meher Baba, George Jeffreys, dr Frank Buchman, P. D. Ouspensky en Gurdjieff.

Buitengewoon boeiend en levendig vertelt hij van zijn reizen om God te vinden en zoo is zijn boek het eenige tot dusver bestaande boek geworden, waarin men de nieuwe geestelijke beschouwingen bij elkaar vereenigd kan vinden. Hij geeft eerst objectief wat hij hoorde en zag, waarna hij zijn geestelijken oogst onderwerpt aan de kritiek van zijn hoofd en hart. Bladzijde-groote portretten van de geesteshelden sieren het boek, dat ongetwijfeld een der lezenswaardigste producten is van de moderne boekenmarkt.

Wij willen van de drie mannen van onzen tijd, die de meeste volgelingen mochten krijgen, een en ander uit Landau's geschrift meedeelen: dr Rudolf Steiner, Krishnamurti en dr Frank Buchman. Rom Landau blijkt vol bewonderende waardeering voor Steiner en Krishnamurti; over Buchman is hij veel minder goed te spreken, maar dit kan wel samenhangen met de omstandigheid, dat hij Buchman nooit persoonlijk te spreken kon krijgen, hoewel dit hem herhaaldelijk werd beloofd.

Over alle in het boek behandelde personen weet de schrijver ook historische bijzonderheden te vertellen, welke nog niet of althans zeer weinig bekend waren.

Het boek van Landau is de vrucht van vijftien jaren reizen en studeeren. Hij werd tot die inspanning genoopt door de ontdekking van de volstrekte macht van den geest over het lichaam, welke waarheid voor de moderne beschaving nagenoeg gestorven was. Zij verzuimde tot ons aller ongeluk de opvoeding van den geest, terwijl zij aan die van het lichaam alle aandacht wijdde.

Er komt een tijd, meent Landau, dat wij elke ziekte door de kracht van den geest zullen genezen en dat wij gemeenschap zullen hebben met onze vrienden op het andere halfrond door geestelijke processen. Wij kunnen echter niet verwachten, dat de menschheid ontwikkeld zal zijn tot een therapie van geestelijken inhoud voor een of twee generaties voorbijgegaan zijn.

Het boek wil niet, vervolgt hij, de zekerheid schokken van hen, die een vast geloof hebben en het is ook niet geschreven voor hen, die alles verwerpen wat niet met een feit kan worden bewezen. De meeste werkzaamheden van de hier beschreven mannen zouden in de 19e eeuw bovennatuurlijk zijn genoemd, maar mannen, die de waarheid zochten, hebben altijd het bovennatuurlijke doorvorscht. Of we Prometheus gekluisterd, Hamlet, Faust dan wel Homerus, Dante, Milton, Shelley lezen, altijd vinden wij hen bezig met verborgen krachten, welke uit onbekende landen het lot der menschen bestieren.

Als we eindelijk nog even aangeven, dat Landau Keyserlings uitspraak: „Geloof is de centraalste vorm van kennis en godsdienstig geloof haar hoogste varieteit", tot de zijne maakt, dan begrijpt men heelemaal de geweldige inspanning van dezen modernen Godzoeker.

RUDOLF STEINER

Na een uitvoerige levens- en milieubeschrijving en de vermelding van een ontroerende ontmoeting met den reeds erg afgetakelden Nietzsche vervolgt hij:

Reeds op 36-jarigen leeftijd had Steiner een wereldbeschouwing. Hij was geen abstract wijsgeer maar een wetenschappelijk geschoold realist. Geest was voor hem niet iets *buiten* de natuur, maar er *in*. De mensch was het eenige wezen, dat kon handelen, voelen en denken in volle bewustheid van hetgeen hij deed. Steiner vroeg echter van den mensch, dat hij deze gaven zou gebruiken, om de wereld niet van een intellectueel maar van een geestelijk centrum uit te beschouwen. Dat zou de verborgen krachten, die het leven besturen, ontsluieren. Nooit trachtte hij deze krachten te benaderen door trance of exaltatie, de methode van de meeste menschen, die supernormale gaven bezitten. Alle op occulte wijze verkregen kennis moest in volle bewustzijn gecontroleerd worden. Op die wijze streefde hij naar een kennis, dieper dan eenige kennis, door moderne wetenschap aangeboden. Tot dusver had hij die alleen verspreid gevonden in verschillende godsdiensten en antieke en middeleeuwsche geheime leeren. Die opvatting omtrent kennis deed hem uit

de Theosophische Vereeniging treden en zich geheel afzijdig houden van de theosofische Krishnamurti-verwachtingen. Hij ontwierp zijn Anthroposofie, waarin hij geestelijke werkelijkheid trachtte om te zetten in physische werkelijkheid.

Weinig menschen hebben zooveel vijanden gehad als Steiner, hetgeen begrijpelijk is door het revolutionair karakter van zijn leer.

Steiner geloofde, dat Jezus Christus voor de geheele menschheid deed wat Mozes voor de Joden en Aristoteles voor de Grieken heeft gedaan. Volgens hem is het leven van Christus de hoofdgebeurtenis in de wereldhistorie en alles wat daarvoor gebeurde slechts een geestelijke voorbereiding. De kruisdood onderscheidt den Christelijken godsdienst van alle andere. Christus leerde niet alleen, maar stierf ook voor zijn leer. Het Christendom begint met een daad, de andere godsdiensten met een leer. Christus' dood werd de grootste verandering in de menschelijke historie en in ieder individu, onverschillig ras of godsdienst. Hij veranderde niet alleen den mensch maar ook de aarde waarop hij leeft. Het essentieele van Golgotha lag voor Steiner in het feit, dat Christus zijn offer in volle bewustheid bracht. Het zelfopgelegde offer geeft ieder onzer de macht in het mysterie van Christus' leven en dood te treden. Door binnen te treden in dit mysterie kan de mensch begrip krijgen van de macrocosmos buiten hem en de microcosmos in hem.

Steiner heeft, volgens Landau, de kennis van het modern occultisme meer dan iemand anders vooruit gebracht. Hij is de wetenschappelijke leeraar van de waarheid onder de moderne zieners, die haar trachten te vinden door religie, philosophie, mythische openbaring of artistieke inspiratie. Hij is niet tevreden met één aspect van de waarheid, maar hij komt haar naderbij langs honderd verschillende kanalen. Steiners weg naar God had een wetenschappelijk en een occult karakter.

KRISHNAMURTI

Het opstel over Krishnamurti heeft een bijzonder karakter. Landau was tweemaal zelf te Ommen en hij behoorde tot de intimi op het kasteel Eerde. De schrijver voelde dadelijk sympathie voor den jongen Hindoe, maar van zijn leer kon hij

niet veel begrijpen en niet zonder zekere ironie vertelt hij van de Ommensche volgelingen, die veel meer over Krishnamurti praatten en hem napraatten dan dat ze hem begrepen. Feitelijk heeft hij Krishnamurti pas begrepen, nadat deze zich van de Theosophie, Annie Besant, de Ster en alle menschelijke vereering had los gemaakt. Het volgende is ontleend aan een kampervaring te Ommen:

Krishnamurti's toespraken waren te vaag, om mij eenig helder antwoord op mijn vragen te geven. Ik hoopte bij zijn volgelingen beter te slagen. Zij waren heel vriendelijk en kwamen mij 'n eind tegemoet; zij spraken over reïncarnatie en karma met een begrijpenden lach om hun lippen, alsof zij het hadden over den eersten trein van Ommen naar den Hoek van Holland. Zij deden al hun best om Krishnamurti te copieeren, vriendelijk en ernstig te zijn of grappen te maken en te toonen, hoe blij ze wel waren, maar van hun vroegere problemen en van de problemen, waarmee de heele wereld worstelde, hoorde ik niets.

Toen gaf ik mij zelf maar de schuld van mijn intellectueele ontgoocheling, want ik was zeer gesteld op den jongen Hindoe. Anders zou ik zeker weggegaan zijn.

Toch had Krishnamurti werkelijk invloed op mijn leven. Het kan enkel toeval zijn, maar een feit is, dat ik na de eerste ontmoeting met hem (op een regenachtigen Zondag in Westminster) niet meer gerookt heb.

Van mijn zeventiende jaar af rookte ik (pl.m. 30 sigaretten per dag). Ik was er aan verslaafd. Nooit had ik eenige poging gedaan het te laten, want ik vond daar geen enkele reden voor. Nòg weet ik niet, waarom ik 't dien dag opgegeven heb. Krishnamurti en ik raakten zelfs het onderwerp niet aan en ik wist niet eens, dat hij niet rookte. Hoe het zij ik heb sinds dien niet meer gerookt, al heb ik nog dagen met een gevulden koker in mijn zak geloopen.

Een ander gevolg van die eerste ontmoeting is minder gemakkelijk te beschrijven: namelijk een mystieke ervaring. In half slapenden en half wakenden toestand voelde ik mij wegzinken in een licht, terwijl ik mij onzeggelijk gelukkig voelde. Het geluksgevoel was ongekend hevig, het gaf zoowel een gevoel van welbehagen als van pijn. Hoe lang het duurde

weet ik niet, maar ik verbeeld mij dat het niet langer was dan een fractie van een seconde. Toen het voorbij was, ontwaakte ik volbewust en ongelooflijk dankbaar.

Deze voorvallen toonden mij dat Krishnamurti's inwerking op mij krachtig genoeg was, om zelfs mijn intellectueel verzet te overwinnen.

Nadat Krishnamurti de om hem opgetrokken vereeringsgevangenis tot den laatsten steen had afgebroken, schreef Landau:

„Ik was blij, dat ik nooit aan Krishnamurti's oprechtheid twijfelde, noch aan zijn innerlijke geestelijke waarde. De gebeurtenissen van Augustus 1929 versterkten den eersten indruk, welken ik te Westminster ontving".

FRANK BUCHMAN

Rom Landau heeft dr Buchman slechts één keer in zijn leven ontmoet, maar met de Oxfordbeweging maakte hij in meer dan één land kennis en hij bezocht ettelijke House Parties.

Van Buchmans uiterlijk schrijft hij: Het eenige ding, wat hij niet suggereert, is godsdienst. Hij zou een bankdirecteur of een goed Amerikaansch impresario kunnen zijn.

Op een bezoek aan Engeland in 1908 kreeg Buchman een visioen van het kruis en dat visioen heeft over zijn volgende loopbaan beslist. Dit visioen kreeg hij niet te Oxford maar te Keswick. De eerste House Party in Europa had plaats in Augustus 1921 te Cambridge.

Landau vindt Buchman een geniaal organisator. Hij houdt zich op den achtergrond, maar past er wel voor op, de leiding niet uit handen te geven. Buchman handhaaft een weelderige levenswijze onder zijn groepen. Toen een groepslid daarover eens een opmerking maakte, antwoordde hij: „Waarom zouden wij niet in de eerste hotels gaan? Is God niet een millionnair?" Buchman verkeert dan ook graag in hooge en goed gesitueerde kringen.

Landau erkent, dat de Oxfordbeweging een geweldigen omvang heeft gekregen en omtrent den stichter verklaart hij niemand te kennen, die zoo geprezen en becritiseerd wordt.

Na een objectieve beschrijving van doel en werkwijze der Oxfordbeweging: volledige overgaaf van het leven aan Gods leiding, belijdenis van zonden aan God en aan een mensch, herstel van gedaan onrecht, absolute reinheid, onzelfzuchtigheid, eerlijkheid en liefde, deelen met den naaste geestelijken en stoffelijken nood dus verandering van eigen leven en de levens van anderen, oefent Landau kritiek.

Helaas gelooven de groepen, zegt hij, dat zij zich voor alle kritiek moeten afsluiten en zij vergeten dat niet alle kritiek tegenstand beteekent. Deze overmatige vrees maakt den indruk van innerlijke zwakte. Het schijnt, dat zelfs in de Beweging geen kritiek wordt geduld (Miss Harrison in haar boek Saints Run Mad). Als dat waar is, sluiten de groepen, meent Landau, zich opzettelijk af van het denkend deel van hen, die de Beweging met sympathie waarnemen. Een van de eerste dingen, welke vele vrienden van de Beweging vervreemden is haar bewering, dat er maar één weg leidt naar waarheid, geluk en Christelijk leven en dat deze is de door dr Buchman voorgeschreven weg. Volgens Landau hebben vroegere zondaars ook wel hun weg tot God gevonden, zonder dat zij behoefte voelden, hun zonden in het publiek te belijden en zonder de bewering, dat hun alleronbeduidendste beslissingen direct door God waren voorgeschreven. Landau heeft ook groot bezwaar tegen den bekeeringsijver van zooveel jonge menschen, die practisch van het leven nog niets weten en hij haalt nog een uitlating van miss Harrison aan: „Het is een gezond teeken dat zoovelen van de Buchmanbekeerlingen spoedig weer afvallen".

Tegen de Buchman-Stilte heeft Landau — na nog opgemerkt te hebben dat de stilte een belangrijk element van alle godsdiensten is — ook bezwaar. Hij voelt deze in strijd met den woordenvloed van de deeling, de belijdenis en de verandering van anderer levens en hij meent, dat de Oxforddianen dwalen in hun geloof, dat zoo'n „stille tijd" een direct contact met God tot stand brengt. Miss Harrison vertelt, een House Party te hebben bijgewoond, waarop Godsleiding gevraagd werd voor het bepalen van de fooi aan het hotelpersoneel.

Landau zet dan uiteen, waarom, volgens hem, Buchman

zooveel succes in Engeland had. De Engelschman kent de belijdenis in het openbaar, emotioneele en met zichzelf tevreden menschen belijden graag hun zonden. De Engelschman houdt van simpele religie, enz.

De meeste fouten, welke den ernstigen waarnemer afschrikken, zouden, meent Landau, gemakkelijk goedgemaakt kunnen worden, als de houding der „Buchmannieten" minder hoog was, als zij naar goed bedoelde kritiek luisterden en als zij toegaven, dat in een reveil, dat vooral de „betere standen" zoekt, het gevoel moet in toom worden gehouden door het verstand. De afkeer van de groepsmenschen van intellectueele of zelfs maar ernstige conversatie verraste hem telkens, als hij met hen in aanraking kwam.

Als ik — eindigt Landau — mijn telkens en telkens beloofde ontmoeting met dr Buchman werkelijk gekregen had, zou ik tot hem gezegd hebben: Ik bewonder veel van uw beginselen, maar ik hoop dat u uw beweging minder frivool zult willen maken. Uw verwerping van alle kritiek zal op den duur slechte politiek blijken. Ik ben blij, kennis te mogen maken met den meest geslaagden en bekwaamsten geestelijken vernieuwer van onzen tijd.

Wat heeft *Rom Landau* van zijn speurtocht naar God als blijvend geestelijk bezit meegebracht. Men vindt het in het hoofdstuk *The living God* (De levende God).

Een eclecticus, d.w.z. iemand die uit het geestelijk oud en nieuw met hoofd of hart het z.i. beste uitkiest en dat in een soort eigen leerregel of stelsel omzet, is Rom Landau gelukkig niet. Het hoofdstuk over den Levenden God is het getuigenis van iemand, die wat hij neerschrijft heeft doorleefd en beleefd en dat maakt het zoo tintelend van echtheid.

De waarde van Landau's innige confessie wordt verhoogd, doordat zijn leven na over zonnige hoogten te zijn gegaan, met een naar menschelijke berekening absolute bestaanszekerheid, werd geleid naar diepe diepten van vertwijfeling met bedreiging van den aardschen bedelstaf, ja men kan van hem zeggen, dat hij in een lange periode van aardsche rampen alles verloor behalve het..... *geloof*. Maar dat in 's levens smeltkroes beproefde geloof is dan ook zóó volkomen genoegzaam gebleken, dat het hem een boek deed schrijven, waaruit *de nieuwe mensch* u op elke bladzijde, als de verhevene boven alle aardsch verdriet, tegemoet komt.

Rom Landau begint zijn geloofsbelijdenis met de opmerking, dat Mysticisme en Occultisme altijd bestaan hebben,

maar eeuwenlang in het Oosten, het klooster, de esoterische school, bij enkele heiligen en het meest bij fanatici waren opgeborgen. Thans is de toestand heel anders. Hoewel nog schoorvoetend bemoeien geleerden, ook schoolgeleerden, zich meer en meer met deze verschijnselen en de verschijnselen zelf zijn niet meer beperkt tot secten of kringen, die elkaar jaloersch hun bezit benijden, maar ze liggen open voor ieder, die begeert er van te weten. Schoolwetenschap en occulte wetenschap, twintig of dertig jaar geleden nog streng van elkaar gescheiden, naderen elkaar zoo dicht, dat de scheidingslijn vaak haast niet meer zichtbaar is.

Sir James Jeans en steeds meer geleerden van grooten naam met hem erkennen de wereld van den geest; Sir Ambrose Fleming, beroemd door de Draadlooze, verklaarde Januari 1935 in een toespraak op het Victorian Institute: „de oorsprong van den mensch moet gezocht worden in de scheppende macht van een zelfbewust Schepper"; sir Arthur Eddington zeide op zijn Amerikaansche lezingen in 1934 o.a.: „Het wezen van elke werkelijkheid is geestelijk en ik ben er niet zeker van, dat de mathematicus onze wereld beter begrijpt dan de dichter of de mysticus."

Wat mij het meest heeft getroffen op mijn vijftienjaarsche studiereis is, verzekert Landau, dat alle ware leeraars *dezelfde waarheid* trachten te vinden. De verschillen worden alleen veroorzaakt door hun staat van bewustheid, hun land van geboorte of hun methode.

Landau gaat op dat punt niet verder in en verwijst naar wat hij over de groote leeraars schreef, want hij wil alleen die kennis geven, welke hem door het dagelijksch leven werd bevestigd, aangezien die kennis alleen werkelijk nut heeft. Waarheid is niet, wat we voor den Zondag bewaren, maar wat we elke minuut van ons leven noodig hebben. Het is zoo jammer, meent hij, dat de meeste godsdiensten in zoo dogmatische vormen worden opgediend, dat zij niet veel invloed meer kunnen uitoefenen op ons leven van allen dag.

Het grondbeginsel van alle leeraars uit alle volken en tijden, is, volgens Landau, geweest het: *Ken U zelf*. De zelfkennis is kennis van de inwendige wereld in ons, den

weg naar waarheid en dus naar God. Zoodra we een flits van de waarheid krijgen, begrijpen we, dat de innerlijke vereeniging met God niets anders is dan een leven volgens de Christelijke hoofddeugden. Eén van de grootste openbaringen in mijn leven is geweest, toen ik voor het eerst begreep dat het inwendig leven, het leven van den geest, identiek is met het leven zooals het volledigst is verwerkelijkt door *Jezus Christus*. Het oorspronkelijk Christendom bracht dan ook enkel dat leven, toen het nog niet was ontwricht en bedorven door dogma's, dwang, eigengerechtigheid en mechanisatie.

Landau komt dan op meditatie en concentratie, behandelt de Oostersche en Westersche methoden voor hetzelfde doel en vervolgt: Meditatie en concentratie met ons *hoofd* zijn enkel de eerste stap. Wij moeten eerst nu en dan de meditatie van ons hoofd overplaatsen naar ons binnenste en later moeten wij met ons heele *wezen* ons aan meditatie overgeven. Dan komen wij tot de contemplatie (aanschouwing). Zelfs na de eerste poging daartoe ontdekken we, dat die innerlijke vereenzelviging licht in ons ontsteekt. Wij zien de oplossing onzer moeilijkheden duidelijker dan ooit vroeger het geval was. In het begin moeten we tevreden zijn, als de meditatie niet langer duurt dan een minuut en de contemplatie slechts een paar seconden. Bij volhardende herhaling en met veel geduld kunnen wij op elk oogenblik den toestand van innerlijke verheldering en kalmte bereiken en deze wordt dan de grondslag voor den heelen dag. Wij ontdekken, dat wij in ons een schakel hebben gelegd met leidende machten, vroeger voor ons verborgen, die ten slotte voeren tot een onbetwijfelbare verwerkelijking van God.

In het Westen is het gebed wat in het Oosten de yogas zijn, om dit te bereiken. Het gebed kan zelfs meer helpen dan eenige yoga, als wij weten, hoe wij moeten bidden. Bidden kan mechanisch en bijgeloovig worden. Wij mogen nooit voor iets bidden, dat we *zelf* kunnen doen, nooit om een *zelfzuchtige belooning,* nooit om iets, dat een ander (zelfs indirect) schade kan doen. Maar wij mogen *wel* bidden om licht in dingen, welke wij met ons verstand niet kunnen bevatten, welke onzelfzuchtig zijn of onmisbaar voor het doen

van een goede daad. Ongeloovigen zeggen dikwijls: „Als God alles weet, kent Hij dus ook mijn nooden en is het overtollig te bidden."

Hoewel God alles weet, wenscht Hij Zijn wensch of wil niet op te leggen, als wij Hem er niet om vragen. Het gebed is een aanroepen van God, waarbij wij Hem meedeelen dat al onze middelen tot oplossing zijn uitgeput en wij daarom ons gedwongen voelen, Zijn hulp te vragen.

Gebed noch contemplatie kunnen echter het leven vervangen, want zij zijn in hun eigen sfeer gelijk aan de oefeningen welke wij doen voor lichamelijke gezondheid in hun sfeer. Die oefeningen kunnen ons niet genezen als de rest van ons leven niet gezond is. Een theoretische God, tot wien wij alleen Zondags naderen, is heelemaal geen God. Hij is alleen werkelijk als Hij elk oogenblik van ons leven leidt en als wij door ervaring geleerd hebben, dat Hij het beter doet dan iemand anders.

Van het oogenblik af waarop wij een levensmoeilijkheid eerlijk hebben *overdacht,* openbaart de juiste wijze van handelen zich zelf. Niettemin moeten we ons niet verbeelden, dat Christus of Godzelf ons Zijn directe leiding zendt, zoodra we de oogen hebben gesloten en het potlood gegrepen om Zijn bevelen op te schrijven. Het gebeurt zelden, dat de scheppende gedachte — een gedachte dus van goddelijke herkomst — op ons papier komt. Er is Genade, maar zij komt zelden zonder inspanning. Willigheid van gevoel is niet genoeg, om Genade af te dwingen. Genade is als de zon en de regen. Zij volbrengen het wonder het zaad te veranderen in plant, bloesem en vrucht, maar zij kunnen dat niet, als de grond niet is omgeploegd en het zaad niet uitgezaaid.

Na uitvoerig zijn geweldige tegenslagen en hun overwinning door het nieuwe innerlijke licht verteld te hebben, krijgen we een herhaling van Kocjs leer: als wij ons inspannen om een wensch te bereiken, komt de verwezenlijking juist niet.

Ik zeide dikwijls tot mij zelf, schrijft Landau, dat ik zekere dingen enkel om hunzelfs wil deed, maar in mijn binnenste wist ik te goed, dat ik altijd op succes loerde. Het nieuwe licht

stelde mij ten slotte niet alleen in staat tot bidden, maar ook tot doen-zonder-meer. Ik nam mijn besluiten niet meer met het oog op hun mogelijk succes, maar zooals het licht in mij wilde dat ik doen zou en het is mij duidelijk geworden, dat, als ik absoluut zoo handelde en zonder eenige rekening met mogelijk succes, het succes met automatische zekerheid intrad. Eindelijk begreep ik, wat het beteekende, de moeilijkheden niet te dwingen, maar zichzelf te laten oplossen. Dat was geen ontwijken of fatalisme, maar vertrouwen in de onvermijdelijke overwinning der waarheid, van de *macht van God*. Het was de erkenning van de superioriteit der Goddelijke methode boven de scherpzinnigste vinding van het menschelijk brein.

Het geweten is, volgens Landau, de beste waker in ons, de controle op onze daden en de krachtbron voor besluiten, welke niet van ons afhangen.

Natuurlijk is ook zelfs ons geweten mechanisch in zijn handeling geworden. Wij moeten dus den weg daarheen weer terugzoeken. Als wij het weer bereikt hebben — niet het ingebeeld geweten, dat enkel resultaat is van milieu en traditie — moeten wij er naar luisteren in plaats van de bevelen van onze hersenen te gehoorzamen. In het begin schijnt zoo'n handelwijze hopeloos idealistisch en zonder eenig verband met het dagelijksch leven en toch is zoo'n handelen volgens onze hoogste idealen de eenige methode, welke niet faalt, zelfs in de ingewikkeldste levensomstandigheden. Als wij door vrees en gebrek aan geloof den loop der gebeurtenissen zelf in de hand nemen, geven wij God geen kans.

Vertrouwen in de wijsheid van hoogere machten sluit het oordeel des onderscheids niet uit. Tekort aan onderscheidingsvermogen leidt tot fanatisme. Een leven, geleid door een geweten met behulp van onderscheiding kan nooit in fatalisme verzeild raken. In dit verband raakt Landau ook de eeuwenoude kwestie van *vrijen of onvrijen* wil aan en hij sluit zich aan bij de oplossing van Steiner: *Niet de wil is vrij, maar ons vermogen tot begrijpen, dat den wil in werking zet.* Lot en persoonlijke vrijheid werken naast elkaar als goddelijke en menschelijke krachten in ons, want het is verkeerd

te meenen, dat Gods kennis van onze toekomst noodzakelijk deze bepaalt. Hoe meer wij volgens het geweten handelen in ons leven, des te duidelijker wordt het plan van ons leven geopenbaard en hoe beter wij weten wat recht is en onrecht, des te sneller treedt onze bestemming in werking.

Het zij verre van mij, eindigt Landau, iemands zedepreker te willen zijn; mijn eenig doel was, om uit persoonlijke ervaring aan te toonen, dat wij moeten leven in overeenstemming met het beste in ons, om onze moeilijkheden het best opgelost te krijgen. Zoo'n leven is niet een leven van negatieve onderworpenheid of leege verwachting of ontvluchte verantwoordelijkheid, maar een leven van volle bewustheid en voortdurende innerlijke activiteit, waarin geestelijke traagheid en lichamelijke activiteit zijn vervangen door voortdurende waakzaamheid en besparing van lichaamskracht. Dit is het eenige leven dat door den God-in-ons kan ophouden slechts een abstractie te zijn. Het is een leven waarin de God-in-ons uit de schaduwen van onze onwetendheid te voorschijn treedt, om de levende kracht te worden, welke ons heele leven bestiert. Het is de God die van elken dag een Zondag maakt, het is de eenige *Levende God.*

Het lijkt ons, dat Rom Landau de Boodschap van Oxford herhaalt, maar op een breedere, de menschheid omvattende basis, zoowel wat inhoud als wat methode betreft.

Eindelijk is nog merkwaardig wat Rom Landau oververtelt uit een gesprek dat hij te Berlijn met een „wijs man" had.

Landau heeft graaf Keyserling en Stefan George van zeer nabij gekend en hij zag in hen en hun geestverwanten de herscheppers van het na-oorlogsche Duitschland. Zóó anders is de ideologie van het Derde Rijk, herhaaldelijk door hem bezocht, dat hij met de verschijnselen geen weg meer wist en zich tot een wijs man wendde „zonder vooroordeelen, politieke of welke andere ook, een gerijpt man voor wien succes of vijand niet meer bestaan en wiens voorspelling en inzichten in het verleden steeds juist zijn gebleken". Dien vroeg hij naar de geestelijke stroomingen, welke onzichtbaar in het Derde Rijk werken.

Het verhaal van den wijsgeer is zoo verrassend en het werpt zoo'n in veel opzichten nieuw licht op de gebeurtenissen in Duitschland, dat het den lezer niet onthouden mag worden.

De Nazi-revolutie is, zeide de wijze man, een bevestiging van het O.T. en dat is zijn noodlot. Ge kunt het Nationaal-Socialisme enkel met het oude Judaeisme vergelijken. Zij berusten beide op de zuiverheid van het bloed, de belangrijkheid van ras en familie en de overtuiging van eigen uitverkorenheid. Zij gelooven beide, dat God hun een bijzondere zending opdroeg en beide zien een heilige mystische hoedanigheid van den grond, waarop zij leven. Gij vindt het heele Nazi-wezen in The Mythos of the Twentieth Century, den Nazi-bijbel, geschreven door onzen officieelen cultuurleider Adolf Rosenberg.

De idee van de zuiverheid van bloed is voor een groot deel oorzaak — voor het oogenblik is het niets meer dan een idee — van het Nazisucces. Niet de *krachten van den geest* behalen overwinningen op aarde, het *bloed* behaalt ze.

De oude Joden hingen aan het beginsel van de bloedszuiverheid zelfs nog heviger dan de Nazi's doen. Geen Jood mocht een vreemdeling huwen, want alleen in de zuiverheid van bloed kon het vertrouwen, noodig voor hooger verrichting, bewaard blijven. Het lichaam van de oude Joden werd beschouwd als een kelk, waarin de wijsheid, welke van God kwam, kon worden opgevangen. Hun bloed moest zuiver worden gehouden, opdat uit hen de volmaaktste mensch zou kunnen geboren worden.

Op heden speelt het bloed een andere rol. Door Christus' leer zijn alle menschen op aarde gelijk geworden en iedereen kan deelen in een kennis, welke vroeger zich enkel kon manifesteeren in de kennis van het zuivere bloed. Zuiverheid van bloed is dus niet meer een geestelijke noodzakelijkheid.

Intusschen zijn wij als natie zoo gemengdbloedig geworden, dat er eeuwen mee heen zullen gaan, eer we zuiverbloedig zijn geworden. Ik vrees dan ook, dat de moderne ideeën van de bloedszuiverheid een intellectueel maaksel zijn zonder geestelijken grond. De idee werkt, omdat zij zekere krachten in de natie wakker roept, welke door onze vroegere leiders veronachtzaamd waren. Daarop is een reactie gekomen; wij zien thans dat beroepen op het bloed elk regeeringsbesluit, elke redevoering en elk manifest moeten opsieren.

De bloedsidee omvat echter meer dan de zuiverheid van bloed alleen. Bloed is het tegengestelde van geest. De bloedsidee vertegenwoordigt de stoffelijke banden van erfschapsgrond, eigendom, bezit; zij is het laatste legaat van de 19e eeuw, die blind geloofde in de werkelijkheid der materie.

Was het Duitschlands roeping de macht van de laatste eeuw te versterken? Ik geloof, dat Duitschland een zending heeft te vervullen. Menschen die zeggen dat wij zijn uit het land van Lessing, Goethe en Schopenhauer, herinneren er ons aan, dat wij zijn geroepen om geestelijk begrijpen in de moderne wereld binnen te voeren. In de voor-oorlogsche dagen is de luidruchtige tegenspraak van die zending onze Keizer geweest.

Hoewel Duitschlands roeping een algemeene Europeesche roeping is, schijnt het toch dat onze geografische ligging en ons historische erfgoed ons bijzonder bestemden voor de zendingstaak, *het Christendom tot een werkelijkheid te maken in onze eeuw*. Wij zijn op het punt gekomen, dat dit gedaan moet worden en dat de oeconomie de wereld zal dwingen dat te doen.

Wij moeten ons niet laten ontmoedigen door de huidige oeconomische barrières, want deze zijn — al duren ze 20 of 30 jaar — enkel tijdelijk. Zelfs nu reeds beginnen naties met neerhalen der barrières en samen te werken in ruilhandel. Om de zending der 20e eeuw te vervullen moeten wij eens en vooral breken met alle wetten, welke de 19e eeuw hebben beheerscht.

Waar kwamen de materialistische krachten vandaan, die zoo machtig de 19e eeuw hebben beheerscht? Zij zijn de laatste manifestatie van het beginsel, in het O.T. vervat. Dit beginsel is het beginsel van alle voor-Christelijke godsdiensten, waarin de krachten van het bloed overheerschend zijn. In het O.T. vinden we die op het duidelijkst uitgedrukt en zij hebben op het Westen grooten invloed uitgeoefend. Hitlers overwinning is een zegepraal van dat beginsel. Tekort aan geestelijk individualisme, gehoorzaamheid alleen aan één wet en daarmee samengaande scheiding

van volken, versteviging van familiebanden, zuiverheid van bloed..... dit zijn allemaal beginselen van het O.T.

Hitler als het instrument van zekere krachten moet zachte stemmen hebben gehoord, die hem het naderend einde van het oude beginsel aankondigen. Heeft hij die stemmen verkeerd begrepen? Ik weet alleen, dat hij, in plaats van het oude beginsel te vervangen door een nieuw evangelie, de oud-testamentische godsdienst aanviel. Inplaats van op te geven een eenheid met den grond, welke in onze eeuw slechts kan en mag zijn een eenheid met allen grond en niet met een bijzonderen, inplaats van op te geven bloed en ras, heeft hij deze machten versterkt. In plaats van onze grenzen te openen en de wereld binnen te laten om te genieten van de nieuwe lente van Duitschen geest, heeft hij de wereld tegen zich in het harnas gejaagd. Inplaats van de wereld tot samenwerking uit te noodigen, trok hij zich terug uit den Volkenbond.

Hij is de eenige politieke leider, die elke politiek naar eigen verkiezing kan voeren.

Hij zou ons land uit de beperking van nationale belangen hebben kunnen verlossen en leiden naar werkelijke geestelijke belangen. Hitler is echter voor den dag gekomen met herbewapening, nagemaakte gelijkheid van stand, rashoogmoed. Inplaats van het beginsel van het O.T. te niet te doen, vernietigde hij zijn vertegenwoordigers op grond van het ras.

Maar op één punt is de kracht der Voorzienigheid te sterk gebleken. Ik bedoel: de ballingschap van velen onzer beste mannen. Duizenden van hen zijn gedwongen om de wereld in te gaan en den Duitschen geest onder andere naties te brengen en zoo worden de geestelijke grenzen tusschen Duitschland en andere naties neergehaald, hoewel niet op de wijze, waarop velen hoopten, dat dit geschieden zou.

Niettemin moet de *heele* zending worden volbracht. Hitler kan het nog doen.....

Menschen, die beweren meer te weten dan de meeste stervelingen, zeggen, dat, hoewel in anderen vorm, een an-

dere natie die zending is begonnen uit te voeren. Groot-Brittanje[1]) is die natie. Zij is bezig op het oogenblik binnen het eigen rijk het volmaaktste voorbeeld van practisch Christendom te stichten door een internationale samenwerking over vijf vastelanden. Het kan zijn, dat het Britsche Rijk zich nog niet bewust is van wat het doet, hoewel ik dat betwijfel.

Wat van belang is, is dat Groot-Brittanje *de Christelijke idee* van welberaden samenwerking en de uitschakeling van enge nationale elementen in alle belangrijke uitingen van het leven, in de moderne wereld heeft binnen gevoerd. Duitschland had de kennis en de gelegenheid om die zending te vervullen. Engeland werd door zijn niet nader aan te duiden „instinct", dat de waarheid grijpt zonder haar nog te begrijpen, geleid. Politiek is het Britsche Rijk een losser eenheid geworden dan het ooit tevoren was, en het eene deel na het andere maakt zich politiek onafhankelijk. Oeconomisch echter tracht elk deel samen te werken met de andere deelen, zich op hun behoeften in te stellen, het beste van hen te krijgen en het beste van eigen productie terug te geven. Het Britsche Rijk is bezig aan een wedergeboorte door vrije samenwerking inplaats van door verovering. Enkel in organische eenheid en in geestelijke vrijheid kan de moderne wereld ontkomen aan een ontijdigen dood.

Zóó heeft de Duitsche wijze tot Rom Landau gesproken en hij is de vertolker geworden van de gedachten, welke de lezer telkens in dit boek zal tegenkomen: in het geestelijke en in het stoffelijke beide.

SPINOZA

Lang was de aarzeling bij het beantwoorden van de vraag, of de Wijze van Rijnsburg ons, die leven te midden van een geestelijke revolutie, iets te zeggen en als licht in de duisternis mee te geven heeft.

Een belangrijk boek overwon de aarzeling.

Het heet *God-Wereld-Leven*. Gedachten van Benedictus

[1]) De Britsch-Israel Beweging schijnt dat te bevestigen. Wij schreven daarover een boekje onder den titel „Waar bleven de Tien Stammen van Israël?"

de Spinoza, uitgaaf van de *Societas Spinozana,* met inleiding en toelichting van *dr J. H. Carp* en nabeschouwing van *dr J. D. Bierens de Haan.*

Men kent den strijd om Spinoza, een strijd zoo fel, dat zijn volgelingen zelfs op zeer onspinozistische wijze uit elkaar zijn gegaan. De strijd gaat over de vraag: Is Spinoza een religieus denker geweest? Ja, of neen? Natuurlijk denken wij er niet over, ons in dezen strijd te mengen, doch enkel willen wij bescheidenlijk belijden, dat het voortreffelijke boek van Carp en Bierens de Haan, gesteund door aanhalingen uit Spinoza's geschriften zelf, ons ervan heeft overtuigd, dat de Wijze van Rijnsburg een diep godsdienstig en daardoor zeer gelukkig mensch is geweest. Wij zien hem nu als Rénan hem zag, die, toen hij voor het Spinozahuis in Den Haag stond, zeide: „In dit huis is misschien God van dichterbij geschouwd."

Vermoedelijk onder den invloed van Spinoza's koelen betoogtrant hebben de auteurs dien aangehouden en het wetenschappelijk peil van het werk hoog gehouden. Niet dat laatste is te betreuren — integendeel — maar het zou niets aan hun bewonderenswaardigen arbeid geschaad hebben, als zij de diepe vreugde hadden geschetst, welke Spinoza moet hebben doorgloeid, toen hij in de „scientia intuïtiva" (intuïtief weten) den weg vond naar de „Amor Dei intellectualis" (geestelijke Godsliefde), welke hem 's menschen bestemming deden zien in het Laetari et Benefacere (Blijde zijn en weldoen) en..... toepasser maakten van die geestelijke goederen in den dagelijkschen strijd van het leven. Misschien heeft Spinoza het één keer te kwaad gehad met haatgevoel, toen gepeupel zijn vrienden de De Witten vermoordde, maar Van der Spyk is vaste waarborg voor het „weldoen" van zijn commensaal en ds Colerus, bij wien Spinoza veel ter kerk ging, voor de verheven gemoedsrust van den voor aardsche aangelegenheden schier onaantastbaar geworden bezitter der „Beatitudo", de gelukzaligheid, uit *inzicht in Gods wezen* geboren.

Hoe dit zij, Carp en Bierens de Haan lijken het onweerlegbaar bewijs te hebben geleverd: dat Spinoza alleen gekend kan worden uit zijn héële leer, dat de wijsgeer daarop recht

heeft en dat men hem en zijn leer nooit mag gebruiken voor eenig éénzijdig doel, wat ook.

Dat is maar al te vaak gebeurd. Men legde den nadruk op het Substantiebegrip in verband met het Cartesianisme, op het schijnbare naturalisme in verband met Hobbes, op zijn zedeleer als tegengestelde van het Calvinisme, maar de totaliteit van Spinoza's denken ging bij al die aanwendingen verloren, verzekert Bierens de Haan.

Daarom zal Spinoza voor een zeker deel der geesten de wegwijzer bij uitnemendheid naar God kunnen zijn. Ook hij leert immers, dat de weg naar God gaat over zelfkennis, zelfverloochening en zelfbehoud door die innerlijke verandering, welke God lief te hebben boven alles en den naaste als ons zelven tot hoogste levenstaak maakt.

Wat de moderne Godzoekers hierboven hebben gebracht, de goed-begrepen Spinoza had het ons al eerder kunnen geven. Hoe zou het ook anders kunnen, daar God is de Onveranderlijke. Daarom spreken dan ook ten slotte allen die God vonden dezelfde taal van stamelende verrukking.

De Spinozistische beschouwingswijze is, meent dr Carp, een *richting van denken,* die tot de eeuwige denktypen behoort: de mensch vloeit in zijn subjectieve gesteldheid uit het ontvouwingsproces der Goddelijke Rede voort en keert in een ontwikkelingsgang van inzicht, ontstegen aan individueele bepaaldheid, tot den Logos (Goddelijke Rede) terug.

Het Spinozisme is dynamisch, want de openbaring Gods in alles, in het veel-ééne, is een eeuwig proces.

Het Spinozisme brengt religie en wijsgeerige bezinning tot volkomen harmonie en het is daarom een religieuze beschouwingswijze, welke tusschen God en mensch geen gezag van middelaar of overlevering aanvaardt, zooals Spinoza het uitdrukt in zijn Korte Verhandeling: „Dat God om zig zelfs aan de menschen bekend te maaken: nog woorden, nog miraculen, nog eenig ander geschaapen dink kan of behoeft te gebruyken: maar alleen zig zelve".

Spinozist is dan ook, meent Carp, hij, die het dynamische in wereld en leven vermag te verstaan: het dynamische als het streven van alle openbaringswijzen Gods om haar nood-

wendige plaats en werkzaamheid in het oneindig levensverband te vervullen, de drang van al wat is tot zelfhandhaving, niet ter wille van eigen begrensde individualiteit, maar als onmisbare schakel in den keten van het oneindig Geheel, de „grosse Harmonie" waarvan het individueele „nur ein Ton, eine Schattierung" is, het individueele dat op zichzelf beschouwd niet anders dan „ein toter Buchstabe" (Goethe) zou zijn.

God is, volgens Spinoza, de eerste en eenige oorzaak van al ons goed en een vrijmaker van al ons kwaad.

Alleen door Zijn eigen kracht en mogendheid eeuwig en onvergankelijk is God, dien wij ook de Waarheid kunnen noemen. Buiten God is niets, zegt Spinoza, dat ons eenig heil kan geven en we leven in Hem.

God is een zelfbewust wezen en Hij openbaart zich uitsluitend volgens wetmatigheid van eigen wezen. God is grond van zichzelf en van de wereld.

Alles beweegt zich in God. Het wezen van den mensch, voorzoover hij denkt, is een openbaringswijze van het goddelijk Denken.

De geheele natuur is een eenheid, welker deelen, de lichamen, zich oneindig wijzigen, zonder dat de eenheid zelf verandert.

Niets is er, verklaart Spinoza, van welks bestaan wij meer verzekerd kunnen zijn dan van het volstrekt oneindig en volkomen Wezen, dat is van God. Gods bestaan is eeuwige waarheid en daarom is het Werkelijke het Volmaakte.

De mensch is wezenlijk in God, en kan niet zonder God bestaan noch begrepen worden; hij is een openbaringswijze, waarin het Goddelijk Wezen zich op een bepaalde en eindige wijze uitdrukt. De denkende mensch is een openbaringswijze van het Goddelijk Denken.

De mensch bezit het streven naar zelfhandhaving en deze uit zich, voorzoover drang des geestes, in redelijke bezinning. De mensch, die de verschijnselen in hun verband tot God doorschouwt, erlangt de hoogste menschelijke volmaaktheid.

De onvrije mensch is de mensch, die door zijn aandoe-

ningen wordt beheerscht, de vrije hij die door de rede zich leiden laat. De macht van den geest over de aandoeningen is de vrijheid van den geest. De inzichtvolle mensch wordt ternauwernood in zijn gemoedsrust gestoord, maar is zich van zichzelf en van de Goddelijke Orde in haar oneindige noodwendigheid bewust, of, zooals Carp het uitdrukt: „De mensch, die langs den weg van verdieping van inzicht *wordt*, wat hij *is*, is zichzelf; hij is bevrijd van alles wat zijn wezen vreemd is; hij heeft den stand van *autonomie* des geestes bereikt. Drukt de Bijbel hetzelfde niet uit door de moedigste menschenkreet ooit geslaakt: Als God voor ons is, wie zal dan tegen ons zijn?

Nadat, zegt Spinoza, de ervaring mij geleerd had, dat alles wat zich in het dagelijksch leven veelvuldig voordoet, ijdel was, besloot ik mij te bezinnen over een waarachtig goed. Wie zijn verstand wel gebruikt, moet noodzakelijk God leeren kennen en hoe meer de mensch op den weg van doorschouwend inzicht is voortgeschreden, des te beter zal hij zichzelf en God verstaan.

Bij Spinoza is, schrijft Bierens de Haan, religie *de voltooiïng van den weg der rede*. Dezen weg ten einde gaande, vindt de mensch het bovenredelijk inzicht (door Spinoza scientia intuïtiva genoemd, Rad.), waarin hij al het bestaande omspant en in een hoogere eenheid samenvat. 's Menschen rede, langs eigen weg der bewustwording aan haar einde gestegen, hervindt de eenheid met haar in de Liefde, den amor Dei intellectualis (geestelijke Godsliefde), welke als uitgaande van God is de liefde waarmee God Zichzelf bemint, doch die tot het bewustzijn van den mensch gekomen, is aanbidding en zaligheid. Spinoza's wijsbegeerte is — wij citeeren weer Bierens de Haan — een mystiek, die werkt met wetenschappelijke begrippen. Daardoor heeft deze mystiek een universeel-Europeesch karakter en is zij bij geen der historische godsdiensten aangesloten, al is zij ook aan deze verwant. Deze wijsgeerige mystiek is geen mysticisme, want zij gaat den weg der rede; zij zoekt geen aansluiting bij occulte vermoedens, maar laat de rede haar weg vervolgen ten

einde. Wij eeren, kortom, in Spinoza den religieus-wijsgeerigen geest en den amor Dei *intellectualis*.

Niets bevordert 's menschen welzijn meer, leert Spinoza dan de mensch. De mensch kan te zijner zelfhandhaving onmogelijk zich tot eigen bestaan beperken, noch kan hij leven zonder betrekking tot hetgeen rond hem is. De wetten van 's menschen hoogste goed is in *gemeenschap met anderen* het inzicht in de eenheid van den Geest met de geheele orde der natuur deelachtig te worden. Het geluk van den mensch *vordert*, dat ook vele anderen hetzelfde inzicht erlangen en in inzicht en streven samenstemmen.

Wie door vrees geleid wordt en het goede doet om het kwade te mijden, wordt niet door de rede geleid. Het hoogste goed van hen die de deugd betrachten, is kennis van God te erlangen als hoogste goed van alle menschen. De mensch kan tot zijn zelfhandhaving niets voortreffelijkers wenschen dan *aller overeenstemming in alles*, zoodat geest en lichaam van allen als het ware één geest en lichaam vormen.

Om eendrachtig te leven en elkander tot steun te zijn, is het noodzakelijk dat de menschen het in hun natuur geworteld recht prijsgeven en elkander waarborgen, dat zij niets zullen doen, wat een ander tot nadeel kan strekken (is dit niet het ideaal van den Volkenbond? R.).

De mensch moet zoowel zijn vermogen als zijn onvermogen leeren beseffen, opdat hij kan inzien, in hoever de rede de aandoeningen vermag te beheerschen. Hoe meer de mensch er naar streeft volgens de rede te leven, des te meer streeft hij er naar zich vrij te maken van hoopvolle verwachting en vrees, de wisselvalligheden des levens zooveel mogelijk te beheerschen en zijn handelingen te richten naar de raadslagen der rede.

Innerlijke bevrediging is het hoogste wat de mensch kan verlangen. Vreugde is op zichzelf goed, droefheid daarentegen slecht. Alleen een somber en mistroostig bijgeloof verbiedt den mensch levensvreugde te genieten. Vreugde kan nimmer slecht zijn, wanneer zij berust op het ware inzicht in 's menschen welzijn.

Wie onrecht met haat wil vergelden, leeft ongelukkig.

Wie daarentegen zich beijvert haat door liefde te overwinnen, strijdt met blijmoedigheid en is zeker van zijn slagen. Medelijden van een mensch, die volgens de rede leeft, is slecht en heeft geen nut, omdat hij het goede, waartoe het medelijden voert, ook reeds krachtens de rede wil volbrengen. De mensch wordt niet door wapenen maar door liefde en edelmoedigheid gewonnen. Om de menschen in liefde te verbinden is vooral noodig hetgeen tot *religie en Godsvrucht* behoort.

Gelukzaligheid is *niet het loon* der deugd, maar de deugd zelve.

De stem van Christus, leert Spinoza, kan Godsstem heeten, omdat hem het heilsplan Gods zonder woorden of verschijning onmiddellijk is geopenbaard. In dezen zin kunnen wij ook zeggen, dat de wijsheid Gods in Christus een menschelijke natuur heeft aangenomen en Christus de weg der verlossing is geweest. Ik moet u hier er aan herinneren, merkt Spinoza op, dat ik geenszins spreek van dat wat eenige kerken van Christus leeren en het ook niet bestrijd, want ik erken eerlijk, dat ik het niet..... begrijp. Nergens heb ik gelezen, dat God aan Christus verschenen is. Indien Mozes met God van aangezicht tot aangezicht sprak, zooals een man met zijn vriend (d.i. door middel van beide lichamen), dan heeft Christus met God van Geest tot Geest verkeerd.

Christus heeft, zooals wij moeten aannemen, de dingen waar en adaequaat begrepen, hoewel hij ook wetten in naam van God geschreven schijnt te hebben. Wanneer Christus werkelijk eens wetten voorschreef dan deed hij dat met het oog op de onwetendheid en halsstarrigheid van het volk.

Christus heeft niet zoozeer de uiterlijke handelingen als wel de *gezindheid* willen verbeteren. De geheele leer van Christus kan door ieder *krachtens natuurlijk inzicht* worden aanvaard.

Het zou te ver voeren, om aan te toonen, dat de buitenkerkelijke Godzoeker en Godvinder, die Spinoza is geweest, reeds den weg heeft gebaand, waarop zijn moderne tocht-

genooten zich thans bewegen. Genoemd worden slechts Krishnamurti, Inayat Khan, Larsen, Rom Landau, Wannée en ja..... tot op zekere hoogte ook de Möttlingers en Oxfordianen. Aller eisch is: wezensverandering, ommekeer naar God, naastenliefde, deeling van leed en vreugde; aller verzekerdheid, dat dit leidt tot de blijdschap en vrede in God, welke alle verstand te boven gaan, omdat *God is geest.*

Besloten worde met een getuigenis van Rudolf Eucken omtrent Benedictus de Spinoza:

Een eenvoudig en stil heldendom was dezen Wijze beschoren; in een leven vol ontbering moest hij de rust en de meerderheid van den geest, geëischt door zijn wetenschappelijke overtuiging uitdragen. En dat heeft hij gedaan. Een volstrekt één worden van leven en leer heeft aan zijn leven die volledige waarachtigheid geschonken, welke wij met even groote vreugde bij de Ouden bewonderen als wij haar bij vele Nieuweren smartelijk missen."

Bij de Nieuweren — het kan zijn — maar niet bij de Nieuwsten, gelukkig!

GOD, HOE HIJ IS EN DE OMGANG MET HEM

Wij schrijven en kunt gij die lessen toch
niet lezen en zijt gij zoo bot
Wij schrijven, herschrijven en schrijven nòg
den heiligen Name van God.
(Uit Gezelle's Schrijverke).

Hoe moeilijk is het over God, het Mysterie der Mysteriën te schrijven! In *De verborgen schat van 't wijze hart* waagt *J. M. Acket* een poging en hij doet die op grond van kosmische openbaring. Andere openbaring aanvaardt hij niet, zelfs heeft hij een oogenblik bezwaar tegen het woord „God" wegens het vele, en z.i. onjuiste, dat de menschen in dien naam gedragen hebben, maar hij houdt dien naam toch bij, om een motief, dat alle waardeering verdient en door de moderne Godzoekers wel eens te veel werd en wordt vergeten.

De moderne Godzoekers zijn er allen op uit, om buiten H. Schrift en godsdienstleeren om, de alverbondenheid van alle schepselen aan te toonen, in hoofd en hart te prenten en daardoor den mensch den alléén mogelijken weg tot een gelukkig bestaan te wijzen.

De heel groote verdienste nu van Acket is — vandaar zijn hooghouden van de aloude aanduiding „God" — dat hij aantoont een verbondenheid van alle vromen, door alle tijden heen, waardoor deze verbondenheid wordt tot die Alverbondenheid, waarvan de erkenning de eenige redding voor onze wereld is.

In zijn opstel zal ieder het één en ander van zijn eigen Godsvoorstelling terugvinden, maar ook de verlossende en tot blijde hoop stemmende synthese, door Christus al twee duizendtallen van jaren verkondigd in de aandoenlijke woorden van zijn levenswensch: Ik wil dat allen één zijn.

Ik geloof — aldus Acket — dat het heelal, het zichtbare en begrijpelijke deel en het onzichtbare en buiten ons begrip liggende deel één groot geheel vormt, waar geen toeval bestaat en alles samenhangt met alles, op onnaspeurlijke wijze verborgen voor ons menschenoog.

Ik geloof, dat men, de oorzaken nasporende van alles en

de oorzaken van die oorzaken en ook daarvan de oorzaken, eindelijk terecht zou komen in één Eenheid. En dat is, wat men noemt God. Van die Eenheid gaat dus alles uit en alles is in die Eenheid en die Eenheid is in alles.

Zij is zoo ver van ons begrip, dat wij er niet over kunnen redeneeren, zonder dwaasheid te zeggen. Maar wij kunnen toch denken dat Zij er is en daarheen staren in de duisternis, met het kleine gevoel van tijdelijke, hulpelooze wezentjes, die alles wat ze hebben, kregen van dáár en die niets hebben te hopen dan wat van dàár komt en ook niets te vreezen hebben dan dat.

En dat kijken, denken en ons één voelen met die Eénheid geeft een gevoel van vastheid en veiligheid. Dat kijken en gevoelen is: *gelooven*. Het is *bidden*.

De Godheid is zoo ver van ons. Zoodra wij over Haar praten, dreigen wij te vervallen in de afgoderij van de persoonsverbeelding. Wij willen altijd maar een Mensch maken van die centrale, eeuwige en alomtegenwoordige Eenheid. Wij kunnen haast niet anders. Als wij niet tevreden zijn met slechts uit de verte te denken aan die verre vaagheid die niet te noemen is, maar die toch leeft en werkt ook in de kleinste dingen en gebeurtenissen bij ons, dan kan het niet anders of wij komen in de persoonsverbeelding. En in de zwakheid van onze menschelijkheid ligt het, dat wij de verbeelding vergeten als verbeelding en dat ze wezenlijke waarachtigheid voor ons wordt. Aldus werd God een persoon.

Onze armen en handen tasten in het rond om dit leven heen, maar vinden niets dan de eeuwige leegheid. Onze oogen sperren zich open en vragende zoekt ons hoofd links en rechts. Maar niets, niets.

De oorzaak van alle oorzaak en het wezen van alle wezen, God genoemd, is onvindbaar, indien wij Hem zoeken in de diepte van ruimte en tijd. Maar hij spreekt ons van dichtbij toe in onze Rede, die goddelijk moet heeten. Zij is de stem Gods. De Rede Gods heeft in ons geschapen de idee der Godheid, zoodat men kan zeggen, dat God Zichzelf openbaart in der menschen verstand.

In een sterrenbosch staat in het midden op een heuveltje een marmeren beeld. Men kan het zien vanaf alle punten. Zoo staat de idee Gods in het middelpunt van onzen geest.

Indien de idee der Godheid is geboren in ons hoofd, dan is daar geen feit der kennis, geen begrip of inzicht of het richt zich naar God en God richt zich daarheen. De blikken hunner oogen gaan in elkaar; de armen zijn uitgestoken en de handen grijpen naar elkaar; zij zijn één.

Maar het is alles zoo zwak in ons en zoo onharmonisch geregeld. Daarom hebben wij dagelijks stichting noodig. Stichting beteekent vestiging en versterking der idee Gods in ons. Zoek in uzelf. Gij zult Hem vinden. Verhelder, verzuiver, verscherp, verdiep, verruim, maar vooral bevrijd uw verstand. Met elk groeisel daarvan groeit God in u.

„God" is een grensbegrip. Waar ons weten en begrijpen ophoudt, daar begint „God". Niet alleen in ruimte van tijd en plaats, maar ook in de diepte van wezen en oorzaak. „De diepte". Dus toch weer afstand. En daar de mensch bij elk antwoord op een vraag, weer terstond zijn volgende vraag gereed heeft om meer inzicht, daarom stuit hij altijd weer op God. En daar ons weten en begrijpen nooit is een echt weten en begrijpen, maar slechts iets voorloopigs, waarmede onze honger naar kennis tijdelijk wordt gesust, als een hongerig kind met een dood speentje, daarom is God overal, ook in dat wat wij meenen te begrijpen.

In de hemelruimte waar de bollen zweven en draaien en waar wij vragend rondkijken, niets begrijpend van oorzaak, wezen, doel — dus van verleden, heden en toekomst — daar zwijgen wij en zeggen: God. Overal waar ons de woorden ontbreken, omdat het denken stilstaat, daar zeggen wij dat Woord.

En in de tijden teruggaande en zoekend naar het begin, en vooruitgaande, zoekend naar een einde, zeggend: er was geen begin en er zal geen einde zijn; het begin is gelijk aan het einde en het eindigen is weer beginnen, het Zijn is eeuwig; daar zeggen wij, voelend, dat ons denken bezwijmt: God.

Ons bukkend over den microscoop, spiedend in het leven

der cellen, waar wij het leven zien ontstaan uit het leven en waar wij vragen naar den oorsprong van het eerste leven en geen antwoord krijgen dan dat het ontstond uit leven, daar zwijgen wij en denken zachtkens: God.

En kijkend in het lichaam dat onze woning is en dat wij toch zelf zijn, geest en stof tegelijk en ons verbazend over het kunstig beredeneerde van dat samenstel, met welks werking samengaat wat wij noemen ons denken en gevoelen en begeeren, onze zielewerking en vragend of de ziel uit dat lichaam ontstond of het lichaam uit de ziel en begrijpend, dat een antwoord op die vraag toch ons begrip van het Wezen des Levens maar weinig verder zou brengen, daar houden wij op met vragen en zeggen: God.

Een mensch, die niet in God zou gelooven, moet wel gelooven, dat hij alles weet en begrijpt; dat er voor hem geen grenzen zijn; dat geboorte, leven en dood, zijn en niet-zijn, voor hem geen raadsel heeten.

„God, een Idee?" zegt gij. „Och, wat geeft mij een idee! Dat is niets voor mijn gemoed."

Juist; gij gelooft niet. Gelooven is: God aannemen, niet alleen met het verstand, maar ook met het gemoed. Bij den hoogeren mensch worden de ideeën elementen van zijn ziel.

Het geloof is trouwens een zeldzame zaak, ook bij de weinigen, die een levend, persoonlijk geloof hebben, dat hun ziel voedt en steunt, ook onder hen is er niet één, die dag op dag, in alle uren gelooft. Zelfs een Jezus had dat niet. Ook hij had zijn oogenblikken dat de verzoeking in hem kwam, als hij gevoelde, wat hij had kunnen wezen in de wereld: machtig rijk en geëerd Rabbi en wat hij nu was. Op zulke oogenblikken geloofde zijn ziel niet. Want als de ziel gelooft, dan bestaat er geen verzoeking; dan is God bij haar en heeft zij niet te klagen over verlatenheid.

En gij met uw droog en koel en gesloten gemoed! Hebt gij Hem echter wèl eens gekend, is Hij wèl eens in u geweest en hebt gij Hem nu verloren, geloof dan niet, dat het alles maar dichterlijke stemming was, die als een zonneschijntje over het landschap uwer ziel vloog. Of ja, geloof dat maar wel. Is de zon en haar schijn niet iets wezenlijks en waar-

achtigs? En is stemming dan niets, omdat zij niet altijd doorgaat?

Gij kent den Dood altijd, niet waar? Gij weet dat hij er is en kent zijn macht. Maar dat laat u meest koud. Nu zit gij echter aan het sterfbed van uw kind of uw vader of gij ziet uw broeder bleek in de kist liggen. Nu is de Dood bij u, in u. Hij laat u niet koud. Gij zult niet zeggen, dat hij niet iets wezenlijks en waarachtigs is. Of uw stemming slechts een schaduw noemen.

Noem God maar een zon voor uw ziel. Dat is Hij ook. Is het bloemke geen schepsel van de zon? Is zij niet haar oorsprong en leven? Haar welzijn en geluk? Haar kracht en gezondheid? Zijn haar kleur en geur geen zonneschijn, die een anderen vorm heeft aangenomen? Is de strooming harer sappen geen vorm van zonneschijn? Heel die bloem is bloemgeworden zonneschijn.

God is de zon uwer ziel. De bloem is een zonnekind en uw ziel een godskind. En zij is pas in haar eigen wezen, als gij gelooft in God. Verlies niet de herinnering aan den zonneschijn, als de schaduw over u heen gaat.

Ook in uw ontroeringen spreekt God.

Als gij ontroerd zijt, dan voelt uw ziel het begrip: „Bestaan", dat is: „de tegenwoordigheid Gods". Als gij den eersten levenskreet hoort van uw eerste kind en de tranen springen u in de oogen.

Als gij de naakte vogeltjes in hun nestjes ziet liggen, met hun roode huidje. Als gij onder het witte laken het gele lijk van uw moeder ziet, met haar magere gevouwen handen. Altijd waar gijzelf een stukje natuur wordt, waar de ontroering in u komt, daar spreekt God tot u. In het kleine en in het groote. In den stormwind die de boomen breekt en in het suizen van de stilte.

Als gij ontroerd zijt, geloof dan dat God u tegenwoordig is in het Leven dat uw hart raakt, en wees stil en luister en zeg zachtkens: Mijn Heer en mijn God.

God is als het water. Het water is in elken boom, in elken vezel daarvan, in de adertjes van al zijn bladeren; in zijn

wortels. Het voert het voedsel door heel zijn wezen. Zonder water niets dan dorheid, dood. Het water vult de heele lucht. Wij ademen het in en uit. Het water drijft aan den hemel in wolken, het vloeit en bruist door de beddingen van beken en rivieren, het golft in de oceanen. Het water is in elk deeltje van het lichaam des menschen; in zijn bloed, zijn longen, in al zijn spieren en zenuwen. Zoo is God in u.

God is als de lucht die den geheelen aardbol omgeeft en in de donkerste diepe grot even goed zweeft als over de hoogste zonnetoppen der bergen... die de longen doet rijzen van mensch en dier en levenbrengend stroomt door de millioenen dierlijke en plantaardige aderen en kanalen van al wat ademt. Zoo is God in u.

God is als het licht dat van verre, vreemde zonnebron ons toestroomt; licht en warmte, het leven van al wat leven is; licht en warmte, waar de gloeiende roos in zwelgt en waar het bleeke vergeetmijnietje tegen glimlacht. Het licht, waar de eenzame gevangene met smachten naar opkijkt door het tralieraampje. De warmte, waar de volkeren om feestvieren in het voorjaar als zij terugkomt.

Elke trilling van onze ziel is God.

Als de moeder zich buigt over de wieg en een traan uit het oog veegt van geluk, niets zeggend dan: „Och, mijn kindje, och!" — God.

Altijd als het Leven heendringt door de doode schors van gewoonte en maatschappelijkheid en uw naakte ziel raakt, — God.

En wat gij voelt op uw sterfbed, bij uw blik op het lieve leven dat gij verlaat en op den stillen dood die u wacht; alles — God.

God is het Leven van het Leven. En ons eigen kleine leven één te voelen met dat eeuwige groote Leven en daardoor zich veilig te weten, *dat is gelooven.*

Tusschen ons en God in zit al wat er dom, bekrompen en sleurigs, ongeregeld en verkeerd is in ons. Dat is de duivel. Gij begrijpt niet, waarom er dat wezen zijn moet en waarom niet alles God is. Maar er is nog veel meer dat gij niet begrijpt. Gij aanvaardt dat, maar gij aanvaardt het niet, dat de duivel zooveel ruimte vult in uw binnenste en u

daar kwelt. En gij aanvaardt het ook niet, dat de duivel die in anderen woont, bij u wil binnendringen om daar uw duivel te wekken en te versterken. Als gij een mensch nadert, wees dan omzichtig, want gij nadert den duivel in hem. Snijdt alle gemeenschap af tusschen het duivelsche in uzelf en in hem. Maar kijk ook met liefde naar hem, want ook God woont in zijn binnenste. En tracht het Goddelijke in uzelf en in hem te vereenigen, opdat Gods macht op deze wereld groeie.

Het woord God wekt bij de menschheid een kruipend vleiend gevoel van oogendienaar, hoveling, bedelaar. Zij denken aan een machtigen Heer, die hun veel kwaad kan doen en veel goed.

Gij behoeft niet tot God te komen om Hem te zeggen, dat Hij zoo wijs en machtig en zoo goed is, om op die manier uw zin te krijgen, zooals gij een ijdel mensch zoudt bedotten, van wien gij een gunst hoopt te verwerven. De groote geloovigen spraken in hooge geestdriftwoorden; daarom gingen de kleine geloovigen dat nadoen; maar dat hoeft niet.

Een zieke zoekt den zonneschijn. Hij plaatst zijn stoel op het warme plekje en koestert zich. En als de zon zich verplaatst, dan schuift hij mee. Hij loopt de zon na. Als ze weggaat, dan treurt hij. Als ze terugkomt, dan lacht hij. Hebt God aldus lief, uit welbegrepen eigenbelang. In uw lach en uw treurnis en uw naloopen zit hulde genoeg; maar voelt gij behoefte, nog een vurig loflied te zingen op Hem die schept en onderhoudt en geneest, doe het, maar laat het uw eigen ziel wezen, die spreekt en praat niet na.

Zullen wij het oude woord God nog gebruiken? Ons begrip wijkt toch zoo ver af van dat der groote massa. Onze God is geen Persoon, geen Man, Mensch, Vader, Rechter, Koning. Wij verwachten geen wonderen van Hem. Wij kunnen Hem niet vleien noch beleedigen. Hij is niet vergramd op ons noch heeft ons lief.

En toch, hoe ver ons begrip afwijkt, toch is het weer zoo dicht bij dat der massa, want al wat wij daar ontkennen, is toch wel waar voor wie het goed verstaat.

Voelen ook wij niet Zijn tegenwoordigheid, Zijn almacht in alles, omdat Hij is de Waarachtigheid en Noodzakelijkheid? Zeggen ook wij niet, dat er geen muschje dood valt zonder Zijn wil? Wij noemen Hem niet goed, genadig en rechtvaardig in beperkten menschelijken zin, maar de ijzeren Noodzakelijkheid. Dàt wat niet anders kan zijn dan het is blijkt dikwijls toch ook goedheid, rechtvaardigheid en genade, voor den ruimeren blik. En als het vaak redelooze onrechtvaardigheid lijkt, dan halen wij de schouders op en zeggen: 's menschen verstand is gering en de schepping is ondoorgrondelijk. „Rechtvaardig" is maar een menschenwoord, toepasselijk op menschendaden.

Is het rechtvaardig dat een mensch wordt gestraft voor de zonden zijner ouders en grootouders?

Och, het is onvermijdelijk. Een ieder erft toch ook de vermogens en krachten zijner ouders en grootouders? Gelijk de eeuwige Waarachtigheid en Noodzakelijkheid handelt, zoo handelen de menschen zelf ook. Bij een revolutie worden ook zij gestraft, die persoonlijk onschuldig zijn. Ja, maar hun ouders, hun stand was schuldig.

Al is de wereld vol gruwelijkheid en redeloosheid en al kunnen wij in God niet altijd een goedigen, rechtvaardigen Vader zien, laat ons toch dat oude woord God maar gebruiken en daarmee aansluiting zoeken bij de millioenen van nu en weleer, die allen dat woord zeiden, allen, op hun manier, maar toch allen met de zielen gericht in één richting. Bijna al wat zij zeggen, kunnen wij nazeggen, al kijken wij daarbij niet naar een Vrijmachtig Wezen buiten de Schepping, maar naar het onkenbare Inwezen van het heelal.

Er is maar één God, dien wij allen zoeken en dien men ook kan dienen zonder Zijn naam te noemen of zonder aan Hem te denken.

Ofschoon al die menschen van ander geloof ons uitsluiten als verdwaalden of ketters of godloochenaars, misschien als godlasteraars, wij sluiten hen niet uit, maar voelen ons één met hen. Hun gemoed wil hetzelfde als het onze. Met het woord God sluiten wij onze ziel aan bij de zielen van heel het menschdom.

Twee waarachtig-geloovigen van de meest afwijkende

godsdiensten zijn meer aan elkaar gelijk dan een waarachtig-geloovige en een zoogenaamd-geloovige, zoogenaamd van denzelfden godsdienst. Niet de leer in het hoofd maar de begeerte der ziel maakt den godsdienst.

Als gij zoo gelukkig zijt, dat het begrip der Godheid in u is gegroeid tot een levende waarachtigheid, die uwe ziel vervult en haar stuurt en troost en steunt, dan woont God in u en gij in Hem.

Als het begrip der Godheid uit de diepte van uw onbewust wezen in u naar boven groeit en u vult, dan is de vrede in u en gij in Hem.

Als het begrip der Godheid uit de diepte van uw onbewust wezen in u naar boven groeit en u vult, dan is de vrede in u, het vertrouwen, het gevoel van veiligheid; *dan hebt gij den verborgen schat in u.*

God is het eerste en het laatste en het middelste en alles van uw geestelijk leven.

Na deze wonderschoone en wonderdiepe Godsbeschouwing kunnen wij uit een boeiend Oxfordboek iets te weten komen over den omgang met Hem. Het boek heet: *Mijn leven begon gisteren* en het werd geschreven door *Stephen Foot,* oud-directeur van een dochtermaatschappij der Kon. Shell, dus van top tot teen een zakenman.

Het is een eerlijk boek, prettig geschreven, een beetje verward misschien van compositie — daar lijden de Engelschen meer aan — even nuchter als gloedvol. Op elke bladzijde spreekt een *veranderd mensch.*

Het is nuchter wegens de afwezigheid van al wat naar dweepzucht riekt, vol gloed, omdat de schrijver het hoogste levensgeluk, voor hem zelf de grootste verrassing, deelachtig werd.

Er bestaat wellicht geen tweede boek, dat zoo treffend het wezen van Oxford tot de menschen brengt en ook de afkeerigheid van Oxford ten opzichte van kritiek zoo duidelijk maakt.

De vier bekende staven zijn geen dogma's, geen theorieën, op z'n hoogst zekere aanduidingen van weg; evenmin is de Stille Tijd een dogma. Voorop staat steeds het resultaat: de wedergeboren mensch. Men moet telkens denken aan het verhaal van den blindgeborene, van wien men haarfijn wou weten, hoe hij genezen was, vermoedelijk om te critiseeren, en die, een beetje kregelig geworden, uitriep: Eén ding weet ik: ik was blind en thans zie ik!

Hoe kan het eigenlijk ook anders? Oxford vraagt geen geloof, geen belijdenis, geen artikelen, maar een *daad,* en het weet, hoe gaarne wij juist dan redeneeren en critiseeren, om ons van de daad verre te houden.

Dit boek slaat alle geargumenteer dood, het strooit enkel verlossingsfeiten uit, met naam en toenaam, met maand en jaar. Het jubelt Paulus na: wat ieder ondenkbaar achtte, wat ieder in de samenleving der menschen onmogelijk waande en waarmee ieder dus schipperde, wat ieder dwaasheid en onverstand toescheen — dat alles is pure werkelijkheid, als men maar met ernst zijn leven inricht volgens de vier staven. Dan is er geen werkeloosheid meer, dan heeft de oorlog afgedaan, dan is het gelukkig gezin regel inplaats van uitzondering. Jezus Christus heeft de beste grondwet voor de wereld ontworpen. Het is pure waarheid, dat absolute eerlijkheid en naastenliefde den handel tot den grootsten bloei zullen brengen, de groeikracht der aarde verdubbelen, den vrede op aarde stichten.

In een treffend beeld vat de schrijver dit aldus samen:

„Er is op het oogenblik in de wereld een Kracht aan het werk, die gedurende vele generaties door groote massa's van de menschheid veronachtzaamd is, een Kracht, die de menschelijke natuur kan veranderen en vernieuwen. Het is als met de groote kracht van de Niagarawatervallen, die duizenden jaren vóór de mensch de aarde bewoonde reeds bestond. Daarna heeft gedurende duizenden jaren de mensch de kennis gemist om die kracht te gebruiken en zoo werd zij verspild. Thans brengt zij licht in duizenden huizen."

Oxford waagt met die kracht alles. Het gaat er mee in het kabinet der diplomaten, in het hoofdkwartier der legers, het manifesteert haar te Genève, maar het gaat er ook mee naar kantoor, fabriek en huis, het gaat er mee tot elken mensch. En het voegt aan de kracht geen enkele theorie toe, geen enkel bij-krachtje of sieraadje dan dit, dat het is de *kracht van Jezus Christus* en dat zij alles licht maakt en blijde.

En hij die het boek schreef, schrijft niet van „hooren zeggen" maar van „hebben ondervonden". Hij durft met die kracht ook alles aan.

Wat is godsdienst? Een fiasco, antwoordt de heiden; een ethisch stelsel zegt de wijsgeer; een hulp om op den goeden weg te blijven, zegt de onderwijzer. Misschien zal het nuttig zijn, indien ik — schrijft Foot — zoo getrouw mogelijk mijn eigen ontwikkelingsstadia weergeef naar wat ik als het ware antwoord op de vraag beschouw. Laat ik dadelijk zeggen, dat ik dankbaar ben voor mijn christelijke opvoeding; ik ben dankbaar, dat ik in een christelijk tehuis ben grootgebracht en ik ben blij, dat ik nooit heelemaal het contact met de Kerk verloren heb.

Dat was mijn achtergrond, toen ik in aanraking kwam met de Oxford Groep.

Wanneer ik nu terugzie, besef ik, dat ik in mijn godsdienstige ervaring drie stadia doorgemaakt heb.

Het eerste stadium was wat men de *Bankreligie* zou kunnen noemen. Ik werd op 9-jarigen leeftijd bekeerd, hoewel ik nu besef, dat die bekeering grootendeels emotioneel van karakter en derhalve niet duurzaam was. Gedurende de volgende jaren heb ik voor mijzelf een godsdienst van debet- en creditposten opgebouwd. Als je een goede daad deed, dan kreeg je een goede aanteekening, terwijl een slechte daad met een slechte aanteekening bestraft werd. 's Zondags naar de kerk gaan was waarschijnlijk een paar goede aanteekeningen waard, terwijl het gaan naar den vroegdienst misschien met drie beloond werd. En dan was er nog een mysterieus proces, bekend als het „redden van een ziel", waarnaar je vrij droefgeestig keek, aangezien dat als het ware het hart van de roos was, waarvoor je twintig goede aanteekeningen kreeg. Later zag je met vrij grooten angst uit naar den afrekeningsdag, wanneer de debet- en creditposten werden opgeteld; als er een voordeelig saldo was, kreeg je een prijs, die het eeuwig leven genoemd werd, maar voor mijzelf had ik altijd het onbehagelijke gevoel dat ik een nadeelig saldo zou hebben, waarvan de eeuwige verdoemenis het gevolg zou zijn.

Nu ik dit nog eens doorlees, klinkt het als een parodie, maar ik ben er vrij zeker van, dat het mijn gevoelens omtrent godsdienst, toen ik nog een jongen was, vrij nauwkeurig weergeeft, en ik geloof, dat het een juiste beschrijving zou zijn van de religieuze overtuiging van vele jongens.

Je ging naar de kerk, bad en las den Bijbel, omdat de dingen je in contact met den godsdienst hielden en voorkwamen, dat de geestelijke kant van je leven door stilstand stierf. Godsdienst was een levensdepartement, dat speciaal op Zondagen werkte. — God werd in de kerk bewaard en je bracht Hem daar bezoek, met het resultaat, dat het gevoel ontstond, dat het nergens toe diende te trachten buiten het gebouw met Hem in aanraking te komen. Afgezien van het zingen, vrees ik, dat ik mij in de kerk verveelde.

Het scheen vreemd, dat men soms met een gevoel van verlichting uit de kerk kwam en dat de uitwerking van den

dienst niet wist te beletten, dat er bijna onmiddellijk na afloop een gevoel van geprikkeldheid, jalouzie en animositeit opkwam.

Misschien zal deze schildering aanstoot geven; maar toch geloof ik niet dat er echte huichelarij bij was. Ik zal misschien den indruk gewekt hebben, dat godsdienst meer voor mij beteekende dan in werkelijkheid het geval was, maar ik geloof niet, dat dit een huichelen was. Ik trachtte aan anderen door te geven wat ik zelf gevonden had — een godsdienst, die een verzekering was, iets, dat hielp om ons op den rechten weg te houden — het falen was, dat ik niet heel veel gevonden had, en een godsdienst, die ons op den rechten weg houdt, kan makkelijk een vervelende sleur worden.

En toen heb ik kennis gemaakt met de Oxford Groep.

Nu weet ik, dat het werkelijke leven begint, wanneer Jezus Christus niet alleen een kracht in het leven is, maar *de* kracht, de drijvende kracht, de Uitdagende, altijd Aanwezige, in Wien wij leven en ons bewegen en ons wezen hebben.

Ik lees opnieuw het 23ste hoofdstuk van het Evangelie van Mattheus en besef hoezeer ik geleken heb op de mannen, die daarin beschreven zijn. Christus sprak over de vromen van zijn dagen en hoe zij „het zeggen en het niet doen" en ook „al hunne werken doen zij om van de menschen gezien te worden."

Precies, *ik sprak alsof ik de uitdaging van Christus aanvaard had,* den oproep, dien Hij in de Bergrede gegeven heeft; *maar ik behoorde tot degenen, die nooit de draagwijdte van deze uitdaging begrepen hebben.* Erger dan dat. Christus sprak ook over de vrome menschen, die „het koninkrijk der hemelen voor de menschen sluiten, daar zelf niet ingaande en niet latende ingaan degenen, die ingaan zouden". Precies, ik gaf aan mijn omgeving een godsdienst, die namaak en schijnvertoon was en bovendien nog afstootend werkte. Zij hebben het wel geprobeerd; velen zelfs zeer ernstig, maar zij hebben het daarna om twee redenen opgegeven: in de eerste plaats, omdat zij er geen kracht in vonden, en in de tweede plaats, omdat het hen verveelde.

Nu ken ik de waarheid. *Er bestaat een godsdienst, die*

werkt. Het leven van Christus trekt aan zooals het door alle eeuwen aangetrokken heeft. De jeugd kan Zijn boodschap opvangen, de jeugd hongert er naar; en met die boodschap kan de jeugd de wereld veroveren.

Hier hebben wij dan het antwoord op de vraag: Wat is godsdienst?

Godsdienst is leven — niet een deel van het leven, nog minder een theorie over het leven, maar het leven zelf. Godsdienst is geen slinger, die het leven regelt; het is de bron, waaruit alle werkelijk leven en handelen ontspringt.

Het nieuwe leven groeit — door in aanraking te zijn met God groeien wij in Zijn geest; door Christus' liefde te weerspiegelen groeien wij in liefde. Wij beginnen met anderen te deelen, niet omdat wij het moeten, maar omdat wij iets bezitten, dat de moeite waard is om te deelen; wij zijn bereid om vernedering, spot, ontbering, het verlies van vrienden, den laster van vijanden te verdragen en ondanks alles ons te verblijden, zooals Christus ons bevolen heeft ons te verblijden.

De woorden van de liturgie krijgen een nieuw leven, de Bijbel heeft een nieuwe beteekenis; woorden, die vroeger slechts klanken waren, worden plotseling levende waarheid. Zelfs de gezangen klinken anders. Ik herinner mij, dat ik zong: „Uw weg, o God, niet de mijne", en dat ik besefte, dat ik dat nu voor het eerst in mijn leven werkelijk meende.

Ik geloof, dat wij in deze dagen het reveil zien, waarom de kerk zoolang gebeden heeft; het is Christus' boodschap, opnieuw geïnterpreteerd en vertolkt, een boodschap van overwinning voor de 20ste eeuw.

Wij kunnen de Oxford Groep niet beschouwen als iets, dat van de Kerk verschilt — het is de Kerk in actie — het is de „herboren Kerk". Zooals de aartsbisschop van Canterbury onlangs gezegd heeft: „Deze beweging doet zeer zeker wat de Kerk van Christus overal doen moet. Zij verandert het leven van de menschen, geeft hun een nieuwe vreugde en vrijheid, bevrijdt hen van de hinderpalen, die hen belemmerd hebben, van de gebreken van het karakter, van huiselijke verhoudingen en dergelijke en geeft haar het ware vuur

om aan hun medeschepselen mede te deelen wat God hun gegeven heeft."

Een zeer in het oog loopend kenmerk van het Christendom der eerste eeuw was kameraadschap en deze kameraadschap is ook een frappante trek van de hedendaagsche Oxford Groep beweging.

Er is een oud gezegde, niet geheel waar, maar dat toch een kern van waarheid bevat, luidende: „Als gij uw besten vriend verliezen wilt, ga dan met hem op reis." Ongetwijfeld zijn de onvermijdelijke ergernissen, ongemakken en kleine geprikkeldheden op reis een goede toetssteen voor vriendschap. Kort na mijn verandering ben ik met een reisgroep naar Canada gegaan.

Deze groep werkte op reis onder zwaren druk, met bijeenkomsten en individueele gesprekken gedurende den geheelen dag en dikwijls met overhaaste maaltijden en weinig slaap en toch heb ik al den tijd, dat ik met hen samen was, nooit een enkel woord van geprikkeldheid, teleurstelling of spijt gehoord.

Bovendien heb ik, waar wij ook kwamen, van de geestelijkheid van alle richtingen veel gehoord over de nieuwe eenheid, die zij gevonden hadden. Zij verklaarden openlijk, dat de animositeit en de jalousie op medegeestelijken uit vroeger dagen geheel overwonnen was, terwijl zij met blijdschap spraken over den nieuwen geest van kameraadschap, waarin zij nu samenkwamen om Gods plan voor de uitbreiding van Zijn Koninkrijk te leeren kennen.

Heeft het lezen in den Bijbel u wel eens verveeld? vraagt Foot.

Ik heb den Bijbel jaren lang gelezen en het heeft mij bijna altijd verveeld. Onlangs heb ik mij afgevraagd, waarom ik doorgegaan ben met lezen en ik ben tot de conclusie gekomen, dat dit hoofdzakelijk het gevolg was van twee redenen:

A. Ik dacht, dat het lezen van den Bijbel mij goed zou doen.

B. Ik heb mijn leerlingen dikwijls aangeraden den Bijbel te lezen en ik moest gewapend zijn tegen de mogelijkheid

dat een jongen op een kwaden dag zou vragen: „Doet u het zelf".

Ik zie nu in, dat tot vijftien maanden geleden deze twee redenen de hoofdmotieven, welke mijn leven beheerschten, volkomen juist weergaven: het verkrijgen van eer en het vermijden van blaam. Welk een absurde situatie en toch geloof ik zeer zeker, dat enkele van mijn lezers geen betere motieven hebben om den Bijbel te lezen dan een van deze.

Velen onzer hebben vroeger het gevoel gehad, dat de Bijbel voor het moderne leven maar weinig beteekenis had.

Hoe dikwijls heb ik mij vroeger ongeveer aldus over de Bergrede uitgelaten: „Prachtig, gewoon prachtig: de uitspraken vormen het mooiste ideaal, dat ooit de wereld voor oogen gesteld is. Maar ongelukkig kan het slechts een ideaal zijn. Breng het in praktijk in de moderne zakenwereld en een man zou binnen een week bankroet zijn." En nu komt de Oxford Groep om te trachten nuchtere en praktische zakenmenschen over te halen deze denkbeelden in praktijk te brengen, en zij zijn niet binnen een week bankroet gegaan, niet binnen een jaar, niet binnen verscheidene jaren. Integendeel, dergelijke firma's zijn niet alleen blijven bestaan, maar de leiders en de employés hebben een totaal nieuw leven leeren kennen met echte kameraadschap en nieuwe samenwerking. Natuurlijk waren zij bereid bankroet te gaan, als God de zaak niet gebruiken kon, en natuurlijk is de geheele basis van hun werken veranderd, maar zij hebben zeer beslist aangetoond, dat de Bergrede een praktische en bruikbare zakencode geeft. Bovendien begint de Bijbel, speciaal de Handelingen der Apostelen, te leven, wanneer men in het werkelijke leven mannen en vrouwen ziet werken op dezelfde manier als mannen en vrouwen toen deden.

Voor mij was echter het allerbelangrijkste de geheel nieuwe manier om den Bijbel te beschouwen. Ik begrijp nu, dat de Bijbel hoofdzakelijk verhaalt hoe God in het leven van gewone mannen en vrouwen werkt. De Bijbel is in de eerste plaats een verhaal over menschen, geen boek over moraal. Hij geeft een schildering van menschen, die op aarde voor

het Koninkrijk Gods werken en van anderen, die zich bewust of onbewust tegen het Koninkrijk verzetten.

Deze denkbeelden hebben mijn geheele opvatting over den Bijbel veranderd en nu ik hem op dezen nieuwen grondslag bestudeer, vind ik dagelijks nieuwe bekoring in het boek.

DE THEODICEE OF GOD VOOR DE RECHTBANK VAN DEN MENSCH

Als er een God bestaat, van waar dan het kwaad?

Hoe is met het geloof aan God te vereenigen het feit van het bestaan van het kwaad in de wereld, beide, het *zedelijk kwaad* — de zonde, en het *natuurlijk kwaad* — het lijden? Hoe kan er in een wereld, geschapen en bestuurd door een „Alwijze en Algoede macht" aanwezig zijn zooveel zonde, zooveel ongerechtigheid, zooveel ellende en zooveel lijden?

Deze vragen zijn van betrekkelijk recenten datum, volkomen onbekend bij de z.g. Natuurvolken. *Hun* Goden zijn wezens die niet hooger staan dan zijzelf. Ook het, op cultureel hoog niveau staande Grieksche volk had zich Goden geschapen naar menschelijk model. Haat, nijd, afgunst waren eigenschappen die ook den Goden niet vreemd waren. Wel breekt zich bij de latere Grieksche wijsgeeren de gedachte baan, dat men zich de Godheid als slechts het goedwillende mag voorstellen, maar voor de ons kwellende vragen vinden zij hierin een oplossing, *dat de wereld als het gebied van het eindige uiteraard onvolkomen is.*

Bij de Perzen die de Godheid ook reeds als een *zedelijke heilige macht* erkenden, moet men rekening houden met de gedachte dat de heilige god zich uit de machten van het licht ontwikkeld had, de booze tegengod, uit de machten der duisternis. Aan het „eind der tijden" zou de god der duisternis voor goed ten onder gebracht worden.

Bij het ontstaan van Israëls Monotheïsme, de leer der „schepping uit het niets" en niet die der „bewerking van een steeds aanwezig geweest zijnde oerstof" kunnen deze vragen eerst naar voren komen. Het lijden wordt nu gezien als het gevolg van de zonde. Voor het probleem van het lijden van den onschuldige weet het boek Job dan geen andere uitkomst dan „zwijgende berusting in de ondoorgrondelijkheid van Gods besluiten". Overigens was het bestaan der zonde zelf geen bezwaar. Dat was het werk van de menschen.

Tenslotte komt dan allengs naar voren de vraag of niet God die den mensch met neiging naar zonde geschapen had, in laatste instantie zelf de oorzaak der zonde werd.

Augustinus nu, werd de Schepper der Christelijke Theodicee (rechtvaardiging van God). Deze komt hierop neer: „God is de veroor-

zaker van het zondige werken, maar niet van het zondige in dat werken. God doet alles werken, maar de wijze van werken wordt bepaald door den eigen aard van het ding. God brengt den wil der menschen in werking, maar dat die werking een zondige richting neemt, ligt aan het innerlijk zijn van den mensch. Een kreupele wil loopen. Dat hij gaat loopen, is het werk van zijn wil, maar dat hij *kreupel* gaat loopen, ligt aan het been. Deze oplossing is niet bevredigend. Augustinus gaat hier mede met het Manicheeïsme, dat aanneemt het bestaan van een tegenover God aanwezige macht van Satan. (In zekeren zin overeenkomst met de leer der Perzen). Deze theodicee werd door Thomas van Aquino en later door de hervormers overgenomen. Zij is geldend gebleven tot de Achttiende eeuw, tot den val van de heerschappij der oud-Protestantsche orthodoxie.

In 1710 verschijnt van Leibnitz: „Essai de Theodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal". Hoofdmotief is: In vergelijking met het vele goede is het kwaad in de wereld van te geringen omvang, dan dat het als een ernstig bezwaar tegen een geloof aan een Alwijs en liefderijk Opperwezen zou kunnen gelden. De rede is een heerlijk goed en die heerlijkheid wordt niet minder doordat de menschen ook soms misbruik van haar maken. Over het lijden spreekt Leibnitz van „onmetelijk veel goeds tegenover weinig kwaads"! Zijn leer is kenmerk van het eigenaardig optimisme der achttiende eeuw.

In de tweede helft der negentiende eeuw trad een nieuwe richting op met een nieuwe theodicee. Oplossing wordt hier gevonden in de evolutieleer. De bestaande wereldorde is het product van geleidelijke ontwikkeling. Allengs heeft uit een chaos de Kosmos zich ontwikkeld, eerst levenlooze natuur, dan een rijk van levende wezens, dan bezielde wezens en tenslotte de met rede toegeruste mensch. Krachtens zijn oorsprong heeft deze zinnelijke driften. Met de rede kan hij deze controleeren en beheerschen. Zonde komt voort uit strijd tusschen rede en de zinnelijke natuur. Volgens deze beschouwing is de zonde dus slechts een onvolkomenheid, een „het nog niet begrepen hebben".

Volgens de Modernen zit de bron der moeilijkheden in een „te menschvormige voorstelling van God." Wij menschen kunnen God niet vatten — ons denkvermogen is te beperkt. Waarom Hij zoo doet en niet anders kunnen wij niet vragen. Na Kants in 1791 verschenen „Ueber das Miszlingen aller Philosophische Versuche in der Theodicee", eindigde elke belangstelling in het probleem, tot Schopenhauer het weer voor het voetlicht bracht. Van af dat moment bleef de belangstelling voor dit probleem levendig en wij schromen niet te beweren dat de theodicee nu behoort tot de actueelste en in het brandpunt der belangstelling staande onderwerpen van dezen tijd.

Het is daarom, dat ook wij modern licht op dit vraagstuk willen doen schijnen, opdat zooveel mogelijk menschen mogen leeren inzien

dat het even zinneloos is van de zijde van het schepsel, God te verdedigen als God te vloeken, en dat niet futlooze berusting maar actieve aanvaarding van de wereld zooals zij is, in ieder oogenblik van haar bestaan, de serene gemoedsrust kan geven, door Spinoza „beatitudo" (gelukzaligheid) genoemd. Zij is geen afwachtend bij de pakken neerzitten, verantwoordelijkheid ontvluchten, zij is geen fatalisme, maar aanpakken wat de hand vindt om te doen en dat doen .....met blijdschap. Het is kortom, wat de ervaring van alle vromen en wijzen in alle tijden en omstandigheden mocht zijn, dat het mogelijk is psalmen te zingen in den nacht, vrij te zijn in boeien en blijde onder alle omstandigheden.

Dat de Theodicee, welke hier onder volgt, daartoe moge leiden.

Als er op onze planeet ooit een tijd is geweest als 't ware aangewezen voor het halen van God voor de menschelijke vierschaar, hetzij om Hem aan te klagen, hetzij om Hem te..... verdedigen, dan zeker die van onzen dag; nu alles wat vast scheen van de ankers is gerukt; het onmogelijk geachte zich voordoet als doodgewoon; Duces en Führer lachen om „de vrijheid van den Christenmensch"; letterlijk elke dag meer dan genoeg heeft aan zijn eigen kwaad; elk hoopvol teeken innerlijk wordt gewantrouwd; iedere wetende het Socratisch besef krijgt, dat hij niets weet; nu kortom het onzekere onze zekerheid werd en de toren onzer „waarom's" neerkijkt op den hoogsten berg.

Ja, ze zijn talrijk de Theodicees; de bekendste is vermoedelijk die van Job, maar die er zoo genoeg van kreeg, dat hij verklaarde: „ik doe het nooit weer." Veel brutaler was die van Habakuk toen hij uitriep: „Ik wil op mijn wachttoren gaan staan en mij plaatsen op een wal om uit te zien naar hetgeen Hij tot mij zeggen zal en op mijn verwijt antwoorden."

Habakuk zal er wel zijn motieven voor gehad hebben, maar die motieven hebben zeker niet op gekund tegen die van ons, na-oorlogsche wereldkinderen, opnieuw in een oorlog maar thans om de hoogste geestelijke goederen der menschheid direct of indirect betrokken. Ons ouderen klinkt nog Multatuli's bittere Theodicee-zang in de ooren:

'k Weet niet of wij zijn geschapen met een doel
Of dat we zoo maar daar zijn.
Of God of Goden zich komm'ren om ons lot
Of vreugde scheppen daarin dat w' onvolmaakt zijn.
Indien dat zoo war', zou het vrees'lijk zijn.
Aan wie de schuld, dat zwakken zwak zijn,
Kranken krank en dommen dom?

Twee Theodiceeën van den lateren tijd of Kosmodiceeën of hoe men de pogingen, om zin te ontdekken in ons aardsche bestel, noemen wil, vragen en verdienen aandacht. Ze zijn te vinden in een hoogst boeiend artikel van *dr. P. A. Dietz,* verschenen in het Octobernummer 1936 van *Het Nieuwe Leven* onder den titel: *Licht- en Schaduwzijden der Karmaleer* en in een frisch, wat slordig en overdadig geschreven, maar aan origineele gedachten rijk boek *Waarom lijdt de menschheid?* door den hier reeds bekenden schrijver *Leslie D. Weatherhead.*

Het merkwaardige is, dat mannen van een geheel tegengestelde denkrichting tot hetzelfde resultaat komen. Beiden treden zij in het geweer tegen het Determinisme, omdat het het verantwoordelijkheidsbesef zou verzwakken en den mensch zou brengen tot slap neerzitten; beiden vergeten ze, dat Determinisme historisch tot de grootste activiteit heeft geprikkeld, maar beiden zeggen ze ook dingen, welke wij moeilijk *genoeg* kunnen lezen en herlezen.

WAAROM DE BEHOEFTE AAN THEODICEE?

De behoefte aan een theodicee — schrijft dr. Dietz — zal des te dringender optreden, al naar de mensch dieper ethischen aanleg bezit, naarmate hij al het wee der wereld feller doorlijdt. Waar de wensch, ethos als diepsten grond van het wereldgebeuren te begrijpen, ontbreekt, daar dwingt de godsgedachte niet om rechtvaardiging. De klassieke Grieken b.v., in den grond een niet sterk ethisch aangelegd volk, hebben nooit de behoefte gevoeld hun goden aldus te „rechtvaardigen". De god was machtig, schoon, maar hij was niet „goed"; het was geen lastering hem booze dingen toe te schrijven.

Anders wordt het in de groote monotheistische godsdiensten, met name in het Christendom en den Islam. Hier worden aan de godheid zeer positief de hoogste ethische eigenschappen, die van Algoedheid, Alwijsheid en daarnevens die van Almacht, onvoorwaardelijk toegekend. En hier stuwt zich de drang naar een theodicee onverbiddelijk omhoog, zoodra de religie het kinderlijk stadium eener vraaglooze onderwerping te boven komt.

Waarom het ontzaglijke, het alomtegenwoordige en aloverheerschende leed, als over de wereld heerscht een hoogste wezen, wien het nòch aan goeden wil, nòch aan inzicht, nòch aan macht ontbreekt, wiens wezen zelve liefde heet te zijn?

Priesters en priesterlijke zielen, groote en kleine hebben zich uitgeput in theodiceeën en hun god gerechtvaardigd met verstandige en domme woorden, met sluwe en naïeve redeneeringen, met grootsche en kleinzielige gedachten.

Het is niet mogen gelukken. „Ik ken geen theologische verklaring ter verzoening van het bestaan van het kwaad en van God, die mij bevredigend voorkomt," zegt Van Mourik Broekman. Het decretum horribile (verschrikkelijk besluit) der Calvinisten is de uiterste wanhoopsdaad eener theologie, die haar volslagen onmacht tot theodicee beleeft.

De moderne mensch heeft het afbreken van alle zedeleer doorleefd, vervolgens heeft hij het falen van zijn bloote nuttigheidsmoraal meegemaakt; noodzakelijkerwijze herleeft nu zijn drang naar den ethos. Maar hij vraagt niet langer naar een theodicee, maar naar een kosmodicee, een wereldrechtvaardiging, want het is de idee van den kosmos, die zich weer voor hem begint te vergoddelijken. En hij ziet zich hierbij voor niet minder zware taak geplaatst dan de oude godsrechtvaardigers. De diep-innerlijke roep om rechtvaardigheid is nergens verdwenen; de vox populi (stem des volks) eischt nog altijd in den bioscoopdraak het „happy ending", de schurk moet jammerlijk omkomen en de edele held de schoone bruid in het huwelijk sleepen. Maar als denkers zijn wij realist genoeg om met den Prediker te zien, dat de zon schijnt over boozen en goeden en dat het regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen.

Zoo de realistische denker een kosmodicee wil, wil hij deze van den kosmos zooals hij dezen beleeft en niet een wezenlooze abstractie. De meest grootsche, de meest volledige poging tot een kosmodicee, die mij bekend is, is de oud-Indische leer van Karma.

Karma is de meest grootsche poging ooit in de Oudheid gedaan der dingen loop te schikken naar een schema van wet en recht, maar wij mogen nooit vergeten, dat der dingen en der menschen eigenlijk wezen niet is de Wet, maar het Wonder. Het Wonder, dat is de vrijheid des geestes. Diens scheppende kracht doet hem altijd zijn „het andere" in de werking der kosmische krachten, een vreemdheid, die verwarring sticht en verzet en leed, juist omdat zij het hoogere is dan elke wet. Die Vrijheid, die hem uitbeurt boven zichzelf, hem doet durven en wagen, den strijd te aanvaarden met titanische kosmische machten, ondanks het leed, dat hij zeker weet, dat hem wacht.

Nederlaag, ramp, leed, zij zijn het risico, dat hij, die waagt, op zich durft nemen, waaraan hij zich niet als een schuld onderwerpt, maar die hij slechts ziet als tekort in eigen kunnen. Eere aan den mensch, die durft te wagen, niet zijn schuld maar zijn moed is de oorzaak van zijn leed.

Niet in wat den enkeling overkomt, kan ik de eigenlijke toebedeeling des Rechts, het eigenlijk Karma zien, maar in wie hij is. Na de innerlijke kracht onzer vrijheid en onzer verantwoordelijkheid bouwt zich in dezen zin ons Karma. Dit is het groote in de Karma-leer, dat het de verantwoordelijkheid voor ons wezen niet legt buiten, maar in den mensch: de slappe verontschuldiging der immoraliteit: „ik kan niet helpen dat ik ben zooals ik ben," laat zij niet gelden.

De Karma-leer vertoont een Janus-gezicht. Zij kàn haar accent leggen op de leer der „gebondenheid-aan". Dan is zij gericht naar, geketend aan het verleden; zij is een leer van dwang en druk. Of zij legt haar zwaartepunt in de leer der „gebondenheid-van", d.i. der gebondenheid van alles, behalve van het Ego. Zij richt zich dan naar de toekomst, is een leer van vrijheid en schepping. In haar eerste aanzicht voert zij tot onderworpenheid, in haar tweede tot ontbondenheid.

Kan zij losgemaakt worden van die oudere menschheid, die in een vèr verleden in een verre en geheel andere wereld groeide, en vruchtbaar zijn voor den mensch, zooals hij heden is, voor den modernen mensch, die zoo sterk behoefte heeft aan het Richtende in zijn wankelend binnenste? Voor de massa's is zij te eenenmale ongeschikt; zij zou alleen kunnen worden aanvaard in haar helaas meest populaire aanzicht, leidende tot slaafschheid, tot die willooze overgave, die het Oosten, onder drang en dwang van het Westen juist begint af te schudden.

Kan zij iets zijn voor den enkeling? Zeker, mits wij ons richten naar het in de toekomst schouwende gelaat van den Januskop. Gebondenen zijn wij allen, maar laten wij daardoor niet onze vrijheid vergeten; het ergste lot is dat van den tevredene, die zich verstompt in zijn gevangenis thuis voelt.

Gebondenheid, smartelijke gebondenheid is het lot van den mensch. Hij is de Prometheus, geketend aan de rots der materie. Hij wordt verscheurd door den gier zijner hartstochten. Maar zijn gebondenheid wordt hem alleen tot leed, omdat hij in wezen vrij is: het rotsblok, natuurlijk verbonden aan het gebergte, is niet „gebonden".

Zoo wij onze smartelijke gebondenheid dag aan dag beleven — reden om ons onze vrijheid des geestes uur aan uur te herinneren. Het leven dwingt ons tot de erkenning van ons tekort schieten, onzer sterfelijkheid, onzer afhankelijkheid; wij gaan niet onder zoolang wij weigeren het daarom te erkennen als onze heer en meester.

Wijs is het het onvermijdelijke te aanvaarden, geen kracht uit te putten in dol verzet, maar wijzer daardoor eigen hoogheid niet te laten breken. Het onvermijdelijke dulden; het mogelijke doen. Een praktische levensleer misschien, die zelfs zou kunnen leiden in het ondiepe moeras der zelfgenoegzaamheid. Daarom valt nog een derde beginsel daaraan te schakelen, dat de kleine keten tot in het oneindige verlengt. Naar het goddelijke streven. Let wel, niet minder dan naar het goddelijke.

Nog eens, nooit vergeten, door onze zonden en onze kleinheid, door ons falen en ons dwalen, het machtige gebod, dat

ons niet van buiten is opgelegd, maar dat wij willen doen aan ons zelve:

„Ich selbst musz Sonne sein und musz mit meinen Strahlen
Das farbenlose Meer der ganzen Gottheit malen."

Angelus Silesius.

THEODICEE IS ANTHROPODICEE

In het vorige hoofdstuk werd al gewezen op de overeenkomst tusschen de Kosmodicee van dr. Dietz en de Theodicee van Leslie Weatherhead in zijn merkwaardige boek: *Waarom lijdt de menschheid?* Toen ik dr. Dietz naar aanleiding van zijn verwerping van het Determinisme en de handhaving van den vrijen wil voor den mensch de vraag stelde: Kan dan Gods plan met den mensch mislukken? ontkende hij niet.

Leslie bevestigt feitelijk de zelfde vraag maar op een geheel andere wijze.

Het zou verlokkelijk zijn, de denkbeelden van beide mannen, die langs heelemaal verschillende wegen tot hetzelfde resultaat komen, onder de loupe te nemen, maar de lezer blijve liever totaal onbeïnvloed en oordeele zelf.

Niet God maar wij zelf moeten voor onze eigen vierschaar verschijnen. Geweldiger dan ooit wordt ook in Weatherheads boek het „Gij zijt Ik" ons in de ooren gedonderd. En de gebeurtenissen op het wereldtooneel schijnen meer en meer te bevestigen, dat de ontzaglijke, ons met verantwoordelijkheid overstelpende woorden, de woorden van den Geest zelf zijn, Die een nieuwe wereld wil brengen.

Er volgen hieronder slechts twee zeer verkorte hoofdstukken uit Weatherheads boek, waarin twee vragen worden behandeld: Is God almachtig? en: Waarom lijden de onschuldigen?

IS GOD ALMACHTIG?

Wanneer God almachtig is — zullen velen met Leslie Weatherhead vragen — waarom verhindert Hij het lijden dan niet? Men moet wel aannemen, dat zoo God inderdaad

God is, Hij ook almacht bezit; maar wat beteekent almacht eigenlijk?

Wij dienen in aanmerking te nemen, dat veel menschen zich nog een kinderachtig beeld van God vormen, alsof Hij een soort toovenaar was. Zij gelooven heimelijk, dat wanneer God zich er werkelijk voor inspande, Hij een kalebas kan veranderen in een paleis en vice versa, in minder dan tien seconden — of dat Hij een cirkel vierkant maken kan, of een derde uitdrukken in decimalen. Sommige menschen maken zich boos wanneer wij hun vertellen dat er dingen zijn, die God niet doen kan. Hij kan niets doen dat niet is in harmonie met de volmaakte rede en een volmaakten aard.

Het was Zijn wensch, dat wij vrijen wil zouden hebben en de macht er misbruik van te maken. Zijn beschikking, dat wij langzaam wijzer zouden worden en door ondervinding leeren onze dwaasheid of zonden af te leggen. Deze verklaring wil Zijn macht niet ontkennen, want wij moeten niet vergeten dat zelfopgelegde beperkingen een uitdrukking zijn van macht en geen ontkenning ervan. In de eerste plaats is het Zijn doel dat de mensch uitvoerder van eigen wil en geen automaat zij, daarom schenkt Hij ons vrijen wil.

Hoe waar dit is, zien wij, wanneer we een oogenblik het alternatief beschouwen: kon en wilde God voor den mensch doen wat de mensch voor zichzelf kan doen, dan zou het veel eenvoudiger zijn alles maar aan Hem over te laten. Waarom zouden wij b.v. een dokter raadplegen? Wanneer God iemand genezen wil, kan Hij dat alleen wel doen.

Wij zien de fout onmiddellijk. God kan het niet doen en waar wij geen hulp brengen, lijdt de menschheid, om de fundamenteele reden dat God om den mensch op te voeden passief blijft en weigert in te grijpen, zelfs al kost het Hem een Kruisiging.

Twee dingen worden hierdoor naar voren gebracht, ten eerste de ontzagwekkende verantwoordelijkheid en ten tweede de grootschheid der samenwerking tusschen God en mensch.

Een mensch kan „Neen" zeggen tot God en God heeft niet de macht hem te dwingen, want God heeft den mensch een vrijen wil gegeven en zal deze gift nooit herroepen. Hij

kan geweldige machten in beweging brengen door de gebeden van anderen, door de woorden van anderen, door de levens van anderen, door de daden van anderen, door de schoonheid der natuur of het wonder der muziek of het gezichtje van een klein kind, maar Hij mag nooit Zijn Heilige tusschenkomst gebruiken. En daarom is iedere stap voorwaarts *onze* stap voorwaarts, ieder besluit *ons* besluit, iedere keuze van het hoogere zoowel als het lagere, *onze* keuze. Ware God minder dan Hij is..... wij zouden machines zijn.

Het is verwonderlijk dat de eeuwige, almachtige God zich verwaardigd heeft zóó met den mensch samen te werken, dat Hij zonder den mensch noch Zijn aard ten volle ontplooien noch Zijn doel ten uitvoer brengen kan.

Vele menschen gelooven slechts noode, dat God macht heeft over het menschelijk leven. Zij erkennen en begrijpen Zijn macht waar die zich uitdrukt in het heelal, in natuurwetenschappelijke termen.

Wat wij zoo moeilijk kunnen gelooven, is dat Gods macht in het menschenleven van even groote kracht is als in de natuur. Dit laatste begrijpen de menschen niet. Zij erkennen Gods macht in het natuurwetenschappelijke en ontkennen haar op geestelijk gebied.

Veel menschen gelooven niet in de macht van God omdat zij verwachten dat Hij tusschenbeide komt. „Waarom liet Hij den oorlog toe?" vragen zij. „Waarom redde Hij mijn kind niet?" „Waarom beloont Hij de deugdzamen niet?"

Maar om tusschenkomst vragen is zóó verkeerd dat wij het een bewaarschool-idee kunnen noemen.

1. Tusschenkomst beteekent van buiten af ingrijpen. God om tusschenkomst vragen, wil dus zeggen dat Hij buiten Zijn heelal is en telkens komen moet om Zijn macht te gebruiken. Maar Hij en Zijn energieën werken reeds in het heelal, waarmee Hij onafscheidelijk verbonden is en waarboven Hij zich verheft tegelijkertijd. Hij kan niet „te hulp komen", want Hij is reeds overal.

2. Tusschenkomst, zooals die in 't algemeen wordt opgevat, zou beteekenen, dat God zelf bekende gefaald te hebben.

3. Tusschenkomst zou buitendien chaos inplaats van kos-

mos beteekenen; het zou beteekenen, dat wij nooit de Natuurwetten konden leeren, want ieder oogenblik zou het gebed of de smeekbede van iemand hun actie doen veranderen. Zoo'n heelal zou veel verschrikkelijker zijn dan het bestaande, dat door sommigen van ons zoo hard gevonden wordt.

4. Tusschenkomst zou beteekenen, dat de leden van Zijn gezin in de harde school die wij het Leven noemen, nooit hun eigen karakter zouden vormen door beproevingen en fouten, zich nimmer uit moeilijkheden zouden weten te redden, ja, spoedig zouden ophouden menschelijk te zijn in de beteekenis die wij aan dit woord hechten.

GODS FAMILIEPLAN MET DEN MENSCH

Welke mogelijkheden lagen voor God open, toen Hij de plannen maakte die het menschelijk leven ten uitvoer brengen zou?

God verkoos het menschelijk leven te scheppen op de basis der familie. Wij zijn verwanten van elkaar. Wij kunnen letterlijk niet zonder elkaar leven.

Wij begrijpen dadelijk hoe wijs deze methode is, wanneer wij ons het leven voorstellen, gebouwd op de basis van het individu.

Wanneer wij ons een bestaan voorstellen waarin alles van ons afgesneden was dat niet door onze eigen verdienste tot ons kwam, rijst een gevoel van groote dankbaarheid in ons om de wijsheid van God, die de wereld op het gemeenschapsleven baseerde en ons redde van den vloek van het individualisme. Om een voorbeeld te noemen. Stel u voor dat u ziek werdt door uw eigen schuld, u zoudt van uzelf afhangen — niemand om met u mee te voelen of u te verplegen, geen uitvinding van andermans hersenen, geen vaardigheid van andermans vingers, die u ten dienste stonden. Wat gebeurt vandaag? U wordt naar een ziekenhuis gevoerd in een wagen die alléén al de knapheid van duizenden mannen over een periode van vele jaren vertegenwoordigt. In één woord: de hersens en bekwaamheid der familie staan altijd voor u klaar. Als individualist zoudt u als een hond zijn gekrepeerd.

Wanneer ik opsta en naar mijn bed ga, geeft een Fransch-

man mij een stuk zeep, een bewoner der Stille Zuidzee-eilanden overhandigt mij een spons, ik krijg een handdoek van een Turk, mijn onderkleeren van den eenen Engelschman, mijn bovenkleeren van den anderen. Ik kom beneden om te ontbijten. Mijn thee wordt geschonken door een Indiër of een Chinees. Mijn havermout wordt opgediend door een Schotschen boer. Mijn toast ontvang ik uit de handen van een Engelschen boer, om van den bakker niet te spreken.

Wanneer wij dus zoo ontzaglijk veel voordeelen ondervinden van de gemeenschap waar wij deel van zijn, is het dan zoo onbillijk dat God ons vraagt ook de consequenties te dragen der familie-onwetendheid, dwaasheid en zonde?

Kan ik God aanroepen en zeggen: „Waarom hebt Gij zoo'n wereld gemaakt?" wanneer ik juist tot de slotsom ben gekomen dat God de beste keuze gedaan heeft en wij reeds vroeger gezien hebben dat de toepassing van beide keuzen voor almacht onmogelijk is, wanneer zij onderling exclusief zijn?

Wanneer wij toegeven dat de familiebasis de beste basis is, dan moeten wij de verantwoordelijkheden leeren die met het behooren tot een familie samengaan.

Ik geloof dus dat wij gerust de familiebasis als de beste basis mogen beschouwen. Wij moeten wel inzien, dat we aan de familie meer winnen dan verliezen. We moeten voorkomen dat wij door eigen dwaasheid of zonde een smartenlegaat nalaten voor degenen die op ons volgen. Wij moeten de familielast opnemen, blij in het besef dat God haar eert. Hij eert onze last, daar Hij bepaald heeft dat Hijzelf door haar den menschen nader komen zal.

God heeft genoeg voor al zijn schepselen gegeven. Wanneer ge denkt aan de dingen die wij eten en dragen, zult u ontdekken dat zij hun oorsprong vinden in iets dat God ons geschonken heeft. En wat meer is: Hij heeft ons genoeg geschonken. Wereldcijfers hebben jaar na jaar aangetoond, dat hongersnood in Rusland of een misoogst in Indië, goedgemaakt werd door overdadigen oogst in Canada. Met wat goeden wil van de gemeenschap is er in deze dagen van gemakkelijk transport geen enkele reden, waarom iedere man en vrouw niet genoeg voedsel en kleeding zou hebben.

Maar *God hangt van de menschen af* — dat zij als broeders handelen, zoodat Zijn voorzienigheid de helpende hand bieden kan.

Het is Gods bedoeling dat Zijn kinderen Zijn voorzienigheid op elkaar overbrengen. Het is niet Zijn wil, dat het eene kind van Zijn familie zooveel wereldsche goederen heeft dat hij nauwelijks weet wat er mee aan te vangen, en een ander kind van Zijn familie, dat bereid is de gemeenschap te dienen, niet genoeg heeft om zijn kinderen te voeden of te kleeden. God sta ons bij, wanneer wij, onnoodige schatten opstapelend, een nooddruftig kind Gods van zijn geboorterecht berooven! Dat is de diepere beteekenis van de vergelijking der leliën met Salomo. Rijkdommen voor onszelf te verzamelen, de armoede van anderen ten spijt, druischt in tegen Gods wil, daar Zijn gaven voor al Zijn kinderen waren bestemd.

Wij vragen ons vaak af, waarom God verdraagt dat er achterbuurten zijn, waarom Hij onzedelijkheid toestaat, het booze niet verhindert, lichamen en zielen niet geneest. *Maar God wacht op 't ontwaken van de gemeenschapsverantwoordelijkheid.* De familiebasis die wij besproken hebben, sluit een groote verantwoordelijkheid in, niet alleen voor den mensch die in eenzaamheid lijdt, maar ook voor God Zelf want Zijn wil wordt er door geknot.

Ik weet hoe sommigen zich voelen wanneer zij naast het bed staan waarop een jong leven ligt uitgestrekt in een hel van pijn. Ik weet hoe gemakkelijk wij in de verleiding komen om God aan te klagen. Maar veronderstel dat de groote menschenfamilie al haar krachten inspande om pijn te bestrijden, dan ben ik er van overtuigd, dat in tien jaar tijds de hoeveelheid pijn die een probleem vormt uit ons midden kon worden gebannen.

Wanneer wij de dokters maar voldoende steunden, wanneer wij alle macht die ons ter beschikking staat gebruikten om de zonde, die zulk een vreeselijken nasleep van leed over de onschuldigen brengt, te bestrijden, wanneer wij al onze hulpmiddelen te baat namen om de machinerie onzer geesten te regelen, alle gezonde methoden uitoefenden die voor ons open liggen door het magische woord „Psycho-

logie", wanneer gebed, geloof, verstand en geld door de geheele menschenfamilie werden aangewend in den strijd met het lijdensprobleem, geloof ik dat wat over vijftig jaar nog zou overblijven in 't geheel geen probleem meer zou vormen. Ik geloof dat Gods doel in die richting ligt. *Hij zal nimmer voor ons doen wat wij zelf kunnen doen* en wij mogen ons niet tot Hem keeren en Hem belasten met de verantwoordelijkheid voor een probleem dat wijzelf — als familie — kunnen oplossen.

ZIJN LIJDEN EN LEED EEN BELETSEL OM GOD TE VINDEN?

Het is bij de bespreking der Theodicee reeds gebleken en het verschijnsel herhaalt zich misschien in elk menschenleven, dat de mensch zijn primitieven staat nog altijd niet te boven is gekomen. Evenals de primitieve mensch zijn afgodsbeeld wegwierp, als het niet zijn wenschen vervulde, doet maar al te vaak ook nog de moderne mensch, als zijn leven op deze wereld niet gaat, zooals hij meent dat God, die toch Almacht en Liefde is, het eigenlijk moest laten gaan. In *Het Nieuwe Leven* van Februari 1940 schreef nog een man als J. G. Wannée, de welsprekende voorganger van de Vrije Gemeente in Den Haag:

„Als — en ik verzeker u, dat het in geenen deele eenige kleinachting beteekent van het geloof, dat een ander bezit en hem misschien tot grooten steun is, evenmin gebrek aan begrip voor de uiterst moeilijke taak, die de regeerders in onzen tijd te vervullen hebben — als een week of zes geleden, in dagen van spanning in ons land, de minister-president ons aanbeveelt, gerust te zijn op de toekomst en — dit zijn zijn letterlijke woorden „een kalmen, blijmoedigen geest te bewaren, omdat wij weten, dat Onze Vader aan het roer staat", dan is het toch heel moeilijk niet in sarcasmen te vervallen, al zouden we alleen maar vragen, of de Vader een paar maanden geleden ook in Warschau aan het roer stond, of dat toevallig de Polen van „de trouwe hoede en zegen van Hem, die het Al regeert" waren uitgesloten. En een zelfde vraag kunnen we stellen ten aanzien van den schandelijken inval in Finland".

Ongetwijfeld is die vraag bij millioenen in deze tijden opgekomen, en wij deden de aanhaling alleen om aan te toonen, hoe Lijden en Leed een belemmering kunnen zijn op den weg naar God. Liever leveren we het bewijs, dat onder de grootsten van ons geslacht heel andere opvattingen hebben geleefd en leven en daartoe kozen wij de figuren van Dostojewski, Tolstoi, Nietzsche en Martin Kojc. De laatstgenoemde, een psychiater uit Zuid-Slavië heeft door zijn boeken: *Lehrbuch des Lebens, Selbstheilung nervösen Leidens* en *Der Weg zum Glück* (de twee eerstgenoemde zijn in het Nederlandsch vertaald) in korten tijd veel bewonderaars in ons land gevonden, vooral door zijn Leerboek des Levens, dat zelfs, naar wij weten, voor menigeen in slapelooze nachten een gewaardeerde metgezel is. Wie ten

volle de opvattingen der genoemde meesters omtrent Lijden en Leed wil leeren kennen, kan met vrucht *Baumeister der Welt* van *Stefan Zweig* raadplegen.

DOSTOJEWSKI

„Gij hebt mij in het leven geplaatst en ge zult mij er wel weer uit voeren" was met Goethe Dostojewski's antwoord aan de Natuur. „Corriger la fortune", zijn lot te verbeteren, te veranderen, kwam niet in hem op. Nooit zoekt hij voltooiing, een slot, een einde in rust, slechts opvoering van het leven in lijden. Hij wil niet het leven beheerschen doch *voelen*, niet de meester maar de fanatieke lijfeigene van zijn lot zijn. En slechts zoo, als „Godsknecht" de overgegevenste van allen, kon hij, volgens Zweig, de meest wetende omtrent al het menschelijke worden.

Dostojewski heeft de heerschappij over zijn lot aan het Lot teruggegeven: daardoor wordt zijn leven geweldig over den toevalligen tijd. Hij is de demonische mensch, onderdaan der eeuwige Machten. Iets van den oertijd en van het heroïsche ligt in deze titanische figuur. In zijn werk is nog verband met het begin van alle begin, met de elementalen der Oerkracht en huiverend speuren wij in zijn lot en in zijn werk de geheimzinnige diepte van alle menschelijkheid.

De helden van Dostojewski zoeken wel, maar vinden geen verhouding tot het werkelijke leven: dat is hun bijzonderheid. Zij willen zelfs de werkelijkheid niet in, maar van het begin af er boven uit. Hun rijk is niet van deze wereld. Al de schijnvormen van waarden, titels, macht, geld, alle zichtbaar bezit heeft voor hen waarde noch doel. Zij willen zich in deze wereld heelemaal niet doen gelden noch handhaven noch aanpassen. Zij gaan niet spaarzaam met het leven om, maar verkwisten het, zij rekenen niet en blijven eeuwig onberekenbaar. Zichzelf willen ze voelen en het leven, niet zijn schaduw en spiegelbeeld, de uitwendige werkelijkheid, maar het groote, mystische elementaire, de kosmische macht, het bestaansgevoel. Uit de oerbron willen zij drinken, niet uit de bronnen van steden en wegen; de eeuwigheid, het oneindige in zich voelen en de tijdelijkheid afleggen. Zij kennen slechts

een eeuwige, geen sociale wereld. Zij willen het leven noch leeren noch bedwingen, zij willen het enkel voelen en voelen als extase van het bestaan.

Wereldvreemd uit wereldliefde, onwerkelijk uit hartstocht naar werkelijkheid, doen Dostojewski's figuren in het eerst wat primitief aan. Zij hebben geen richting, vormen geen zichtbaar doel: als blinden en dronkemannen scharrelen en wankelen deze toch volwassen menschen rond in de wereld. En men begrijpt de menschen van Dostojewski niet, tenzij men bedenkt, dat zij Russen zijn, kinderen van een volk, dat uit een duizenden jaren lange barbaarsche onbewustheid midden in onze Europeesche cultuur geworpen werd. Geen vraag is voor hen beantwoord, geen weg gebaand. Menschen van den overgang, menschen van het begin zijn ze allen. Ieder een de Cortes; achter zich verbrande schepen, voor zich het onbekende. Maar dit is het wonderbare, dat, omdat zij menschen van het begin zijn, in ieder hunner nog eens de wereld begint. Ieder op zich zelf voelt evenals het Rusland van Lenin en Trotski, dat hij de heele wereldorde van voren af aan moet opbouwen en dat is, meent Zweig, de onbeschrijflijke waarde van den Russischen mensch voor Europa, dat hier een maagdelijke nieuwsgierigheid nog eens alle levensvragen aan de Oneindigheid stelt. Ieder afzonderlijk overziet bij Dostojewski nog eenmaal alle problemen, elke figuur is bij hem dienaar, verkondiger van den nieuwen Christus. Nog is de chaos van den aanvang in hen, maar ook het schemeren van den eersten dag, welke het licht op aarde schiep en reeds een vermoeden van den zesden dag, welke den nieuwen mensch scheppen zal. Zijn helden: de roman van Dostojewski is de mythos van den nieuwen mensch en zijn geboorte uit den schoot der Russische ziel. Slechts het gevoel, het alleen broederlijke, kan deze menschen begrijpen. Voor den common sense, den Engelschman, den Amerikaan moeten de vier Karamasows vier gekken lijken en de heele tragische wereld van Dostojewski een gekkenhuis. Want wat steeds alpha en omega van gezonde aardsche natuur was en eeuwig zijn zal, is voor hen het onverschilligste dat bestaat op aard, namelijk: gelukkig zijn. Waarover hebben het de 50.000 boeken, die Europa jaarlijks produceert? Over het

gelukkig zijn of worden. Wie wil van Dostojewski's menschen gelukkig, tevreden, rijk, machtig zijn? Niemand. Niet één. Zij willen nergens ophouden, zelfs niet bij het geluk. Zij willen allen verder, zij hebben allen dat „hoogere hart" dat hen voortjaagt. Gelukkig zijn is hun onverschillig, tevreden zijn eveneens, rijk zijn eerder verachtelijk dan gewenscht. Zij willen niets van alles, wat onze heele menschheid wil. Zij hebben den uncommon sense. Zij willen niets van deze wereld.

Zelfgenoegzamen dus, flegmatisch onverschilligen of asceten? Integendeel. De menschen van Dostojewski zijn menschen van een nieuw begin. Zij hebben bij al hun genialiteit en helder verstand kinderharten en kinderwenschen; zij willen niet dit of dat maar ze willen alles. Ze willen waarheid. Toont mij een figuur uit Dostojewski's werk, die kalm ademhaalt, die uitrust, die zijn doel heeft bereikt. Niet één is er, niet één.

Daarom zijn de helden van Dostojewski allemaal lijders. Allen hebben ze vertrokken gezichten, allen leven in koorts en kramp. En het lijkt, dat Iwan Karamasow het goed ziet, als hij zegt: „De aarde is tot in haar binnenste kern van tranen doordrenkt."

Enkel door lijden *schijnt* Dostojewski's wereld gevormd, maar dit is, meent Zweig, niet meer dan schijn, want in zijn figuren werkt iets, dat tegenover den *wellust* den *weelust* stelt; *hun lijden is tegelijk hun geluk;* zij houden het vast met de tanden, zij vertroetelen het, zij houden het vast met hun heele ziel. Allen, allen *hebben zij het lijden lief, omdat zij daarin het leven ontdekken,* omdat zij weten, dat men op de aarde slechts door lijden waarachtig leven kan en dat willen zij in de eerste plaats. Het is hun sterkste bestaansbewijs! In plaats van het „cogito ergo sum" (ik denk dus ben ik) stellen zij „Ik lijd, dus ik besta." En dat „ik besta" is bij Dostojewski en al zijn menschen de hoogste triomf des levens, de superlatief van het wereldgevoel.

Slechts in schijn is de som van lijden bij Dostojewski grooter dan bij andere schrijvers, want wanneer er een wereld bestaat, waarin niets onverbiddelijk is, uit elken afgrond nog een weg leidt, uit elk ongeluk nog extase, uit elke vertwijfe-

ling nog hoop wordt geboren, dan is het de zijne. Wat is Dostojewski's schepping anders dan een reeks van moderne apostelgeschiedenissen, verlossingslegenden van lijden door den geest, bekeeringen tot geloof in het leven, wegen naar Damascus, dwars door onze wereld heen? In de boeken van Dostojewski worstelt de mensch om zijn laatste waarheid, om zijn al-menschelijk Ik. Of er een moord gebeurt of 'n vrouw door liefde brandt, is slechts bijzaak, franje; zijn roman speelt in het innerlijke van den mensch, in de ziel, in de geestelijke wereld en hij geeft altijd den strijd om de waarheid te aanschouwen. Elken Dostojewskimensch is de waarheid meer dan behoefte, zij is hem een wellust en haar te herkennen zijn heerlijkste begeerte. In de belijdenis van de waarheid breekt bij Dostojewski de innerlijke mensch, de almensch, de Godmensch door het aardsche, de waarheid — dus dat is God — door zijn vleeschelijk bestaan. In het mysterie der zelfgeboorte beleven we, meent Zweig, den mythos van Dostojewski omtrent den nieuwen mensch, den almensch in elk aardsche schepsel. Al zijn figuren zijn varianten van één beleving: de menschwording.

DE SCHEPPING VAN DEN NIEUWEN MENSCH

Het mysterie der zelfgeboorte is in de mythos van Dostojewski de schepping van den nieuwen mensch. Het gemengde, duistere veelvoudige Ik van ieder persoonlijk is bevrucht met de kiem van den waren mensch, het elementaire, zuiver goddelijk wezen, vrij van erfzonde.

Pas als de helden van Dostojewski den reinen mensch uit zich gebaard hebben, komen zij in de ware gemeenschap. Bij Balzac triomfeert de held, als hij baas wordt over de maatschappij, bij Dickens, als hij zich in het burgerlijk leven, familie en beroep vreedzaam heeft gevoegd. De gemeenschap, waarnaar de held van Dostojewski streeft, is geen sociale meer maar *een religieuze;* hij zoekt geen gezelschap maar broederschap, want de Ik-mensch is Al-mensch geworden. Alle individuen en alle standen vloeien ineen: hart tot hart en ziel tot ziel. Bij Dostojewski komt het er alleen op aan, hoe ver iemand waarachtig wordt en het werkelijk menschdom bereikt. Hoe deze ontzondiging en zelfverovering tot stand

komt is, hem onverschillig. In den kosmos van Dostojewski bestaan geen definitief uitgeworpenen, geen hel als bij Dante, waaruit zelfs Christus de veroordeelden tot in het „onderste der hel" niet redden kan. Hij kent enkel purgatoria en weet dat de dwalende mensch nog altijd meer de in-zijn-ziel-gloeiende is en dichter bij den waren mensch staat dan de hoogmoedigen, kouden en correcten, in wier borst de zielevonk bevroren is tot burgerlijke wetmatigheid. Zijn ware menschen hebben geleden, hebben daarom eerbied voor het lijden en daarmee het laatste geheim der aarde. Zij bezitten het verheven vermogen, niet lang te kunnen haten en zij kunnen daarom al het aardsche begrijpen. Zij kunnen elkaar nog wel eens met woorden smaden en pijn doen, maar hun innerlijke stem weet de waarheid en terwijl zij elkaar met woorden misschien kwaad doen, kijken hun innerlijke oogen elkaar begrijpend aan en hun lippen kussen den broedermond. De naakte, de eeuwige mensch in hen heeft den ander herkend en dit mysterie der alverzoening in de broederlijke herkenning, dit orphisch gezang der zielen is, zegt Zweig, de lyrische muziek in Dostojewski's donkere boeken.

En Zweig vervolgt: „De ware broeder van Dostojewski is door de tijden heen Rembrandt. Beiden hadden een leven vol moeite, ontbering, verachting. Beiden waren verstootenen uit het aardsche, door den geldbuidel in de diepste diepte van het menschelijk bestaan geworpen. Beiden kenden de scheppende beteekenis van het contrast, den eeuwigen strijd van donker en licht. Beiden wisten, dat geen schoonheid dieper is dan het heiligdom der ziel, dat uit de nuchterheid van het bestaan gewonnen werd. Zooals Dostojewski zijn heiligen formeerde uit Russische boeren, misdadigers en spelers, vormde Rembrandt zijn Bijbelsche figuren uit de typen der havenstegen; beiden vinden hun Christus onder het schuim des volks. Beiden kennen zij het gestadige spel en tegenspel der aardkrachten, van licht en duister en beiden wisten licht te winnen uit het laatste donker des levens. Hoe meer men de diepte van Rembrandts schilderijen en Dostojewski's boeken leert kennen, des te duidelijker ziet men het laatste geheim, de Al-menschelijkheid zich ontworstelen aan de wereldlijke en geestelijke vormen.

Alle figuren uit Dostojewski's boeken hebben geworsteld met het Godsprobleem en zij zijn evenals hun schepper niet tot klaarheid gekomen. Zij vragen allen, zij moeten vragen: Bestaat er een God of niet? want Dostojewski's God is het principe van alle onrust, omdat Hij is de Oer-vader van alle contrasten, tegelijk het Ja en het Neen. Hij is geen wezen, maar een toestand, een toestand van spanning. Hij is de eeuwig onbereikbare, en Kirilow roept uit: God heeft mij mijn heele leven gekweld.

Dat is Dostojewski's geheimenis: hij heeft God noodig en vindt Hem niet. Maar niemand heeft zijn behoefte aan God dringender beleden dan hij. „God," heeft hij eens gezegd, „heb ik noodig, omdat Hij het eenige wezen is, dat men kan liefhebben." Dostojewski is misschien de geloovigste van alle menschen geweest en tegelijk de felste atheïst.

Maar moet de man niet diep, innig geloovig zijn geweest, die deze hymne op het Leven schreef:

O Leven, wonderbare, dat met wetenden wil martelaren schept, opdat zij Uw lof zingen:

O Leven, wijs-wreede, dat de zwaksten onderwerpt door lijden, opdat zij Uw triomf verkondigen;

De eeuwige kreet van Job, die in het plagen God herkent, wilt Gij altijd weer hooren en het loflied van Daniël en zijn mannen, terwijl hun lijf in den vurigen oven brandt;

Gij slaat Beethoven, opdat de doove het wrochten van God zal hooren en door den dood geraakt voor U de hymne der vreugde zal dichten;

Gij jaagt Rembrandt in de duisternis der armoede opdat hij licht, Uw oerlicht in kleuren zal vertolken;

Gij drijft Dante uit zijn vaderland, opdat hij het daarna in droom zal aanschouwen;

Gij hebt die allen met Uw geeselen verjaagd naar Uw oneindigheid;

En mij, dien Gij gekastijd hebt als geen ander, ook mij hebt Gij tot Uw knecht gemaakt en zie met mijn met schuim bedekte lippen en sidderend in krampen zing ik U het Hosanna toe, het heilige Hosanna van een die door alle vagevuren van twijfel is heengegaan;

O hoe zegepraalt Gij in den mensch dien Gij doet lijden, uit den nacht maakt Gij dag, uit lijden liefde, uit de hel haalt Ge U heerlijke lofzangen, want de meest lijdende is de meest wetende en wie U kent, moet U zegenen en hij, die U het diepst leerde kennen, zie hij heeft U als geen ander beleden, hij heeft U als geen ander lief gehad.

TOLSTOI

Leo Tolstoi lijkt de volkomen antipode van Dostojewski en voor een deel is hij dat ook. Dostojewski gaf de heerschappij over zijn lot aan het Lot terug. Tolstoi heeft het heele leven door zijn lot in eigen hand willen houden. Geen wonder, want heeft de wereld ooit een eerlijker, moediger zelfontleder gekend dan den landheer van Jasnaja Poljana? Is hij niet het voorbeeld van den onverschrokken zelfdoener en ook..... mislukker? Toen de door heel een wereld gevierde de wereld van zich wilde stooten, kón hij het niet; toen hij, die God nooit had noodig gehad, God wilde vinden, kón hij het niet en hij bleef God zoeken tot zijn laatsten snik. Toen de rijke arm wilde worden, de hooge laag, de edelman boer, ja toen hij Tsaar en Rusland tegen zich in het harnas wilde jagen, toen hij het Lijden opzocht, toen hij zelfs een Christus wilde worden, kón hij het niet..... het bleef allemaal *surrogaat* en pas op het allerlaatst wordt het ons duidelijk, dat Tolstoi's lijden is geweest dat hij niet lijden kon, zooals hij het zich voorstelde.

Tolstoi is kortom het posthume voorbeeld van den Rijken Jongeling, die bedroefd heenging, omdat hij niet kón voldoen aan Jezus' eisch: verkoop al wat gij hebt en geef het den armen. Pas toen hij dàt had gedaan, kon hij de vlucht naar God ondernemen en Hem vinden in het smerige Russische stationnetje, waar God hem verwelkomde en verloste met een dood, die zijn heele levenswerk adelde met een onvergankelijken adeldom.

Dostojewski en Tolstoi, beiden op hun wijze en langs diametraal verschillende wegen, bevestigen en vervullen de levensvisie van Martin Kojc, dat toch tenslotte voor ons menschen de lijdensweg de geluksweg is, maar Tolstoi's leven is tegelijk een ernstige waarschuwing tegen zoeken en vertroetelen van lijden, en ook tegen den oer-ouden hybris der menschen, welke hen altijd weer verleidt, als de Geest iets nieuws in hen baart, den geest vooruit te willen hollen, zijn werk te willen overnemen, de menschheid naar eigen inzicht, desnoods door geweld, om te willen zetten.

De profeten van de nieuwe wereld, die komende is, een Krishnamurti, een Martin Kojc, een Stanley Jones, een Rom Landau, vermeden tot dusver die fout en zij verwijzen naar den Geliefde, den Grooten Partner, de Oerkracht, allemaal benamingen voor God, en zij raden het Hem te laten doen.

Zij preeken geen heils-wereldhervormingen, geen heils-levensregels,

maar vertrouwen in de Macht, Die alle dingen doet medewerken ten goede, dus ook dat, waaruit naar onze meening nooit iets goeds voortkomen kan.

Luisteren *naar* Hem is altijd beter dan het willen doen *voor* Hem.

Want dit is — schrijft Stefan Zweig — de zin en zending van de laatste Russische eeuw ontwijfelbaar geweest: zij heeft met een heilige onrust en nietsontzienden lijdensmoed alle sociale problemen moeten uitgraven tot op hun wortel en eindeloos buigt zich onze eerbied voor de collectieve geestesprestatie van haar geniale kunstenaars. Wanneer wij veel dieper voelen, wanneer wij beslister erkennen, wanneer de problemen van den tijd en de eeuwige problemen van den mensch ons strenger, tragischer en onbarmhartiger aankijken dan vroeger, dan danken wij dit aan Rusland en de Russische literatuur en ook de scheppende onrust van nieuwe waarheden boven de oude uit. Alle Russisch denken is gisting van den geest, maar niet verheldering van den geest zooals bij Spinoza, Montaigne en eenige Duitschers. Geen kunstenaar van den nieuwen tijd heeft zoo onze ziel omgeploegd en omgewoeld als Tolstoi en Dostojewski, maar een nieuwe ordening hebben ze niet gebracht. Als twee razende monniken staan zij op den kansel, vijandig tegenover elkaar in geest en in leven. Dostojewski, aartsreactionair en verdediger der autocratie, knecht van den Tsaar, die hem in den kerker wierp, aanbidder van een imperialistischen, de wereld veroverenden heiland. En tegenover hem Tolstoi, even fanatiek verachtend wat ieder prijst, den Tsaar als moordenaar, kerk en staat voor dieven scheldend, den oorlog vervloekend; beiden met Christus op de lippen en het Evangelie in de handen, beiden de wereld hatend wegens een geheimzinnige terreur in hun ziel. Boetpredikers beiden staan zij aan de poort van een wereldondergang, welken zij nog trachten af te wenden, vruchteloos. Dostojewski bespot de Revolutie en vlak achter zijn lijkstoet springt de bom, die den Tsaar doodt. Tolstoi geeselt den Oorlog en nog niet vier maal is de aarde van zijn graf groen geworden of de vreeselijkste broedermoord schendt de wereld (De Wereldoorlog 1914).

Dertig jaar, van zijn 20ste tot zijn 50ste jaar, heeft Tolstoi

zorgeloos en vrij geleefd; dertig jaar van zijn 50e tot het einde, leefde Tolstoi enkel nog, om den zin van het leven op te sporen. Hij heeft het makkelijk gehad tot hij zich de onmetelijke taak stelde: niet alleen zichzelf maar de heele menschheid door zijn worsteling om de waarheid te redden. Dat hij die taak koos, maakt hem tot held, bijna tot heilige; dat hij er onder bezweek tot den menschelijksten van alle menschen, of zooals Maxim Gorki het heeft uitgedrukt tot den „menschheidschen" mensch.

Tolstoi heeft het *Niets* achter de dingen gezien. Zijn verschrikt oog staarde in 't ledige, in het eeuwige Niets achter den vluchtigen Schijn. Voor denzulke wordt roem tot lucht, kunst tot narrenspel, geld een gele vlek, het gezonde lichaam tot een woonplaats van wormen. Zoo'n mensch ziet den „maalstroom" van Allan Poe, den „afgrond" van Pascal, den afgrond, dieper dan alle hoogten van den geest. Het helpt niets, dat men bladen van het Evangelie over het zwarte gat plakt; zoo'n oerdonker slaat door alle perkamenten heen en het blaast de kaarsen der kerk uit.

In het 54e jaar van zijn leven heeft Tolstoi voor 't eerst het Groote Niets in het gelaat gekeken en tot zijn dood bleef hij staren in het onbegrijpelijk innerlijk achter eigen zijn. Nooit heeft een man met zoo'n reusachtige kracht den strijd met het onnoembare, met de Tragedie van het vergankelijke aanvaard. Niemand beslister dan hij naar de bedoeling van zichzelf gevraagd, maar nooit, geen oogenblik heeft Tolstoi laf voor het tragische van het bestaan het oog gesloten.

Met de ontzetting voor het Niets ging een verschrikkelijke doodsangst gepaard, vergroot slechts door zijn haast bovenmenschelijke vitaliteit. Eer de dood hem ook maar met één vinger kon aanraken, 40 jaar vóór zijn werkelijken dood, is het voorgevoel des doods reeds in de ziel van den levende gedrongen. Door dien demonischen doodsangst is bij Tolstoi een gigantenstrijd tusschen Zijn en Niet-zijn ontstaan, zooals de wereldliteratur geen tweeden kent. Een wilsathleet als Tolstoi capituleert niet zonder meer voor het Niets. Na de eerste doodsverschrikking spant hij de spieren, om den vijand, die hem besprong, te overwinnen, maar stap voor stap moet hij toegeven, dat de dood niet enkel een „spook",

een „vogelverschrikker", maar een hoogst respectabele tegenstander is, dien men met woorden niet bang kan maken. En daarom probeert hij, of het niet mogelijk is, ook te midden van de onvermijdelijke vergankelijkheid nog verder te leven en daar men *tegen* den dood strijdend niet leven kan, *met* hem te leven. Hij tracht daarom den dood met zijn levensgevoel te amalgameeren, zich te harden tegen het onvermijdelijke, er aan te „wennen".

De dood is onoverwinlijk, dat moet de levensreus toegeven, maar niet de angst voor den dood en daarom keert hij al zijn kracht tegen den doodsangst. Dagelijks gaat hij zich oefenen in het „Memento mori"; hij dwingt zich voortdurend met zijn heele zielskracht aan den dood te denken. Elke dagboeknotitie begint hij voortaan met de geheimzinnige letters W. i. l. (Wenn ich lebe). Zoo is uit den vijand een vriend geworden. Hij trok den dood naar zich toe, maakt hem tot een bestanddeel van zijn leven. Uit den nood werd een deugd. Tolstoi heeft (eeuwige redding van den kunstenaar) zijn angst overwonnen door dien te objectiveeren. Wat in het begin vernietigend scheen, wordt tot verdieping van het leven en een middel tot de hoogste stijging van zijn kunst: de hartstochtelijke vitalist is geworden tot den betrouwbaarsten beschrijver van het sterven, tot den meester van allen, die ooit den dood hebben uitgebeeld. Enkel omdat Tolstoi den dood midden in het leven heviger dan allen vooruit beleefde, heeft hij hem als geen tweede voor ons allen levend gemaakt. Het laatste lang gevreesde uur heeft daarom Tolstoi de volledige genade geschonken van een sterven, groot als zijn leven, het werk zijner werken.

Toen eindelijk in het najaar 1910 de grijsaard, die gevangene was van zijn bestaan en zijn landgoed, besloten had het bevel van den Rijken Jongeling op te volgen en alles te verkoopen, klonk er een stem in hem die zeide: Sta op, neem mantel en stok, en ga.

In den vroegen morgen van 28 Oct. ging hij; Leo Nikolajewitsch Tolstoi vluchtend als een dief uit de gevangenis van zijn bestaan, niets van zijn eigendom meenemend dan wat de geest noodig heeft, om zich met de menschen te verstaan: dagboek, potlood en pen. Tolstoi en zijn eenige begeleider,

zijn dochter, stappen in en gaan zitten in een smerigen derde-klassewagon. Tolstoi is zijn vlucht naar God begonnen.

De vluchteling noemt zich geen Tolstoi meer. Evenals wijlen Karel V, heer van twee werelden, de teekenen der macht van zich deed, om zich neer te leggen in de kist van het Escuriaal, heeft Tolstoi met zijn geld, huis en roem, ook zijn naam van zich gedaan; T. Nikolajew noemt hij zich, pseudoniem van een, die een nieuw leven vinden wil en den juisten dood. Eindelijk los van alle banden kan hij de pelgrim zijn op vreemde wegen, dienaar van de leer en van het oprechte woord. In het klooster Scharmardino neemt hij nog afscheid van zijn zuster, de abdis. Maar ook in het stille klooster vreest hij voor herkenning en den 31en October om vier uur wekt hij, nogmaals door een onzichtbaren vinger geraakt, zijn dochter en dringt aan op verder reizen, onverschillig waarheen, ergens naar toe, waar de roem en de menschen hem niet meer bereiken kunnen, naar de eenzaamheid, naar zich zelf toe, naar God.

Maar de vreeselijke tegenspeler in zijn leven, zijn roem, zijn kwelduivel en verleider, laat nog zijn offer niet los.

Nauwelijks zit de opgejaagde in den wagon, de muts diep over het gelaat gedrukt, of een der medereizigers heeft den meester herkend. Weldra weten allen in den trein het groote geheim en de telegraafdraden verspreiden het door de heele wereld. Politie, ambtenaren, pers beginnen den ren achter het voortvluchtig wild. Leo Tolstoi mag en zal niet met zichzelf alleen zijn, de menschen dulden het niet.

Zoodra de trein aan het grensstation stopt, staan ze allemaal op het perron: politie, een zendeling van de H. Synode, reporters..... er is geen ontkomen aan.

Maar de verlosser is daar. Te Astapowo kan de plotseling door rillende koorts overvallen grijsaard niet verder. Er is geen hotel, geen pension, geen herberg om hem te ontvangen. Verlegen biedt de stationschef zijn dienstkamer aan. Men voert den bevenden zieke er heen en..... plotseling wordt alles waar wat deze zich gedroomd heeft: een klein armoedig vertrek, een ijzeren bed, een petroleumlampje..... mijlen verweg zijn de luxe en het comfort, voor welke hij gevlucht is. Bij het sterven, in het laatste oogenblik, wordt alles precies

zoo, als zijn innigste wensch was: de dood comformeert zich geheel naar de idee van den kunstenaar. Vergeefs wachten buiten voor de gesloten deur: roem, journalist, nieuwsgierige, spion, politieman, gendarme, de priester der H. Synode en de door den Tsaar gezonden officieren. Tegen deze onverstoorbare laatste stilte vermogen zij niets. Alleen zijn dochter, zijn arts en een vriend, enkel liefde, betrekken zwijgend de laatste wacht.

Op de tafel ligt het kleine dagboek, zijn spreekinstrument met God, maar de koortsige handen kunnen het potlood niet meer vasthouden. Dan dicteert hij met jagende longen en wegkwijnende stem aan Alexandra (deze dochter werd geboren tijdens Tolstoi's eerste vluchtpoging — Rad.) zijn laatste gedachten: hij noemt God „het onbegrensde Al, waarvan de mensch zich een begrensd deel voelt, Zijn openbaring is stof, tijd en ruimte" en verkondigt, dat de vereeniging van dit aardsche wezen met het leven van andere wezens alleen door de liefde mogelijk is.

Daarna daalde donkerheid over het stralende hoofd neer.....

Buiten verdringen de menschen zich nieuwsgierig en brutaal. Voor het venster spiedt, door berouw verslagen en in tranen badend Sophia Andrejewna, zijn vrouw, om hem uit de verte nog één maal te zien: hij herkent haar niet meer.

Nog worstelt een paar dagen dit geweldige leven tegen den geweldigen dood en pas op den 7den November komt het sterven over den onsterfelijke..... en wist de ongeduldige zoeker eindelijk de waarheid en den zin van het leven.....

Tachtig jaar had de onverschrokken kunstenaar gearbeid aan de grootsche taak: zelfvolmaking door zelfonderzoek. Sinds Goethe heeft, meent Zweig, geen schrijver zoo zichzelf en tegelijk den eeuwigen mensch geopenbaard.

De mensch Tolstoi is in onzen snellevenden tijd reeds een mythos geworden, zijn leven een hooge legende der menschheid en zijn strijd tegen zichzelf een voorbeeld voor ons en elk geslacht. Want al het offervaardig gedachte, al het heldhaftig volbrachte is op onze kleine aarde altijd voor allen ge-

daan. Door elke grootheid in een mensch krijgt de menschheid een nieuw en grooter formaat.....

NIETZSCHE

De meest tragische van allen, die op Lijden en Leed hun geluk bevochten, is Friedrich Nietzsche, de eenzaamste denker, dien misschien onze aarde ooit droeg, omdat zijn tijd hem nog niet begrijpen kon.

Dat klinkt vermoedelijk vreemd voor hen, die er enkel op letten, dat, voor den lichamelijken dood zijn geest reeds gestorven was. Nietzsche lijkt een wanhopige mislukking, maar dat is hij niet en terecht heeft *Stefan Zweig* ook Friedrich Nietzsche onder de wereldbouwmeesters opgenomen, die uit Lijden en Leed een levenskathedraal voor allen hebben gesticht.

Men weet, dat Nietzsche de Eenzame is geweest en gebleven tot zijn dood. Alle vrienden verlieten hem en zijn boeken vonden geen lezers. Met zijn laatste geld betaalde hij zelf de drukkosten. Het vierde deel van Zarathustra verscheen in 40 door hem zelf betaalde exemplaren en er werden er maar 7 afgenomen.

Bij het lezen en overdenken van Zweigs studie werden we behalve aan Dostojewski, het meest herinnerd aan Krishnamurti en opnieuw rees de tegenstelling West en Oost met verbijsterende kracht.

Beiden, Krishnamurti en Nietzsche, hebben ons tot vrije menschen willen maken, verlossen van dogma, overlevering en verstarring, beiden zijn van top tot teen levensdynamici, maar hoe verschillend is hun methode, hoe verschillend ook hun temperament.

De Westerling bestormde als een razende Roland de burchten van geloof en traditie, moraal en conventie, alles noemend bij hun naam, hoe gewijd en geëerd die namen ook mochten zijn. Hij zag alleen de verwording en met een vuur van verontwaardiging, waarin hij ook zich zelf verteerde, wierp hij de heele wereld in zijn smeltkroes van waarheid en reinheid. Hij was niet alleen zijn tijd vooruit, maar zelfs zoo'n stuk, dat ook de besten zijn demonische geestesvlucht, zijn brandende vrijheidsdorst niet konden volgen noch lesschen.

De Oosterling richt zich tegen precies dezelfde dingen, maar hij verzwijgt namen en instellingen, hij wil niet overdonderen, zelfs geen weg van bevrijding aanwijzen, doch enkel kalm en met een alles duldend flegma getuigen en daardoor zijn hoorders tot nadenken over hun slavernij brengen.

Naar Krishnamurti hooren velen, naar Nietzsche luisterde niemand.

Zooals hij, de ziener, het zelf heeft voorspeld, is zijn tijd pas gekomen na den Wereldoorlog, maar ook nu stelt opnieuw het Tragische zich op zijn vlammend pad. Zijn eigen volk dat uit zijn geweldige boeken zich enkel een theorie van Bloed en Bodem opbouwde, heeft de worsteling voor de almenschelijke vrijheid des geestes het allerslechtst begrepen.

En als ook nu nog tallooze kleine geesten met den „atheïst" en „anti-christ" voorgoed meenen afgerekend te hebben, als ze meer heidensch dan christelijk op Nietzsche's geestomnachting met een zeker air van zegepraal en vanzelfsprekendheid wijzen, dan vergeten zij toch, dat ook het leven van den Christus, eindigend met den schandelijken kruisdood, één en al mislukking heeft geleken.

Hoe dat zij, niemand heeft zoo rationeel en ook irrationeel, demonisch bezielde als hij was — Lijden en Leed verdedigd en bezongen als Friedrich Nietzsche, want hij veroverde door hen de vrijheid, zijn stralend geluk. Van zoo'n zonnedoorbraak als in dit „kille, eenzame leven" hebben we, merkt Zweig op, nog één herhaling mogen bijwonen in Vincent van Gogh.

En nu in de wereld bijna overal de Vrijheid wordt bedreigd heeft de Ziener Nietzsche ons, juist na zijn tragischen dood, veel, heel veel te zeggen.

Hij bezweek na een titanische worsteling, om voor ons den schat der geestelijke en persoonlijke vrijheid te redden.

Nietzsche wil en moet onder ons opstaan, of wij gaan allen verloren. De bedreigde vrijheid des geestes roept hem uit zijn eenzaam graf.

Met één ruk — men weet dat de eeuwig zenuwzieke, overal voor zijn kwalen heil zoekende, zich pietluttig bedokterende, bij koortsthermometer en chloral levende Nietzsche zich ziekelijk verwende — schudt Nietzsche, schrijft Zweig, zijn kwalen, welke hem ondermijnen, van zich, *ontdekt* hen in hun wezen, verbaast zich er over, dat hij bij zooveel kwalen nog leeft en dat zijn ziektenkrans hem ook in de grootste depressie niet het produceeren belette. Van het oogenblik af waarop zijn geest geen medelijden meer heeft met het lichaam, ziet hij voor het eerst zijn leven in een nieuw perspectief. Met uitgebreide armen neemt hij zijn zwak lichaam mee op in zijn lot en daar hij, als fanatiek verdediger van het leven, alles aan zijn bestaan liefheeft, zegt hij ook jubelend „Ja" tot zijn lijden en hij is er dankbaar voor, want hij ontdekt, dat hij aan zijn grimmigsten folteraar het hoogste te danken heeft: de vrijheid, de vrijheid van zijn geest. Want overal en altijd, waar hij zou willen rusten, traag worden, vervlakken, waar hij voortijdig in ambt, beroep en geestesbezit dreigde te verstarren, dreef zijn kwaal hem met geweld voorwaarts. Aan de ziekte dankt hij, dat hij van den militairen dienst gered en aan de wetenschap teruggegeven werd; aan de ziekte dankt hij, dat hij niet in wetenschap en philo-

sophie bleef steken; zij verdreef hem uit den universiteitskring van Bazel naar het „pension" en daarmede in de wereld terug. Zijn zieke oogen heeft hij er voor te danken, dat ze hem „verlosten van het boek", „de grootste weldaad, welke ik mij zelf bewezen heb". Uit alle banden en boeien, welke hem wilden knevelen, heeft zijn lijden hem bevrijd. „De ziekte verloste mij ook van mezelf", bekent hij ergens in zijn boeken. Zij was hem de vroedvrouw bij de geboorte van den innerlijken mensch, wee-moeder en wee-doener tegelijk. Haar dankt hij, dat het leven voor hem inplaats van een gewoonte, elken dag een vernieuwing werd, een ontdekking: „Ik ontdekte het leven als nieuw, mijzelf er bij ingerekend". Want — zóó bejubelt de gekwelde nu dankbaar zijn kwalen in zijn beroemde hymne aan de heilige smart — want het lijden alleen, roept hij uit, maakt den mensch wetend. De geërfde en nooit geschokte vischgezondheid is stomp en maakt argeloos tevreden. Ze wil niets, ze vraagt niets en daarom bestaat er bij de gezonden geen psychologie. Alle weten heeft zijn oorsprong uit lijden, want de smart vraagt steeds naar haar oorzaak, terwijl de lust geneigd is te blijven staan en niet achterom te zien. Men wordt, zegt Nietzsche, „steeds fijner in de smart" en „pas de groote smart is de laatste bevrijder van den geest" en juist de bijna door haar gevelde kan het fiere woord zeggen: „Ik weet meer van het leven, daar ik zoo dikwijls er aan toe was, het te verliezen."

Niet door een kunstgreep dus, door een ontkennen van zijn lichamelijken toestand, overwint, schrijft Zweig, Nietzsche alle lijden, maar door erkennen. De souvereine waardenvinder ontdekt voor zich de waarde van zijn ziekte. Averechtsche martelaar, heeft hij niet het eerst het geloof, waarvoor hij zich martelen laat, maar uit de kwaal, uit de foltering vormt hij zich het geloof.

En voor dat geloof is hij met bewustheid ondergegaan, want kort voor de geestelijke nacht over hem kwam, heeft hij geschreven: „Ik ken mijn lot; eens zal zich aan mijn naam vastknoopen de herinnering aan iets ongehoords, aan een crisis zooals er op aarde nog niet was, aan het diepste gewetensconflict, aan een beslissing over wat dusver geloofd werd en heilig was....."

„Fiat veritas, pereat vita", de waarheid zegeviere zelfs ten koste van het leven, Friedrich Nietzsche heeft dit geweldige „credo" niet alleen neergeschreven maar ook vervuld.

Is hij dan geen martelaar geweest voor een allerkostbaarst al-menschelijk belang?

Men kent zijn heerlijk piratenlied:

Ja, ich weiss woher ich stamme
Ungesättigt gleich der Flamme
Glühe, und verzehr ich mich,
Licht wird alles was ich fasse
Kohle alles was ich lasse
Flamme bin ich sicherlich.

„Na den eersten Europeeschen oorlog zal men mij begrijpen" luidt een profetische zin uit een van Nietzsches laatste geschriften en de uitkomst heeft hem in het gelijk gesteld, want men kan, meent Zweig, den waren zin, de historische noodwendigheid van den grooten Vermaner pas begrijpen uit den gespannen, onzekeren en gevaarlijken toestand onzer wereld bij de eeuwwisseling. In dit atmosferisch genie heeft zich de ontzaglijke druk van Europa's moreele verstomping met geweld ontladen, het heerlijkst weerlicht van den geest voor het vreeselijkst onweder der geschiedenis. Nietzsches „vèr-denkende" blik zag reeds de crisis, terwijl de anderen zich aan het frasevuurwerk gemoedelijk verwarmden en hij zag ook haar oorzaak: de „nationale hart- en bloedvergiftiging, waardoor zich thans in Europa volk tegen volk als met quarantaines afzondert", het „hoornveenationalisme" zonder hoogere gedachte dan het egoïsme der historie, terwijl onstuimig alle krachten reeds drongen naar een hoogere samenbinding en samenwerking voor de toekomst. En toornend komt de aankondiging van een catastrofe uit zijn mond, als hij de krampachtige pogingen ziet, om „het kleine statengedoe van Europa te vereeuwigen", een moraal te verdedigen, welke slechts op belang en zaken-doen berust. „Deze absurde toestand kan niet lang meer duren", schrijft zijn vurige vinger aan den wand, „het ijs dat ons draagt is zeer dun geworden en wij voelen allen den warmen gevaarlijken adem van den dooiwind".

Niemand heeft als Nietzsche het kraken van de Europeesche samenleving gehoord, niemand zoo wanhopig in een tijd van optimistische zelfvoldaanheid de kreet tot vluchten, tot vluchten in de redelijkheid en zuiverheid, in de hoogste intellectueele vrijheid, over Europa uitgegild. Niemand zoo sterk gevoeld, dat de tijd afgeleefd en gestorven was en dat een nieuwe en geweldige tot doorbraak wou komen.

Nu pas weten wij het met hem.

Deze doodelijke crisis is Nietzsches grootheid en heldendom. De ontzaglijke spanning, welke zijn geest tot het uiterste kwelde en ten slotte uiteen rukte, zij is niets anders dan de koorts van onze wereld, voor de bloedbuil openbrak. Altijd immers vliegen stormvogels van den geest de groote revoluties en rampen vooruit en het bijgeloof van het volk, dat kometen aan rampen voorafgaan, heeft een waarheid in den geest.

Maar zelfs het helderst genie der eeuw is niet zóó duidelijk geweest, dat de tijd hem begreep. Evenals de Marathonlooper, die den ondergang van het Rijk der Perzen gezien had, te Athene gekomen slechts één kreet nog slaken kon voor hij dood neerviel, heeft Nietzsche de ontzettende catastrofe van onze cultuur alleen kunnen aankondigen maar niet verhinderen. Slechts een ontzaglijken, een onvergetelijk-extatischen kreet heeft hij in de wereld uitgeschreeuwd en toen is de geest hem gebroken. Zijn ware daad voor ons en allen heeft, naar mijn gevoel schrijft Zweig, Jacob Burchhardt het best geteekend toen hij schreef: „Nietzsches boeken hebben de onafhankelijkheid in de wereld vermeerderd". Met nadruk schreef de wijze man: de onafhankelijkheid *in* de wereld en niet *van* de wereld, want de onafhankelijkheid bestaat altijd maar in het individu, in den enkeling, zij laat zich niet vermenigvuldigen met de massa's, zij groeit niet uit boeken en beschaving. Er bestaat geen heroïsch tijdvak, er bestaan slechts heroïsche menschen.

Altijd is het de enkeling, die haar midden in de wereld en steeds voor zich alleen opricht, want elke wijze geest is een Alexander; hij verovert in storm alle provincies en rijken, maar hij heeft geen opvolgers en beheerders, slechts commentators en exegeten, die slaven worden van het woord. Nietz-

sches grootsche onafhankelijkheid schenkt daarom geen leer (zooals de schoolgeleerden meenen) maar een atmosfeer, de heldere, klare, van hartstocht doorgloeide atmosfeer eener demonische natuur, welke zich oplost in onweer en vernietiging. Steeds is vrijheid Nietzsches laatste doel, doel van zijn leven en zijn ondergang. Evenals de Natuur wervelstorm en cycloon noodig heeft, om haar overtollige kracht in een opstand tegen eigen bestand uit te vieren, behoeft de geest nu en dan een demonisch mensch, wiens overtollige kracht zich uitviert tegen het gemeenschappelijk denken en de monotonie van de moraal, een mensch die vernielt en die zichzelf vernielt, maar deze heroïsche oproerlingen zijn niet minder kunstenaren en vormers van het heelal dan de stille figuren. Toonen dezen de volheid van het leven, genen wijzen naar zijn onuitsprekelijke wijdte, want altijd ontwaren wij alleen aan tragische figuren de diepte van het gevoel en alleen aan de maatloozen leert de menschheid haar uiterste maat kennen.....

In het volgende hoofdstuk zullen wij zien, hoe ook Martin Kojc langs een geheel anderen weg aan Lijden en Leed zegen weet te ontwringen.

DE WET DER VOORBESCHIKKING

Martin Kojc is onvoorwaardelijk determinist, en de Wet der Voorzienigheid geeft hem een volkomen rust.

Men weet, dat de strijd tusschen determinisme en indeterminisme al eeuwen oud is. De strijd werd gestreden zoowel op theologisch als wijsgeerig en natuurkundig gebied. Het kan dan ook geen oogenblik verwonderen, dat het vraagstuk ook in de geestelijke revolutie van onzen dag wederom opduikt.

Die revolutie wordt gekenmerkt door het inzicht, dat de Geest de schepper en beheerscher van de stof is, dat de Geest in de stof zich enkel voorbijgaand uitdrukt en dat daarom alleen de Geest eeuwig is. Onder de predikers-pioniers en aanhangers der geestelijke revolutie wordt reeds over het oude vraagstuk gestreden. Er zijn onder hen, die het indeterminisme trachten te handhaven, althans voor een klein beetje, maar een compromis heeft ons in dezen tijd onbevredigend geleken.

Natuurlijk denken wij er niet aan, ons op deze plaats in dien strijd te mengen, doch we willen enkel opmerken, dat het vraagstuk onder een nieuw licht komt.

Aangezien nu Kojc in zijn boek *Der Weg zum Glück* grondig afrekent met het lijdelijkheidsargument, dat van oudsher tegen het determinisme werd en nog wordt aangevoerd, willen we dit betoog hier laten volgen.

HOE MARTIN KOJC DEN MENSCH DER TOEKOMST ZIET

Alles wat ons in de toekomst, zij het in het eerstkomend oogenblik of pas over millioenen van jaren, zal gebeuren, is — meent Kojc — reeds door den wil der Oerkracht vastgelegd en wij kunnen er niets tegen doen.

Als dan alles van den wil der Oerkracht afhankelijk is, dan kan men — zal menigeen opmerken — toch iets dat gewenscht is nooit uit eigen kracht bewerken en het is dus volkomen onverschillig, of men zich voor iets inspant of niet, daar toch alleen gebeuren kan, wat de Oerkracht wil.

Onwillekeurig denkt de mensch: Ik ben dus een willooze slaaf van een Hoogere Macht, die met mij doen kan, wat zij wil. Mijn heele wil is dus vergeefsch en een illusie. Niet ik heb tot dusver zelfstandig gewerkt en voortgebracht, maar een Hoogere Macht dreef mij tot alles en ik verkeerde in den bedriegelijken waan, dat ik dat vrijwillig en uit eigen kracht deed. Heeft mijn leven dan eigenlijk wel zin? Waarom zou ik van mijn kant nog iets nastreven, als toch alleen dat gebeurt, wat voor mij is bestemd. Is het niet beter, dat ik op mijn luien rug ga liggen en afwacht, wat mij overkomen zal?

Deze en dergelijke gedachten worden wel bij menigeen wakker, die voor het eerst van de Wet der Voorbeschikking hoort. Bij nader inzien zal men echter moeten toegeven, dat het in werkelijkheid met deze zaak geheel anders gesteld is. Ten eerste *kan* de mensch niet op zijn luien rug gaan liggen en niets meer doen, daar hij voortdurend door de Oerkracht tot deze of gene bezigheid gedwongen wordt. Ten tweede ontdekt men bij dieper indringen in deze waarheid heel gauw, welke ontzaglijke mogelijkheden daardoor voor den mensch ontstaan. Langzaam ziet men in, dat al het menschelijk doen, streven, willen en dwingen tot dusver slechts armzalig stukwerk was, waaruit nooit iets goeds kon worden. Men ziet in, dat men door de erkenning van de Wet der Voorbeschikking in verbinding komt met krachten, die almachtig in ons voordeel werken en in staat zijn ons volkomen rust, tot dusver vergeefs verlangd geluk, gezondheid, welstand, succes, in één woord de vervulling van al onze wenschen te voorschijn te tooveren.

Men wordt zich zeer spoedig ervan bewust, dat de erkenning van de Wet der Voorbeschikking in het tegenwoordige geen dolce far niente, maar energie, scheppen en werken ten gevolge heeft, welke door hooger krachten worden geleid en daarom in ieder geval slagen waarborgen.

Het erkennen der waarheid maakt ons vrij doch het aanvaarden van nieuwe waarheid is zeer vaak met moeilijkheden verbonden, want het moet logisch het oude, ingewortelde en aangewende vernietigen. Daarom lijkt het nieuwe al te dikwijls onmogelijk, onuitvoerbaar, ja onzinnig. Daarom is ook

niet iedereen bereid, respectievelijk rijp, iets dat nog nooit voorkwam, te aanvaarden. Al te dikwijls hebben b.v. zelfs ernstige geleerden,na een hun theoretisch verklaarde uitvinding, den uitvinder wetenschappelijk bewezen, dat zijn theorie onmogelijk in de praktijk zich zou kunnen handhaven. En toch leerde later de praktijk, dat de geleerden het bij het verkeerde eind hadden gehad. Al het nieuwe moet juist revolutionair en in het eerste oogenblik onbegrijpelijk klinken, want anders zouden wij het reeds gekend hebben en zou het enkel een opfrissching van iets ouds zijn.

In den huidigen tijd van toenemende vergeestelijking, verfijning en van hooger weten begint men zich geleidelijk met het feit te verzoenen, dat dingen, waarop men heden nog zweert, heel gemakkelijk morgen belachelijk en onmogelijk kunnen worden.

Zoo beginnen b.v. de beste en daarom ook de verst ziende geneesheeren te begrijpen, dat hun vertrouwen in de op de materie ingestelde geneeskunde bedrieglijk is geweest en dat alle tot dusver bereikte medische successen niet door de medische wetenschap als zoodanig werden bereikt, maar door het geloof van den mensch aan deze wetenschap; zij zien in, dat evenmin als een medicijn het doode lichaam kan helpen, dit ook bij den levenden mensch niets vermag, indien het geestelijke in den mensch niet beslissend wil meewerken.

De menschen willen thans niet meer gelooven, maar overtuigd worden.

De gouden tijd schijnt gekomen, de tijd der vergeestelijking, van hooger weten, de tijd der erkenning van de wetten van oorzaak en gevolg en daarmee de tijd van de zuivere waarheid.

En zoo naderen wij hoog ontwikkelde menschen in zekeren zin weer de Oudheid, met het eenige onderscheid, dat we door de lange ontwikkeling het gelooven met het weten omruilden. Eigenlijk is er niets veranderd, want gelooven en weten zijn in hun werking een en hetzelfde. Beiden worden in de stoffelijke wereld tot zichtbare verschijning. Terwijl vroeger de menschen blindelings geloofden, d.w.z. aannamen, dat zij, hetgeen hun door hun omgeving gesuggereerd werd, verkregen, wordt heden dat waarvan wij weten, dus

overtuigd zijn, dat het wordt, in de stoffelijke wereld tot zichtbaren vorm.

Dit alles te weten is voor ons leven van het allergrootst belang, want hoe nauwkeuriger wij de waarheid van ons zijn kennen, des te geslaagder, gelukkiger en tevredener wordt ons leven.

De mensch der toekomst zal zijn grootste aandacht wijden aan het begrijpen van zijn *ik*, daar hij precies weten zal, dat het inzicht in zijn eigenlijk wezen het slagen, zijn dwaling daaromtrent echter het mislukken moet veroorzaken. Dank zij den enormen vooruitgang der mentale wetenschap, begrijpt men reeds nu, dat de gewenschte ontwikkeling van het levenslot precies zoo begrepen kan worden als het besturen van een gecompliceerde machine.

Dat, wat voor onze stoffelijke zintuigen een gecompliceerde machine lijkt, is niets anders dan de zichtbare verschijningsvorm van de geestelijke idee over de machine. Elke machine, welke wij zien, moest eerst door haren constructeur in alle onderdeelen worden uitgedacht en doordacht, dus geestelijk worden gebouwd, eer de uitvinder er toe besluiten kon de machine te maken, m.a.w. eer zij vorm in de stoffelijke wereld worden kon. Haar stoffelijke vorm ontstond vanzelfsprekend precies op de wijze als de uitvinder het zich had voorgesteld.

Reeds aanwezige vormen van de stoffelijke wereld veranderden door de macht van de nieuwe ideeën des uitvinders in nieuwe verschijnselen der stoffelijke illusie. De heele organisatie (uitvinder, arbeiders, ijzer, staal, hout enz.) was niets anders dan een menigte van zichtbare verschijningen, vormen van geestelijke ideeën, welke in werkelijkheid alle van de Oerkracht afkomstig waren.

Het zal ieder duidelijk zijn, dat het den uitvinder nooit zou gelukken, zijn machine in de stoffelijke wereld tot een zichtbare verschijning te laten worden, als voor hem door storende voorstellingen van het niet te kunnen het vermogen verloren ging, den geestelijken opbouw der machine kalm tot haar voltooiing toe door te denken.

Maar ook ons zou het nooit gelukken, een reeds voltooide

machine juist te beheerschen, als wij niet in staat zouden zijn, helder te denken, de noodzakelijke behandelswijze der machine onbeïnvloed in ons op te nemen en door begrip van haar wezen, de machine te laten doen, waarvoor zij werd vervaardigd.

Men kan niets volwaardigs volbrengen, als men niet te allen tijde heer over zijn gedachtenleven blijft. Evenals de recordmakers van onzen tijd een lange en moeizame training noodig hebben, om (zonder het misschien zelf te vermoeden) de vrees voor de materie te verliezen, hetgeen het hun mogelijk maakt, op het beslissende oogenblik het hoogste te bereiken, moet ook de wordende beheerscher van zijn levenslot zich daartoe opvoeden, om, op grond van het zekere weten, dat materie onmachtig is, het bestaan van al het gewenschte te handhaven en kalm zijn gedachte bij het gewenschte te kunnen blijven bepalen. De wonderbare en waardevolle macht, om in het leven het beste te verkrijgen, ligt in het meesterstuk, in alle levensomstandigheden bij het gewenschte en als juist erkende te kunnen volharden, zijn werkelijkheid te kunnen handhaven en de toekomst geheel den vrijen loop te kunnen laten. Voor den man en de vrouw, die dit hebben ingezien, is de wereld als een oester, dien men open maakt om hem daarna op zijn gemak te genieten.

Het leven is te vergelijken met het bestijgen van een hoogen berg. Als men een wijd uitzicht wil krijgen, moet men de moeite van het klimmen er voor over hebben. Indien iemand ons zonder doel dwingen zou tot den bergtocht, dan wordt de tocht ons tot een kwelling. Als wij echter zoo'n tocht in het bewustzijn van ons wachtende vreugde graag ondernemen, worden alle moeilijkheden tot genot en wij zijn trotsch op onze sportieve verrichting. En toch is het beklimmen van den berg in beide gevallen even moeilijk. Het hangt slechts af van de gezindheid, waarmee wij den berg beklimmen.

Wanneer wij deze vergelijking op ons practisch leven overdragen, kunnen wij gerust zeggen, dat alles op de wereld zaak van opvatting is. Hetzelfde dat den een verheugt, stemt den ander tot droefheid. Zoolang wij menschen in al het onaangename slechts het neerdrukkend kwade zien, dat een

duivelsche beschikking ons toezendt, zullen wij lijden en den druk daarvan moeten voelen, maar zoodra wij het ongeluk slechts als middel tot het bereiken van ons wordend geluk beschouwen wordt het ons tot vreugde evenals de moeilijke bergbestijging.....

WAT IS DE ZIEL EN WELKE ZIJN HAAR VERMOGENS?

Men verwachte geen afdoend antwoord op bovenstaande vraag. Er zijn boeken vol geschreven over het vraagstuk. De een ontzegt den mensch een ziel, de ander maakt haar tot zijn hoogste bezit, zijn onsterfelijk deel. Over de wijze waarop de ziel in het lichaam zou komen, bestaat al evenveel verschil als over de wijze, waarop zij het lichaam verlaat.

De theosoof *J. H. Bolt* heeft in het Decembernummer 1936 van *Theosophia* een antwoord gegeven, dat ons ten zeerste boeide. Daar het betoog ook tegen de reïncarnatiegedachte gaat, heeft het in theosophischen kring heel wat kritiek ontmoet, maar daardoor heeft het ongetwijfeld ook aan universaliteit gewonnen.

We zullen probeeren, schrijft Bolt, in het kort onze meening over de ziel en haar vermogens te formuleeren.

Men ervaart zijn medemensch als handeling in de eerste plaats. Achter die handeling vermoedt men bij analogie met zichzelf een zekere denking, waaraan gevoelens een bepaalde kleur geven. Met behulp van het wóórd kan ieder deze denkingen trouwens ook uiten.

Zoo gaat iemand ter kerke (een handeling!) omdat in hem de *gedachte* leeft, dat hij daar wat goeds kan leeren en soms ook, omdat hij behoefte heeft aan stemming, wijding of hoe men het noemen wil.

Wij constateeren, dat gevoelens en gedachten wel door ons afzonderlijk beschouwd kunnen worden, maar dat ze toch een éénheid vormen.

Handeling, denking en gevoelen zijn dus de drie modi waarmede de menschen zich aan elkaar openbaren.

We zijn ervan overtuigd, dat we voor die handeling een lichaam gebruiken, omdat dit een zeer reëel ding is, waaraan

we heel veel plezier beleven en dat ons ook veel last bezorgt, maar dat we toch als onmisbaar beschouwen, zoogoed als de antenne bij de tegenwoordige radiotoestellen.

Het lichaam is dus middelpunt van handeling. Het is door waarneming, dat we die stelling kunnen aanvaarden. Verder zien we en we ervaren het ook aan onszelf, dat dit lichaam door gevoelens en gedachten bewogen wordt. Daarom zijn we geneigd voor die gevoelens plus gedachten een ander middelpunt aan te nemen dan het lichaam. *Dit middelpunt noemen we de ziel.* Als we zoover zijn, vinden we, dat we ons nog erg vergaloppeerd kunnen hebben. Maar dan wordt de kwestie moeilijker. De meesten van ons zijn n.l. met deze, gemakkelijk te constateeren trilogie van denken, gevoelen en handelen nog niet content. Ze vermoeden achter die vlietende acties, sentimenten en ideeën iets permanents.

Schrijver dezes kan het ook niet stellen zonder zoo'n mysterieus middelpunt, dat hij móet aanvaarden om zichzelf tot het denkbesef (over het gevoelsbesef heen!) te brengen van zijn éénheid met alle levende wezens.

Voor hem is dit middelpunt een al maar krachten emaneerend focus zonder bepaald bewustzijn. De kracht, die door dit middelpunt zijn weg neemt, noemt hij de *oerkracht.* Voor hem is dit een neutrale kracht, die hij vergelijkt met de electriciteit zoolang deze in kabel verborgen is: ze is er in potentie.

Eerst wanneer die electriciteit op een weerstand stuit, gebeurt er wat. Is die weerstand een lamp, dan komt er licht; is hij een motor, dan ontstaat er beweging; is hij een kachel, dan ervaart men warmte.

Stuit de oerkracht op een lichaam dan ontstaat er handeling, stuit ze op de ziel dan wekt ze gedachten en gevoelens op, gewoonlijk allebei tegelijk.

Nu is de menschelijke ziel van af de geboorte geladen met indrukken, die weerstanden vormen. Alle voorstellingen, die uit de buitenwereld langs den weg der zintuigen naar binnen kwamen zijn zulke weerstanden, evenals allerlei ideeën, tegenstellingen, vooroordeelen en leerstellingen. Zij vormen de bagage der ziel, maar zulk een bagage, die in staat is de energie van de oerkracht te absorbeeren en een geheel eigen

leven te gaan leiden. Zelfs in die mate, dat ze alle handelingen van het betreffende individu bepalen.

Zoo ziet een „idée fixe" kans zich op den voorgrond te dringen, alle beschikbare energie op te slorpen en van het lichaam een slaaf te maken, die automatisch gehoor geeft aan de inblazingen van deze alles-overheerschende gedachte.

Voor ons is nu voorloopig alleen van belang de stelling, dat deze van buiten naar binnen gekomen weerstanden ons *ikbewustzijn* uitmaken.

De neutrale ziel, zonder de weerstanden, heeft ongetwijfeld een bepaalden aard. Zij vormt den hoofdweerstand en bepaalt dus hoe, van dit substratum (van dezen „grond"), uit, den mensch zich aan zijn lotgenooten zal voordoen. Dit is zijn praedestinatie. De aard van deze ziel bepaalt n.l. of iemand een heerscher zal zijn, een wijze of een scheppend kunstenaar, of liever: in welke verhouding deze drieërlei aanleg zich naar buiten manifesteeren zal.

Maar dit is de zaak gezien van den abstracten kant.

De graad van ontwikkeling der ziel met de weerstanden, die erin leven, geeft echter aan, welke bepaalde uitingen uit een bepaald middelpunt van bewustzijn tevoorschijn zullen springen: in concreto!

Een voorbeeld ter toelichting: Een heerschersnatuur, die in een kasteel het levenslicht zag, ageert en reageert geheel anders dan een heerschersnatuur, die in een hut op de hei geboren werd. Het milieu, dat de nevenweerstanden in de ziel werpt, bepaalt voor een groot deel de bestemming van het individu. De individual-psychologen hebben dat heel goed gezien.

Het „ik-bewustzijn" is bijgevolg geheel verschillend bij overigens gelijk geaarde naturen door wat er in de ziel leeft aan voorstellingen, gedachten en gevoelens. Het ik-bewustzijn wijzigt zich dus met den inhoud van de ziel. Dit is een belangrijke stelling. Want deze geeft aan, dat het ik-bewustzijn niets statisch, niets permanents in zich heeft. Het is afhankelijk van een vlietenden stroom van indrukken, die een korter of langer bestaan hebben.

In ieder menschenleven verandert dit ik-bewustzijn her-

haaldelijk. Het kind heeft een beheel ander ik-bewustzijn dan wanneer het in de puberteit is en weer een geheel ander dan wanneer het volwassen is. En 't is voor hem heel wenschelijk, dat hij in zijn volwassenheid vaak van ik wisselt opdat er werkelijk van een groeiproces sprake kan zijn. Dramatische typen wippen gemakkelijk van het eene in het andere over. Zij, die fel leven, ondergaan ook ingrijpende wijzigingen in hun ik-bewustzijn. Saulus van Tarsen had een ander ik-bewustzijn dan toen hij Paulus de apostel werd.

Dit houdt niet in, dat ook het karakter zich volkomen zal wijzigen. Het karakter houdt nl. ten nauwste verband met den *aard* van de ziel. Een heerscherskarakter kan zeer wel blijven, ook al verandert de inhoud van de ziel volkomen en daarmede het ik-bewustzijn.

Er zijn menschen met een dubbel ik-bewustzijn. Bij hen heeft een splitsing der persoonlijkheid plaats. En deze kan zoover doorgevoerd worden, dat meneer A, 't eene deel van het bewustzijn, niet weet van wat meneer B ('t andere deel) doet en omgekeerd.

Verder is duidelijk aangetoond, dat personen onder hypnose of suggestie wisselen van ik-bewustzijn alnaar de hypnotiseur het wenscht.

Er is dus niets veranderlijker dan de mensch, gezien vanuit zijn ik-bewusztijn. Maar het is juist aan dit merkwaardig-wispelturige ik-bewustzijn dat de mensch zoo gehecht is en dat hij met alle hem ten dienste staande middelen in stand zou willen houden, ook na den dood van het lichaam.

Vanwaar deze vasthoudendheid, die toch, redelijkerwijze gesproken, ongemotiveerd is? Hecht iemand, die aan een rivier woont, ook aan de 1000 M^3 water, die in elke seconde langs zijn vensters stroomt? Zoo zonderling is hij niet. Maar wel hecht hij aan zijn eigen vlietende stroom gevoelens en gedachten, die zijn ik-bewustzijn uitmaken. Daarvoor moet de een of andere oorzaak bestaan en het is ongetwijfeld de moeite waard die op te sporen.

Wij zeiden hierboven, dat we in den mensch aanvaarden een middelpunt, van waaruit de oerkracht emaneert.

Dit dynamisch middelpunt lijkt ons permanent te zijn: Het eenig blijvende in den mensch is de verandering.

Maar nu het merkwaardige gevolg: het beginsel van permanentie, dat deze straling dus eigen is, schijnt zich mede te deelen aan alles wat ze beroert.

Daardoor is het mogelijk, dat gevoelens tot aandoeningen worden, dat gedachten versteenen en worden tot leerstukken, dat het lichaam „vast" lijkt en altijd hetzelfde.

Dit is een aardig spelletje, dat het eeuwigheidsbeginsel met ons speelt en dat zuiver illusorisch is. Maar van dit spel zijn we toch allemaal maar de dupe, gewoonlijk ons heele leven lang. En daar onze gevoelens en gedachten ons geheele wils- en dadenleven beheerschen, beschouwt dit *ik* zich eerst recht als permanent, liefst als eeuwig.

Het aanvaardt niet zoo iets als dood of vernietiging. Het lichaam, dat het aan zich ondergeschikt heeft gemaakt en op allerlei wijze uitbuit om aan eigen verlangen te voldoen, kan desnoods sterven en uiteenvallen, maar voor het *ik* kan dit geen beletsel zijn om zichzelf in stand te houden als *ik*.

Maar we zagen reeds, dat het *niet* blijvend is, daar het onderworpen is aan den invloed van de tallooze indrukken, die, komende door de poorten der zintuigen, voortdurend wisselen. Het is dus het heden, het *Nu*, dat een allesoverheerschenden invloed heeft op het zieleleven.

Wel beschouwd heeft het verleden voor de meeste menschen inderdaad niets te beteekenen, daar de invloed van het *nu* zich het hevigst doet gelden. Op zichzelf hééft het natuurlijk ook geen beteekenis, daar het nu eenmaal voorbij is. Het krijgt alleen weer waarde als men er in het héden aan denkt, waarbij dus het verleden dóór het denken weer tot heden wordt. Het is jammerlijk te moeten constateeren, hoeveel menschen het slachtoffer zijn van dezen curieusen cirkel: niet alleen zenuwzieken en misdadigers.

In werkelijkheid heeft ieder mensch echter den invloed van het verleden in eigen hand. De verstandige en dus ongehechte mensch vergeet snel. Hoe sneller men leeft en hoe sneller de polsklop van den tijd is, des te minder beteekenis krijgt het verleden.

De levensles bij uitstek is: alleen dat, wat de mensch van zijn *nu* maakt is van belang.

Wat zou de wereld schoon worden en het leven een ononderbroken feest, als ieder mensch zich kon bekeeren tot het nu-isme.

Dan had de tijd geen vat meer op ons, de dood zou al zijn beteekenis verliezen en de kwestie van al- of niet voortbestaan, van reïncarnatie of vernietiging zou niet aangeroerd worden. Het *ik-bewustzijn* zou zijn aanmatigende beteekenis verloren hebben en teruggebracht zijn tot zijn ware proporties: tijdelijke inhoud van de ziel en niet de ziel zelf, nog minder het middelpunt waardoor de oerkracht zich manifesteert.

Alle kracht, alle inzicht, waarover we beschikken, zou daardoor voortdurend in het heden worden uitgestort om er het beste van te maken, dat er van te maken is.

De ziel zelf is, naar onze meening, de oorspronkelijke, diaphane weerstand, waardoor de oerkracht bepaalde stralingen in de wereld kan uitzenden.

Wanneer het lichaam wegvalt, is het instrument verdwenen, waarmee het zijn indrukken opdeed. Wanneer deze indrukken niet versterkt of aangevuld worden, zal heel gauw hun werkdadigheid uitgeput zijn. Zij worden alleen sterker, als men er mee werken kan, evengoed als een spier alleen krachtiger wordt door hem te gebruiken. Indien zij niet meer tot uiting kunnen komen op de voor hen geschikte wijze, worden zij non-actief, wat voor hen beteekent, dat ze verdwijnen. En dan is het duidelijk, dat, indien de ziel zich niet laden kan met indrukken van een ander gebied (het astrale b.v.), dat wij echter niet kennen en waarvan we alleen iets weten „van hooren zeggen", zij geheel subjectief wordt. Dat wil dus zeggen, dat haar vermogens blijven, maar haar objectieve uitingsmogelijkheden vervallen.

Wat dus waarde heeft en wat voor ieder van het grootste belang is, dat is: dat men zich bewust wordt van de beteekenis van het Nu-isme. De stilte, nù verkregen, heeft waarde voor mijn zelfinkeer, niet die welke ik eens beleefde of die ik later eens zal ingaan.

De liefde, nù uitgestort, liefst over boozen en goeden, doet ons de eeuwigheid ervaren.

De scheppingsdaad, nù verricht, werpt alle „ikkigheid" van ons en is de grootste zegen waartoe de mensch kan stijgen. Wie deze schoone trits van hoog menschelijk kunnen tot den zijne kan maken, zal pas ervaren, dat de Broederschap de alpha en omega is van alle leven.

De broederschap der menschheid is het hoogste waartoe wij kunnen reiken langs den weg van de liefde, de scheppende werkzaamheid en de stilte.

Deze weg staat voor ieder open!

BERDJAJEF OVER GESCHIEDENIS EN MENSCHHEID

Berdjajef is, zooals men weet, Rus van geboorte. Hij werd in 1922 uit Rusland als tegenstander van het communisme verwijderd. Hij ging naar Berlijn en stichtte daar een „Academie voor philosophie en religie". Thans woont hij te Parijs.

Berdjajef behoort tot hen, die van het Christendom alleen redding van de wereld verwachten. Niet van het Christendom der kerken, noch van het historisch Christendom, maar van Christus' oorspronkelijke leer, welke alleen de persoonlijkheid kan redden van haar ondergang door de collectivistische machtstroomingen van onzen tijd.

Zeer bekend is de merkwaardige Rus geworden door zijn dertien jaar geleden geschreven boek *De nieuwe middeleeuwen,* waarin hij vermoedelijk als eerste de beteekenis onzer Geestelijke Revolutie als zoodanig aanvoelde. Hij meent dat veel van zijn inzichten zijn bevestigd. Intusschen erkent Berdjajef zelf, dat ook veel nieuws sindsdien is ontstaan. Op dat nieuwe heeft hij zich bezonnen en daarom schreef hij *De bestemming van den mensch in onzen tijd,* dat als een vervolg op zijn boek over de nieuwe middeleeuwen beschouwd kan worden. Sterker en dieper nog is namelijk zijn gevoel geworden, dat de nacht en de duisternis over onze wereld zijn gekomen, analoog aan het proces, dat zich in het begin van de middeleeuwen vóór de middeleeuwsche renaissance heeft voltrokken. Hij ziet in onzen tijd een gericht, niet enkel over een historisch tijdperk maar over de Geschiedenis zelf.

Berdjajef is niet altijd even gemakkelijk te lezen. Hij herhaalt zich telkens, terwijl hij op punten, welke men duidelijker uitgelegd zou willen zien, vaak zeer kort, onduidelijk kort is. Zoo ben ik er eigenlijk niet goed achter kunnen komen, wat hij onder Geschiedenis precies verstaat, als hij b.v. schrijft: „Een apokalypse in de geschiedenis, een gericht over de geschiedenis, dat zich binnen de geschiedenis afspeelt..... ziedaar hetgeen thans aan den gang is." Intusschen beteekent voor hem de apokalypse van dezen tijd niet het einde der wereld, maar *het doorbreken van de eeuwigheid in den tijd.*

Volgens Berdjajef verkeert niet alleen de geschiedenis maar ook de mensch zelf in een crisis, geweldiger dan wellicht ooit in de geschiedenis van het menschelijk geslacht is voorgekomen.

De mensch werd te allen tijde — zegt Berdjajef — door de Geschiedenis verdrukt. De geschiedenis is het lot van den mensch; voor dit lot zelf heeft de geschiedenis echter geen belangstelling. De niet te slaken spanning tusschen geschiedenis en persoonlijk, menschelijk lot vormt het wezen van de tragedie der geschiedenis, die binnen de grenzen der geschiedenis niet overbrugd en overwonnen kan worden en daarom het einde van het historisch gebeuren verlangt. Het bovenpersoonlijke als de hoogste overvloed van het persoonlijke leven wordt in de geschiedenis niet gerealiseerd. Ook in de gevallen, waarin de geschiedenis menschelijke, menschelijk-persoonlijke doeleinden heeft nagestreefd, heeft zij deze doeleinden bereikt door het verdrukken van de menschelijke persoonlijkheid.

Het échec van de geschiedenis is niet anders dan een uitdrukking van haar tragiek: de onverzoenlijkheid van het menschelijke, van het persoonlijke, met iedere objectivatie, die wat haar aard betreft niet menschelijk en niet persoonlijk, zelfs anti-persoonlijk en anti-menschelijk moet blijven. De mensch is genoodzaakt, in twee verschillende levenscategorieën te leven: in het plan van het persoonlijk bestaan, dat vervuld is van bovenpersoonlijke waarden en niettemin om de persoonlijkheid als de hoogste waarde gecentreerd, — en in het plan van de wereld der objectivaties, die een onpersoonlijk karakter heeft en tegenover de persoonlijkheid onverschillig blijft.

De mensch wordt door de historische processen voortdurend bedreigd. De vorming der staten en rijken, de strijd der rassen en nationaliteiten, de revoluties, tegenrevoluties en oorlogen, de industrieel-kapitalistische ontwikkeling, de bloei der volken en landen, ja, zelfs de vorming en ontplooiing der cultuur en beschaving — in dit alles manifesteert zich de onmenschelijkheid en onbarmhartigheid van de Geschiedenis, die haar werk volbrengt, zonder acht te slaan op den mensch. Het schijnt, dat de middelen, met welke de Geschiedenis haar doeleinden nastreeft en die door het historisch verstand plegen te worden gebruikt, niet voor humaniseering toegankelijk zijn. Moeilijk is het, ontzettend moeilijk, den staat, die een lievelingsschepsel van de Geschiedenis is, menschelijker

te maken. Tegelijk echter is de mensch ook niet in staat, uit de Geschiedenis te treden en zich aan het historisch lot te onttrekken.

Nog nooit werden de tegenstrijdigheden van de Geschiedenis zoo scherp gevoeld en beseft als in onzen tijd en nooit tevoren was de mensch in dergelijke mate aan de historische processen overgeleverd, met zulke onbarmhartigheid in het historisch gebeuren geplaatst en aan de buitenwereld prijsgegeven, met zulke onbarmhartigheid geobjectiveerd en gespecialiseerd.

De menschen van onzen tijd worden bedreigd door het gevaar, hun persoonlijk, hun eigen leven te verliezen en van de vrijheid van het geestelijk leven en het scheppend denken beroofd te worden. De mensch wordt gegrepen door geweldige collectiviteiten en moet zich onderwerpen aan onmenschelijke bevelen. Van hem wordt verlangd, zich geheel aan de maatschappij, den staat, den stand, het ras of het volk prijs te geven.

De Wereldoorlog was een openbaring van het *booze*. Hij heeft het booze geobjectiveerd, dat vóór den oorlog verborgen bleef en in de sfeer van het subjectieve was gelocaliseerd. Hij heeft alle menschelijke krachten voor een geobjectiveerde en gesocialiseerde booze handeling gemobiliseerd. „Alles voor den oorlog" was het parool van dezen tijd. De oorlog reeds was een eigenaardig communisme en fascisme. Hij heeft de menschelijke persoonlijkheid ontdaan van zijn waarde en den mensch en zijn leven tot middel en werktuig van het historisch fatum verlaagd.

Ook na den oorlog blijft de mensch in den toestand der mobilisatie. Hij gaat voort, den militairen dienst te vervullen, wordt in de buitenwereld geworpen, aan de maatschappij, den staat, de nationaliteit, de klasse prijsgegeven; hij is niet meer in staat, bij zichzelf te blijven en zijn betrekking tot de wereld en tot de menschen van binnen uit te bepalen. Merkwaardig is het, dat de generaties van na den oorlog met voorliefde tot dezen toestand geneigd zijn; zij voelen zich door deze bovenpersoonlijke bepalingen van het leven niet geschokt en trachten zelf geweldenaren te worden.

De Wereldoorlog is een grens, achter welke een nieuwe vorm van het collectieve menschelijk bestaan begint en zich de vermaatschappelijking van den mensch voltrekt. Essentieel zijn daarbij niet de processen der nationalisatie en socialisatie van den eigendom en de oeconomie, maar de socialisatie en nationalisatie van den mensch zelf, van de menschelijke zielen.

Zoo zijn in den wereldoorlog geweldige georganiseerde collectiviteiten te voorschijn gekomen, die onder het ijzeren masker van de discipline den chaos in zich droegen. De oorlog wierp alle illusies omver, hij liet de idealistische opvatting der geschiedenis en alle verheven denkbeelden en idealen ineenstorten.

Het geloof aan den mensch, waarvan de negentiende eeuw heeft geleefd, werd geheel geschokt. Het geloof aan God was reeds vroeger vernietigd. Het eene volgt op het andere. De humanistische mythos van den mensch werd ontbonden en daarmede ging de afgrond voor de menschelijke blikken open.

Het booze leven van de kapitalistische maatschappij was niet geschikt, het geloof aan den mensch te bevestigen. De mensch is van zijn waarde en zijn waardigheid beroofd. De oeconomie, die den mensch moest voeden, heeft zich van den mensch meester gemaakt; hij werd tot middel van het onmenschelijke oeconomische proces verlaagd.

De mensch is niet meer in staat, zichzelf en zijn waarde te handhaven en een steunpunt in zijn innerlijk te vinden; daarom neemt hij hetzij tot de communistische en nationale rassische collectiviteiten of tot den autoritatieven staat zijn toevlucht, dien hij tot het aardsche absolute verheft, of hij zoekt zijn redding in de georganiseerde mechanisatie en techniseering van het leven, welke men Amerikanisme pleegt te noemen. De mensch heeft zijn totaliteit verloren en is in stukken gescheurd. Uit den oorlog zijn menschelijke collectiviteiten voortgekomen en hebben het historische tooneel bezet — menschenmassa's die uit de organische levensorde zijn weggevallen, de religieuze sanctie van hun bestaan hebben verloren en een gedwongen organisatie verlangen, die

hen voor het definitieve verval en den chaos moet behoeden.

Onze tijd, het tijdperk van volledige vernietiging van iedere religieuze sanctie der macht, heeft echter, merkwaardig feit, een uitgesproken autoritatief karakter. De drang naar een autoritatieve levensorde begint in geheel de wereld te overheerschen en het liberale principe is definitief in discrediet. Maar de sanctie der autoriteit en de autoritatieve orde is thans een andere geworden. De autoriteit vloeit voort uit de nieuwe collectiviteiten en de macht, die door deze collectiviteiten aan de leiders wordt verleend, overtreft in haar onbeperktheid den overvloed van macht der oude sacrale monarchieën.

De chaos begint binnen de geschiedenis actief te worden. Door de chaotische energieën van de geschiedenis achterhaald, door de ontketende irrationeele oerkrachten beheerscht en door het historische fatum getroffen, besluit de mensch de ordeningen van het menschelijke bestaan te verlaten en de sfeer van het onmenschelijke bestaan binnen te treden.

In al de politieke en sociale stroomingen van het heden manifesteert zich een verschrikkelijke godverlatenheid van den mensch. Geweldige massa's zijn in beweging geraakt en tot actieve macht gekomen — juist in den tijd, waarin het religieuze geloof werd geschokt en zich allerwegen de afvalligheid van het Christendom heeft voltrokken.

Algemeen is de massa geneigd, zich aan een suggestief effect te onderwerpen, waardoor zij gemakkelijk in den toestand van bezetenheid geraakt.

Het verlangen naar den leider beteekent den val van de Democratie en den overgang naar het Caesarisme — een verschijnsel, dat ons reeds uit de geschiedenis bekend is, doch het bevat de elementen van verval. Het duidt het einde van een tijdperk aan en het aanbreken van een nieuwen tijd. Al hetgeen zich in onze dagen afspeelt, is echter meer dan het einde van een historisch tijdperk; het is, gelijk gezegd, *een gericht over de Geschiedenis zelf*.

In onzen tijd zijn de resultaten van een lang historisch proces dermate zichtbaar geworden, dat het gericht over de geschiedenis en over haar mislukking mogelijk en onver-

mijdelijk is geworden. Deze resultaten zijn op alle gebieden van het menschelijk bestaan zichtbaar geworden: in het nationale, politieke en oeconomische leven, in de geestelijke cultuur, in de litteratuur en philosophie; want overal zien wij de ondermijning van de menschelijke gestalte en de ontbinding van het totale menschelijk bestaan staart ons op al onze wegen en omwegen aan.

In onze dagen is het duidelijk geworden, dat wij in de wereld van de misdaad en de phantasmen leven. Niet anders was de wereld in den vroegeren tijd; maar eerst thans is deze natuur van de wereld duidelijk aan het licht gekomen. De mensch wordt van alle kanten bedreigd en weet niet, wat de volgende dag hem zal brengen.

Men diende zich daar eigenlijk niet over te verwonderen, want de Geschiedenis schijnt niet het plan te hebben, den mensch bestaan en bescherming van zijn leven te waarborgen. Zij heeft den mensch als haar materiaal noodig, heeft hem echter nooit als haar doel beschouwd.

De wereld beleeft thans een agonie, die overeenstemming vertoont met den ondergang van de antieke wereld. Alleen onze toestand is moeilijker dan die van de antieke wereld; want destijds is het Christendom als een jonge, nieuwe kracht in de wereld getreden; thans echter is het Christendom oud; een geschiedenis van duizenden jaren drukt er op en deze geschiedenis is met de zonden der Christenen, met al hun verraad en al hun afdwalingen bezwaard. Het gericht over de geschiedenis is derhalve tevens ook een gericht over het historische Christendom. De jeugd van geheel de wereld zoekt een nieuwe levensordening. Er voltrekt zich een wereldrevolutie. Wij missen echter de vreugde van het aanbrekende leven. Diepe schaduwen zijn op de wereld neergedaald. De tijd van de historische en kosmische catastrophen breekt aan. De menschheid keert terug tot haar oorsprong en tot haar diepten. Voor den Christen echter mag dit bewustzijn niet bron van wanhoop worden; het mag hem niet van den dienst aan waarheid en gerechtigheid afhouden.

De apokalypse binnen de geschiedenis is een ontmaske-

ring van het feit, dat het rijk Gods, d.w.z. de zin, niet in de geschiedenis is gerealiseerd.

Slechts de rijkdom van de Christelijke waarheid in haar volmaakte zuiverheid zal den strijd tegen de universeele ontmenschelijking kunnen voeren en den ondergang van den mensch kunnen afwenden.

De wereld heeft getracht, den mensch tegen het Christendom te handhaven en is bij de negatie van den mensch terechtgekomen. Aan gene zijde van het Christendom — of juister: aan gene zijde van Christus — is er echter geen redding voor den mensch, die zijn ondergang tegemoet snelt. Het vernieuwde en veranderde Christendom komt thans de taak toe, den mensch, de menschelijke waardigheid, de menschelijke vrijheid en het menschelijk scheppen te verdedigen en de betrekkingen van de menschen tot elkaar scheppend te vormen. Het Christendom alleen is in staat de echte gemeenschap der menschen te scheppen want alle uitsluitend sociale bewegingen organiseeren alleen het *uiterlijke* leven van de maatschappij.

DE CRISIS VAN DEN MENSCH

Wij staan — zegt Berdjajef — dicht voor de vraag, of het wezen, dat de toekomst zal toebehooren, den naam mensch nog zal verdienen. Wij zijn getuigen van een proces van ontmenschelijking, dat zich op alle gebieden van de cultuur en het openbare leven voltrekt. De jeugd der wereld is niet alleen anti-humanistisch, maar niet zelden zelfs antimenschelijk gezind.

De mensch, die er afstand van heeft gedaan gestalte en evenbeeld Gods te zijn, verandert in onzen tijd in gestalte en evenbeeld en de machine ontmenschelijkt het menschelijke leven.

Onzen tijd is een bestiale wreedheid jegens den mensch eigen.

Het bestialisme is een verschijnsel van de menschelijke wereld, die door de beschaving is heengegaan. Het ontbreekt in het dierenrijk. Het dier staat veel hooger dan de bestiale mensch. Daarom hebben wij het recht van het gevallen zijn van den mensch te spreken.

Het bestialisme van onzen tijd is een uitvloeisel van de zelfvergiftiging der menschheid door het bloed van den wereldoorlog. De moraal van den oorlog is tot wet van het „vredige" leven geworden — een vrede, die niet anders is dan de voortzetting van den oorlog en de oorlog van allen tegen allen. Volgens deze moraal is alles geoorloofd: in naam van de niet-menschelijke en tegen-menschelijke doeleinden mag men met den mensch op willekeurige wijze omgaan.

Met deze opvatting van het wereldleven treden wij in het rijk der onmenschelijkheid, niet slechts van een *feitelijke,* die altijd ver-verspreid was, maar van één op het gebied der *wereldbeschouwing.* De onmenschelijkheid dient zich aan als den nimbus van heldhaftigheid. Tegenover den mensch en de menschheid worden de klasse of het ras geplaatst, het verafgode collectief of de verafgode staat.

Het moderne nationalisme bevat de kenmerken der bestiale onmenschelijkheid. Niet iederen mensch beschouwt het als mensch, als waarde, als gestalte en evenbeeld Gods. De Ariërparagraaf, die het Christendom wordt opgedrongen, is een nieuwe vorm van onmenschelijkheid binnen het Christendom. Niet zelden was het Christendom, d.w.z. de Christelijke menschheid in het verleden onmenschelijk, maar het oude, naïeve, barbaarsche en instinctmatige bestialisme was zichzelf als zoodanig niet bewust; het moderne bestialisme echter is bewust, opzettelijk, een bestialisme, dat door bezinning en beschaving is heengegaan en een rechtvaardiging voor zichzelf meent te hebben gevonden.

De onmenschelijkheid van het *moderne nationalisme* staat tegenover de onmenschelijkheid van het *moderne communisme.* Ook dit weigert, iederen mensch als een mensch, als een waarde, als gestalte en evenbeeld Gods te beschouwen en leert, dat tegenover den klassevijand alle middelen geoorloofd zijn. Nationalisme en rassisme zijn, wat hun principe betreft, erger dan het communisme.

De in wording zijnde wereld wordt door a-menschelijke waarden bewogen; niet de waarde van den mensch, maar die van de macht, de techniek, het ras, de nationaliteit, den staat, de klasse, het collectief geeft den doorslag.

Hetgeen zich thans afspeelt, is eigenlijk niets anders dan de terugkeer van de menschheid naar het alleroudste collectivisme, naar den toestand, die aan de vorming van de menschelijke persoonlijkheid voorafging. Dit overoude collectivisme gebruikt thans de middelen en werktuigen van een hoog ontwikkelde techniek.

In de moderne stroomingen voelt men een zeer sterken invloed van twee denkers der negentiende eeuw, Marx en Nietzsche, die beiden ineenstorting en einde van het humanisme beteekenen. *Marx en Nietzsche vechten tegen elkaar en verdeelen de wereld onder elkaar.*

Onder den invloed van Nietzsche staan het nationaalsocialisme en het fascisme, de moderne apotheose van de machtige leiders, de vorming van een onbarmhartige en harde jeugd. Nietzsche zelf echter, deze eenzame, aristocratische denker, zou zich van de sociale gevolgen van zijn prediking met afschuw afwenden.

De invloed van Karl Marx op het communisme schijnt veel directer te zijn; over de Russische communistische revolutie echter, die bij zijn naam zweert, zou Marx zich ten zeerste verwonderen, daar zij met zijn leer volledig in strijd is en zijn theorieën feitelijk verloochent.

In de geestelijke stroomingen van onzen tijd verschijnt de ontmenschelijking in twee vormen: in den vorm van het naturalisme en in dien van het technicisme. De mensch onderwerpt zich hetzij aan de kosmische krachten of aan de energieën van de technische beschaving. En niet genoeg, dat hij zich onderwerpt, — hij lost zich op en verdwijnt in het kosmische leven of in de almachtige techniek. In beide gevallen verliest hij zijn aangezicht, valt hij uiteen in zijn elementen.

Haar uiterste toespitsing ontvangt de ontmenschelijking in de moderne oorlogstechniek, die de oorlogszuchtige deugden van den mensch niet meer noodig heeft. De technische beschaving verlangt van den mensch de uitoefening van bepaalde functies, erkent slechts functies en bekommert zich niet in het minst om den mensch als zoodanig. Er volgt geen opgaan van de menschen in de natuur, maar slechts een gelijkstelling van den mensch met de machine.

De mensch intusschen is niet in staat, een gestalte van

de natuur of een gestalte van de machine te worden. Hij is gestalte en evenbeeld Gods. De vorming van den mensch als een totaal wezen en als een persoonlijkheid heeft haar voltooiing eerst in het Christendom verkregen. In onzen tijd voltrekt zich echter een tegengesteld kosmisch proces, dat zich niet alleen tegen het Christendom, maar ook tegen den Bijbel en de Grieksche cultuur wendt.

Het proces der ontmenschelijking komt bijzonder sterk tot uitdrukking in de moderne litteratuur. In de werken der beide grootste Fransche schrijvers van den laatsten tijd — Proust en André Gide — vinden wij geen totale gestalte van den mensch; de mensch lost zich veeleer op en wordt door de elementen van het gevoel en de sensatie alsmede door de intellectueele toestanden en rationeele processen verdrongen. Over deze ontbinding van zijn totale wezen maakt de mensch zich zeer bezorgd, zelfs wanhopig, toch is hij niet in staat, haar tegen te houden. De rijkdom der menschentypen is in den modernen roman verdwenen en in zijn plaats treedt de veelheid en verscheurdheid der bestanddeelen en elementen van het wezen, dat eenmaal den trotschen naam mensch heeft gedragen.

Zelfs de talentrijkste moderne romanschrijvers vertoonen een uitgesproken gebrek aan scheppende fantasie; òf zij verdiepen zich alleen in zichzelf, òf zij wijden zich alleen aan de beschrijving van de booze werkelijkheid, door welke zij worden gekweld. Seline b.v. blijkt in zijn werk door deze booze realiteit als het ware bezeten.

Vergelijkt men den modernen roman met de werken van een Dickens dan heeft men den indruk, dat zich intusschen een kosmische catastrophe heeft afgespeeld. Bij Dickens vinden wij een rijke en gevarieerde wereld van menschelijke typen, bespeuren wij een geweldige kracht van de scheppende fantasie. Of de mensch bij hem boos of belachelijk is, hij behoudt niettemin zijn gestalte. Niet minder schokkend is het onderscheid tusschen den modernen roman en de werken van Balzac en Leo Tolstoi. In de scheppingen van Tolstoi is een sterk kosmisch element aanwezig — en niettemin leeft in deze kosmische atmosfeer de veelvormige menschelijke wereld onbeschadigd. In de moderne werken echter

vindt men den mensch niet meer, slechts de droevige beschrijving van hetgeen zich in ons tijdperk met den mensch afspeelt.

Veel gecompliceerder is het vraagstuk van *het proces der ontmenschelijking binnen het gebied van de philosophie.* De philosophie heeft altijd naar den zin gezocht en nooit heeft zij zich met zinloosheid kunnen verzoenen. Zij stelt daarom ook thans het probleem van den mensch en van het menschelijk bestaan met zeer bijzondere scherpte. De moderne existentiephilosophie wil de structuur van het zijn in het menschelijk bestaan ontdekken, vermag echter de totale gestalte van den mensch niet te redden. In dit opzicht is vooral Heidegger opmerkelijk.

Het zijn, begrepen als zorg, angst, dagelijksch leven, dood, is volgens Heidegger een zijn, dat zich in het gevallen en ongelukkige menschelijke bestaan openbaart. Achter de zorg, den angst, de dagelijksche moeite en den dood verdwijnt echter de mensch. De zorg schijnt Heidegger een categorie van het zijn, die dieper ligt dan de mensch zelf. Uit de zorg wordt het wezen van den mensch, uit den dood het leven van den mensch geconstrueerd. Heideggers philosophie wordt een philosophie van het niets. Het niets echter leidt ook zijn bestaan in het niets. Deze ontologie van het niets is een philosophie van de wanhoop, een absoluut pessimisme. Zij is voor onzen tijd zeer karakteristiek.

De melancholieke en tragische Kierkegaard oefent op de moderne philosophie mede een ontologisch-nihilistischen invloed uit. De verdieping in het bestaan alleen van den mensch kan niet tot begrijpen van den mensch leiden, alleen zijn ontbinding en zijn ondergang belichten. De metaphysische oriëntatie van het Freudianisme is een metaphysica van den dood en van het niets, want tegenover de macht der sexualiteit wordt bij Freud slechts het verheven instinct van den dood gesteld.

Het protest der ontmenschelijking van den mensch vinden wij zelfs in het *Europeesche religieuze en theologische denken van onzen tijd,* al heeft het hier ook een geheel andere beteekenis.

De leer van Karl Barth en de dialectische theologie komen

neer op een dehumaniseering van het Christendom. Deze theologische richting ziet in de wereld slechts zonde, nietigheid en machteloosheid.

Daarmede worden in den mensch de gestalte en het evenbeeld Gods vernietigd. Het Woord Gods is hier de eenige band tusschen God en de kreatuur en den mensch blijft niets anders over dan alleen naar het woord Gods te luisteren. De invloed van Kierkegaard werkt hier in een andere richting dan bij Heidegger. De wereld en de mensch zijn bij Barth op dezelfde wijze ontgoddelijkt als bij Heidegger.

Zijn scherpste uitdrukking verkrijgt echter het proces van de dehumaniseering op de gebieden van het sociale en politieke leven van onzen tijd. De problematiek van dit proces is hier verbonden met de problematiek en de paradoxie der vrijheid.

De vrijheid is oneerlijk geworden. Zij is een conservatief principe geworden, dat niet zelden een feitelijke slavernij van den mensch verbergt. Vooral is de oeconomische vrijheid een bespotting van de werkelijke vrijheid van den mensch gebleken.

De rechten van den burger zijn in de zuiver formeele politieke sfeer blijven steken. De vrijheid heeft zich als de verdediging der rechten van den sterke gemanifesteerd, aan wien de zwakken geheel en al werden overgeleverd. De vrijheid werd voor de heerschenden tot vrijheid voor zichzelf en voor de anderen tot middel van hun slavernij. De groote massa der werkenden heeft in werkelijkheid geen vrijheid leeren kennen en het parlementaire kiesrecht is tenslotte niet anders dan een hoon op hun ellende en hun slaventoestand. Zoo heeft de vrijheid de grootst mogelijke ongelijkheid teweeggebracht. Zoodra echter de massa's zich van hun recht op een waardig en geordend bestaan bewust werden, hielden zij terstond op, de vrijheid lief te hebben en er geestdriftig voor te zijn.

De *echte* liefde voor de vrijheid wil de vrijheid niet alleen voor zichzelf, maar ook voor den ander en voor de anderen. De mensch heeft den plicht, de vrijheid van den ander — niet alleen zijn eigen vrijheid — te respecteeren en te handhaven.

Er zijn te veel liefhebbers van de eigen vrijheid. Tot hen behooren de communisten en de fascisten, de nationaal-socialisten en allen, die bezeten zijn door het verlangen naar macht. De vrijheid van de anderen wordt echter door deze paladijnen van de vrijheid ontkend.

De vrijheid is een eeuwig principe van den menschelijken geest; want de geest is vrijheid. De vrijheid is echter ook een eeuwig principe van de menschelijke maatschappij, omdat een ware gemeenschap alleen in de vrijheid kan worden verwezenlijkt. Verkeerd is het echter, het eeuwige principe der vrijheid met de vergankelijke politieke vormen, b.v. met het liberalisme en met de democratie in een hecht verband te brengen. De vrijheid moet een positieven inhoud hebben, anders zal zij een *vrijheid zonder inhoud,* een leege vrijheid blijven. Het tijdperk van de negatief gefundeerde vrijheid nadert zijn einde. Een nieuwe tijd breekt aan.

De voor onzen tijd zoo typische crisis en ontaarding van de vrijheid plaatst het sociaal-philosophische probleem der vrijheid in een nieuwe diepte.

De grootste vrijheid moet in het geestelijk leven heerschen, in de sferen van het menschelijk denken en geweten, in het innerlijke leven van de persoonlijkheid. In de sfeer van het oeconomisch leven mag echter slechts een minimum aan vrijheid bestaan, daar het het rijk der materie het naast staat en van de sfeer van den geest het verst is verwijderd. Van het oeconomische is de mogelijkheid van het menschelijk leven op deze aarde afhankelijk; daarom is het ontoelaatbaar, een gebied aan den willekeur en het toeval over te leveren, waarin de physieke dood en het physieke leven van de menschen worden beslist.

Den laatsten tijd nu tracht men de materie te organiseeren en het oeconomisch leven te regelen; daarbij draagt men de methoden der organisatie en regeling van het materieele en oeconomische leven ook over op den geest alsof hij stof ware. Juist daarop echter berust de zonde van ons tijdperk. De wereld is een tijdperk binnengetreden, waarin de vrijheid van den geest op de ernstigste wijze gevaar loopt. Er voltrekt zich een smartelijke overgangsperiode. Misschien moet de mensch gekruisigd worden en sterven, opdat hij tot nieuw

leven kan ontwaken. Noch het communisme, noch het fascisme is dit nieuwe leven. Zij zijn uitsluitend overgangsvormen, waarin de elementen der waarheid met die van de geweldige leugen zijn vermengd. Zij werden niet uit den scheppenden overvloed, maar uit het ongeluk en den nood geboren.

Broodnoodig is daarom de openbaring van een nieuwe Christelijke geestelijke gesteldheid in de wereld. Van haar, van de nieuwe Christelijke geestelijke gesteldheid zal het lot van den mensch en de wereld afhangen.

Een ernstige strijd is te wachten. De nieuwe geestesgesteldheid is er toe geroepen, de wereld, de maatschappij en de cultuur opnieuw te humaniseeren.

Het probleem van den mensch heeft den voorrang voor het probleem der maatschappij en der cultuur. De mensch kan niet meer als abstract geestelijk wezen, niet meer in de perspectieven van zijn persoonlijk innerlijk leven worden beschouwd, doch alleen nog als *totaal wezen, dat tegelijk ook van socialen en kosmischen aard is.* Een nieuwe dag breekt daarmede voor het Christendom aan. Het uur heeft geslagen, waarop het Christendom — na een verschrikkelijken strijd, na een geweldige ontkerstening der wereld en al haar gevolgen — zich nu eindelijk in zijn zuivere gestalte zal openbaren. Dan zal met alle duidelijkheid blijken, aan welke zijde het Christendom staat en waartegen het strijdt. Het Christendom zal opnieuw de eenige en laatste toevlucht van den mensch worden. Na de innerlijke reiniging en verandering van het historisch Christendom zal het duidelijk worden, dat het Christendom aan de zijde van den mensch en de menschelijkheid staat, aan de zijde van de sociale gerechtigheid, de verbroedering van de menschen en de volken, de verlichting en verheldering van het menschelijk bestaan, aan de zijde van de scheppende vorming van het nieuwe leven; ook zal dan blijken, dat inderdaad enkel en alleen het Christendom aan deze zijde staat. De ware geestelijke wedergeboorte echter zal in deze wereld niet vroeger beginnen, dan wanneer de elementaire vraagstukken van

het menschelijk bestaan voor alle menschen en volken zullen zijn opgelost en de bittere nood en de oeconomische slavernij van den mensch overwonnen zijn. Eerst dan zal zich een nieuwe en geweldige openbaring van den Heiligen Geest in de wereld voltrekken.

DE MENSCHHEID VAN EENEN BLOEDE

Het is typeerend in de Geestelijke en Maatschappelijke Revolutie, welke wij doormaken, dat telkens wetenschap en verstand het betoog van hart, inzicht en rede komen versterken. Zoo ontvangt b.v. de prediking van broederschap, naastenliefde en eenheid van menschen en dingen hulp en bevestiging van het moderne verkeer, het vliegtuig, de radio, die afstand en grens tusschen de menschen elken dag meer verkorten en uitwisschen, al staan weer tot aan de tanden gewapende krijgers met geen andere bedoeling dan wreedheid en vernieling over hun grens te brengen aan de grenzen!

Maar niet minder typeerend is het eeuwenoud verzet tegen hart, inzicht en rede. Het is de theorie van bloed en bodem, van Lamech, van het Ik dat geen Gij kent, kortom de theorie van het Geweld.

Zij beleefde in onze dagen zoo'n krassen opbloei dat talloozen hun hoofd zijn kwijt geraakt. Toch zien wij in deze opflikkering het laatste licht van de opgebrande kaars, de schijnbare opleving van den mensch vlak vóór zijn dood.

Men weet, dat Hitler zijn Derde Rijk bouwde op het oude, menschonwaardigste wapen dat bestaat: het Anti-Semitisme, de leer, welke van alle kwaad dat in de wereld gebeurt, den Jood de schuld geeft, den Ahasverus die altijd zwerven moet. Hitler heeft getracht, hem buiten de menschelijke gemeenschap te stooten. Dit zal hem niet alleen nooit gelukken, maar het zal integendeel blijken, dat Hitler den doodsteek moest geven aan het... Anti-Semitisme. Het zal in de wereld die komende is langzaam maar zeker weg kwijnen, moge het zijn sterven.

Wij willen op het oogenblik niet op het onmenschelijke en menschonwaardige van het Anti-Semitisme wijzen, maar op het *onwetenschappelijke* en *onhoudbare* van elken rassenwaan en rassenhoovaardij.

De aanleiding daartoe werd geboden door een voortreffelijk boek: *Die menschlichen Rassen* door *dr. Rudolf Lämmel,* professor te Zürich (Jean-Christophe Verlag te Zürich). Wij zouden een Nederlandsche vertaling van dat boek toejuichen, omdat helaas het Anti-Semitisme-gif ook onder ons volk veel slachtoffers maakt.

DE DWAASHEID VAN DEN RASSENWAAN

Tweeduizend millioen menschen bewonen de aarde in talrijke volken en rassen gesplitst, honderden talen sprekende,

honderden godsdiensten belijdende, op de verschillendste trappen van beschaving, cultuur en menschelijkheid staande. Vanwaar komen deze verschillen onder de volken? Zijn de twee milliard menschen van één soort, of gaat het hier om verschillende soorten? Is de menschheid meer dan eens ontstaan of stammen alle menschen van één enkel menschenpaar. De kenmerken van het menschelijk lichaam, de eigenschappen der menschelijke ziel, de vermogens van den menschelijken geest lijken bij alle volken en rassen zóó sterk op elkaar, dat men niet aan eenzelfde herkomst twijfelen kan. Zelfs de als zeer laag staand beschouwde Australische negers krijgen, wanneer ze als kleine kinderen een zorgvuldige Westersche opvoeding ontvangen, alle kennis en bekwaamheden van een Europeaan, hoewel sinds de afscheiding der Australische menschheid van de overige menschheid eenige honderdduizendtallen van jaren verstreken moeten zijn. De eenheid der menschen wordt, wat de anatomische kenmerken betreft, welke tot in de kleinste bijzonderheden bij alle rassen overeenkomen en slechts in nuance verschillen, door natuuronderzoekers algemeen aanvaard.

De andere, mogelijke hypothese, namelijk dat de menschheid op verschillende plaatsen der aarde is ontstaan en dat er dus van het oer-begin af meer menschelijke stammen geweest zijn, is veel te onwaarschijnlijk, om ernstig te worden onderzocht. Wel is er op zich zelf niets in te brengen tegen de mogelijkheid van een meervoudige menschwording, ten minste niet van natuurwetenschappelijk standpunt, maar hoe moet men dan het toeval verklaren, dat deze op verschillende plaatsen der aarde ontstane menschen zoo sterk gelijk zijn? Nemen we b.v. de Ainus (in Jesso en Zuid-Sachalin). Dit zeer oude natuurvolk heeft een geringe beschaving en leeft primitief. De menschen zijn echter eerlijk, vriendelijk, sierlijk gekleed, de mannen hebben een krachtigen baardgroei — dus in groote tegenstelling met de weinig behaarde Japanners — en hun oogen zijn grijs, blauwgrijs tot bruin. Dat uitstervende volk woont al duizenden jaren in Azië onder protectoraat van een Japanschen ambtenaar. Deze menschen zijn blank..... en de heeren des lands, de Japanners, zijn geelbruin.

Zijn nu deze blanken, die 12.000 km. van ons af wonen, een zelfstandige, blanke menschensoort, onafhankelijk van de blanke Europeanen en de blanke Aziaten?

De wetenschap antwoordde daarop: Neen, de Ainus zijn niet spontaan ontstaan, maar zij en wij hebben dezelfde, hoewel onbekende, voorvaderen.

Op veel Polynesische eilanden vindt men een schoon slag menschen, waarvan de bekendste vertegenwoordigers de Samoanen op Samoa en de Maori op Nieuw-Zeeland zijn, lichtkleurige, hooge gestalten, de vrouwen van groote bekoring. Deze geheel Europeesch aandoende, op 18.000 km. van ons wonende bevolking, is thans vrijwel geheel tot het Christendom bekeerd. Ze zijn eerlijk, waarheidslievend, vriendelijk, vroolijk, kunstlievend, dans en zang spelen een groote rol. Evenals de Ainus zijn ook zij aan het uitsterven, omdat de aanpassing aan de Europeesche gewoonten, beter wan-gewoonten, veel te snel is gegaan. Vanwaar komen deze Polynesiërs? Deze Polynesiërs zijn menschen van onze soort, ze zijn „europide" en het lot heeft hen zoo ver weg verstrooid.

Maar zal men zeggen, toegegeven dat de menschen van witte huidkleur van één oorsprong kunnen zijn, hoe moeten we dan gelooven, dat de gelen en de zwarten ook dezelfde afstamming hebben als de blanken? Wordt niet algemeen geloofd, dat althans de zwarten een veel lager staande menschensoort zijn?

Deze vraag raakt direct het rassenprobleem. Er is reeds gezegd, dat de meerderheid der onderzoekers aan de eenheid van herkomst gelooft. Thans is aan de orde uiteen te zetten, welke beweegredenen daarvoor beslissend zijn. Denkt men zich de herkomst der menschen éénig (monophyletisch) dan moeten de bestaande verschillen tusschen de rassen opgehelderd en het ontstaan daarvan begrijpelijk worden gemaakt. Denkt men zich echter de menschheid ontstaan op verschillende plaatsen en tijden, dan moeten de bestaande gelijkheden worden verklaard. Het laatste (polyphyletische) standpunt heeft zeer veel grootere moeilijkheden, ja het schijnt natuurwetenschappelijk hopeloos.

De ongeschreven geschiedenis van onze planeet heeft twee biologische hoogtepunten: het ontwaken van leven vele mil-

lioenen jaren geleden, het wonder dat de eerste cel schiep en het tweede, nog grootere wonder, de menschwording, welke meer dan een millioen jaren geleden moet zijn. Geen menschelijke overlevering gaat zoo ver terug. De tijd toen de Goddelijke vonk op aarde kwam, is reeds lang uit het bewustzijn verdwenen, het ontstaan van godsdienst, gewoonte, cultuur dateert „pas" van de laatste honderdduizend jaar.

Men heeft de tijdsruimte der menschwording tot dusver meestal onderschat, omdat men de bijbelsche opgaven woordelijk inplaats van symbolisch opvatte, maar de geologen hebben den ouderdom der menschen onderschat en de nieuwe vondsten hebben den oermensch in een onvoorstelbaar verren tijd terug geplaatst. De Zweed Bohlin vond in 1928 bij Peking skeletdeelen van den oudsten mensch en sindsdien weet men, dat de menschheid ongeveer een millioen jaar oud is. Deze tijdsbepaling is eerder nog te laag dan te hoog geschat.

HET ONTSTAAN DER RASSEN

Hoe ouder de oermensch, hoe begrijpelijker het ontstaan der verschillende rassen uit één oervorm wordt.

Hoe kunnen de lichamelijke verschillen onder de menschen ontstaan zijn? Door overerving, bastaardeering, mutatie, inteelt, klimaat, verhuizing enz.

De mensch lijkt op een zeer fijn samengesteld mozaiek, waarin elk steentje met zijn nuances van een of anderen voorvader afkomstig is. De steentjes blijven van generatie op generatie dikwijls in groepen bijeen en geven een type, dat voor ras of stam kenmerkend is. Zoo is de Noordsche mensch gekenmerkt door lange gestalte, blauwe oogen, blonde haren, slankheid. Indien Tacitus nog door een Zuid-Zweedsch dorp zou wandelen, zou hij zeggen: hier wonen Germanen. Dat is het wezen der overerving: zij behoudt het type, het lichamelijk karakterbeeld van een bepaalde groep menschen, dat door vele generaties heen constant blijft.

De overerving is de geweldige conservatieve kracht in het leven der rassen. De bijzondere individueele ontwikkeling van mogelijke eigenschappen, erft niet over. Hetgeen de

enkeling in den loop van zijn leven verwerft, erft in het algemeen niet over. Duizenden generaties natuurvolken hebben zich getatoeëerd..... de kinderen komen steeds weer met een zuiver vel ter wereld, evenals de kinderen der Joden het teeken der besnijdenis missen. Deze ervaring verleidde de biologen tot de stelling, dat geen overerving van verworven eigenschappen plaats vindt tegen de leer van Lamarck (1744—1829) die meende, dat plant en dier in den strijd met de natuurkrachten wel nieuwe eigenschappen zich verwierven.

De jongste biologie heeft dan ook, rekening houdende met Lamarck, de volgende overervingswet vastgesteld:

„De krachten, die in een volwassen organisme veranderingen te weeg brengen, veroorzaken in het algemeen geen verandering in het nakroost van dit wezen. Zulke invloeden echter, die het kiemplasma van den vader of de moeder raken, hebben wel invloed op de nakomelingen. Dit is namelijk het geval, wanneer de beïnvloeding een duurzaam karakter heeft tijdens het heele leven der ouders en door vele generaties heen. Ook de allereerste ontwikkelingsvormen van het jonge nieuw gevormde organisme kunnen door uitwendige krachten sterk worden beïnvloed en dezen invloed erfelijk overbrengen. Het oude volksgeloof omtrent het „vèrzien" van aanstaande moeders krijgt dus zijn bevestiging."

Die uitwendige krachten zijn: het klimaat: de kosmische straling, vrees, droefheid, woede, haat, vreugde, dus negatieve en positieve lustgevoelens. Eindelijk bestaat er zeer waarschijnlijk ook nog een inwendige wet van verandering, waaraan ook het menschelijk wezen onderworpen is, maar welke rol die wet speelt, weten we — verklaart Lämmel — nog niet.

RELIGIE EN RAS

Alle godsdiensten zijn in historischen tijd ontstaan; zij zijn late vruchten van de menschelijke gedachtenwereld na den ijstijd en dus uit veel later tijd dan de rasvorming. Het is echter niet juist, te gelooven, dat bepaalde godsdienstige opvattingen voor bepaalde rassen kenmerkend zijn of voor deze rassen bijzonder geëigend. Het klopt niet, zooals vaak be-

weerd wordt, dat de Noordsche mensch „neigt" naar de evangelische of protestantsche vormen van het Christendom. Uit de geschiedenis blijkt duidelijk, dat daarbij vorstelijke willekeur de beslissing gaf. Men denke aan Frederik de Wijze van Saksen, zonder wiens tusschenkomst Luther het nooit gehaald zou hebben of aan de ongure huwelijkstragedies van den dictator Hendrik VIII, welke den afval van Engeland van Rome tot onmiddellijk gevolg hadden. De godsdienst is dus geheel onafhankelijk van het ras.

Indien Karel V een beter diplomaat geweest was, zou hij de Luthersche Beweging niet hoogmoedig hebben afgedaan met de opmerking: deze monnik zou van hem geen ketter maken..... maar Karel V had misschien Luther tot Paus verheven en daardoor een verjonging der Kerk bewerkt. De wereldgeschiedenis is een geschiedenis van menschelijke stommiteiten en van verzuimde kansen, maar geen speelbal van de ras-krachten. Ook de vele broederoorlogen tusschen dezelfde rassen bewijzen deze stelling. Ten slotte herinneren we aan den broederhaat, welke in de familie bijna regel is en tegen „de stem van het bloed" getuigt.

HET ANTI-SEMITISME SCHANDVLEK DER CHRISTENHEID

Ook *N. J. C. Schermerhorn wijdde* in *Het Nieuwe Leven* aan den anti-semietischen schandvlek der Christenheid een artikel.

De schrijver besteedde eenige weken aan de studie der Joodsche geschiedenis en die studie vervulde hem met bewondering voor de geloofstrouw en den geloofsmoed van den Jood, maar ook met afschuw voor de wijze, waarop de Christenheid deze eigenschapen heeft beantwoord. Die Christenheid heeft eerst niets anders gedaan dan den Jood bederven, om hem daarna op de wreedste wijze te veroordeelen.

Wat heeft — begint Schermerhorn zijn artikel — het Joodsche volk misdreven, waaraan heeft het te danken, dat het als minderwaardig wordt beschouwd? Eeuwen aaneen is het vervolgd, veracht, in een hoek geduwd. Waarom toch?

Alleen de geschiedenis kan hierop het antwoord geven.

Ik heb, omdat ik het antisemitisme zie als iets onmenschelijks, mij eenige weken lang in de geschiedenis der Joden verdiept. Dit heeft mij niet alleen doen inzien, waaruit het antisemitisme moet worden verklaard, maar ook de oogen geopend voor het dramatische in de geschiedenis van dat vernederde volk, dat zich ondanks alles heeft weten te handhaven, omdat het beschikt over een vitaliteit, welke de grootste bewondering afdwingt.

Reeds in de eerste christengemeente vinden wij de sporen van wat spoedig tot Anti-semitisme zal uitgroeien. Daar treffen wij de tegenstelling tusschen Joden-Christenen en Heiden-Christenen. Deze tegenstelling is begrijpelijk. Er móést wel verschil zijn tusschen joden en heidenen, wanneer zij zich bij de nieuwe secte aansloten. Immers niet terstond en volkomen kan een mensch zich losmaken van de gehechtheid

aan oude ideeën, gebruiken, gewoonten; deze zitten dikwijls zoo vast verankerd dat zij eerst na langen tijd, na vele geslachten zelfs, geheel kunnen worden overwonnen. En de Joden waren, vooral na de babylonische ballingschap (586—536 v. Chr.) een volk geworden, dat vóór alles hechtte aan de naleving der priesterlijke wetten, welke hoe langer hoe meer het leven tot in de kleinste bizonderheden reglementeerden (sabbathswet, reinheidswetten, spijswetten). De heidenen en de hellenistische Joden zagen met eenige minachting op deze Jodenchristenen neer; zij voelden zich als menschen die de wettelijkheid te boven waren gekomen. En het was maar één stap verder om daardoor te komen tot de opvatting, dat de jodenchristenen niet als volwaardig konden worden beschouwd.

Het zou evenwel nog erger worden.

In het jaar 70 v. Chr. wordt aan het Joodsche volk de genadeslag toegebracht en aan zijn zelfstandig bestaan een eind gemaakt. Na een verbitterden strijd wordt Jeruzalem door den toekomstigen Romeinschen keizer Titus veroverd. Het aantal slachtoffers loopt in de duizenden evenals het aantal dat in slavernij wordt weggevoerd. De tempel, de trots en de glorie, het grootsche symbool van de eenheid aller joden wordt verbrand. Het heeft den schijn of het volk vernietigd is. De komende tijden zouden het bewijs leveren, dat het oude volk taaier was dan eenig volk ter aarde.

Hun land, hun geliefd Jeruzalem, hun dierbaren tempel laten zij achter, maar één ding nemen zij allen mede: de Thora, de heilige wet. En het zal juist de liefde voor de Thora zijn, waaruit zij kracht putten om zichzelf te blijven. De priester verdwijnt, maar de rabbijn treedt voor hem in de plaats.

Terwijl het doodvonnis over het zelfstandig volksbestaan aan de Joden werd voltrokken was het jonge Christendom, vooral tengevolge van den onvermoeiden zendingsijver van Paulus, bezig overal zich te verbreiden. In de Grieksch-Romeinsche wereld wint het dagelijks veld tegen alle vervolgingen in. Wij zien al heel spoedig de kerk-in-wording en het zal niet lang duren of de ecclesia militans (de strijdende kerk) zal veranderen in de ecclesia triumfans (de overwinnende kerk).

En wanneer het jaar 323 n. Chr. aanbreekt, dan is het de machtige keizer Constantijn, die officieel de overwinning van het Christendom erkent door zich te laten doopen.

Welke beteekenis had dit voor de Joden? Als wij bedenken, dat de kerk optrad met de pretentie het beginsel der liefde te prediken zijn wij geneigd te veronderstellen, dat de overwinning van het Christendom voor de Joden slechts winst kon zijn.

Het tegendeel is het geval geweest.

In hoofdzaak om twee redenen.

Ten eerste omdat de Joden, overal waar zij woonden als uitzonderlijke menschen werden beschouwd. Voor de groote menigte waren de Joden dan ook wonderlijke wezens. Zij aten geen spijzen, die de anderen wel aten; zij hadden vreemde gebruiken; zij hielden zich nauwgezet aan den sabbath; zij vormden eigenaardige koloniën temidden van de steden, waar zij zich hadden gevestigd; zij bleven star vasthouden aan het geloof dat zij het uitverkoren volk waren, enz.

Ten tweede omdat de kerk zich beijverde om de Joden te signaleeren als de moordenaars van Christus. En naarmate de Christus-vereering toenam, naar diezelfde mate groeide de afkeer tegen Zijn moordenaars. Zoo drong zich geleidelijk een anti-semietische geest aan de Christenen op. Een geest, die in de toekomst tot de gruwelijkste dingen zou voeren.

De eerste Christenkeizer Constantijn hernieuwde de oud-Romeinsche wet, waarbij het elken Jood verboden was het grondgebied van Jeruzalem te betreden.

Zijn opvolger, de tweede Christenkeizer Constantius (337—362) stelde in het jaar 339 de doodstraf op het huwelijk van een Jood met een Christin.

Na den dood van dezen braven Christen ademt de Jood weer even op. Julianus, die den bijnaam krijgt van Afvallige (Apostata) wordt zijn opvolger. Hij breekt met het Christendom tot diepe ergernis van de kerk en hij wil de Joden beschouwd zien als volwaardige burgers van zijn rijk. Hij staat hun weer toe den Jeruzalemschen bodem te betreden. Het is voor het volk van Israël een ramp geweest, dat deze hun welgezinde keizer zoo spoedig stierf (363).

Het Christendom wordt weder de staatsgodsdienst en

weldra zal een man als Johannes Chrysostomus in de kerk vanConstantinopel zijn vervloekingen slingeren naar het gedulde, maar verachte volk.

Erger nog maakte het bisschop Ambrosius in Milaan. Hij roept vol hoon de Joden toe, dat zij er alleen maar zijn om belasting te betalen.

Waar gevierde en geliefde bisschoppen als deze twee, die honderden hoorders trokken, op zulk een wijze tegen de Joden optraden, daar kon het wel niet anders, of in het hart der massa moest het Antisemitisme, zich dikwijls in gewelddaden uitend, diep invreten. Het Joodsche volk werd het zondebokvolk.

En spoedig zien wij den tijd naderen, waarin dit Antisemitisme zich ontlaadt in een gruwelijk optreden.

Wanneer in 1096 paus Urbanus te Clermont de West-Europeesche Christenheid oproept voor den eersten kruistocht en wanneer vooral de Fransche adel met zijn aanhang onder de leiding van Gottfried van Bouillon optrekt naar het Heilige Land, om Palestina te ontrukken aan de macht der Mohammedanen, dan trekken groote troepen kruisvaarders door Duitschland en..... dan maken zij „en passant" gebruik van de gelegenheid om de Joden te doopen of te dooden.

Het is ontroerend te lezen wat er dan gebeurt.

Eén enkele van de tallooze tragische voorvallen wil ik hier mededeelen.

Onder aanvoering van graaf Emmerich nadert een groep kruisvaarders de Duitsche stad Mainz. De aartsbisschop Ruthard noodigde de Joden in zijn paleis, een klein deel werd in de kerk verborgen. Wat de Joden aan geld en kostbaarheden bezaten, gaven zij den bisschop. Op den 27sten Mei verlangde Emmerich de uitlevering der Joden. De zwakke tegenstand baatte niet, de deuren van het paleis worden doorbroken. De Joden wisten wat hun te wachten stond (zij waren 1300 in aantal) òf zich laten doopen òf zich laten dooden. Zij wilden nòch het een, nòch het ander. Zij doodden zichzelf! Toen de woeste kruisvaarders binnen traden in de zalen, waarin de Joden een schuilplaats hadden gevonden,

troffen zij stervenden aan en het eenige wat zij hoorden was het gebed der stervenden: „Sjemang jisraël adonaj ellohenoe adonaj echad" (Hoor Israël, uw God is een eenig God). Hun schatten behield Ruthard en deelde ze met den graaf! De zestig Joden, die in de kerk waren verborgen, werden weggevoerd naar Rheingau en op vier na, die zich uit angst en vrees lieten doopen, gedood. Die vier waren twee mannen, Urija en Isaäk en diens beide dochters. Maar zij hadden zulk een diep berouw over hun afval, dat twee dagen later Isaäk zijn dochters eigenhandig doodt in eigen huis en daarna dit huis in brand steekt. Daarna gaat hij met Urija naar de synagoge, steekt haar in brand en beide mannen sterven den vrijwilligen dood.

Voelen wij geen diepe bewondering voor menschen, die den dood verkiezen boven de verzaking van wat hun heilig en dierbaar was?

Het arme zondebokvolk! Als in de veertiende eeuw de pest „de zwarte dood" vernietigend als een booze demon Europa en een deel van Azië teistert en de menschen bij tienduizenden sterven, dan geven de Christenen (niet de Mongolen en de Mohammedanen!) de schuld daarvan aan de Joden.

Verschillende landen gaan er toe over de Joden eenvoudig uit te drijven. In 1492 gaf Spanje het voorbeeld hiervan, andere landen volgden.

De Ghetto's ontstaan. D.w.z. de Joden worden gedwongen in bepaalde stadsgedeelten te wonen; ze worden saamgeperst in de slechtste en ongezondste wijken, die 's avonds werden afgesloten. Als schadelijk gedierte werden zij behandeld.

De Christenen sloten hen buiten alles. Burgerrecht had de Jood niet, ambten waren voor hem niet bereikbaar, grondbezit was hem (die van oorsprong landbouwer en veeteler was) niet toegestaan, in de gilden werd hij niet opgenomen.

Er was maar één middel om zich te handhaven: de handel en het geldleen-bedrijf. Daartoe werd hij door de Christenen gedwongen en diezelfde Christenen hebben daaruit een nieuw argument gesmeed vóór 't Antisemitisme. Men gaat het begrip „Jood" vereenzelvigen met het begrip „sjagge-

raar", „bedrieger", „woekeraar". Hij wordt tot Shylock, die onbarmhartig het volle pond eischt en geen genade kent. Ongetwijfeld zijn er geweest die van den nood der Christenen — ook vele vorsten leenden bij de Joden — hebben geprofiteerd om deze, als zij hen eenmaal in hun macht hadden, uit te persen tot den laatsten cent. Maar zijn de Christenen een haar beter, als zij het geldbedrijf uitoefenen — zijn er onder hen soms geen woekeraars?

De Christenen hadden aan zijn volk zooveel bloed afgetapt, welnu hij zou hun als vergelding goud aftappen.

En zoo zien wij den Jood rondgaan als den verachte in de wereld, waarin van de kansels het Evangelie der Liefde werd gepredikt! Als een marskramer trekt hij van dorp tot dorp met zijn kleinen handel. Maar hij is slim, hij is handig, hij is zuinig. In hem gaan zich, van geslacht op geslacht, bepaalde eigenschappen ontwikkelen. Eigenschappen, waardoor het hem mogelijk wordt zich te handhaven. Het gevolg daarvan is, dat het velen Joden gelukt een rol van beteekenis te spelen in de zakenwereld. En daaruit wordt dan weer nieuwe afgunst bij de Christenen opgewekt.

Maar de meesten hebben een zwaar bestaan; in de sombere, sinistere sloppen der ghetto's hebben duizenden Joden een voortdurenden strijd te voeren om niet stoffelijk onder te gaan en om niet zedelijk te versterven en alle levensdrift te verspelen.

Wij moeten ons trachten in te denken in het leven van den armen Jood om ons een voorstelling te kunnen vormen van de ontzagwekkende beteekenis, welke voor hem zijn godsdienst, met zijn in ons oog dwaze gebruiken, zijn voorgeschreven gebeden, moest hebben; zijn godsdienst die hem influisterde, dat hij ondanks alles behoorde tot Gods uitverkoren volk en dat eens de Messias verschijnen zou.

Lewis Browne, in zijn populair geschreven „Wondere waarheid" zegt, als hij het heeft over den Ghetto-jood, zoo bizonder mooi: „Toch was er nog één plekje op aarde, waar hij zich machtig en vrij voelde — en die plek was zijn huis — al was het niet meer dan een hoek van een vunzigen kelder — dáár was hij koning. Alle liefde die in hem leefde en door de

buitenwereld versmaad werd, stortte hij op de veelbeminde hoofden van vrouw en kinderen uit. Zijn huis werd zijn tempel en de disch van het gezin het heilig altaar. Zoo dikwijls de Sabbath kwam, legde hij zijn lompen af en tooide zich met zijn feestelijke gewaad. Dan werd hij opnieuw de Uitverkorene Gods. Dan werd de Sabbath-disch met het kostelijkste lijnwaad gedekt. En in de zalige hope, die nog altijd leefde in zijn hart, droomde de Jood den ouden droom van den Messias en kon hij een oogenblik het duizendvoudig dagelijksch leed vergeten.

Het gezin van den vromen Jood is een wereldje op zichzelf van innige intimiteit en elke week opnieuw viert het zijn huiselijk feest op den Vrijdagavond, het begin van den Sabbath. Men moet er den vromen Jood over hooren spreken om te begrijpen wat dit voor hem beteekent!

Toch was er ook een schaduwzijde. De trouw aan de Wet, door de rabbijnen zoo hartstochtelijk gepredikt, stempelde het oude volk niet alleen tot een uitzonderlijk volk, maar ook tot enghartige onverdraagzaamheid in den eigen kring. Even gestreng als de inquisitie treedt de vierschaar der rabbijnen tegen ketterij in haar gemeente op.

Ten bewijze vermeldt Schermerhorn de bekende geschiedenis van Uriël da Costa en Benedictus de Spinoza en de afgrijselijke vervloekingen, tegen hen geslingerd.

Keizer Josef II begon met de emancipatie der Joden, de Fransche Revolutie scheen haar te voltooien.

Fier kon de Jood zich verheffen; de smaad van het ghetto was van hem afgenomen. Gesloten deuren openen zich voor hem. En dan zal in de negentiende eeuw blijken over welke gaven hij beschikt. In wetenschap en kunst zal hij zich scharen in de rijen der allergrootsten. En wij krijgen soms den indruk of dat, wat eeuwenlang in dit volk niet tot uiting kon komen, met onweerstaanbare kracht losbreekt, nu bij de intellectueelen en kunstzinnigen de belemmeringen om zich te ontwikkelen en te ontplooien zijn weggenomen.

Maar een stelselmatig gekweekte afkeer wordt niet ineens

volledig uitgeroeid. Het is of de oude Jodenhaat is weggezakt naar het onderbewustzijn, vanwaar hij telkens weer naar buiten kan dringen.

Het Antisemitisme is nog niet overwonnen.

En het is een der treurigste en weerzinwekkendste verschijnselen in onzen tijd, dat wij het zien opleven. En wel het ergst in het land van Lessing, in het land der Kultur, in het Derde Rijk!

Het is volkomen overbodig nader in te gaan op wat de nationaal-socialistische regeering heeft misdreven ten opzichte van de Joden.

Enkele maanden geleden sprak Julius Streicher in München voor een vergadering van 3000 advocaten en rechters uit Noord-Beieren en betoogde, dat het huwelijk van een Jood met een niet-Joodsche vrouw met den dood diende gestraft te worden (een terugval derhalve tot Keizer Constantius in de vierde eeuw!!). En deze verklaring werd luide toegejuicht.

Diezelfde Julius Streicher heeft zelfs de oude bloedbeschuldiging weer te voorschijn gehaald om de massa vijandig te maken tegen de Joden.

Neen, het drama van Mainz wordt niet herhaald. De Joden worden niet meer geplaatst voor de keuze: doop of dood. Zij worden nu stelselmatig, doelbewust, oeconomisch vermoord.

Het Antisemitisme is het gevolg van een geestesgesteldheid, welke in naam der menschelijkheid moet worden overwonnen. Want wij hebben ons te verheffen tot universeele, allenomvattende solidariteit. Daarbij valt weg alle scheiding tusschen volk en ras.

Dit gevoelen ook zeer velen onder de Joden zelf. Dientengevolge zien wij in de negentiende eeuw een liberaal Jodendom opkomen, dat nog wel sterk de volkssaamhoorigheid gevoelt, maar tevens krachtig streeft naar de overwinning van de in zijn oog belachelijk geworden fanatieke wetsbetrachting. En duizenden Joden zijn reeds ver verheven boven den ouden rabbijnschen geest. Zóó ontgroeit de Jood in onze dagen aan zijn uitzonderlijkheid, de smaad van het

ghetto begint te verdwijnen. De smaad van het ghetto beteekent een aanklacht tegen de Christenen of liever gezegd tegen de Christelijke kerk, die het Antisemitisme aankweekte, daarmede verloochenend den Christus, dien zij beweerde te verkondigen. Wij hebben tegenover het Oude Volk ontzaglijk veel goed te maken. Nog wordt met eenige verachting vaak van „'t is een Jood" gesproken of van „een Jodenstreek" gewaagd. Dit is dom en minderwaardig! Daar moeten wij bovenuit komen, zooals wij heel veel meer, dat onmenschelijk is in onze samenleving te boven moeten komen. En wij mogen ons daarbij steeds herinneren een woord van den Jood Spinoza, die in zijn Ethica heeft geschreven „Geleid door de Rede zullen wij een grooter toekomstig goed stellen boven een dat minder, maar op het oogenblik voorhanden is".

HET ANTISEMITISME ALS GEVAAR VOOR HET CHRISTENDOM

Een veelbeteekenend verschijnsel is dat *de Pan-Europa-beweging* in het Anti-semitisme een groote hinderpaal ziet voor de verwezenlijking van haar ideaal. Naar onze meening, is dit ook een belemmering voor de Geestelijke Wereldrevolutie en daarom kan dit redeloos kwaad niet genoeg gesignaleerd en bestreden worden. Wat zou het Westen zijn zonder de Joden? De „vreemdelingen" uit het Oosten kunnen onze redding worden tegen het Oosten, dat dreigend komt opzetten, maar ze kunnen ook worden het verbindend element, tot beider heil, tot heil van de Nieuwe Wereld, welke komende is.

Zeer ter lezing aanbevolen zij daarom *Judenhass von Heute* door *R. N. Coudenhove-Kalergi,* dat een bewerking en uitbreiding is van „Das Wesen des Antisemitismus" van Graf Coudenhove—Kalergi.

Het boek laat den diepen ernst van het Jodenvraagstuk zien, roept als het ware de heele wereld bij dit probleem. Ons land heeft bijzonder belang bij dit boek, daar wij hier, door eeuwenlange traditie en doordat wij in den Jood zonder meer een volksgenoot, een vaderlander en 'n Nederlander voelen, het Antisemitisme meer als een buitenlandsche hobby, dan als een werkelijkheid voelen. Dat daarin de laatste jaren een gevoelige wijziging kwam, weet ieder die de landkaart kent.

Het is onmogelijk gebleken den godsdienst buiten den strijd tegen den Joodschen geest te houden, want het kon den Duitschen Antisemieten niet verborgen blijven, dat de Bijbel ten slotte, zoowel het Oude als het Nieuwe Testament product van den Joodschen geest is.

Joodsche schrijvers en historici, dichters en wijsgeeren, koningen en wetgevers, profeten en heiligen hebben den Bijbel in het aanzijn geroepen. De Jood vertelt zijn geschiedenis, geeft zijn wet, zingt zijn lied, schrijft zijn zedeleer in het Boek der Boeken.

Dit Boek drukte zijn stempel op de geestelijke structuur

der Germanen en Europeanen en het doet dat nog. Elken Zondag komen millioenen Duitsche mannen, vrouwen en kinderen in de kerken bijeen, om te luisteren naar het woord van de Joodsche profeten en evangelisten. De Bijbel heeft tallooze oud-Joodsche gedachten tot gemeengoed gemaakt, terwijl Mozes' Tien Geboden nog door de meeste niet-Joodsche Europeanen als hoogste zedewet worden erkend. De heele Europeesche cultuur is door den Bijbel bevrucht; in kerk en kapel, op brug en plein staan in Europa Joodsche geesteshelden in statue vereeuwigd. Ja, uit de Joden werden de Verlosser en Zijn moeder geboren en Jezus koos uit de Joden Zijn discipelen en apostelen.

Men voelt, hoe moeilijk het voor het Ras-Antisemitisme is, zoolang de Christelijke godsdienst op alle scholen geleerd en in alle kerken gepredikt wordt, zijn leer van de geestelijke, biologische en moreele minderwaardigheid van het Joodsche ras tot onaantastbaar nationaal dogma te verheffen. Vandaar de noodzaak voor de nationaal-socialisten, het Christendom aan te pakken en de Joodsche invloeden uit het religieuze leven van Duitschland te verwijderen.

Daar het nationaal-socialistisch partijprogram principieel het positieve Christendom belijdt, trachtten de aanhangers dier partij allereerst den Joodschen gedachtenschat van het Christendom te scheiden. Men deed dit op drie manieren: 1°. door een strijd tegen het O. T. ten gunste van het N. T.; 2°. door een antisemitische uitlegging van het Evangelie; 3°. door de bewering, dat Christus van Arische afkomst zou zijn.

Alle drie pogingen moesten mislukken. Het bleek onmogelijk, het O. T. uit den Bijbel te verdringen; immers de profetieën van het O. T. vormen de krachtigste bewijzen voor het N. T. dat wemelt van oud-testamentische citaten en toespelingen. Bovendien kon de vernedering van het O. T. niets veranderen aan het feit, dat uitsluitend schrijvers van Joodschen bloed het N.T. te boek hebben gesteld.

Evenzeer moest mislukken de poging, om de Bijbelschrijvers zelf in den geest van het Ras-Antisemitisme tegen elkaar uit te spelen, want de Evangeliën bevatten niets vijandigs ten opzichte van het Joodsche ras. Voor de eerste Christenen

is het Christendom geen Anti-Jodendom geweest, maar een *hervormd Jodendom.*

De gewaagdste en dolste pogingen zijn gedaan, om Christus een Arischen geboortebrief te bezorgen. De meeste pogingen daartoe zijn absurd, eenige Godlasterend. Maar, zelfs afgezien van de kwestie van Christus' persoon kunnen noch theologen noch historici ontkennen, dat de eerste Christenen tot de Joodsche natie hebben behoord en dat het Christendom uit het Jodendom is voortgekomen.

Na de mislukking van al deze pogingen stond het Ras-Antisemitisme voor de keus: òf voor de Joodsche elementen van het Christendom te capituleeren òf met het Christendom te breken en daarvoor een heidensche wereldbeschouwing in de plaats te geven.

Is het eerste inconsequent gebleken, het tweede is, zegt Coudenhove-Kalergi, consequent, want het wijst met de wijsbegeerte van Spinoza, het dichtwerk van Heine, de muziek van Mahler en de natuurkunde van Einstein, den Bijbel van Mozes tot de Evangelisten af. Het is waar, dat zelfs de felste Antisemieten voor de laatste consequentie terugschrikken, want dan moeten zij ook weigeren, naar de radio te luisteren, immers de half-Jood Hertz ontdekte de radiogolven..... of in een auto te rijden, want de Jood Marcus heeft dit voertuig uitgevonden.

Niettemin is de poging van de nieuwe heidenen — Coudenhove-Kalergi noemt hen zoo — om de Christelijke wereldbeschouwing door een Germaansche te vervangen en den Bijbelsch-Joodschen geest uit Duitschland te verdringen, veel duidelijker en logischer dan de kinderlijke pogingen van de Christelijke Ras-Antisemieten, het Christendom vrij te maken van Joodsche invloeden, want elke poging daartoe is even hopeloos als wanneer b.v. de Japanners wilden beproeven, alle Indische invloeden uit hun cultuur te verwijderen en toch Boeddhisten te blijven.

De Duitsche „nieuwe heidenen" staan op het standpunt dat de verjoodsching van Duitschland begonnen is met zijn bekeering tot het Christendom en dat alleen door de uitschakeling van het Christendom daaraan voor goed een einde

kan worden gemaakt. Daarom komen zij op voor een nieuwe Germaansche religie, waarin Wotan de plaats van Jehova, de Edda de plaats van den Bijbel, Nietzsche die van Mozes krijgt.

Evenals het Nationaal-Socialisme de politieke vorm van het consequente Ras-Antisemitisme is, meent Coudenhove-Kalergi, het Neo-Heidendom de religieuze vorm daarvan. Ras-Antisemitisme en Christendom komen dan ook in steeds heviger botsing met elkaar. Steeds duidelijker blijkt, dat beide onvereenigbaar zijn en dat elke tijdelijke toenadering door een grootere verwijdering wordt gevolgd.

Zoo keert het Antisemitisme terug tot het godsdienstig strijdperk, waarin het begonnen is, maar het front heeft zich verschoven: het gaat niet meer tegen den Joodschen godsdienst, zoolang deze op zijn terrein blijft, geen invloed op de Germaansche cultuurwereld uitoefent en niet tracht, proselieten onder Ariërs te maken.

De nieuwe religieuze strijd van *het Ras-Antisemitisme gaat uitsluitend tegen den Christelijken godsdienst*. Overwint het. dan beteekent dit het einde van het Duitsche Christendom en zijn vervanging door nieuwe geloofsvormen; verliest het, dan beteekent dit het einde van het Ras-Antisemitisme.

De frontverandering ging zóó snel toe, dat alleen de Christenen met wijden blik zich nog maar rekenschap geven van dit feit en het doodsgevaar voor het Christendom inzien.

De meeste Christenen verwarren nog hun tweeduizend jaar ouden strijd tegen het Joodsche geloof met den Nieuw-Duitschen strijd tegen het Joodsche bloed, en zij zien in de Ras-Antisemieten welkome bondgenooten tegen het Jodendom.

Het begint echter op te klaren en het inzicht, dat het Ras-Antisemitisme een veel sterker en gevaarlijker vijand van het Christendom is dan het Jodendom ooit was, begint door te breken. De wereldbeschouwingsworsteling gaat thans veel minder tusschen Christendom en Jodendom dan wel tusschen Christendom en Nieuw-Heidendom.

Zoo keert zich het Anti-semitisme, nadat het eeuwenlang door het Christendom gestijfd werd tegen den Christelijken

godsdienst als een boemerang, welke terugkeert naar hen, die het ding naar het Jodendom geslingerd hebben, en het Ras-Antisemitisme, dat uit het Christelijk Antisemitisme ontstaan is, leidt met dwingende logica naar het Nieuw-heidensch Anti-Christendom.....

DE MACHT VAN DEN GEEST

Onweerstaanbaar moet in deze merkwaardige tijden de Materie terrein afstaan aan den Geest, ja, het schijnt, dat zij op den duur niets meer overhoudt.

Ook de Schoolgeneeskunde is meer en meer geneigd, in de kwestie van Geest en Lichaam, aan den Geest overwegenden invloed af te staan. Hypnose, magnetisme, somnambulisme, vroeger onbedaarlijk uitgelachen, krijgen langzaam zekere erkenning, maar hypnotiseur, magnetiseur, somnambule, worden nog vervolgd en voor..... kwakzalvers gescholden en vaak, het moet erkend, niet ten onrechte. Typeerend was in dit opzicht een schoolgeneeskundige kritiek op Kojcs Leerboek des Levens, dat velen hielp en helpt en waarvan het merkwaardige is, dat nog veel meer handen er naar grepen, sinds Kojc van zekere zijde als kwakzalver werd gemerkt.

Nu ja, suggestie kon wel wat doen in zenuwkwesties, maar tegen werkelijk organische afwijkingen moest ze „natuurlijk" machteloos staan. Is het ooit vertoond, dat door suggestie een geamputeerd been weer aangroeide, vroeg smalend de geneeskunde, vergetend, dat ook zij zelf in gebreke bleef, in een dergelijk gemis op natuurlijke wijze te voorzien,

Maar nu komt een zenuwarts te Berlijn, *prof. dr J. H. Schulz,* in *Forschungen und Fortschritte* van 1 Februari 1936 ons dingen vertellen en zuiver wetenschappelijke proefnemingen meedeelen, welke de macht van den Geest zeer beslist tot het organische uitbreiden en hij is zoo verrukt over eigen en anderer proeven, dat hij spreekt van *uitbreiding der geneeskunde met een vierde dimensie,* die van het geestelijke.

Ook *Martin Kojc* is met een nieuw, frisch boek gekomen. Het heet *Selbstheilung nervöser Leiden* en het berust, evenals zijn *Lehrbuch des Lebens,* wederom op absoluut vertrouwen in den Geest. De kalme, hoopvolle, genezing-belovende bespreking van een der ergste en verspreidste kwalen, het zenuwlijden, is op zichzelf al één weldadige suggestie en wat kunnen we beter gebruiken in onze dagen?

Zoo eenvoudig is Kojcs geneesmiddel, dat men telkens moet denken aan Naäman den Syriër, wien de profeet ried, dat hij, om zijn melaatschheid kwijt te raken, zich in den Jordaan moest baden. Wat werd hij kwaad! Hij wou dadelijk naar zijn land terug, maar zijn be-

dienden merkten op: „Mijn vader! Zoo de profeet tot u een groote zaak gesproken had, zoudt gij ze niet gedaan hebben? hoeveel te meer, naardien hij tot u gezegd heeft: Wasch u! Gij zult rein zijn." (2 Kon. 5 : 13).

Kojc geeft iederen door zenuwen geplaagden mensch den raad..... zinnetjes van buiten te gaan leeren!

De schrijver verklaart dat zijn methode de vrucht is van langjarige behandeling van zenuwpatiënten.

In de Geneeskunde wordt de jonge werkmethode van de geneeskundig-geestelijke (seelische) ziekenbehandeling theoretisch en practisch — aldus prof. Schulz — voortdurend voor de vraag gesteld: welke ziekteverschijnselen verband houden met psychische factoren en in welke gevallen een geestelijke (seelische) behandeling kans op genezing geeft. Op beide vragen is geen goed antwoord mogelijk, tenzij klaarheid bestaat over het grondvraagstuk: de draagwijdte van het geestelijke in het lichamelijke gebeuren .

Anatomie en physiologie hebben onloochenbaar aangetoond, dat het zieleleven van den mensch verbonden is met hersenwerkzaamheid. Reeds lang echter is men opgehouden, de hersenen als een geïsoleerd orgaan te beschouwen. Slechts als een deel van het geheele organisme zijn de hersenen op te vatten. De voor het zieleleven bijzonder belangrijke grijze schors is door ontelbare leidingen met de diepte-hersenen verbonden, waarin centrale uitgangspunten voor alle levensprocessen zijn aangetoond. Ademhaling, lichaamswarmte, stofwisseling, enz. kortom alle belangrijke functies hebben hier een uitgangspunt, evenals de lichaamszenuwen, dus iets als het sympathisch zenuwstelsel.

Is de hersenschors apparaat voor beweging en bewustzijn, dan zijn de hersenen in hun geheel bestuursapparaat voor het leven. Het heele organisme blijkt op zijn beurt doortrokken van myriaden zenuwvezels en zenuwcellen. De golven van het geestelijk (seelisch) leven zijn physiologische golven van hersen- en hersenschorsfunctie, welke in alle deelen van het levend lichaam trillingen of remmingen, prikkel of verdooving teweeg moeten brengen.

Hoe innig de zuiver physiologische lichamelijke verbondenheid van hersenen en het organisme in zijn geheel is, zien

wij dagelijks in de kliniek. Zoo vonden wij bv. bij geopereerden aan de hersenen dikwijls versche maag-darm-zweren; Veil, de bekende rheumatiekonderzoeker te Weenen, beschrijft „eenvoudig tooverachtige successen der suggestie" bij met koorts gepaarde aanvallen van gewrichtsrheumatiek.

Maar al deze belangrijke ervaringen dragen nog te veel het karakter van het aparte. De wetenschappelijke geneesheer eischt principieele zekerheden, welke alleen de proefneming geven kan. Pas, als wij onder bekende en door den proefnemer te bepalen voorwaarden merkbare veranderingen, zoo dikwijls wij dat willen, kunnen herhalen, mogen wij van wetenschappelijke proeven spreken.

Voor de vraag omtrent de draagwijdte van het geestelijke (seelische) in het lichamelijke is de „steen, dien de bouwlieden hadden verworpen, tot hoeksteen geworden" namelijk de hypnose. [1])

Deze werkmethode, waartegen de wetenschappelijke geneeskunde zich vroeger met kracht verzette, heeft thans wetenschappelijk burgerrecht verkregen.

De hypnose kan in het levend menschelijk organisme veranderingen in de functies brengen, de duur en het verloop daarvan precies regelen en den ouden toestand herstellen. Tallooze proeven hebben dit bewezen.

Zoo kon tien jaar geleden G. R. Heyer, van de Medische Kliniek te München, aantoonen, dat bij gezonde jonge menschen de tijdens de hypnose leeggespoelde maag op de suggestie: „Gij eet vleesch" en „Gij drinkt melk" niet alleen met een afscheiding van vocht antwoordt, maar een vocht afscheidt, dat de eigenschap heeft van het suggestief ingebeelde „voedingsmiddel", zooals door uitheveling van de maag werd vastgesteld. Langheinrich, medewerker van Heyer, bereikte hetzelfde door suggestief veroorzaakte verandering in de galafscheiding. In hypnose boos gemaakte men-

[1]) Den 7en Februari 1940 heeft dr. B. Stokvis uit Amsterdam in de Studievereeniging voor Psychologie te Den Haag een zeer boeiende rede over de Hypnose gehouden en verklaard, dat haar geneeskundige waarde meer en meer door de geneeskundigen wordt erkend. Het heele betoog was één bevestiging van prof. Schultz' uiteenzetting.

schen vertoonen röntgenologisch het beeld van maagcatarrh, zooals W. Hiss op de Medische Kliniek te Berlijn bewezen heeft. Röntgenfoto's van de magen van boos gemaakte proefpersonen verschillen niets van echte lijders aan maagcatarrh. Met de gal is het precies eender en men kan zich dus werkelijk „groen en geel ergeren".

Marx, ook van de Berlijnsche kliniek, kon bij jonge menschen, die nauwkeurig in vochtigheidsevenwicht gehouden werden, op de suggestie: „Gij drinkt een liter water" vermeerdering van urine-afscheiding met bijna een liter bereiken. J. H. Schultz en Heller publiceerden reeds in 1909 een proef met een 19-jarigen jongeman. Zij brachten hem onder diepe hypnose, legden een munt op den handrug met de suggestie: „Munt is gloeiend en brandt zonder pijn". Zes uur nadat de munt op de hand gelegd was trad een brandblaas op, een stigmatiseering dus als die bij Therese Neumann als gevolg van hysterische extase.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de draagwijdte van het geestelijke (seelische) in het lichamelijke zich zoo ver uitstrekt als levende functies van het organisme in het spel zijn. Bloedsbeweging, stofwisseling, inwendige en uitwendige klierafscheiding, spanning en verslapping van inwendige organen, algemeene reacties als koorts, zweetafscheiding, overgevoeligheid enz. enz., al deze levensverrichtingen van het organisme kunnen principieel door den psychischen factor beïnvloed worden; kunnen wil zeggen, dat de psychische factor voor den modern denkenden arts steeds ook met hem concurreert. Pas waar plaatselijke of algemeene dood is ingetreden, verdwijnt ook principieel de mogelijkheid van psychische afhankelijkheid.

Zoo kan bv. een psychologisch onjuiste voorbespreking van een operateur bij den zieke angstspanning veroorzaken, die als hersenschorsfunctiestoornis de heele hersenen en het totale organisme in zijn belangrijkste levenswerkzaamheid benadeelt en door een onnoodig meer aan narcosemiddelen òf tot functie-zwakte (moeilijke ademhaling en longontsteking) òf tot den dood van den patiënt leiden.

De ervaring, dat elke levende organisme-werkzaamheid (functie) geestelijk afhankelijk *kan* zijn, bewijst verder dat

over de beteekenis van den geestelijken factor niet beslissen kan de vraag, of het om een „organisch" gezonden of zieken mensch gaat. De werkelijk tot in alle consequenties aanvaarde en niet te loochenen samenhang tusschen het geestelijke en lichamelijke breidt de geneeskunde uit met de dimensie van het geestelijke evenals de moderne natuurkunde verrijkt met de dimensie van het tijdelijke.....

Kojc begint met vast te stellen, dat de nervositeit een der ergste onheilen der cultuurvolken is en dat de geneeskunde machteloos tegen dit toenemend kwaad schijnt te staan.

Waarom, heeft hij zich afgevraagd, kenden de oude volken deze ziekte niet? Overpeinzing van deze vraag deed hem aanlanden bij een oeroude wijsheid, iets vanzelfsprekends, dat onze tijd vergeten *moest* door zijn ijzeren dwang tot hyperontwikkeling.

Thans gaat een kreet naar verlossing, naar rust, naar zelfhervinding door de heele wereld. Niet altijd aan zorgen te hoeven denken en weer aan vroolijke dingen te kunnen denken.

Hoe is dat mogelijk? Eerste eisch daartoe is weer: *de heerschappij over onzen geest te heroveren,* want die mensch kan het meest presteeren, die zijn gedachten kan houden bij wat hij doet. Het onvermogen zich tot één ding tegelijk te bepalen, is grondoorzaak van nervositeit, neurasthenie, hypochondrie, melancholie, hysterie enz. enz., met hun gevolgen: lichamelijke kwalen, ontevredenheid, klagen over alles en nog wat, verstrooidheid enz. Wij kunnen onze opmerkzaamheid vergelijken met een vurig paard, dat ons, getemd, de grootste diensten bewijzen kan, doch ongetemd het grootste ongeluk kan veroorzaken.

Alle nerveuze menschen hebben één ding gemeen: hun belangstelling en aandacht zijn op al het andere, slechts niet op het werkelijk heden gericht. Zij leven in het verleden of in de toekomst en willen het heden in gelukkiger verleden terugdringen of het forceeren naar een blijde toekomst.

Het is duidelijk, dat daaruit een conflict moet groeien, dat vroeger of later tot een geestelijke explosie leidt.

Na een bespreking van het onderbewuste en niet-bewuste,

wijst Kojc op de wet, dat wij ons alleen zulke dingen goed kunnen herinneren, welke wij met volle aandacht in ons hebben opgenomen. Ons herinneringsvermogen is dus in hooge mate afhankelijk van den eersten indruk en deze weer van de opmerkzaamheid, welke wij aan dien indruk wijdden. Een zwak geheugen is dus vrucht van zwakke opmerkzaamheid. En daarom moeten wij ons de groote kunst aanleeren: *slechts één ding tegelijk te doen.* De huidige, geplaagde mensch overlaadt zich voortdurend met tallooze indrukken, hij tracht veel tegelijk te doen en doet niets goed. De mensch wordt steeds onrustiger, onzekerder, verwarder, slapeloozer en zijn hersenen lijken op een dol geworden machine, welke zonder bestuurder voortraast.

Vroeger kende men geen nervositeit: ieder nam geregeld voor alles zijn tijd. Als men één ding tegelijk doet, is er altijd tijd, maar de mensch heeft nooit tijd genoeg, als men twee dingen gelijktijdig tracht te doen. Een goed beheerscht opmerkingsvermogen is de alpha en omega van elk succes.

Het geluk van den mensch ligt en kan alleen liggen in het heden. Verleden en toekomst zijn bedrog. Men zal altijd slechts dan gelukkig zijn, als men het heden aanvaardt. Wij moeten weer het vermogen terugkrijgen, ons te verheugen, dat wij leven, dat we er zijn; wij moeten leeren zien, welke heerlijkheden ons op de wereld wachten. Het berust op volkomen waarheid, dat een mensch, die zich in het heden niet gelukkig voelt, met dezelfde geestelijke instelling zich ook in geen enkelen anderen levensstaat gelukkig zou voelen.

In elken levenstoestand zijn tegelijk zon en schaduw aanwezig. Hoe rijper en volkomener een mensch is, des te beter begrijpt hij, dat elk ongeluk niet als zoodanig moet worden opgevat, maar een zeer bepaald doel dient. Wie goed ziet, ondervindt dat er uit ongeluk vroeg of laat een geluk voortkomt. Zoo'n mensch ziet niet meer in het ongeluk het booze, neerdrukkende en kwellende, maar het goede, blijde en zegenbrengende. Zoo'n mensch weet ongeluk in geluk om te zetten, omdat hij den zin des levens heeft begrepen en weet, dat elke hoogere ontwikkeling enkel door het ongeluk kan worden bereikt. Elk ongeluk is de brug naar een bepaald geluk. Belangrijk is, dat hij die van een zaak den zonnekant

weet op te sporen, in het heden leven kan, terwijl de mensch, die alles zwart ziet, steeds op een betere toekomst moet hopen.

De methode welke ik u leeren wil, schrijft Kojc, is eigenlijk oer-oud. Ze is niets nieuws, dus ook geen uitvinding van mij. De oude volken, die nog geen boeken hadden, beoefenden haar met ijver. Onze boeken werken het zeer in de hand, dat wij minder opmerkzaamheid hebben. Het is immers altijd „even na te slaan". Vroeger werd het wetenswaardige mondeling overgeleverd en men paste er wel voor op, dat geen woord werd gemist.

De mensch kan het scherpe opmerkingsvermogen der oude volken terug krijgen door *van buiten leeren*. Tusschen van buiten leeren en van buiten leeren is een groot onderscheid. Men kan b.v. een gedicht ontelbare malen volkomen gedachteloos opdreunen. Zulk van buiten leeren heeft geen nut. Het goede van buiten leeren dwingt tot concentratie, stilte en leidt tot evenwicht en bepaling tot het heden. Wat men op die wijze leert, kan men zich gemakkelijk herinneren en het besef daarvan jaagt automatisch nerveusheid op de vlucht. Het is derhalve zaak slechts zulke dingen van buiten te leeren, welke ons vooruit brengen, practisch nut afwerpen, onze kennis verrijken.

Kies dus een geschikt boek en begin dadelijk bij den eersten regel het van buiten te leeren. Neem den eersten dag niet meer dan twee regels. Zeg de zinnen hard op, kijk elk woord goed aan, neem de gedachte geheel in u op, stel u de woorden in de gangorde van den zin voor. Elken dag herhale men het geleerde en voege er een paar zinnen bij. De eerste week dagelijks 2 regels, de tweede week 3 regels, de derde 4 en de vierde 5. Dat blijve het hoogste aantal. Besteed vooral zorg aan herhaling van het elken dag geleerde.

Men ziet het, Kojcs heilmiddel tegen de afschuwelijke kwaal is haast nog eenvoudiger dan Elias recept voor Naäman den Syriër. Wie echter zijn methode doorziet, begrijpt dat zij den „stillen tijd" van Oxford, de „ontlediging" van Krishnamurti, de „bezinning op het heden" van vele moderne

leeraars, de „levensvreugd" van Spinoza, kortom „de beginselen der Geestelijke Revolutie" omvat.

Dàt maakt dit eenvoudige boekje weer zoo bijzonder aantrekkelijk, want deze man schrijft uit een *overtuiging,* welke hij aldus formuleert: „Wij moeten ons verzoenen met het onveranderbare feit, dat ons leven in elk opzicht is vastgelegd, een voortdurend ontwikkelingsproces, een gestadige gangopwaarts, een onafgebroken loutering door zelfveroorzaakt lijden."

MENSCHEN ONDER ELKAAR

AANTREKKING — AFSTOOTING — BEIDER SYNTHESE

Het hoofdbevel der Geestelijke Revolutie luidt: „Gij moet allen veranderen". Daaronder valt ook de houding tegenover onzen naaste. Dit is misschien wel de allermoeilijkste opdracht en daarom loont het zeker de moeite, niet alleen tot zelfkennis maar ook tot naastenkennis te komen. De eisch van Christus: „Ik wil dat gij allen één zijt," geldt niet alleen voor zijn volgelingen, maar voor alle menschen.

Ook op het terrein van het menschkundig onderzoek doet onze Tijd wonderbare ontdekkingen.

Men weet, dat op het Laboratorium voor zielkundig onderzoek te Amsterdam de proeven van dr Watters worden nagedaan, die beweert, het astraal lichaam te hebben gefotografeerd.

Eenige tijd geleden heeft de Duitsche zenuwarts dr Gustav Oppenheim te Amsterdam lezingen en demonstraties gehouden over den electrischen mensch en electrische velden van het menschelijk lichaam, welke hij van groot belang acht ter verklaring van de parapsychologische verschijnselen. Proefondervindelijk heeft Oppenheim bewezen, dat het menschelijk lichaam electriciteit bezit en kan overdragen.

Men begrijpe goed, deze proeven waren enkel physisch en er rest dus de vraag, of de electrische velden ook door psychische processen, emoties en dergelijke kunnen worden beïnvloed.

Na hetgeen werd medegedeeld over de proeven van prof. Schulz en anderen, de beïnvloeding van organen door hypnose, is het zeker waarschijnlijker geworden, dat de geest ook bij den electrischen mensch een woordje heeft mee te spreken. Meer dan waarschijnlijk wordt dit zelfs gemaakt door een zeer merkwaardig en lezenswaardig boekje van *dr. F. M. Huebner* over *Menschen als Arznei und Gift.* Huebner is Oppenheim voor inzake het antwoord op de vraag, of het electrische van den mensch ook een psychische rol speelt, want het boekje verscheen reeds in 1934. Huebner weet allang, dat de mensch „straalt" en een „aura" heeft en dat beiden een belangrijke rol spelen in den omgang der menschen met elkaar.

Bij elke ontmoeting tusschen mensch en mensch ontstaat er — zegt Huebner — een wisselwerking, ongewild en onver-

mijdelijk. Naast de woorden en gebaren, welke wij bewust zeggen en maken, gaat die telepathische beïnvloeding. Zij veroorzaakt den indruk, welke sterker is dan wat ons verstand ons omtrent den betrokkene heeft meegedeeld.

De boodschappen welke wij menschen bij onze ontmoetingen elkaar heimelijk toezenden, worden gewoonlijk over het hoofd gezien of slechts voor bijkomstig gehouden, terwijl zij juist het werkelijke en de oorzaak zijn, dat de menschen zich over elkaar ergeren en elkaar niet begrijpen.

Blik, gebaar, woord zijn slechts kenbronnen van den tweeden rang. Zij zouden eigenlijk best gemist kunnen worden, want de mensch openbaart zijn innerlijkst wezen zonder die. Er bestaat een zwijgen dat welsprekender is dan alle blikken, gebaren en woorden. Hebben twee menschen in zulk zwijgen elkaar gevonden, dan dienen blik, woord en gebaar gewoonlijk alleen, om het overeengekomene te verzwakken of om weer tot zichzelf te komen.

De armen waarmee wij elkaars wezen kunnen omvatten zijn de *stralingen,* welke ieder onzichtbaar van nature bezit. De uitstralingen van den kern van ons wezen gaan als voelhorens ons vooruit. Sensitieven voelen de aanwezigheid van een mensch in een stikdonkere kamer, speuren zijn nadering reeds vóór hij er is.

Elk mensch beschikt over zulke voelarmen, maar de meeste menschen hechten meer aan oog, oor en verstand, doch dit neemt niet weg, dat ook de verstandelijkste mensch aan die stralingen bloot staat. Onverschilligheid baat niets. Men kan koud voor elkaar blijven, elkaar negeeren, elkaar over het hoofd zien, maar door de persoonlijkheidsstralingen van een ander getroffen te worden, kan men niet beletten. Wie zich afsluit, bewijst daarmee, dat hij al geraakt is.

Bij het kiezen voor of tegen een mensch, speelt de bijzondere aanleiding daarvoor slechts een ondergeschikte rol. Dezelfde aanleiding kan vandaag twee menschen van elkaar verwijderen, morgen samenbrengen. De aanleiding is enkel verbindingslid.

De mensch zoekt bij den mensch, goed beschouwd, geen onmiddellijk voordeel; dit is slechts voorwendsel van de toenadering. Andere menschen te overheerschen, anderen voor

zich te laten werken, anderen voor te komen, zijn allemaal slechts omschrijvingen van den eenigen en allesbeheerschenden wensch: eigen zin in de breedte uit te bouwen.

De massa kent den telepathischen uitbreidingsdrang evengoed als de enkeling. Overal waar tusschen twee of meer menschen een wilsgemeenschap ontstaat, wordt deze minder door overeenstemming van overtuiging of behoefte te voorschijn geroepen dan door het in elkaar stroomen van sympathische wezensstroomen. Men wil hetzelfde, omdat men door denzelfden gevoelsstroom opgeheven, door een band van gelijken hartstocht zich verbonden voelt. Uit de krachten van het geheel leeft men, uit het geheel leidt men veiligheid, geloof, vertrouwen, enz. af.

Als er geen meelevenden zijn, gebruikt de mensch dieren, stomme dingen, ideeën of roesdroomen, om met hen een bond van gemeenschap aan te gaan. Indien de mensch geen tegenover-zich bezat, waarin hij kan opgaan of waartegen hij zich niet kan afsluiten, dan zou hij zich tot volkomen werkeloosheid veroordeeld zien, een toestand van doelloosheid, welke hem tot den rang van spook verlaagt.

Hoe krachtiger hij in zijn omgeving uit- en overstraalt, des te verder reikt zijn persoonlijkheid. Wie slechts blik, gebaar, woord ter beschikking heeft, kan zich wel kenbaar maken, maar geen omgeving aan zich trekken en zich in de wereld-om-hem verlengen

Van zoo'n mensch pleegt men te zeggen: hij overtuigt wel, maar hij pakt niet, hij boeit niet, maakt niet warm.

Waar mediale kracht in bijzondere mate aanwezig is, spreken wij van een magnetischen blik, een betooverende stem, een meesleepend gebaar, een boeiend woord.

Met onze fluïde-voelers tasten wij het onzichtbare volumen van den medemensch af.

Het innerlijk wezen van een mensch openbaart zich in den peripherischen krachtkring welke hem steeds omgeeft. Hoe men dat noemen wil: aura, od, mesmerische energie, vast staat, dat deze kracht werkt als de electrische stroom, alle soorten ultrastralen, Röntgenstralen, radiogolven, gammastralen, dus met de grootste snelheid.

Het fluïdaal karakter van een mensch is ook daarom beslissender dan het burgerlijke, omdat zijn lot veel meer met het eerste samenhangt dan met de omstandigheid, dat ons inkomen zoo en zooveel gulden bedraagt of dat hij goed uit het hoofd kan rekenen. Men kan een burgerlijke persoonlijkheid door allerlei kunstmiddelen maskeeren, men kan van overtuiging, zoowel als van beroep veranderen, maar geen mensch kan zijn heimelijke straalkracht vermommen en nog minder zich met het fluïdaal karakter van een ander opsieren.

Hoewel de menschelijke wezensuitstraling van bovendimensionalen aard is, maakt zij zich toch in haar omgeving lijfelijk merkbaar. Daarom kan iemand door zijn aanwezigheid een heele kamer vullen, terwijl een ander trots alle praal van gebaar en woord een ruimte om zoo te zeggen leeg kan laten. Elke mensch bezit ook zijn eigen klimaat, wat we niet verwarren moeten met de beroemde vier temperamenten: een warm temperament kan fluïdaal beschouwd volkomen dor en onvruchtbaar zijn, een z.g.n. koud temperament in hoogsten graad stralend en meesleepend blijken. De geur speelt hier ook een rol. De heilige „riekt" goed, al loopt hij in vuile lompen, de misdadige slecht, al heeft hij zich in alle reukwaters van Arabië gebaad.

Het gelaat, maar vooral het oog, is de kenbron van de atmosfeer van een mensch. Ook de hand. Er zijn handen, die aandoen alsof ze zijn geladen met geestelijke krachtstof. Ze zijn geladen met electriciteit, wat men niet alleen voelt, als men ze aanraakt, maar ook op een afstand door zacht fluoriseeren kan waarnemen.

Zooals fluïdaal sterke, zijn er ook fluïdaal zwakke personen. Tot de laatsten behoort het groote aantal medemenschen, dat slechts „burgerlijk" kan worden gekend. Men kent ze, als men hun favoriete daskleur, hun sigarenleverancier, zakenboeken enz. kent.

Een sterke persoonlijkheid is hij of zij, die trots lage of hooge positie, een middenpunt vormt, waaromheen zich anderen, vrijwillig of onvrijwillig, in ieder geval in magischen ban kristalliseeren.

Het is moeilijk zich een mensch, dien men ontmoet heeft, door uiterlijke kenmerken te herinneren, want die kenteekenen worden het snelst vergeten. Even moeilijk is het zich een mensch te herinneren door hetgeen hij gezegd of betoogd heeft. Na een paar dagen zijn we het kwijt.

Door wat dan wel? Door de irrationeele kenteekenen, door het aroma, dat Huebner aanduidt met: Ahnung, Witterung, en Hellgefühl (voorgevoel, reuk, sterke intuïtie). Of ons een mensch aanstaat dan wel afstoot, beslist meer dan of hij groot of klein, schrander of bekrompen is. De herinnering berust op den sympathetischen indruk en daarop *alleen*.

Een mensch, wien het aan anonieme wezensinhoud ontbreekt, bezit weinig waarmede hij in zijn omgeving iets blijvends kan voortbrengen. Van dezulken zegt men dat ze geen relief, geen profiel hebben. Men kan ze vergeten, terwijl men nog met hen praat.

Het gebrek aan irrationeelen wezensinhoud staat gelijk met gebrek aan geestelijke magneetkracht. Overbeschaafde tijden geven veel menschen te zien, die men fluïdaal niet analyseeren kan. Dit komt niet daaruit voort, dat zij zich aan de irrationeele analyse kunnen onttrekken, maar daaruit, dat zij eenvoudig geen magnetisch aanknoopingspunt bezitten. Hun leven put zich uit in het zichtbare. De omgang met hen, de omgang onder hen is een leeg aan-elkaar-voorbijgaan, leeg en ijzig als het elkaar-voorbijsluipen van spookgestalten.

Op pathologisch gebied is de wezenlooze moderne cultuurmensch de geesteszieke. Hij eet en drinkt, gedraagt zich en spreekt in zijn heldere oogenblikken volkomen als een gezonde en toch ontbreekt hem in de heldere oogenblikken het atmospherisch omhulsel; hij is leeg, een doode krater, waarin de irrationeele wezensinhoud gedoofd is.

Daar de geesteszieke geen persoonlijkheidsaura bezit, ontbreekt het middel om hem te bereiken, want de overbruggende stof voor de fluïdale trillingen ging verloren. Daarom laten de woede-uitbarstingen van den krankzinnige ons feitelijk koud en schrikken we van onze eigen onaandoenlijkheid. De krankzinnige is eigenlijk al voor ons gestorven, om-

dat zijn uitstraling werd gedoofd en omdat hij verloren ging in zijn ijzige eenzaamheid.

Daarentegen beschikt de mensch met stralingskracht over grooten invloed; zijn blik, woord, gebaar heeft dubbele overredingskracht. Met het fluïde dat hem omgeeft, schijnen ook zijn woorden en zijn schrift te worden doordrenkt.

De invloed welken de eene mensch op den anderen verwerft, raakt altijd, omdat deze van telepathischen aard is, aan het suggestieve.

Voor wie zich afwijzend en gesloten houdt, komt onvermijdelijk het oogenblik, waarop niet alleen zijn gevoelens en gedachten, maar ook zijn peripherische krachten onvruchtbaar worden, *want niemand kan zich uit zijn eigen Ik bevruchten*. Wagen is ook hier de voorwaarde voor winnen, geven die voor ontvangen. Voorgevoel, reuk, sterke intuïtie geven ons het teeken, als het goede oogenblik, de gunstige toestand, het geschikte individu nadert, maar zij waarschuwen ook tegen menschen, die voor ons in den dieperen zin, onnut, verkeerd of schadelijk zijn.

Wij noemen de straling van een mensch goed van aard, als wij ons in zijn tegenwoordigheid behagelijk voelen en wij ons argeloos en natuurlijk aan hem kunnen overgeven.

De invloed van weldadige wezensstraling op den geest blijkt daaruit, dat ons zelfvertrouwen toeneemt. Met het vertrouwen in den vreemde groeit het vertrouwen in eigen kracht. Het voorbeeld van een ander verlokt tot navolging en gelijkwaardig worden. Spoedig richt zich op wie moedeloos was; wie wankelt wordt standvastig; de aarzelende komt tot kracht en besluit. Er heeft een soort sympathetische besmetting plaats. De sympathetische aanraking brengt vaak het wonder der omkeer en bekeering tot stand.

Goede aura lijkt in haar scheppende magneetkracht op het zonnelicht. Bij menschen met een veerenden gang, een lichtend oog, een goed vel en een frank optreden kan men er zeker van zijn, dat zij of een goede aura hebben of onder invloed of hoede van zoo'n aura leven.

De aanraking met zoo'n weldadige uitstraling kan heel verschillend plaats hebben: onverwacht of van te voren uit

te rekenen. Snel als de bliksem maar ook langzaam als een chemisch proces. Menschen met een goede aura zijn als een bron van genezend water; men zoekt hen als een heilsoord.

Geen zieke kan gezond worden, zoolang zijn uitstraling defect blijft. Herstel der fluïdale krachten is voorwaarde voor elke genezing. Niet door medicijnen, niet door injecties, niet door chirurgisch ingrijpen, regenereert zich de mensch. Deze kunnen niets meer doen dan den mensch in zijn lichamelijke en geestelijke machinedeelen repareeren, maar om den motor zelf weer op gang te brengen, is vulling met fluïdale levensstof noodig, hetzij door eigen vermogen of door de kracht van anderen.

Op het vermogen, scheppend-weldadige straling over te dragen, berust het eigenlijke geheim van alle geneeskundige behandeling. De irrationeele eigenschappen van den genezer zijn het, waarvan succes of mislukking afhangt. In bondgenootschap met de irrationeele kracht, kan een enkel handopleggen, een oog-in-oog blik, een blazen op het voorhoofd wonderen doen. De zieke krijgt krachtstroomen toegevoerd, welke het hem mogelijk maken, soms in een seconde den weg naar genezing in te slaan. Het rijkst aan uitstralende energie is de muziek; haar machtige invloed berust daarop, dat zij uit trillingen bestaat, evenals onze aura. Een Fransche geneesheer heeft een heelemaal muzikaal diëetstelsel ontworpen.

Een mensch met ongunstige aura wordt aan ons kenbaar doordat wij ons in zijn nabijheid onbehagelijk voelen. Hij mag door zijn uiterlijk, denkwijze, werkzaamheid nog zoo bevallen, de inwendige stem spreekt haar veto.

Ons lichaam signaleert zoo iemand doordat wij ons onrustig voelen. Hij benauwt ons. Geestelijk worden wij in zijn nabijheid mismoedig zonder te weten waarom. Wij keeren kanten van ons wezen naar buiten, die ons onvriendelijk, hard, vinnig laten lijken, hoewel we misschien zelf deze houding niet prettig vinden. Wie veel in gezelschap moet verkeeren met menschen die hij niet „luchten" kan, gaat lichalijk en geestelijk achteruit. In zulk gezelschap ademt hij inplaats van aanmoediging belemmering, inplaats van lafenis

giftstof in. Er loopen er zoo velen in onze huidige wereld rond, vooral in de groote steden. Zij leven op den rand van zenuwinstorting. Heele groepen kunnen door vergiftiging met verkeerde uitstraling aangetast worden. Vooral in crisistijden. Als achter gevangenismuren zitten millioenen door de stikstof van eenzelfde psychose opgesloten. Men kan zich aan ongeschikte menschen even goed vergiftigen als aan verkeerde spijzen, gassen, microben enz. De besmetting heeft vrijwel hetzelfde verloop als de besmetting met goede aura.

De drager van een verderfelijke aura in haar hoogste maat is de *satanische* mensch. Zijn aantrekkingskracht is — wie zou het willen loochenen? — even groot als die van den seraphischen, den heiligen mensch. De macht van de goedaardige aura loopt uit op geven, die van de boosaardige op nemen, plunderen en rooven.

Vele menschen bezwijken voor de macht der vijandelijke uitstraling, omdat zij die kennelijk inroepen. Zij zijn reeds voor de aanraking rijp voor den val. Het is een zich-zelf-in-verzoeking-leiden.

Behalve krachtig verweer is er nog een ander middel, om zich tegen schadelijke menschelijke uitstraling te verdedigen. Men laat haar binnen, om haar onschadelijk te maken doordat men den negatieven invloed in een positieven omzet, volgens het recept van den ouden Chineeschen wijsgeer. „Het beste middel is uit de ziekte een geneesmiddel te maken".

Evenals menig medicament en vergift, hebben ook tal van menschelijke stralingen een Januskop, d.w.z. op zichzelf vijandige stralingen kunnen in het tegendeel verkeeren.

Er bestaat geen vijandschap van mensch tot mensch, welke ook niet de mogelijkheid om elkander tot voordeel te zijn, insluit. Men ziet er dagelijks de voorbeelden van: de besluiteloosheid der omgeving kan iemand tot de daad brengen; menschen worden, uit protest tegen domheid, verstandig; heele culturen zijn bevrucht door aanraking met barbarisme.

Ook in den fluïdalen wedloop geldt Nietzsches woord: wat mij niet vernietigt, maakt mij sterker. Boosaardige aura wordt alleen noodlottig voor hem, die vóór de aanraking met haar al niet krachtig meer was. Wij bezwijken voor slechte

invloeden omdat we de kracht niet hebben hen in goede om te keeren.

De van onheil zwangere mensch in groot formaat is de satanische mensch, maar ook hij is niet oppermachtig. De sagen der volken staan vol verhalen, waarin satan werd gedwongen tot Godwelgevallig werk. Goethe getuigde hetzelfde omtrent „Der Macht, die zwar das Böse will, indessen das Gute schafft." Zelfs als de Booze het pleit heelemaal schijnt te hebben gewonnen, is zijn nederlaag nog mogelijk. Men denke aan Paulus op den weg naar Damascus. Met één slag werd satan geveld.

Het slot van het fijne, diepzinnige boekje brengt ons weer den auteur van *Niemand ist einsam* in zijn volle kracht en hij rukt den keten onzer menschelijke armzaligheid af, om dezen te verkeeren in volmaakte gelukzaligheid, daar de mensch zijn verbondenheid met Het Oneindige en Den Oneindige kan ervaren. De mensch alleen.

Wij kunnen niet, vervolgt Huebner, door middel van ons lichaam in de oneindigheid opklimmen; onze zwaarte belet het. Wij kunnen ook niet onzen geest als voertuig daarheen gebruiken; onze voorstellingscategorie is eeuwig beletsel. Daarom zijn onze fluïdale vermogens door tijd noch ruimte gebonden; door hen kunnen wij ons niet vergelijkenderwijs, maar werkelijk boven onszelf uit ons in de stratosfeer van de ziel omhoog slingeren. Daar worden de tegenstralingen van den kosmos opgevangen.

Het magnetisch veld der Oneindigheid is de oorzaak, dat het eindige aanschouwelijke werkelijkheid wordt. Zonder deze opperste stralingsbron zou in het heelal onkenbaarheid heerschen, zou de schepping zich oplossen in chaos. De druk van deze straling echter perst al het gestaltelooze in figuur en vorm, wijst het de plaats en bestemming aan, houdt het in orde en in activiteit. Een boom, een dier, een mensch, ze zijn geloofwaardig, omdat hun bestaan aan de Oneindigheid grenst, door welke zij zich tegelijk onderscheiden en gedragen worden. Een machine daarentegen grenst enkel aan de Tijdelijkheid, heeft daarin slechts doel, kan slechts zoo begrepen worden, m.a.w. mechanische dingen hebben geen

onzichtbaar expressie-leven, hun ontbreekt de irrationeele wezensinhoud en daarmee hun aansluiting aan het Bovenwereldlijke.

Van de stralingsstroomen uit de Oneindigheid kan men niet zeggen, dat zij het eene zijn of het andere: goedaardig of boosaardig, weldadig of schadelijk, nuttig of zinloos. Zij zijn beiden tegelijk en in zoover in verheven zin soortloos. Hun „doel", als men zich zoo aardsch mag uitdrukken, bestaat enkel en alleen daarin uit hun onuitputtelijke bron het geschapen leven met weerstandskrachten tegen het niets te vullen, het in den strijd tegen dit niets toe te rusten. Door hen ontvangen wij de mogelijkheid zelf een electro-magnetisch middelpunt te vormen. Anderzijds is het enkel in het teeken der Oneindigheid, dat wij uit ons zelf treden en een nevenmensch als „ons-gelijke" kunnen aanvaarden. In fluïdale alverbondenheid beleven wij den onzichtbaren openbaringsrijkdom der Oneindigheid en dat in een fascinatie zoo geweldig als geen ding, geen mensch, geen idee en geen leer geven kan. Haar kracht is onmiddellijk en onweerstaanbaar. Zelfs wie er niets van weet, wie haar loochent staat onder den dwang der kosmische hypnose. Van alle levende wezen is het alleen den mensch gegeven de magnetische stroomen der Oneindigheid tot zich te trekken en als een accumulator in zich op te sparen. Blikken, woorden, gebaren zijn daarvoor ontoereikend. Noodig is alleen innerlijke ontvankelijkheid, volkomen overgaaf.

EEN VRAAGSTUK WAAR VELEN MEE VERLEGEN ZITTEN

The Present Age, een maandschrift onder redactie van den Steineriaan dr Walther Stein (44 Harborough Road, London, S.W. 16), dat iets dergelijks beoogt als het bekende tijdschrift *Synthese,* maar door zijn Steineriaansche instelling in noodzakelijk beperkter zin, bevat in een zijner eerste nrs. een artikel van *Rom Landau,* den bekenden auteur van *God is my Adventure* (God heb ik gezocht). Het gaat over een vraag, waar velen mee verlegen zitten in onze dagen, die wel de religieuze herleving alom in de heele wereld voelen, maar van het Christelijk anker zóó ver zijn losgeslagen, dat zij onmogelijk aan het Christendom nog een kans en een taak in de zich alom openbarende behoefte aan religie kunnen toekennen en daarom te stuurloozer ronddrijven, daar juist de religieuze opleving zich onmiskenbaar meer toewendt naar den Christus en zich schijnt af te wenden van bewegingen, welke bewust het Los-van-den-Christus waarmee echter meestal Los-van-het-Christendom bedoeld wordt, wat heel iets anders is, in hun vaandel schrijven.

Uit *God is my Adventure* kent men Landau als bewonderaar van Rudolf Steiner, den beroemden stichter der Anthroposophische Beweging en den apostel van Goethe. Zijn artikel in *The Present Age* bewijst opnieuw die groote waardeering, maar Steineriaan lijkt Landau me toch niet. In ieder geval vertoont hij niet de schier gedetermineerde volgzaamheid, welke zoovele Steinerianen kenmerkt en die op den buitenstaander wel eens den indruk maakt van den Mohammedaanschen geloofsregel: „Allah is groot en..... dr Rudolf Steiner zijn profeet".

Hoe dit zij, Rom Landau maakt niet den indruk, dat dr Steiner hem den weg naar Christus leerde terugvinden.

Maar wàt doet er ten slotte de weg toe, daar Rom Landau zijn religieuzen oogst zelfs voor een doodgewoon zakenman en het menschtype, dat in onzen tijd zeer talrijk is, zoo overtuigend weet uit te stallen als in het gesprek hieronder blijken zal?

Een zakenman uit de city bezocht mij — begint Rom Landau zijn artikel — dezer dagen en in den loop van het ge-

sprek zeide hij: „Ik kan me niet begrijpen, hoe een verlicht en wetenschappelijk man als u godsdienstig kan zijn.

— Waarom verbaast ge u daarover? was mijn wedervraag.

— Wel, uw kennis van leven, geschiedenis en wetenschap moet u overtuigd hebben, dat de dingen, welke u in de kerk heeft geleerd, onmogelijk waar kunnen zijn.

— Welke dingen bedoelt u?

— Bijna alle. Toen ik een jongen was, moest ik elken Zondag naar de kerk. Bij het verlaten der school was ik beu van godsdienst en ik herhaal: ik kan niet begrijpen hoe iemand als u een geloovige kan zijn.

— Wat heeft u het meest in uw godsdienstige opleiding geërgerd?

— Alles. De dominee, de wonderen der Schriften, gebed, preek. Het eenige wat mij belang inboezemde in mijn jeugd waren de wonderen, maar altijd als we bij een wonder aangeland waren en ik een pakkende uitlegging verwachtte, kregen we droge, wetenschappelijke betoogen te hooren. Deze vernietigden alle godsdienstige belangstelling, welke ik nog gehad mocht hebben.

— Hoe werden de wonderen voor u uitgelegd?

— Bijvoorbeeld: het wandelen van Christus op de wateren was een..... luchtspiegeling; Lazarus was niet werkelijk dood toen ze hem begroeven; hallucinatie of overdrijving van de menschen, die de verhalen overleverden, hebben de andere wonderen voor hun verantwoording. Als alles in het leven van Onzen Heer op zulke doodgewone verstandelijkheden berust, wat voor nut kan er dan nog in zitten, dat te onderzoeken en er in te gelooven?

— Ik zou vermoedelijk net zoo'n atheïst zijn als u, indien ik ook bij wetenschappelijke verklaringen van de Bijbelboeken was grootgebracht. Gelukkig mocht ik als kind bij mij zelf blijven en daarom kreeg ik den Bijbel pas later in mijn leven te lezen en te overdenken.

— En wat is voor u het resultaat geweest?

— Dat het onjuist is, het geestelijke en het stoffelijke door een te mengen. Als gij tot de wetenschappelijke wonderen in het laboratorium gaat, neemt ge alle wapenen der natuur-

kunde mee. Als gij nadert tot de wonderen in de wereld van den geest, moet gij uw geestelijke krachten openstellen. De Schriften bezitten de diepste geestelijke waarheid, welke men zich kan voorstellen. Hen te willen uitleggen met maat en gewicht is hetzelfde als b.v. het mysterie van de Mona Lisa of van de graftomben der Medici te verklaren uit de kwaliteit van Leonardo's penseelen of uit het gewicht van het verbruikte marmer. Het is een groote dwaling, de Schriften te beschouwen als een wegwijzer voor onze lichamelijke reis door het leven. Het grootste deel der Schriften heeft een zuiver geestelijke bedoeling en men kan ze niet begrijpen met een enkel verstandelijk ingestelde geesteshouding.

Paulus zeide tot de Korinthiërs: Mijn prediking was niet in bewegelijke woorden der *menschelijke* wijsheid, maar is betooning van den *geest*". Hij zeide zelfs: „Wij spreken de wijsheid Gods, bestaande in verborgenheid..... welke niemand van de oversten van deze wereld gekend heeft (Kor. 2:4 v.v.).

— Hoe gaat U dan tot de Schriften?

— Als tot gebeurtenissen, welke men niet kan zien, hooren, aanraken of uitleggen met eenig lijfelijk orgaan; als gebeurtenissen welke men alleen diep in zichzelf ten volle kan ervaren. De Schriften vertellen ons van de hoogste geestelijke volmaking in de menschelijke evolutie en daarom bevatten zij geheimen omtrent het heele universum. De vergankelijke wereld heeft geen directe verbinding met hen. Zij handelen over de eeuwige waarheid, welke achter alle gebeuren is en niet alleen over de gebeurtenissen zelf. Men begint de Schriften te begrijpen, zoodra men hen nadert met de ziel inplaats van met zijn verstand. Het was de ziel die tot Augustinus zeide: „Geen oogen en geen ooren kunnen u deelgenoot maken van wat in mij is, want ik kan alleen tot u spreken op een wijze, welke geen vragen toelaat". Sinds de taal de onuitsprekelijke mysteries in haar gearticuleerde symbolen moet overbrengen en sinds iedereen geacht wordt te deelen in de door Jezus Christus vergoddelijkte wereld..... gebruiken de Evangelisten een taal welke de lichamelijke werkelijkheid van een geestelijke gebeurtenis vertolkt. De

Evangelisten zijn geen biografen of historici in de gewone beteekenis van het woord.

— Wat denkt u omtrent natuurlijke wonderen in den Bijbel?

— Zelfs indien er in den Bijbel ergens wonderen zijn van niet enkel geestelijken aard, waarom vertrouwt u die niet en gelooft u wel in elke wetenschappelijke vondst, welke een paar jaar vroeger u wonderbaarlijk zou zijn voorgekomen? Als gij gelooft in wetenschappelijk bewijs, berustend op maat en gewicht, dat elke nieuwe Einstein relatief en onjuist kan maken, waarom weigert gij dan te gelooven in het bewijs van mannen, wier gedachten op z'n minst even diep en leerrijk waren als die van de grootste geleerden?

— Accoord, maar de conventioneele beschouwing van het wonder was niet het eenige, dat religie in mij vernielde. Daar is b.v. het gebed. Ik weet dat geen van mijn broers of schoolvrienden werkelijk baden als we in de kerk waren, ons gezicht in de handen verborgen en onze gebeden prevelden en ik weet zeker dat dit met de meeste kerkgangers het geval is en daarom noem ik hen huichelaars. De heele godsdienstigheid is voor mij huichelarij.

— Zelfs aangenomen, dat u gelijk hebt, maar dan bewijst uw bewering nog niets tegen den godsdienst. Ook ik kan moeilijk in een kerk bidden, omdat er andere menschen om mij heen zijn en ik mij niet concentreeren kan. Dit bewijst echter niet, dat het gebed geen waarde zou hebben. Heeft u ooit geprobeerd, om op uw kamer te bidden? Neem daar eens een proef mee. Trek, met volkomen loslaten van de wereld en van u zelf, uw heele wezen samen op een gebed; onderzoek wat het beteekent, zich te verheffen boven de wereld der waarneembare dingen. Geest zal dan even wezenlijk voor u worden..... nee, veel wezenlijker dan de natuurlijke verschijnselen van het heden.

— Maar waarom zou ik dan nog naar de kerk gaan, als ik veel beter op mijn eigen kamer kan bidden?

— Uw vraag brengt ons tot een der moeilijkste vraagstukken van het moderne geloofsleven. Inderdaad, er komen steeds meer menschen, die snakken naar geestelijke waarheid en deze toch niet kunnen aanvaarden in den vorm van

godsdienstleer. Ik betwijfel echter of het onvermogen van de millioenen, die niet tot een bepaalde geloofsovertuiging behooren, een toevallig verschijnsel is. Wij moeten begrijpen, dat Christus zich individueel in ieder onzer tot werkelijkheid kan maken, zonder eenig verband met bepaalde confessies. De bewuste ervaring van Christus' opstanding is niet enkel privilege der kerken en in onzen tijd kan de nadering van Christus tot het individu alleen door persoonlijke ervaring worden verkregen. „Verzegel niet de profetische woorden van dit boek" zeide de Engel tot Johannes, „want de tijd is nabij".

— Hoe kunnen we dat bereiken?

— Door een leven dat meer en meer gelijk wordt met het leven van Christelijke deugden. Door oprechte contemplatie en een gestadige inspanning, de wonderen van Golgotha in zich op te nemen.

— Langs welken weg kan dat?

— Er is geen algemeene weg, maar het gaat het gemakkelijkst in oogenblikken van groote ontroering, zooals gewekt worden door groote vreugde of diepe zorg, want dan zijn wij wakkerder dan gewoonlijk en meer bereid ons heelemaal over te geven aan de werkelijkheid van Christus' leven. Tracht uw persoonlijke vraagstukken te zien uit het gezichtspunt der Eeuwigheid; tracht absoluut vertrouwend en liefderijk te zijn en dan kan het wonder der Opstanding aan u geschieden. De dood van uw natuurlijke gedachten, wenschen en voorstellingen en een wedergeboorte op een geestelijk plan, waar het natuurlijke zijn macht over u verliest en waarop ge u zelf kunt identificeeren met leven der Eeuwigheid.

— Dit alles versterkt mijn meening, dat de kerken niet onmisbaar zijn voor het begrijpen van Christus.

— Niet ieder is in staat zonder leiding God te vinden. Sommige menschen kunnen alleen aanraking met de Godheid vinden, als ze geholpen worden door den eeredienst, muziek, liederen en gemeenschappelijk gebed. Daarom staat de kerk heden meer dan ooit voor een groote taak. Meer dan ooit te voren, moet het Christendom een werkelijkheid-van-elken-dag worden inplaats van een Zondag-aangelegenheid. Als de kerk wenscht in dit réveil te zijn en het te be-

invloeden, dan moet zij *persoonlijke, niet-dogmatische* en bovenal *geestelijke* middelen aanwenden. Buigingen maken voor de wetenschap verhaast de instorting der kerk veel meer dan 't kinderachtig bijgeloof van vroegere eeuwen. Door te trachten de mysteriën van de religie te verklaren op een wijze, welke een professor in de chemie bevredigt, geven we aan Caesar wat van God is.

„In den beginne was het Woord en het Woord was met God en het Woord was God" schrijft Johannes en hij voegt er aan toe: „Het Woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond." Het vleesch waarvan Johannes spreekt is niet alleen een chemische substantie maar het is de ware substantie van den geest; het is het vleesch waarin God werkelijk aanwezig is.

Het is moeilijk te begrijpen, waarom u verachting voelt voor den godsdienst en waarom zoo veel kerken leeg zijn, terwijl elke nieuwe geestelijke leeraar duizenden volgelingen heeft en elk oprecht boek over religie den uitgebreidsten weerklank vindt. Deze leeraren en deze boeken trachten het mysterie van God uit te verklaren.

Er zal een groote opleving van kerkelijken godsdienst komen, zoodra de kerk er van afziet goddelijke dingen intellectueel te verklaren en aan de natuurlijke wetenschap toevoegt de middelen voor individueelen toegang tot geestelijke kennis.

Christendom is niet een over zich zelf oordeelend rechter maar een zeer practische vriend, die weet dat niets in het leven meer helpt dan geestelijke waarheid, door den enkeling in volledige vrijheid gevonden. Van nu aan zal de Kerk hebben aan te toonen dat geen levensplan sterker en heilzamer is dan het Christelijke.

KAN DE MODERNE MENSCH NOG OP DE TOEKOMST HOPEN?

Men zal zeker na Berdjajefs diagnose van de huidige wereld en den huidigen mensch en zijn betoog, dat alleen een vernieuwd Christendom de wereld redden kan, met spanning luisteren naar een figuur als J. C. Wannée (voorganger der Vrije Gemeente in Den Haag), den fijnen observator, die van het Christendom meent niets meer te mogen verwachten, maar niettemin ook redding der wereld uit deze crisis tegemoet ziet.

Berdjajef en hij zijn het er dus over eens, dat er van een ondergangscrisis geen sprake is; dat we niet alleen een crisis der omstandigheden, maar ook een van de persoonlijkheid doormaken; in beiden heeft de vraag gekweld, of het wezen der toekomst nog wel den naam van mensch zal kunnen dragen, maar beiden zien trots alles ook een blijder perspectief.

En zoo vullen beide mannen elkaar aan of liever zij verbreeden het geloof aan een basis van herstel.

Hen schijnt alleen de beteekenis van het Christendom voor het herstel van wereld en menschheid te scheiden. Ik leg allen nadruk op *schijnt*, want Wannée strijdt tegen de oude vormen, waarin het Christendom zich uitte, maar niet tegen den kern.

Wannée en Berdjajef zijn, gelooven we, veel meer geest*verwanten* dan het — oppervlakkig bezien — schijnt.

Het opstel van Wannée kan men in zijn geheel vinden in *Het Nieuwe Leven*, het tijdschriftje dat men nooit teleurgesteld uit de handen legt.

Nog steeds heeft — schrijft Wannée — de overgroote meerderheid der menschen, zooals dat met een geliefde uitdrukking van ons zuinige volk heet „geen leergeld genoeg betaald" en blijft men aan den buitenkant der dingen staan, meent men met wet en besluit, met plan en ordening, de inzinking te boven te kunnen komen.

Als het in den grond niet zoo geweldig tragisch was, dan zou het komisch zijn, wanneer men goedwillende menschen

in doodelijken ernst hoort verkondigen: de koopkracht moet vermeerderd worden.

Inderdaad, de wereld moet voor haar geluk alle kermiskramen leeg kunnen koopen! Dan begint immers het oude rad van avontuur opnieuw te draaien, dan vatten we immers het draadje weer op, waar het is afgeknapt en natuurlijk dan zal nú de menschheid, door de ondervinding zooveel wijzer geworden — wie lacht daar? — de fouten van het verleden vermijden! Luistert allen en gelooft: het geluk is onderweg, als de wereld weer kan koopen.

Men vergeet bij deze dingen één kleinigheid: men is op zuiver materialistischen bodem blijven staan. Alle uiterlijke verschijning is toch immers de weerslag van iets innerlijks; het innerlijk is primair en er is geen andere weg tot redding en behoud der wereld dan de weg der innerlijkheid.

Als wij over den modernen mensch gaan spreken, dan halen wij zijn portret uit de vergulde lijst; dan denken we weg het kostelijk sieraad, waarmede hij zich jaren lang heeft getooid: zijn kennis, zijn techniek, zijn vrijheid en zijn vrijheden; we willen alleen zijn oogen overhouden, want deze zijn misschien de doorgang tot wat men niet ziet: zijn angsten, zijn hoop, zijn verborgen wenschen en zijn verborgen lusten.

De moderne mensch staat niet op zichzelf in de geschiedenis der tijden, hij is gevolg; hij moet gezien worden als schakel in den keten van menschelijken voortgang, misschien als ziektegeval in het groote levensproces. Als wij hem vergelijken met den mensch uit een vorig geslacht of uit eenige geslachten terug, mag er dan van winst gesproken worden of verlies?

Begint men bij zijn uiterlijke leven, dan zal niemand in het eindresultaat anders dan stoffelijke winst kunnen vinden.

Maken wij echter de geestelijke balans op, dan treft in de eerste plaats, dat verloren is gegaan het begrip van den mensch, dat de kerk altijd heeft gekweekt en dat a.h.w. het draagpunt van eeuwen Christendom is geweest:

„De mensch is een kind Gods, ter eere Gods geschapen, de liefde Gods, de barmhartigheid Gods gaat naar hem uit, Gods zorg bedoelt zijn tijdelijk en zijn eeuwig heil".

In zijn kleine wereldbeeld, in zijn dikwijls zeer huiselijke geloofsverbeeldingen, had deze mensch een gevoel van groote veiligheid: alles, de wereld, ikzelf mag ten onder gaan, maar wie met God staat, staat in eeuwigheid.

Toen is de wetenschap gekomen en heeft 's menschen perspectieven in den kosmos zoodanig verwijd, dat het niet anders kon, of hij moest zichzelf in die onmetelijkheid als niets gaan voelen. Vaarwel illusie van een uitverkoren schepsel Gods te zijn. De moderne mensch heeft zijn oude geloof verloren, zonder een nieuw te vinden, dat iets van het oude, veilige levensgevoel hergeeft.

Het tweede, dat treft, is het verdwijnen van het standsbegrip. Gelukkig, zult ge zeggen, en ik zeg het u na: één van de kenmerken van den modernen tijd is, dat velen met de verdwijning der maatschappelijke standen ook den geestelijken afstand tusschen mensch en mensch te klein of verdwenen willen zien.

De democratie en haar grove apparaat van meerderheid van stemmen werkten dit in de hand. Met vele funeste gevolgen: het dalen van het peil der besturende colleges, de vulgariseering der dingen, want alles moet teruggebracht worden tot het niveau der kudde en het ontbreken van waarachtige leiders: menschen van wie een menigte voelt: „zij staan vèr boven ons, zij zijn van een andere geestelijke standing dan wij."

Welnu, ook in dat opzicht is de doorsnee-mensch in de tegenwoordige maatschappij van zijn anker geslagen, hij heeft geen werkelijke autoriteiten meer, hij voelt zelf te moeten sturen, maar weet, diep in hem weggedoken, dat hij dit niet kan.

En nu ziet men in alle landen en alle bewegingen hetzelfde verschijnsel: de enkeling voelt zijn waarde gelijk nihil en verkeert nu in de dwaling, dat deze waarde te vergrooten zou zijn, door haar met tienduizend te vermenigvuldigen: hij loopt met tienduizenden in een optocht, hij „demonstreert" met tienduizenden, hij vermeit zich in het spreekkoor, maar vergeet de eenvoudige rekenkundige les van zijn schoolban-

ken, dat men nul met elk getal kan vermenigvuldigen en toch altijd weer nul als uitkomst houdt.

Dan zijn de wonderen der techniek binnen vrijwel ieders bereik gekomen en hebben den mensch zijn arbeid uit de handen genomen; zijn zelfscheppenden arbeid en ze hebben een deel van zijn leven gevuld met speelgoed. De arbeid is middel geworden, geen doel meer in zichzelf, middel om deel te krijgen aan de zegeningen der techniek, brood en spelen zijn doel, de arbeid het vaak diep gehate en vervloekte middel.

De moderne mensch wil eindelijk vermaakt worden, niet meer zichzelf vermaken, maar betalen, opdat een ander hem vermaken kan. Welk een geweldige vlucht heeft in onzen tijd de vermaakindustrie ingenomen, met het gevolg, dat alle industrie vertoont: vermaak als massaproduct.

En zelfs de veelgeprezen sport van den modernen tijd, o, zeker, die het lichaam reinigt en staalt, geprezen zij de sport om dezen kant, is voor honderdduizenden slechts een opwindend kijkspel geworden, of in den wedstrijd een verkapte vorm van speelzucht.

Met al haar uitwassen: valsch heldendom, de luidmondige vereering van hem die het beste trapt, of gooit, of slaat, of stompt. Vertroebeling van het oordeel voor echte waarden, en de kunst leeft van aalmoezen.

Intusschen moet nu de vraag rijzen: Zal alles, wat de menschheid van nu zoo sterk uit haar evenwicht heeft gebracht, haar ten slotte ook in den afgrond sleuren, of mogen we eenige hoop hebben op het regenereerend vermogen, het vermogen van herstel en wederopbouw, waarvan we zoo vaak in menig levensproces de altijd weer verwonderlijke bewijzen hebben gezien? Wenkt er een Lente, die misschien niet over ons geslacht, maar eens toch over de wereld lichten zal?

Ja, want er is in onzen tijd een rijpende bewustheid. De wereldgeschiedenis heeft vele perioden van inzinking gekend. Maar bijna altijd, althans tot voor de Fransche Revolutie, krijgt men den indruk van lijdzaamheid dergenen, dien het lot de aloude zekerheden ontnam, van een meer of minder sterk fatalisme, waarin men het verdroeg: geslagen te worden.

O, zeker, soms kon men opstandig worden onder de slagen, muren slechten, boeien slaken, tyrannie afwerpen, maar dit bracht nooit meer dan een incidenteele bevrijding, die even het aspect der dingen veranderde, maar in zich weer de kiemen van nieuwe stoornissen droeg.

Onze tijd echter wijdt, naast de voor de hand liggende vraag: hoe komen we uit het moeras, hoe langer hoe meer aandacht aan de andere vraag: hoe zijn we in het moeras geraakt?

En bovenal begint het besef te dagen, dat er gezocht moet worden naar de diepere oorzaken, dat we hier niet te doen hebben met een louter oeconomische constellatie, maar dat, als men maar durft zien, als men maar durft oude dierbaarheden en persoonlijke voorrechten prijs te geven, dat dan eigenlijk het geheel der moeilijkheden terug te brengen is tot de gezindheid der menschen; dat de geheele maatschappelijke opzet er één is van egoïsme, van persoonlijke baatzucht, of baatzucht van verschillende groepen.

Er is bezig een nieuwe moraal door te breken, of liever: de oude moraal begint aanspraak te maken op toepassing in een mate, waartoe de kerken haar nooit hebben kunnen brengen, verstrikt als deze altijd zijn geweest aan het persoonlijke zielebelang of het zielebelang der groepen.

Dan valt in de tweede plaats te constateeren, dat een bereidheid om oude, gemakkelijke dingen en verhoudingen prijs te geven vooral het opkomend geslacht bezielt.

Het ideaal van een veel eenvoudiger leven, maar op zuivere grondslagen, boeit de jeugd.

En als er een mensch kon opstaan, een werkelijke profeet, geen meeting-held, geen fraseur, geen zaaier van politieke bombast, maar iemand van wien de waarachtige, allerhoogste bezieling uitstraalde, een mensch, die vormen kon geven aan alle zwevende goede gezindheid, dan is het zeker, dat hij een groot deel van het jongere geslacht gereed zou vinden om geheel nieuwe wegen te gaan, wegen, die men bereid zou zijn zelf met inspanning en zware offers te banen. Het gelooft en het hoopt, dat de menschheid een levend organisme is, dat zichzelf door een ziekteproces kan zuiveren.

De eerste prille teekenen zijn er.

Wanneer men spreekt van de regeneratie van een organisme, dan onderstelt dit toch een innerlijk behoudend, herstellend, opbouwend beginsel.

Zoo'n beginsel ligt aan het kosmisch geschieden ten grondslag en meer dan dat: een plan, iets, dat de oude vromen „leiding" noemden. Ik zou — schrijft Wannée — het woord over willen nemen, mits men niet denke aan een leiding van buitenaf, zooals de geloovigen spraken van „Gods weg en raad met deze wereld", maar aan, wat men met een modern woord zou kunnen noemen, conduite intérieure, een richting gevend vermogen van binnen uit.

Huizinga zegt in zijn laatste boek: „de redding der wereld ligt in haar katharsis, haar loutering, maar," voegt hij er aan toe, „het is niet duidelijk, waar deze moet inzetten."

Dat is niet zoo, dat is de zwakheid van dit boek, dat wel een schitterende diagnose geeft, maar geen weg wijst ter genezing. Als er iets duidelijk is, dan is het dit: de Katharsis der wereld moet beginnen in den individu, in u en in mij; dan mogen wij met eenig geloof en met eenige hoop in het verre verschiet der toekomst zien.

JEUGD EN TOEKOMST

Het begon de aandacht te trekken, dat de Jeugd die de Toekomst „heeft", zich feitelijk weinig met haar bemoeit en als ze het doet, dan bijna uitsluitend in politieke richting, met jeugdig lawaai en jeugdige onbezonnenheid. In een der nummers van *Perspectieven van wordende Cultuur* geeft b.v. Ringrose een verklaring voor die eenzijdige afzijdigheid. Plotseling is daarin een verandering gekomen, een verandering even verrassend als verblijdend, want het is de synthetische gedachte, welke vaardig werd over de Jeugd. De gedachte, welke ook de ouderen met nieuwen moed en toekomstidealen vervult. Zij is het, die Oud en Jong, zoolang van elkaar verwijderd en zoo vaak hopeloos langs elkaar heenloopend, dichter bij elkaar brengt, ja, bij beiden verwachtingen van samengaan voor een betere toekomst wekt.

Men kan meer daarover vinden in *Toekomst,* sociologisch maandblad, gewijd aan Nederlands eendracht en welvaart, onder redactie van *J. M. C. E. Le Rütte,* onder medewerking van *Anna W. E. Eschauzier, Max B. Teipe, Johan v. d. Woude* en *Ton Koot,* en uitgegeven bij P. N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.

Van de redactie kennen wij er eigenlijk maar een van zeer nabij, *Ton Koot,* den onvermoeiden kampioen voor het Spel van Verkennen, en den knappen vertolker van wat in jonge harten leeft. *Le Rütte,* iets ouder, gewezen officier, internationaal zwerver en daardoor kenner van veel landen, emigratie-specialist, maar vooral geloover in de mogelijkheid van een betere wereld.

De beginselen der jonge Redactie? Religie als levende band tusschen de menschen onderling, bevat uit den aard der zaak in zichzelf de richtlijnen voor het Staatsbestel, zonder dat zij daar zelf daadwerkelijk aan deelneemt. Het Staatsgezag zorge voor een gezonde ontwikkeling van het oeconomische leven, doch onthoude zich van eigen activiteit op dit gebied. Het oeconomisch bestel bevordere particulier initiatief, geve ruimte aan ondernemingsgeest.

Naarmate deze beginselen weer algemeen zullen worden aanvaard en naarmate *de geest van innerlijke beschaving* weer vaardig zal worden over ons oude werelddeel, zal, meent de Redactie, onze cultuur een periode van nieuwen bloei en welvaart tegemoet kunnen gaan, *want nòg is het pleit niet beslecht ten gunste van de definitieve onder-*

graving van het Westen, waaraan zeer veel wankelmoedigen meenen te moeten gelooven.

Daarom roept de redactie Jong Nederland op moed te houden en den kop tegen den storm in te zetten.

Dat eene besluit alleen al, den ondergang van het Avondland niet te aanvaarden, moet het streven van deze durvers-redactie doen steunen.

Wij richten ons niet, schrijft de redactie, tot den dogmatisch of sectarisch geneigden geest, niet tot den uitsluitend in geldtermen of statistieken denkenden bankier of professor, niet tot den pluizenden jurist, niet tot den wetenschappelijken specialist, niet tot den verpolitiekten of den vermaterialiseerden voorlichter van het volk.

Wij willen gelezen worden door:

den *boer,* die op zijn akkers temidden der levende natuur verbouwt en daardoor dichter dan menig stedeling bij de werkelijkheid staat,

den *zeeman,* die op zijn schip de menschelijke waarden leert onderscheiden en daardoor de beperking der gelijkheidsleuze kent,

den *middenstander,* die strijdvaardig en intelligent zijn nuttige plaats tracht te verdedigen door werkelijk „service" te verleenen,

den *zakenman,* die beseft welke onschatbare waarde het begrip „vertrouwen" inhoudt, een gevoel, dat zich niet laat dwingen, maar ook niét weerkeert alvorens de maatschappij weer in haar voegen is gezet,

den *leider van economische bedrijven,* die zijn onderneming ziet als levend orgaan in de samenleving, waarvoor hij met eigen kracht en op eigen verantwoordelijkheid te zorgen heeft,

den *staatkundige,* wien de huidige tegenstelling: natie—staat tot een gruwel is geworden en die wel weet dat de veel geprezen ordening slechts kan geschieden van een algemeen aanvaardbaar hiërarchisch-synthetisch beginsel uit,

den *geestelijken leider,* die niet verstrikt zit in theologische stelsels, maar als mensch zijn medemenschen richting kan geven op het plan, dat niet alleen rekening houdt met de werkelijkheid van het dagelijksche leven, maar ook met het

intuïtief besef omtrent den geestelijken gemeenschapsband der Toekomst.

Ten slotte, „last, but not least",

de *Nederlandsche vrouw* en *moeder*, die met bezorgdheid de toekomst van haar kinderen gadeslaat en uit hoofde van haar wezen vaak dichter bij dit intuïtieve weten staat dan de man, de vrouw, die bovendien weet, welke versterking er voor haar man en kind van haar kan uitgaan — juist in deze verwarrende wereld — die geen behoefte heeft aan vrouwenkiesrecht en vrouwenclubs, maar in de eerste plaats aan bepaalde oasen aan den huiselijken haard, zooals slechts de echte vrouw die weet te scheppen.

Eindelijk wil het blad geen aanloop vormen tot een politieke beweging; wel wendt het zich bij voorkeur tot diegenen, die bereid zijn de werkelijke belangen van de natie te dienen.

Met genoegen en instemming lazen we de antwoorden van de redactrice Anna Eschauzier op de hieronder volgende vragen.

Wat is leven?

Een biologisch proces, niets anders dan afstooten en regenereeren, dus sterven en wedergeboren worden. Een mysterie dat zich steeds in ons herhaalt als een kringloop.

Wat is een dood mensch?

Dit is iemand die niet bewust leeft, zich zelfs van het leven afkeert en nergens belangstelling voor heeft, op z'n hoogst voor zichzelf en zijn eigenaardigheden.

Waarom stelt men vragen?

Het stellen van vragen is in zijn diepste wezen niets anders dan tot bewustwording te willen komen. Er is dus al een zekere belangstelling.

Is er vrijheid?

We kunnen zoo vrij zijn als we zelf willen, maar iedere vrijheid houdt een zekere gebondenheid in zich. Hoe vrijer de mensch zich gemaakt heeft, hoe gebondener hij zichzelf

maakt, daar anders vrijheid geen zin zou hebben. Men zou dit kunnen aanduiden met „levenswijsheid". Alleen de ware mensch is vrij, maar door zijn wijsheid gaat hij zich binden, binden alleen om te leiden.

Wat is het leven?
Datgene wat men er van maakt!

Wat is voor ons kostbaar?
Datgene waar ons oog op valt, al is het maar een vodje papier.

Wat is een ideaal?
Een ideaal is gelijk een ladder die te kort is. Ook deze reikt niet tot het doel.

Hoe is de wereld?
Al naar ons eigen zijn zien we de wereld. Zijn we somber gestemd, dan zien we alles donker, zijn we vroolijk gestemd, dan zien we de wereld ook rooskleurig. Het zien der wereld hangt af van onze stemming.

Hoe komt het dat sommige menschen zich zoo makkelijk laten beïnvloeden?
Doordat ze niet zelfstandig denken.

Is er voor iedereen uitkomst?
Zeker, zoodra hij tot erkenning komt.

Bestaat er geluk?
Het grootste geluk is het ontbreken van geluk. Zet men het idee geluk om in iets tastbaars, dan zullen we als we dit deelachtig worden, spoedig niet meer gelukkig zijn. De mensch is als een jager, die van het eene geluk naar het andere jaagt, zonder voldaan te zijn. Doet men zijn plicht, dan voelt men zich gelukkig.

Is de natuur niet onlogisch?
Dit is schijnbaar, In zijn diepste diepte is er niets logischer dan de natuur, alleen begrijpen we dit niet.

Wat is het doel van ons zijn op aarde?
Om van onze hebbelijkheden af te komen.

Waarom spreken de menschen kwaad van elkaar?
Dit wil niets anders zeggen dan de aandacht van zijn eigen euvelen afleiden.

Waarom hebben zoo weinig zaken succes?
Omdat de energie ontbreekt. Het is veel makkelijker een zaak op te zetten dan deze door te zetten. Er wordt in de meeste gevallen meer aandacht geschonken aan het groot worden der zaak (aan den vorm dus) dan aan het *wezen* der zaak.

Hoe komt het dat we soms iemand zoo onsympathiek vinden?
Dat is ons innerlijk evenbeeld, het is alsof we een spiegelbeeld tegenover ons krijgen. We willen ons zelf niet zien zooals we zijn en dit wordt des te erger als de ander openlijk durft te doen datgene wat wij heimelijk nog niet durven denken.

Heeft ieder mensch de kracht om zich op te richten uit zijn ellende?
In ieder mensch is de kracht, maar de meesten zien deze niet, doordat ze teveel zijn afgedwaald. Ze zien slechts den schijn, maar niet hun ware zelf.

Wat is de bedoeling van dezen chaotischen tijd?
Er moet eerst afgebroken worden, daarna kan pas weer begonnen worden met opbouwen. Door de chaos moeten we heen om tot licht te komen.

Wat is godsdienst?
De vertolking van godsdienst is in dienst zijn van God, dus dienaar zijn van de hoogste gedachte. Iemand, die het hoogste beleeft is daar één mee en kan niet anders. Dit vraagt den geheelen mensch. Dit hoogste is zóó innig met hem verweven, dat zijn geheele optreden en geheele handelwijze hiervan doortrokken zijn.

HELDENVEREERING

Gaarne vestig ik de aandacht op een boekje, dat in dezen tijd licht en troost kan brengen. Licht, omdat het een zeker historisch inzicht geeft omtrent het verschijnsel van mannen als Lenin, Hitler en Mussolini, die Europa en de wereld in zoo hooge mate verontrusten; troost omdat het boekje verwijst naar andere groote figuren, die hun kracht uit den Christus putten en uit Religie en aan welke helden het de eindoverwinning voorspelt. Het boekje komt uit den kring van de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers in Holland en het heet *Geestelijke leiders.* De auteurs zijn *F. Kalma-Koops, J. v. d. Kieft, D. Bender, J. Kalma* en *M. J. A. Moltzer* en zij schrijven bij vier portretten over Martin Buber, Mahatma Ghandi, Toyohiko Kagawa, Thomas Masaryk en Walther Rathenau.

De opstellen verschillen nog al in waarde. Dat over Martin Buber lijkt mij wegens zijn duisterheid op veel punten het minst geslaagd, maar alle opstellen verdienen niettemin de aandacht en bestudeering van hen, wien het in deze tijden te moeilijk dreigt te worden. Het meest trok ons het inleidend opstel over *Heldenvereering* van J. Kalma, want het werpt licht over de actueelste vraagstukken van dezen tijd en daarmee ook licht in de toekomst.

De schrijver ziet — dit is allerminst nieuw — in onzen tijd een voorbereiding tot nieuwe middeleeuwen, in anderen vorm natuurlijk, want de Geest herhaalt zich nooit. Niet Nationaal-Socialisme, noch Bolsjewisme, noch Fascisme hebben de toekomst, maar de Democratie, steunend op religieuzen wortel, op de beginselen van Christus, niet naar het dogma der kerken, maar zooals de Christus zich openbaart in het hart van allen, die willen handelen naar Zijn wet.

De tegenwoordige tijd is even wereldsch — begint Kalma — als de middeleeuwen kerksch waren, maar overigens is er veel in den modernen mensch, dat overeenstemt met den middeleeuwschen geest. Het behoeft daarom niet te bevreemden, wanneer wij de vier middeleeuwsche idealen (volgens Huizinga: ideaal der Evangelische armoede en navolging van Christus, het herdersideaal van eenvoud, natuur en waarheid, het ridderideaal van deugd, dapperheid en zelfopoffe-

ring en het ideaal van geleerdheid, recht, welsprekendheid en hoofschheid) in *anderen vorm* nu terugvinden.

Men denke slechts wat het eerste betreft aan het respect voor de soberheid van Hitler, wat het tweede aangaat aan de nieuw-Duitsche romantiek en haar (film)helden en voor het derde en vierde vergelijke men de vereering voor den S.A.-Man en die voor de helden van het Duitsche verleden (Hermann, Barbarossa, Luther, Dürer, Frederik de Groote, Blücher, Bismarck).

Hieruit volgt, wat geen enkel fascist zal toegeven, dat heldenvereering heel vaak optreedt, wanneer men niet meer in het heden en de toekomst gelooft, maar achterom ziet naar het verleden, wanneer de cultuur dus verschijnselen van moeheid vertoont. Heldenvereering komt vaak op, als er iets is vastgeloopen, als de neergang drukt en men er niet onderuit kan komen. Wanneer de mensch eigenlijk moet toegeven, dat hij kleiner en zwakker is dan hij wil erkennen, dan komt er en dat geldt vooral voor het heden, *reactie*. Dan wil men zich grooter voordoen dan men werkelijk is en men speelt dus leentjebuur of bij de droomwereld of bij het groote verleden. M.a.w. heldenvereering komt dikwijls voort uit de zwakheid des menschen, uit een gebrek aan kracht, uit teleurstelling. De mensch wil zich dan opheffen aan een roemrijk verleden om toch vooral maar groot te schijnen en in eigen en anderer oog in beteekenis te winnen.

Wij hebben hier den sleutel voor veel moderne verschijnselen. Italië zoowel als Duitschland hebben in 1918 verloren en in beide landen zien wij hetzelfde gebeuren: men tracht zoo spoedig mogelijk te vergeten en houdt intusschen de droom van het verleden levend. d'Annunzio verovert, omdat Italië eigenlijk groot is..... Fiume, dat weldra een wrak wordt en Mussolini schaft den 1 Mei-dag af en vervangt hem door het feest van..... Romulus, den stichter van Rome. En in Duitschland werpt men even later het juk van de „veertien jaren van smaad en schande" af en sticht het Derde Rijk. En het symbool van den vrijen Germaan en zijn zin voor recht worden..... het Concentratiekamp en de Jodenwetten. Maar ditzelfde zien wij ook op ander terrein. De moderne massamensch, die niet meer dan een nummer is en een grauw

leven zonder uitzicht kent, vereert om toch iets te zijn, om dichtbij den groote te staan, zijn filmheld of voetbalkoning, zijn snelheidsduivel, auto- of vliegwonder. Door het redelijk denken kan niet gevat worden, waarom een voetballer of wielrenner een held is, terwijl hij enkel wat dikker kuitspieren heeft dan een normaal mensch. Maar hier ligt toch de verklaring: de massa, die „hup-Holland" loeit, wordt terwijl zij dat doet *vertegenwoordiger* van Holland en ieder, die meedoet, wordt deel van het „wij en de onzen".

Vast staat in ieder geval, dat achter heel veel vereering van het groote een smartelijk gemis staat, het gevoel van onvoldaanheid, iets, dat optreedt als de roes is uitgeslapen. Wij vereeren vaak een held, omdat wij zelf te klein zijn en Huizinga heeft gelijk als hij, sprekend over dezen tijd, zegt: „De aanprijzing van het heroïsche is op zichzelf een crisisverschijnsel."

Het verschijnsel van heldenvereering brengt het vermoeden mee, dat het in tijden van opgang en sterk toekomstgeloof anders zal zijn en het dan tot een anderen inhoud van de heldenvereering komt. Inderdaad, zoowel het heden, dat niet alleen neergang te zien geeft, als het verleden bevestigen dat.

Nemen wij eerst weer een historisch voorbeeld: Als het in de lang voorbereide, uit de crisis der Middeleeuwen gegroeide Renaissance van de 15de en 16de eeuw tot de wederontdekking van den mensch en de wereld komt, dan zien wij, evenals later in de Fransche Revolutie van 1789 en volgende jaren, dat er in de menschen die aan deze bewegingen deel hebben, een matelooze levenskracht opbruist en dat zich een groote vreugde van hen meester maakt.

In tijden van opgang als het oude versterft en het nieuwe nog ongeordend is, ziet men niet moedeloos achterom, maar vol moed vooruit; men staat met beide beenen in het heden en reikhalst naar wat komen gaat. Het gevolg is, dat er dan geen grooter vijanden zijn dan de aarzelenden, geen grooter helden dan de durvers.

Men kan dit typische verschil verduidelijken door b.v. op het tegenwoordige Duitschland en Rusland te wijzen. In Duitschland is Hitler de held, maar niet, omdat hij naar de

toekomst wijst, neen, alleen om wat hij deed of schijnt gedaan te hebben. Het nationaal-socialistisch program bevat enkel negatieve punten en toen het nationaal-socialisme overwonnen had, kreeg ook het negatieve, de anti-houding, de macht. Er was iets voorbij, heette het: de smaad n.l., de eerloosheid enz. Rusland lijkt in veel opzichten op Duitschland, maar juist wat dit betreft is er een opmerkelijk verschil, waardoor wij ondanks alles gelooven, dat Rusland een toekomst heeft, terwijl Duitschland de klok terug zet. In Rusland is Lenin de held. Natuurlijk is hij dit ook wel, om wat hij deed, maar toch niet in de eerste plaats. Ook de gestorven Lenin is leider, omdat hij dingen aanwees, die nog niet zijn, maar die kunnen komen, omdat hij dus ook nu nog heenwijst naar de toekomst, waarin de Rus hartstochtelijk gelooft. Terwijl de nazi als hoogste ideaal de doodsverachting kent, terwijl hij uitziet naar den volgenden oorlog en dezen dus voorbereidt, is voor den Rus de volstrekte levensaanvaarding en de arbeid voor het Plan het hoogste.

Nu meenden wij echter onzen tijd met de Middeleeuwen te mogen vergelijken, met een tijd dus van gering geloof in het aardsche leven, van geringe verwachting omtrent het heden. Niets is daarom begrijpelijker dan dat wij nu vragen of er in onzen tijd ook parallellen zijn van Renaissance en Fransche Revolutie, m.a.w. of er ook toekomstgeloof is en erkenning van leiderschap op grond daarvan? Ik meen van wel. Al is onze crisistijd vol ondergangsstemmingen, er is toch ook reeds nieuw geloof, de wetenschap, dat wij leven in een eeuw van herschepping.

Dit uit zich o.a. in de waardeering, die wij koesteren voor de figuren uit het verleden en het heden, die die toekomst zagen en ons tot een baken in zee zijn. Naast de vereering voor den held uit zwakheid, d.i. ongeloof, komt in onzen tijd ook de erkenning van leiderschap voor op grond van geloof. Misschien mag men beide soorten heldenvereering als heidensche en christelijke tegenover elkaar stellen en ze vertegenwoordigd achten door eenerzijds het Fascisme en anderzijds de Christelijke Democratie zoo ruim mogelijk opgevat.

In het fascisme, waaronder meer verstaan moet worden dan de fascistische bewegingen, omdat er al of niet bewust ook sprake is van fascistische stemmingen, wordt de held vereerd, omdat de massa zelf zwak is. Men kan via het democratisch parlement het werk zelf niet verrichten en eischt dus den sterken man, die den Augiasstal moet reinigen. Toch voelt men dit niet als een bewijs van onmacht, integendeel, men ziet in den leider, Führer of Duce zijn eigen vergroot Ik, zijn eigenlijke wil en macht. De leider is dus ook in het fascisme „vertegenwoordiger der menschheid", maar van het zwakke, vreesachtige der menscheid, de haat en de wrok. De leider vertegenwoordigt de instinktieve natuur der menschen, die enkel willen leven, zichzelf handhaven en ook nog een klein weinigje blijdschap kennen.

Hier komt iets bij: In het fascisme is de leider dienaar van de natuurlijkste driften van het volk, vertegenwoordiger van de vrees. Hij moet dus, om te dienen en te vertegenwoordigen, die driften in hevige mate kennen. Hij moet de meest brute egoïst zijn, die zich denken laat. Het is daarom heelemaal niet verrassend als wij hooren, dat de meeste moderne helden, Hitler b.v. of Mussolini in hun jeugd een donkeren tijd hebben gehad, waarin zij de wereld gingen haten en de menschen verachten en zich vastklampten aan een idee, die, het mocht kosten wat het wilde, verwerkelijkt zou worden. Gewetensbezwaren speelden in hun leven steeds minder een rol.

Omdat de zin van het bestaan zoo telkens in het eigen believen wordt gevonden, is er — dat spreekt vanzelf — voor God geen plaats in de fascistische heldenvereering noch in het leven van den held zelf. Hitler vervangt als „onze Leider" God, „Onze Vader", ook al zal men hem taktisch, om het geval een vrome kleur te geven, gezant van God noemen. En het fascisme kan dus niet anders beschouwd worden dan als aardgebonden (Blut und Boden) menschvergoding, de doodsstrijd van een cultuur, die zichzelf genoeg was en na den 19den eeuwschen torenbouw nu de spraakverwarring doorleeft. Een mislukt man en een teleurgesteld volk vinden elkaar. (K. Heiden: Hitler, Das Leben eines Diktators).

Heel anders is echter de vereering voor den leider in wat

wij de *Christelijke democratie* noemden. Deze Christelijke democratie ziet niet terug, maar vooruit. Zij weet, dat het doel nog lang niet bereikt is, dat deze aarde en haar volheid, dus ook de menschenwereld nog niet van God alleen is. De Christelijke democratie is overtuigd, dat er in de menschheid en in ieder mensch afzonderlijk iets leeft, dat antwoord geeft op Gods oordeel, dat naar God streeft en zij wil dat op-God-gericht-zijn vorm geven, het gestalte laten worden.

Het verschil met het fascisme is dus wel heel groot. Terwijl daar de massa vreest en haat en de leider zich daarbij aansluit, is de leider in de Christelijke democratie vertegenwoordiger van het beste van het volk. van dat, wat nog slechts in beginsel aanwezig is. Terwijl in het fascisme de leider consequentie en vaak exaltatie is van de natuurlijke instincten der massa en daarom gevreesd wordt, is hij in de Christelijke democratie dienaar van God, die het Zijne nog niet heeft en alleen om die reden gevreesd. In het eerste geval is de vrees dus angst, in het tweede geval is zij eigenlijk eerbied en moet zij dus op den duur den haat, die een gevolg is van angst, ontwapenen. Terwijl de fascistische leider eenzaam is en boven de massa troont, die met den stok geregeerd wordt, is de Christelijk-democratische leider nooit eenzaam, ook al staat hij soms alleen. Want hij kent God en weet, dat er in de massa iets leeft, dat misschien nog niet tot uiting komt, maar toch elk oogenblik kan ontwaken. Terwijl de Führer of Duce in principe wantrouwend en meestal vol verachting tegenover zijn medemenschen staat, die hij als kuddedieren beschouwt, staat de Christelijk-democratische leider vol vertrouwen en met liefde naast hen en weet hij, wat het wil zeggen werkelijk makker van den ander te zijn, die evenals hij kind van God is. Terwijl de leider in het fascisme Caesar boven Jezus verkiest, kiest de Christelijk-democratische leider, die vertrouwt op de zachte kracht der liefde, natuurlijk Jezus.

Het criterium is telkens de vraag: of de leidersfiguur den ik-zuchtigen mensch, het ongeordend natuurlijke dan wel God en het geordend geestelijke dient. De moderne bewondering voor den grooten man, bevat in haar erkenning van wat de grenzen van ons gewone menschenleven over-

schrijdt zeker elementen, die ook bij de christelijk-democratische gedachte van leiderschap een rol spelen.

Wij hadden het gevoel, dat er in een tijd van vaak dwaze heldenvereering plaats is voor een pleidooi voor het ware leiderschap. De in dit boek besproken figuren zijn verschillend: Buber b.v. meer de denker, Kagawa de doener, Rathenau meer de West-Europeaan en Gandhi de Oosterling; terwijl ons bij den een (Buber) de uiterlijke levensloop weinig interesseert, interesseert ons die bij den ander (Masaryk) juist uitermate. Maar al deze verschillen verbergen toch niet wat wij, als het kenmerk van den christelijk-democratischen leider aangaven: de bereidheid met het eigen leven God te dienen en de menschheid te helpen. Moge het een bewijs zijn, hoe God ons menschen langs vele wegen wil helpen en hoe Zijn wind waait, waarheen Hij wil.

HET NOG ALTIJD KWELLENDE PROBLEEM

Het is een merkwaardigheid van onzen tijd vol oorlogs- en dus doodsbedreiging, dat de gedachte aan den dood op den achtergrond is gekomen. Vele volgelingen van de geweldsdictators schijnen zelfs te snakken naar het brengen van het levensoffer voor Ras en Bloed, voor de grootheid van eigen vaderland. Hun volle aandacht is op het *Nu* gericht en voor overpeinzing van het Hiernamaals blijft geen tijd over.

Maar ook onder de apostelen der geestelijke revolutie ontmoeten wij verminderde belangstelling voor wat vroeger hoofdprobleem was. Toen we eens aan een paar overtuigde Oxfordianen de vraag omtrent voortbestaan stelden, bleek dit hun geheel koud te laten, ja, eigenlijk waren ze in het drukke werk van het heden: menschen te veranderen, nog niet eens aan dat vraagstuk toegekomen. Krishnamurti ontkent een Hiernamaals volstrekt niet, maar het interesseert hem niets. Het Nu heeft enkel zijn aandacht.

Er zit aan dit verschijnsel ook een verblijdende kant. Hoe werd juist de Ik-zucht bevorderd door dat vermeend kunnen zorgen voor eigen ziel en zaligheid! Ongetwijfeld helpt die mindere bezorgdheid voor wat er na den dood komt, mee, om aan den eersten eisch van dezen tijd: *het offer van het Ik voor het Gij,* gehoorzaam te kunnen zijn.

Hoe dit zij, Spinoza, die leerde nooit over den dood, maar altijd over het leven te denken, heeft thans veel meer volgelingen dan in zijn dagen.

Toch is de belangstelling voor de vraag: Leeft de mensch voort na zijn dood? niet zoo gering als het schijnt.

Voor de Spiritisten bestaat de vraag niet. Zij meenen het voortbestaan te kunnen bewijzen. Ongetwijfeld zou de eerbied voor hun streven tot jaloersche begeerte stijgen, ware het niet, dat men telkens van afgunst en bedrog hoort uit die kringen, wat doet vragen: hoe is het mogelijk, zoo heilige wetenschap met dergelijke middelen te willen bevestigen?

Voor den Christen mag de vraag eigenlijk ook niet bestaan, maar zijn geloof blijft veelal een geloof op gezag.

Dat intusschen het vraagstuk nog velen bezighoudt, blijkt uit het boek *Wat denkt u van den mensch?* geschreven door *prof. dr. Louis de Raeymaeker.* Het boek ontving 't „Imprimatur" en is dus afkomstig van 'n zijde, waar feitelijk het leven na den dood

geen probleem meer is. Dat toch deze hooggeleerde zich aan het leveren van een bewijs zette, is dus wel merkwaardig. Hoewel het heele boekje de aandacht verdient, geldt dit toch bizonder het hoofdstuk: „De wedergeboorte na den dood".

Hetzelfde onderwerp wordt behandeld in het Meinummer 1936 van het *Maandblad van de Groep vrijzinnig-godsdienstigen in Ned.-Indië*. Het heet daar *Leven en Dood* en is geschreven door *ds. E. P. Wildervanck*.

Er zijn problemen — aldus prof. dr. de Raeymaeker — die als een voortdurende obsessie het menschdom blijven kwellen en onder die problemen — iedereen zal dat wel toegeven — neemt de vraag omtrent het lot van den mensch na den dood een beteekenisvolle plaats in. Er is wel geen gebeurtenis, die zoo herhaaldelijk en met even onverbiddelijke regelmatigheid voorkomt als het afsterven van een of ander mensch. Er zijn maar weinig zekerheden, die zoo onwraakbaar voorkomen als de zekerheid omtrent den dood van ieder mensch en toch is er ook weer geen enkele gedachte, waar wij zoo moeilijk mee vertrouwd kunnen geraken. De dood drukt op ons menschelijk leven als een vloek. Tegen dit onverzettelijk feit nu komt heel ons wezen in opstand; wij hebben een al te diep bewustzijn van de hooge waarde van het leven en wij kunnen er onmogelijk in berusten, dat dit leven op fatale wijze zou moeten onderdoen voor de brutale kracht van de stof.

Wij raken hier de diepste tragiek van het leven zelf aan. Wij voelen ons als het ware gedwongen ons af te vragen, welke toch die geheimnisvolle kracht is, die in den mensch, in alle menschen woont en die ten slotte niets minder is dan de drang naar een zelfontplooiing in het eindelooze, naar eeuwig zelfbehoud, kracht die spontaan en op de hevigste wijze in verzet komt tegen den dood.

Wij weten, dat wij een „natuurlijken" dood moeten sterven en toch voelen wij onszelf op „natuurlijke" wijze hiertegen in opstand komen: strijd van de natuur tegen onszelf. Wat heeft dit te beteekenen?

Om een oplossing te vinden voor dit vraagstuk, moeten wij den mensch gaan onderzoeken zooals hij zich in werkelijkheid voordoet.

WAT IS DE MENSCH?

Dat de mensch een stoffelijk wezen is, behoeft geen verder betoog. Zijn physiologisch leven doet zich voor als een organisatie van een groot aantal stofdeeltjes en is derhalve ook essentieel afhankelijk van die stof-elementen. Ook de psychische functies, die wij in hem ontdekken, zooals b.v. het zintuiglijk kennen en het daaraan correspondeerende gemoedsleven zijn van organischen aard.

Toch vertoont de menschelijke activiteit ook een heel ander uitzicht, een aspect dat radicaal aan de stof tegengesteld schijnt te zijn: De mensch is immers met verstand en wil begaafd: *hij handelt op een niet-stoffelijke wijze.* Derhalve is hij ook een niet-stoffelijk, een geestelijk wezen. En in dien zin blijven de oorsprong, het verloop en de uitkomst van het menschelijk leven toch naar hun diepste wezen onafhankelijk van de stof en al wat stoffelijk is, hoewel zij in feite op natuurlijke wijze met de stof verbonden zijn.

In zijn wezen zelf dus is de mensch stof en geest. Hij heeft een natuur, die samengesteld is uit aan elkaar tegengestelde principes; zijn wezen vertoont *een natuurlijke tweeeenheid.* Die tegenstelling, welke in zijn wezen besloten ligt, is kenmerkend zoowel voor de herkomst als voor de eindbestemming van zijn bestaan. Naar het lichaam is zijn ontstaan stoffelijk, terwijl datzelfde ontstaan, wanneer wij het gaan beschouwen met betrekking tot het geestelijk levensprincipe, de ziel, niet-stoffelijk moet zijn. Aan den eenen kant is het uiteindelijk lot van den mensch stoffelijk en bestaat in de ontbinding van het lichamelijk organisme bij het sterven; aan den anderen kant is het ook weer niet-stoffelijk, n.l. voor wat zijn geestelijk leven betreft. Is de mensch stof en geest tegelijk, dan gaat de stoffelijke dood noodzakelijk samen met het geestelijk voortbestaan.

Naar de eischen van de natuurwet zelf overleeft de ziel het lichaam.

DE REACTIE VAN DEN MENSCH TEGENOVER DEN DOOD

Nu wordt het ons eenigszins mogelijk, de spontane reactie

van den mensch tegenover den dood te begrijpen. Zij bevat onder meer het hevige bewustzijn van de geestelijke levensactiviteit in haar onbedwingbaren natuurdrang naar een verderen normalen uitgroei en dus naar een voortbestaan. Deze levensdrang, die aan de natuur zelf ontspringt, breekt langs alle geestelijke functies door en het is waarlijk niet mogelijk het voortbestaan na den dood te loochenen, zonder het edelste leven in den mensch te miskennen en tegen alle gegevens van de ervaring in, de dwingende, wezenlijke eischen van de vruchtbaarste levensbronnen voor waardeloos te verklaren.

De drang naar expansie vervult het „kenleven". Het kind wordt nooit moe in het stellen van vragen, ook de volwassen mensch ziet overal problemen: de nieuwsgierigheid en de naieve weetlust van den volksmensch evengoed als het critisch en methodisch vorschen van wijsgeeren en geleerden getuigen luid voor de weetgierigheid van den menschelijken geest.

Die behoefte aan intellectueele verwijding kan niet worden beschouwd als het product van grillige en niet te verantwoorden begeerten, maar is integendeel de bewuste vertolking van de natuur van het verstand. Immers, het voorwerp dat het verstand in zijn innerlijke natuur bepaalt, het specifiek object ervan, is formeel *het zijnde*, datgene wat *is*. Daarom is elk zijnde en al wat eenige verhouding tot het *zijn* insluit, in dit opzicht aangepast aan onze natuurlijke denkkracht: de omvang van het verstandelijk gebied is eindeloos, want het omvat al wat is, zonder begrenzing, tot het einde toe. En daar dit vastzit aan het wezen, aan de natuur zelf van het verstand, wordt het metterdaad aangevoeld in het bewustzijn van iedere verstandsdaad. Wanneer de mensch een inzicht krijgt over een bepaald object, dan is hij zich daardoor zelf bewust van de beperktheid van dit intellectueel kennen, hij voelt in zijn kenkracht den drang naar transcendentie opwellen, de begeerte om zijn kennis verder uit te breiden over alle grenzen heen. In het bewustzijn van de onvolmaakte kennis ligt de kiem van het verlangen naar vervolmaking: de mensch is van *nature* weetgierig.

In het gemoed treedt de drang naar vervolmaking nog veel

heftiger op dan in het kennen. Wij dragen voortdurend in ons de levendige begeerte naar het volledige, onbegrensde geluk en tevens een onuitroeibare behoefte aan een ideaal van geestelijke volmaaktheid. Ook deze betrachtingen zijn de natuurnoodzakelijke uiting van de wezenlijke aandrift der geestelijke strevingskracht. Immers, wij kennen het goede, wij erkennen zijn waarde, wij zijn ons bewust van de beperkte volmaaktheid in alle objecten die ons gegeven zijn; en daarom wordt ieder genot als het ware een prikkel om nog meer te genieten; daarom ook wekt iedere goede daad een gevoelen op van onvoldaanheid, dat dan weer een stuwkracht wordt naar beter. Zelfs de schijnheiligheid (die toch enkel een gebrek aan heiligheid moet bedekken) getuigt van de hooge waarde, die de mensch noodzakelijk toekent aan echte ziele-grootheid. Het menschelijk hart kent geen rust; evenals het vuur, blijft het immer en immer onverzadigd.

En nu lijkt het ten slotte wel heel en al overbodig de ontgoocheling te gaan beschrijven, die ieder menschelijk leven zoo pijnlijk kenmerkt. Verveling en vertwijfeling lijken wel een specifiek-menschelijke kwaal te zijn, waartegen iedereen zich in den loop van de jaren verdedigen moet; want indien deze gevoelens tot een zekeren graad van heftigheid opgevoerd worden, zijn zij in staat om het karakter te ontredderen en alle productiviteit te verlammen. Welnu, die gemoeds- en geestes-toestand, die zoo raak werd gekenschetst in het kernachtige Schriftwoord van den ouden Ecclesiast: *IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid,* ontstaat fataal, zoodra men tot de bevinding komt, dat de werkelijke aanwinsten in het leven onmogelijk kunnen opwegen tegen het eindeloos ruim begeeren van onze natuur.

Zal men dan ten laatste moeten besluiten tot het uiteindelijke failliet, de beslissende deemstering van elk menschenleven, tot de *absolute* onmogelijkheid om te bereiken, wat ieder mensch zonder onderscheid *natuurnoodzakelijk* verlangt? Nooit heeft het menschdom dit levenspessimisme kunnen aanvaarden, omdat het ingaat tegen alle gezond ver-

stand. De werkelijkheid kan niet strijdig zijn met zichzelf; het goede kan van nature niet omslaan tot wezenlijk kwaad; het dynamisme van het zijnde en inzonderheid de drang van het edelste in den mensch, van zijn kennen en beminnen, kan onmogelijk gericht zijn op het niet. Dit ware immers de loochening van elk gericht-zijn zelf en de negatie van de teleologie, de doelsrichting zelf van het leven zooals dit verschijnt in het bewustzijn.

Daarom leeft in het hart van den mensch een troostvolle hoop in het eeuwige leven van den geest, de groote verwachting, aan den overkant van het graf te zullen ingaan in een rijk, waar gerechtigheid zal geschieden en waar het goede in zijn oneindige volheid de ziel zal vervullen met goddelijk geluk. De dood beteekent niet de vernietiging van den menschelijken persoon; hij is een geboorte die den geest bevrijdt. Het leven op aarde is geen afgesloten geheel zonder uitkomst. Integendeel, het is de voorbereiding tot een definitief en eeuwigdurend bestaan. Het wijst naar de toekomst en hieraan ontleent het zijn volste beteekenis en zijn blijvende waarde.

— — — — — — — — — — — — — — —

Hooren we nu nog na den roomsch-katholieken professor den hervormden predikant, al was het alleen maar om de diepe eenheid van beider beschouwing.

Hoever onze onderzoekingen ook teruggaan, telkens weer treffen we — schrijft Wildervanck — de onsterfelijkheidsgedachte aan, zelfs bij de primitiefste volken. Wel is de dood daar nog geen onderwerp voor bespiegeling en overweging, maar het werd steeds gevoeld als onmiddellijke zekerheid: Het is straks niet uit!

Toen de menschheid zich ging ontwikkelen, werden de dood en het leven na den dood een voorwerp van opzettelijk nadenken en als zoodanig in verband gebracht met ethische en religieuze voorstellingen.

Tenslotte kwam men tot een bepaalde leer, waarbij doodenopstanding, doodengericht, ziele-emanaties, zieleslaap, vagevuur, vergelding, hiernamaals een voorname rol speelden. Dit echter is niet het voornaamste. Niet dat men

vroeg, *wát* het is, maar dat men wist *dát* het is, maakt het belangrijke uit, omdat aldus het probleem dood en leven een der voornaamste van alle religie werd.

Het bizondere van het Christendom is geweest, dat het aan de gedachte van door den dood tot het leven in meer concreten vorm tegemoet kwam.

Deze taak, die het Christendom alle eeuwen door heeft beoogd, ging wel dikwijls schuil onder allerlei uiterlijkheden en formalisme, richtingsverschillen en sectarisme en werd vaak vertroebeld door bijbedoelingen of door overwonnen rudimenten van het oude, maar de grond van het Evangelie *is* en *bleef* de prediking van den liefdevollen Vader, die de menschheid bevrijdt uit den nacht van den dood.

En deze taak is niet verouderd, ook nu voor onzen tijd blijft zij nog gelden. Hoe het zich het beste van deze taak zal kwijten, is een vraag, die thans door velen als brandend wordt gevoeld. *In ieder geval zal er gesproken moeten worden telkens weer in nieuwe woorden, omdat ook het leven zelf zich telkens weer door oude vormen heenbreekt.*

Er zijn, die het op andere wijzen beproeven, door te zeggen: „met den dood is alles uit, maak je nergens druk om."

Dat is niet wat wij noodig hebben, want dat is geen afrekenen, maar negeeren. Neen, de Dood zelf, die donkere, geheimzinnige Dood moet ons worden tot Leven.

Dat is alle eeuwen door de strijd van het Christendom geweest, in menschenharten dat licht te ontsteken, die eeuwig brandende lamp.

Alles aan God over te geven. Al dat nare, dat drukkende, dat onzekere in Gods hand te leggen en te weten bij Hem ben ik geborgen bij leven en sterven, want Hij is de bron van alle leven!

En als dat werkelijk in onze ziel leeft, gaan wij verstaan, dat de overwinning op den dood niet begint op den dag van ons sterven.

Den dood zien wij overal en wie met Gods hulp dien dood overal overwint, elken dag in dit aardsche bestaan, in eigen

leven, die zal ook niet vreezen voor den grooten maaier met de zeis in de hand.

Het eeuwig leven begint niet ergens op een bepaalden dag en een bepaalde plaats, maar het eeuwig leven is *boven den tijd uitgaan.*

Dat is de grootste gave, die een mensch bezitten kan, een levensrijkdom, dien zelfs de Dood niet wegneemt.

WIJ ZULLEN STERVEN — HEBBEN WIJ OOK GELEEFD?

In directe aansluiting bij en ter universeele aanvulling van het kwellende probleem, volgt hier nog een en ander van het in het vorige hoofdstuk behandelde onderwerp, uit een bizonder mooi opstel van *J. C. Wannée* in het altijd interessante tijdschriftje *Het Nieuwe Leven*. Eigenlijk heet het: *Ik zal sterven* en het is een Paaschtoespraak, welke in de Vrije Gemeente van Den Haag werd gehouden.

De schrijver heeft geaarzeld het onderwerp te behandelen, omdat hij niet wil speculeeren op het weemoedig gevoel, dat zoo gemakkelijk bij den mensch opkomt bij het spreken over den Dood, noch op de vrees, welke in velen onzer woont. Hij vraagt alleen van den lezer ernst en geen..... tranen. Kortom hij wil het eventueele leed niet gebruiken om een bepaalde stemming te wekken, die bij voorkeur een zekere toegankelijkheid zou waarborgen voor wat hij zeggen gaat.

De auteur is iemand, die buiten Bijbel, Christendom, Christus en Spiritisme om, in zichzelf vond en hoorde de boodschap van het Eeuwige Leven. Er komen er steeds meer die getuigen, dezelfde boodschap te hebben vernomen. Daarom mag het artikel een universeele aanvulling worden genoemd.

Ik heb vele menschen in mijn leven zien sterven — begint Wannée — en heb dit altijd als iets van groote heiligheid gevoeld, één van de weinige momenten, waarin de voorhang tusschen ons en het Onzienlijke even terzijde schuift.

Het is wreed om in sommige gevallen de worsteling te zien van wat niet scheiden wil en toch scheiden moet, de benauwenis, den afweer, den angst, dien de worsteling vaak medebrengt, maar daarna komt er een oogenblik, dat alles verstillen gaat, de laatste zucht en dan de groote stilte.

Na weinige uren ontspant zich het gelaat; een vrede, die van een andere orde is dan ons menschenbedrijf, legt zich op het voorhoofd. Om de lippen verschijnt — niet een glim-

lach — maar iets, dat den glans van hoogere werkelijkheden weerkaatst, een laatste groet aan deze wereld van één, die in nieuwe verten heeft geschouwd.

Als men zóó tegenover een doode staat, dan is het, of men een tempel is binnengetreden, waarin het Onuitsprekelijke een sacrament heeft opgedragen; nog zweeft daar de echo van een ragfijn koor: „geëindigd is zijn dagwerk — morgen zal hij verder gaan."

Neen, hier is geen plaats voor tranen. Hoe vaak trouwens beweent de droefheid niet den doode, maar zichzelf.

Ik geloof, dat wij menschen ons met ons heele wezen moeten instellen op het leven en niet op den dood.

Ik heb menschen gekend, voor wie geen dag voorbijging, zonder eenige gedachte aan hun dood, over wier innerlijk die bijna middeleeuwsche schaduw lag der vergankelijkheid van al het aardsche, op wie alle vreugde, alle lichte, blijde dingen, een terugslag hadden van weemoed. Die zelfs hun jonge kinderen plachten te spreken van den tijd „als ik er niet meer zal zijn".

Eén van mijn oudere bloedverwanten placht mij, als kind, op de wandeling mee te nemen naar het dichtbij gelegen kerkhof en met mij — ik vermoed uit een opvoedkundig oogpunt van een paar eeuwen her — bij het familiegraf te verwijlen, gewoonlijk nog met eenige stichtelijkheid als toegift.

Dit alles is armzalig en onnatuurlijk.

Het leven zal zeker alle diepte en alle relief verliezen, wanneer men nooit getracht heeft zich rekenschap te geven van het wezen van den dood, maar als criterium zou men kunnen opstellen, dat elke doodsgedachte verkeerd moet zijn, die het leven — leven in den hoogsten en besten zin — niet stimuleert.

Ik zal sterven. Onwillekeurig wekt dit in mij, als reactie, de vraag: heb ik werkelijk geleefd.

Ik bedoel met „leven" natuurlijk niet een louter verkeeren in deze onze menschenwereld, het leiden van een overwegend stoffelijk bestaan, vechten om stoffelijke belangen, een en ander doorregen met een weinig confectiemoraal en in meer-

dere of mindere mate opgeluisterd door een weinig of misschien wel veel confectie-vermaak.

Ik bedoel met „leven" ook niet een bestaan van bloemetjes langs een veelgebruikten weg: het eene komt nooit tot wasdom, het andere verlept al te spoedig onder het stof en het derde wordt geknakt of vertreden.

Maar wat is „leven" dan wel?

Dacht ge werkelijk, dat ik dat zou kunnen zeggen? Zóó, dat gij het maar voor het opschrijven zoudt hebben? Of dat er het één of andere heilige boek zou bestaan, waarin het te lezen was? Of dat ge maar de één of andere kerk zoudt hebben binnen te gaan, om tot de ontdekking te komen: hier is het mij geopenbaard?

Ik weet, dat er vele menschen zijn, die vagelijk aan die mogelijkheid gelooven. Hoe vaak ontmoet men ook niet menschen, die zeggen: „geef mij houvast", „als ik maar kon gelooven", en dan denken zij aan het één of ander kerkgeloof.

Neen, ik moet u nadrukkelijk zeggen: houvast in dien zin kan ik u niet geven.

Houdt ook op dat te zoeken. Zoodra gij u aan iets, wat ook, in onze klein-menschelijke aardebedoening vast wilt houden, gaat het leven, Het Groote Leven verder en aan u voorbij.

Maar al kan ik geen houvast geven, één ding kan ik wel.

Kent ge dat Slavische verhaaltje? Een koning zit met zijn rijksgrooten buiten in den nacht; rondom zijn de toortsen ontstoken en fantastisch flakkert het licht.

Toen vloog een groote vogel den lichtkring binnen en na even te hebben rondgefladderd, verdween hij weer in het duister van den nacht.

De koning had opgezien en zeide peinzend voor zich heen, alsof een symbool van diepere dingen zijn weg had gekruist: „Uit het duister gekomen, een oogenblik in het licht, weer in het duister verdwenen."

Toen zeide de oude hoveling: „Ook in het duister, o, koning, vindt die vogel zijn nest."

Iets van ons menschenbestaan op aarde, spiegelt zich daarin: ook ons leven komt uit het duister, een korten tijd flad-

deren we in het licht, dan gaan we weer de duisternis tegemoet.

En hieraan gedachtig kan ik u — niet het leven verklaren — maar toch drie dingen van het leven zeggen, die het iets van zijn vreemd geheim ontnemen:

In de eerste plaats: het leven is een tendentie, iets, dat zich van het eene punt naar het andere uitstrekt. Dat sluit al dadelijk in, dat het er niet om gaat iets vasts of iets blijvends te vinden, maar wel om een richting te ontdekken: de vogel gaat door den lichtkring heen, hij zet er zich niet neer.

In de tweede plaats: het leven is een tendentie niet in een horizontaal vlak maar in een verticaal.

Het vooruitkomen, waarvan honderdduizenden menschen zich het hart voldroomen, beteekent niets, integendeel, is een reusachtige vergissing, zoolang de lijn het materiegebied niet verlaat. M.a.w.: hoe grooter plek men, stoffelijk gesproken, beslaat, hoe meer iemands leven in de breedte uitdijt, met hoe meer materie — dingen en belangen hij zijn leven bezwaart, hoe moeilijker het wordt, zijn werkelijke levenslijn te vinden: hij verlamt a.h.w. zijn opstijgkracht.

En ten derde: Onder een ander en levender beeld kan men van dat horizontale en het verticale vlak zeggen: het leven moet een rijpingsproces zijn, een innerlijk rijpingsproces.

Misschien wilt gij zeggen: dat is moeilijk vol te houden, want een groote meerderheid van oudgeworden menschen biedt allerminst het schouwspel der innerlijke voldragenheid; integendeel eer van toegespitste ik-zucht, van zelfbeklag en gebrek aan begrip.

En hoe met de velen, die in hun jeugd of in den eersten opbloei van hun leven sterven? Is hun rijpingsproces a.h.w. versneld en gecomprimeerd?

Zou ik de dingen weten, die tusschen hemel en aarde zijn?

Ik geloof alleen, dat elke vogel, die dezen onzen lichtkring verlaat, verder vliegt als alle leven naar een doelpunt, dat voor ons in het duister ligt.

Een rijpingsproces moet het leven zijn. Ach ja, wij menschen zeggen zulke dingen dikwijls zoo gemakkelijk, maar dan maken we vaak twee fouten:

In de eerste plaats brengen wij de dingen van ons leven terug tot een veel te eenvoudigen vorm: rijpen doet immers denken aan een vrucht, toch zeker een vrij wat minder gecompliceerde bestaansuiting dan de mensch en als wij ze dan zoo tot de overzichtelijkheid van den notedop herleid hebben, dan meenen we tegelijk, dat we de dingen nu ook wel begrepen hebben.

Terwijl we dan in de tweede plaats vergeten, dat we niet eens het rijpen van de vrucht begrijpen, wel meenen, dat mysterieuze proces te kennen, omdat we het honderdmaal van nabij hebben gevolgd, maar toch als een blinde tegenover het wezen dezer dingen staan.

Van hoe een goed gerijpte vrucht er moet uitzien, hebben we 'n duidelijke voorstelling, maar van een innerlijk volgroeiden mensch toch zeker niet; dan verliezen we ons in vaagheden, of negaties; hij zou niet zóó zijn en niet zóó, maar al telt men vele negaties bij elkander op, dan krijgt men toch nog geen positieve uitkomst.

Eén ding staat echter vast: de vrucht rijpt uit diezelfde verborgen innerlijke leefkracht, die zich in alle levensvormen openbaart, die ook den mensch opbouwt naar lichaam en geest.

Als ik nu den mensch in zijn geestelijken wasdom vergelijk met het rijpingsproces der vrucht, dan treft mij een zeer belangrijk onderscheid.

De vrucht is voor haar rijpworden voor het allergrootste deel afhankelijk van uiterlijke voorwaarden; ontneem haar de zonnewarmte, verberg haar in de schaduw van een tochtigen hoek, laat er een groot tekort of teveel aan regen zijn en zij bereikt haar bestemming niet.

Geheel anders de mensch.

Ik ontken volstrekt den invloed niet van heilzame of verderfelijke omstandigheden, waarin hij opgroeit; dat zou te dwaas zijn.

Toch heeft de mensch twee mogelijkheden, die aan de rijpende vrucht ontbreken. In de eerste plaats: hij kan zich aan de moeilijke omstandigheden, aan zijn tegenslagen, zijn teleurstellingen, aan den strijd, die hem wordt opgedrongen, ontwikkelen; zij behoeven hem niet te verarmen en te doen

inschrompelen, integendeel, zij kunnen hem slijpen, zooals een steen van edel gehalte geslepen wordt.

Ge behoeft niet te zeggen: „het doet pijn, om zoo geslepen te worden." Honderdduizenden menschen hebben dit vóór u gezegd en gevraagd: waarom wordt een vrucht in den zonneschijn rijp en een mensch in den storm?

En de tweede mogelijkheid: de mensch kan in zichzelf — naar de mate zijner geestelijke bewustheid — een zekere selectie toepassen ten aanzien van zijn aangeboren eigenschappen: hij kan probeeren het ééne in zich tot ontplooiïng te brengen, het andere in zich te onderdrukken, of wat misschien voor zijn werkelijke, innerlijke ontwikkeling vruchtbaarder is, het in zoodanige banen àfleiden, of ómleiden, dat ook deze zijn waarachtigen opbouw dienen kunnen.

Als reactie op de zekerheid: ik zal sterven, stelden wij de vraag: hebben wij in werkelijkheid geleefd? En we hebben gepoogd eenigszins te benaderen, waarin dat zou moeten bestaan.

Nu moet daaraan de beschouwing worden toegevoegd, wat dan sterven naar zijn wezen is.

Laat ik twee dingen vooropstellen: ik geloof in de absolute eenheid van alle leven, zich openbarend in een oneindige reeks van vormen, van den eenvoudigsten af tot den meest samengestelden, dien wij kennen: den mensch.

En in de tweede plaats geloof ik, dat wel elke vorm na korter of langer tijd uiteenvalt, maar dat het Leven zelf is het eeuwig-onvernietigbare.

Sterven is voor mij het teniet gaan, langzaam of snel, van den vorm. Maar evenals de leefkracht. het wezen van de vrucht, geconcentreerd is in het zaad, dat straks in een nieuwe lente eigenlijk het leven der vrucht weer voort kan zetten, zoo geloof ik, dat het essentieele van elken mensch na zijn dood voortleeft tot wedergeboorte.

Ik weet niet waar, ik weet niet hoe, ik weet niet wanneer, ik weet alleen, dat ook alweer, naarmate zijn leven zich bewogen heeft in het horizontale of in het verticale vlak, dat naar die mate zijn sterven kan beteekenen: of louter en alleen

weer een stap verder op den grooten weg of één enkele trede op een trap omhoog.

Waar nu voor ons allen, zonder eenig onderscheid tusschen jeugd en ouderdom, het eens moeten sterven de volstrekt eenige zekerheid is, die een mensch ooit in dit aardebestaan de zijne kan noemen, daar zou ik nog drie dingen willen zeggen:

Leg de waarde van het leven niet in tijdelijke en vergankelijke dingen, maar in het eeuwige, dat het ware wezen der werkelijkheid is.

Roep den dood niet aan, verstoor het heilige rhythme der dingen niet, dat wij niet kennen.

Vrees niet te sterven, want het is een opgaan ten Leven en niet ten Doode.

En de koning sprak: „uit het duister gekomen, een oogenblik in het licht, weer in het duister verdwenen."

Toen zeide een oude hoveling: „ook in het duister, o koning, vindt die vogel zijn nest."

DEGENERATIE EN CULTUUR

EEN BEMOEDIGENDE STUDIE

Sinds er geschiedenis geschreven wordt, zijn twee hoofdstroomingen te onderscheiden in de houding van den mensch tegenover zijn lot en die hoofdstroomingen merken tevens den westerschen en den oosterschen mensch.

De westersche mensch verzet zich tegen zijn lot, de oostersche aanvaardt het om het te leeren doorgronden. In den strijd tegen zijn lot heeft de westersche mensch door zijn kennis en wetenschap groote triomfen behaald en deze kan men zijn *cultuur* noemen. De oostersche mensch daarentegen begon met aanvaarding — geen apathische aanvaarding en berusting — als 't ware om tijd te winnen voor onderzoek wat er *achter* het lot kan zitten.

Men kan het ook religieus uitdrukken: de westersche mensch dwong als Vader Jacob aan den Jabbok Gods zegen af, de oostersche mensch vorschte naar de bedoeling der Godheid met hem. De oostersche mensch voelde zich meer dan de Westerling omgeven door het Mysterie.

Als we deze zeer algemeene karakteristiek iets meer omlijnen, zien wij in het Westen over Humanisme, Aufklärung en Evolutieleer den Mensch groeien boven God uit, zien wij hem komen tot dien Hybris (hoogheidswaan) waarvoor de Ouden reeds in sage en mythe zoo dringend waarschuwden.

Telkens moest dan ook de westersche mensch, de durver, die God min of meer tot een particuliere aangelegenheid verklaarde (Privatsache), de dikst denkbare streep door zijn rekening zien gehaald; van den hoogsten trap naar beneden duikelen, zijn kosmos in een chaos veranderd zien en op de pijnlijkste wijze ervaren, dat *niet hij regeert,* maar een Ander of de Ander.

Op het oogenblik leven we weer in een periode van de diepste vernedering voor den westerschen mensch. Zijn idealen werden in gruzelementen geslagen. Een van die idealen heette de Eugenetica. Met Darwin, den natuurvorscher, en Nietzsche den philosoof in zijn zak zou hij den sterken, gezonden, gelukkigen en vanzelfsprekend humanen oppermensch voortbrengen, een natuurlijk veredeld mensch-stamboek op touw zetten en onder de leiding van dien sterken prachtmensch-koning zou deze aarde voor allen, ook voor de tot hun heil onderdrukte zwak-

ken, tot een waar paradijs worden gemaakt. Hoe ver deze theorie van sterk ras, zuiver bloed en „behoorlijke levensruimte" met haar castratie, selectie, volksverplanting enz. in Duitschland en elders reeds school maakte en hoe de practische toepassing er uit ziet, is te bekend, om er nader bij stil te hoeven staan. Voor de zooveelste maal en pijnlijker dan ooit ervaart de westersche mensch, dat niet hij regeert.

Twee merkwaardige brochures over de *Eugenetica,* ontstaan uit nieuw biologisch inzicht en met open armen ontvangen door Ras- en Bloed-fanatici, vragen aller aandacht. Zij gaan toch tegen de zoogenaamde negatieve eugenetica, welke de erfelijkheidsleer van Mendel wil toepassen en daardoor het heil van een gezondere menschheid bereiken door sterilisatie, castratie, ja zelfs door het kinderoffer. De brochures heeten: *De Eugenetica in het licht eener Christelijke zedekunde* door prof. dr. *J. Severijn* en *Degeneratie en Cultuur* door dr. *A. Hutter.* De eerste brochure verwerpt de negatieve eugenetica op ethische gronden, de tweede op medische en ethische motieven en ook op *een historisch motief* van zeer groote belangrijkheid. Dit laatste heeft tevens een in hooge mate opwekkend en vertroostend karakter, want degeneratie behoeft geen onvermijdelijken ondergang te beteekenen. Zij kan grondslag vormen voor een nieuwen opgang. Is er blijder tijding denkbaar in onze dagen van afbraak, waarheen men ook het oog wendt?

DE LEER VAN MENDEL

Op grond van de resultaten van Mendel — schrijft o.m. prof. Severijn — zoekt de negatieve eugenetiek de waarde van het toekomstig geslacht te verhoogen door verhindering van een voortteling der z.g. minderwaardige elementen in de samenleving. Mendel ontdekte zekere wetmatigheden in het gedrag der erffactoren bij het voortplantingsproces in de plantenwereld en het voortgezet onderzoek der biologen leidde tot het inzicht, dat de beginselen van Mendel zich ook in het leven van mensch en dier voordeden. Hoewel in dezen onder de vakgeleerden zeker nog geen eenstemmigheid verkregen is, heeft het eugenetisch streven in verschillende staten van Amerika en Europa reeds geleid tot wettelijke bepalingen ten dienste eener negatieve eugenetiek en ook ten onzent worden strevingen in die richting aangetroffen, die, dank zij den toenemenden drang, ook de aandacht der Christelijke volksgroepen hebben getrokken en aanleiding werden tot de oprichting van vereenigingen als de Kerkelijk-Her-

vormde Vereeniging voor geestelijke volksgezondheid. De ernst van het vraagstuk dringt. De Christusbelijders staan voor de taak zich een helder beeld te vormen van het vraagstuk en hun standpunt op grond van de beginselen hunner Christelijke levensbeschouwing daaromtrent te bepalen.

Het kan daarom zijn nut hebben het streven der eugenetiek, dat de sterilisatie in zijn dienst wil stellen, te toetsen aan een zedelijke waardeering naar haar hoogsten norm, zooals die in de religie der Schriften gegeven is. Daartoe dienen eerst de voorgestelde en ten deele in sommige staten reeds wet geworden maatregelen te worden bezien.

Prof. Severijn behandelt dan de in de verschillende staten (vooral Denemarken en Duitschland) getroffen maatregelen en stelt daartegenover zijn positief Christelijke levensbeschouwing, welke z.i. alleen een positieve eugenetiek, die van barmhartigheid en naastenliefde, toelaat.

Hij besluit zijn waardig en breed betoog aldus:

„De toepassing van de biologische gegevens en theorieën in den dienst eener negatieve eugenetica wordt door de normen der Christelijke levensbeschouwing veroordeeld.

Bij den eisch eener positieve beoefening der eugenetiek roept de Christelijke ethiek tot den plicht van de dienende liefde in alle lijden en zorg, en tot de bestrijding van het kwaad naar de norm der zedewet, welke haar van Godswege is geopenbaard".

HET DEGENERATIEVERSCHIJNSEL

Dr. Hutter behandelt het vraagstuk allereerst van medische zijde en wel bijzonder op het gebied der geesteszieken. Belangrijk is het betoog, dat sterilisatie nooit den dementia-praecox-aanleg (jeugdaanleg voor krankzinnigheid) zal kunnen onderdrukken.

Meer en meer blijkt — aldus dr. Hutter — dat de cultuurbouwende begaafdheid en genialiteit, zonder de degeneratie niet te begrijpen is en in elk geval dynamisch er van af hangt. Dat geldt niet voor de degeneratie in al haar breedte. De cultuur-beteekenis van de zwakzinnigheid is niet groot. Men kan met de lichtere zwakzinnigen

de lager maatschappelijke beroepen vullen en hen de zeer vele postjes doen vervullen (loopjongens, papierprikkers enz.) waar de volwaardigen te goed voor zijn. Wij laten nu de abnormale tijden, waarin wij thans leven, rusten, en beschouwen alleen de maatschappij als plaats biedend voor ieder, die wil. Kan men echter door meer segregatie de zwakzinnigen van de voortplanting uitsluiten, zooals de Denen dat doen met de erotische, imbecille meisjes op een eenzaam eiland, dan doet men wel een goed werk.

Als ik zeg, dat de cultuur veel aan de degeneratie dankt, dan bedoel ik ook niet op uitzonderingen te wijzen, zooals op den schizophrenen kunstenaar Van Gogh of den dichter Hölderlin. De beteekenis, die de dementia praecox voor de cultuur heeft is niet bijster groot, tenzij Kretschmer gelijk heeft en men van schizoide karakters, genealogisch en psychologisch verwant aan schizophrenie of dementia praecox, spreken mag. Onder deze schizoiden vinden we de fanatieke krachten, die, mits in goede banen werkzaam, een tijd met ijzeren consequentie omzetten in een nieuwen tijd. Dan vinden wij er systematisch wetenschappelijken onder, de romantische poëten en dramatici. Maar zooals ik reeds zeide, of Kretschmer gelijk heeft, staat nog te bezien. Toch is de uitspraak, dat de cultuur enorm veel aan de degeneratie dankt, niet overdreven. Men behoeft het beroemde werk van Lange-Eichbaum over „Genie, Irrsinn und Ruhm" maar in te zien, of Kretschmer's „Geniale Menschen" te doorbladeren, om te beseffen, dat diegenen gelijk hebben, die meenen dat van elk beroemd man, van elken cultuurdrager schier een ziektebeschrijving, een pathographie, te geven is. Niet alleen een biographie in den gebruikelijken zin is te geven, doch een levensbeschrijving, waarin het „leven" ook naar zijn zieke zijde goede aandacht krijgt. De geschiedenis doet ons de geestesverdwazing of disharmonie der allergrootsten zien.

Hieraan is het te danken, dat er zoovele pathographieën zijn. Onder pathographie verstaat men de psychiatrische beoordeeling van scheppende geesten. Het merkwaardige is, dat er weinig scheppende geesten waren, van wie zulk een beoordeeling niet gegeven kon worden. Men kan de pathologische trekken dan ook aanwijzen bij vertegenwoordigers

van schier alle velden van cultuur en genialiteit. Op het gebied der natuurwetenschap bestaan er pathographieën van Newton, Robert Mayer; op het gebied der strategie Blücher, der lyriek Kleist, der schrijvers Dostojewski, der schilders Rembrandt. Lange-Eichbaum komt tot een opsomming van 250 menschen van scheppende cultuur-begaafdheid (en anderen hebben nog hoogere berekeningen), bij wie in karakter, werk of levensloop iets van dat pathologische blijkt. Men behoeft ook maar een naam als Jean Jacques Rousseau te noemen om te weten, hoe een psychose-lijder op een tijd een stempel kan zetten. Swedenborg is voorbeeld hoe ook religieuze bewegingen, geleid door een lijder aan zielsziekte, kunnen uitgroeien.

Stel u voor, dat in de cultuurontwikkeling de genialiteit geschrapt werd. Dat zou een groote verarming zijn. Zoo weet ik zeker, dat een bepaalde vorm van geestesziekte, de manisch depressieve psychose, zeer nauw hierbij betrokken is. Het is niet moeilijk deze ziekte voor niet ingewijden eenigszins toe te lichten. Wij bedoelen een periodisch verloopende ziekte. Het zijn de menschen van het Goethe-type, „himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt". Soms overheerscht hen dat droefgeestige maandenlang met zelfmoord-neiging, soms worden ze in de ziekelijk-vroolijke opwinding geleid, die wij manie noemen. Goethe leed aan deze toestanden. Möbius ontdekte, dat Goethe alleen produceerde in zijn licht maniakalen tijd, als er een versnelde ideeën-productie was. Dan verliet hij zijn hoogen staatspost en wierp promotie en alles weg, om naar en door Italië te reizen. Zijn Faustische scheppingen ontstonden als hij „himmelhoch jauchzte". Daarna kwam de geestelijke dorheid weer.

De sombere, broedende stemmingen der zwaarmoedigen (denk aan Cromwell en Luther) graven diep uit en kunnen de sterken bekwaam maken voor een groote taak. De demonische onrust der psychopathen (denk aan Byron en zooveel anderen) drijft tot steeds nieuwe scheppingen. De binding aan de puberteit, die gedegenereerden meermalen hebben, heeft bloeiende lyriek geschonken. Als wij over de psy-

chopathen spreken, wordt het onderwerp cultuur en degeneratie eerst recht belangrijk en grenzenloos. Wij bedoelen ermee de grensgevallen tusschen gezond en ziek, de disharmonischen, de gedesequilibreerden. Deze menschen, die lijden onder hun onevenwichtigheid bij goed verstand, of die de maatschappij er onder doen lijden, kunnen, hoewel biologisch minderwaardig, toch cultureel meerwaardig zijn. Dat is een belangrijke zaak voor het cultuur-degeneratie-vraagstuk. Er loopen psychologisch en hereditair-biologisch verbindingslijnen tusschen een Bismarck en een bepaald psychopathen-type, dat sociaal naar beneden gaat.

Dit blijkt (hier haal ik Kretschmer aan) uit vele dingen. Bismarck, de zoon van een hysterica, heeft van zichzelf gezegd: „Ich werde entweder der erste Mann, oder der gröszte Lump Deutschlands". En verder: „Ich bin ganz Nerven und zwar derartig, dasz Selbstbeherrschung die einzige Aufgabe meines Lebens gewesen ist". Zijn vrouw had een diep medelijden met „das arme kranke Wurm". Bij iedere gelegenheid lag hij met zware zenuwpijnen te bed en braakte gal. En de groote vraag is of hij wel zoover gekomen was zonder de enorme hoeveelheden alcohol, die hem inspireerden tot zijn redevoeringen in den Rijksdag.

Van deze voorbeelden zijn er vele te geven, betreffende de allergrootsten, waaronder Rembrandt en Robert Mayer, Dostojewski en Napoleon.

Zij wettigen de uitspraak, dat de cultuur aan de degeneratie veel dankt, zonder degeneratie niet zou geworden zijn wat zij werd en zonder haar geen toekomst heeft. Moeten we dan niet strijden tegen de degeneratie? We behoeven in geen geval pessimistisch te zijn. Het cultuur-pessimisme van de vele eugenetici is naief, zooals wij reeds aantoonden. Wat dat betreft mag de chirurg nog wel wachten. En is er in den zin van Spengler een „Untergang des Abendlandes", daar helpt geen dokter voor. Daar hebben wij genieën voor noodig met hun *onevenwichtigheden*, met hun *pathologie*. In dit geval heeft men wel eens gesproken van de fermentwerking van het pathologische in de cultuurprocessen. Was

het Socrates niet, die zei: door den waanzin zijn de groote goederen over Hellas gekomen. En Plato: de waanzin is geen kwaad, maar een weldaad. In den algemeenen zin is dit natuurlijk wreed gezegd, doch in haar eenzijdigheid werpt deze uitspraak een fel licht.

Zoo staat tegenover den huidigen fellen strijd tegen de degeneratie zelfs een Lombroso, die zich het inzicht eigen maakte, dat een hoogere cultuur-ontplooiing gecompenseerd wordt door individueele minderwaardigheden. De taaie volharding van Columbus, welke tot de ontdekking van de nieuwe wereld leidde, dankte hij aan zijn paranoia. Hij zocht goud voor de verovering van Jeruzalem en verwachtte dat op de eilanden, die ook Salomo dat goud geleverd hadden.

Laten wij ook in de verhouding van cultuur en degeneratie blijven vertrouwen in Gods leiding. Waar een stamboom te welken aanvangt, bloeit soms ineens de schoone vrucht van het genie. Waar families treuren zouden om de zelfmoorden, die bloedverwanten soms plegen, verkwikken zich anderen in het levenswarm temperament, waarvan de leden dier manisch-depressieve families blijk geven. God riep deze menschen om tusschen de individualisten het saambindend element te zijn.

Zoo nadert hier het biologisch humanisme aan zijn grenzen. Van een Christelijk standpunt uit is zeker de vraag tot de eugenetiek gewettigd: wat bedoelt men met dat „eu", dat *goede*, waardoor de geboorten zullen moeten uitblinken? Is 't het bezit van een goed intellect? Als een sterk intellect met armoede van gemoed gepaard gaat, is het resultaat van zulk een eugenetiek de moeite niet waard. Of bedoelt men de bevordering van cultuur-scheppende genialiteit? Maar dan zullen wij met Kretschmer en Lange de psychopathen in eere moeten houden. Of bedoelt men de vatbaarheid voor ethische normen? Die kan een zwakzinnige zeer goed hebben, zij het op een naiever niveau. De strijd tegen de degeneratie zal gevoerd moeten worden door het scherpen van het verantwoordelijkheidsbesef, door de verbeterde verpleging in inrichtingen, door de barmhartigheid, doch bovenal door de

versteviging der gezinsbanden. Het gezin zij een eugenetisch bolwerk, doch de huwelijkskeuze geschiede niet lichtzinnig. „Drum prüfe wer sich ewig bindet, ob sich das Herz zum Herzen findet". En we moeten er aan toevoegen: ob sich das Keimplasma zum Keimplasma findet.....!

DE WEG IN HET ONBEKENDE LAND

HET GODSMYSTERIE

Een zeldzaam mooi en wonderlijk eenvoudig boek vraagt de aandacht en het hangt ook samen met het „kwellende probleem" en toch is het een moeilijke taak, in dit kort bestek de eigenaardige bekoring van dit geschrift te doen uitkomen. De hoofdreden daarvoor is, dat de schrijver, die radiospreker en volksuniversiteitsleeraar is, zijn boek heeft geschreven om in den loop van jaren tot hem gekomen vragen te beantwoorden. Daardoor kreeg het iets onsamenhangends. De kleine hoofdstukjes vormen geen geheel en de geestesvonken liggen door het heele boek verspreid.

Toch is het ook weer één geheel. De lezer wordt zoo dikwijls en zoo eenvoudig bij het Mysterie van het Leven gebracht, dat hij het wel *moet* aanvoelen.

Het boek heet: *Der Weg im Unbekannten* door *F. C. Endres* en het heeft een vertaling gekregen door ds. A. E. F. Junod. Op de titelpagina der Duitsche uitgaaf staat: „Het boek leidt uit ziele-verscheurdheid tot ziele-harmonie en het brengt tot het beleven van het groote Gods-Mysterie."

Ik erken die mogelijkheid.

De schrijver, die geen theoloog en geen philosoof, maar oud-militair is, zegt van zichzelf: „Ik heb mijn best gedaan om ook de moeilijkste dingen op eenvoudige wijze te zeggen. De ervaring leert, dat de diepste en moeilijkste dingen steeds 't best met de eenvoudigste woorden gezegd worden. Ingewikkelde zinswendingen en een goochelen met vaktermen moeten maar al te vaak het gebrek aan eigenlijke gedachten vergoeden. Zulke handigheden zijn schrijver dezes vreemd; want ze zijn waardeloos, ze laten den hongerige hongerig en den dorstige dorstig."

Hulde aan den schrijver voor zijn kranige woord houden. Ieder kan dit boek begrijpen en we weten geen anderen gids die zóó juist alle, letterlijk alle vraagstukken van onzen verwarden maar belangrijken en boeienden tijd, weet te belichten als hij.

Typisch is, dat dr F. M. Huebner eenige jaren geleden hetzelfde onderwerp behandelde in zijn boekje „Aufbruch ins Unbekannte". Ook Huebner komt tot de conclusie, dat de *beleving* het eenige middel is om te komen tot blijmoedige lots- en levensaanvaarding. Het is een

treffende aanvulling, omdat twee van zoo totaal verschillend standpunt uitgaande delvers naar het levensmysterie tot een gelijk resultaat komen.

Het moeilijkste van de beleving van het Levensmysterie, nog veel moeilijker dan die van God, is het inzicht, dat wij alwat buiten ons staat: mensch, dier, plant, zelf zijn, de erkenning en de groote consequentie van het: *Gij zijt ik.*

Menschelijke wetenschap weet van de betrekkingen tusschen de verschijnselen onderling; en zij weet van namen waarmee men de verschijnselen en hun onderlinge betrekkingen noemt. Maar wijsheid gaat boven wetenschap uit.

Het juiste hanteeren van door den mensch geschapen begrippen is *logica,* maar het wezen der wereld, het eeuwig onbekende *Mysterie,* gaat boven de logica uit.

En het menschelijk hoogst bereikbare is een wijsheid, *die door beleving het wezen der wereld heeft leeren kennen,* doch inziet dat zij nooit *volledig* inzicht verwerven kan. —

Niets van al wat er bestaat is tot in zijn wezen kenbaar. Het Ik zelfs kan zichzelf niet volledig leeren kennen. Het heeft evenwel een zoo sterke *beleving* van zichzelf, dat het abusievelijk ertoe komt te gaan gelooven tóch zichzelf wel te kunnen kennen.

De groote menschelijke dwaling bestaat hierin, dat zij hetgeen den mensch dient en in staat stelt om „resultaten" te bereiken, voor de werkelijkheid gaat houden; dat zij daaraan eigenschappen van het Absolute gaat toekennen; dat zij God zelf verplaatst in deze wereld van 's menschen eigen maaksel.

Weliswaar gelukt het den mensch dan ook, dien God weer met de middelen van rede en logica weg te redeneeren. Alleen vergeten de menschen dat zij een God wegcijferen, dien zij eerst zelf geschapen hebben. Doch God, *Degene,* dien zij *niet* geschapen hebben, kan daarover veilig glimlachen.

Welnu, in de vraag aangaande God, is het, dat de groote scheur aan den dag treedt in de zelf geconstrueerde wereld der Rede. En wel: omdat men tot het goddelijke niet op wetenschappelijke wijze, doch alleen door beleving nader kan komen. Hier liggen de diepste grondslagen van dogmatisch geloof, waardoor een gedwongen geestelijke gemeenschap

wordt opgelegd aan degenen, die niet meer in staat zijn zelfstandig de groote werkelijkheid Gods te behouden te midden der zelf gemaakte wereld van onwerkelijkheden.

Want zoodoende wordt het dogma een hulpmiddel van beleving, evenals de wetenschappelijke hypothese overgaat in den toon der stellige bewering als redelijk weten.

En zoo ziet men in den loop der kerkgeschiedenis het dogma veranderen, evenals de stellige beweringen der wetenschap zich in den loop der geschiedenis in andere beweringen hebben omgezet.

Doch de Wijsheid zet zich niet in iets anders om, gelijk God zich niet in iets anders omzet.

Reeds in den morgenstond der menschheid was het groote Mysterie des levens aanwezig en het vormde de verschillende bronnen waaruit magie, mystiek en religies ontstonden. Die zinsvermogens uit den oertijd zijn te gronde gegaan, verdrongen als zij werden door het intellect, dat allengs de heerschersplaats in en daardoor óver den mensch heeft ingenomen.

Daarmee ging het paradijs verloren, dat is: de verbondenheid van den mensch met zijn goddelijk vaderland. Een heimwee bleef er over. Het heimwee naar het paradijs nam een aanvang, toen het intellect met zijn zoogenaamde weten omtrent hetgeen men niet weten *kàn*, den mensch eruit verdreven had.

Eenmaal buiten de zielzalige verbondenheid met het Al geraakt, ontstonden voor den mensch de eenzaamheid en de nood. Zeker, het intellect wist in alles wat het tot stand bracht, hulpmiddelen tegen den nood te scheppen: van den primitieven ploeg af tot de meest vernuftig samengetselde apparaten van tegenwoordig, maar het is altemaal niet anders dan strijd voeren tegen den nood; het is maar een tijdelijke uitkomst die, uit nood geboren, in behoeften voorziet èn meteen nieuwe behoeften in het leven roept.

Tegen de eenzaamheid echter legt het heerschzuchtige Intellekt het af. Hoe scherper het ingrijpt en hoe meer het den alleenheerscher spelen wil, des te meer komt het Mysterie van het leven er tegenover te staan: En hoe meer beredeneerd

het intellect zijn levensbeschouwing in elkaar zet, des te hopeloozer eindigt het in de eenzaamheid van het pessimisme, levenssmart, levensverloochening, de vlucht in het Niets.

Elke zuiver rationalistische behandeling van het Godsvraagstuk moet tot Godloochening voeren. En wel des te sneller naarmate zij meer logisch te werk gaat!

Dit bewijst echter niets tegen God, maar alles tegen de Ratio (Rede). Probeer den oceaan met een vingerhoed uit te scheppen, gij vermoogt het niet! Hoe dwaas wanneer gij dan beweert dat de oceaan niet bestaat! Alleen om de zoogenaamde gewichtigheid van uw vingerhoed te redden!

Uit het heimwee naar 's menschen vaderland is sinds de verre Oudheid reeds ontstaan wat wij de *esoteriek* noemen; dat is het beleven van wat niet anders dan door beleving te bereiken is, het zoeken van den weg die alleen in ons binnenste gelegen is.

Het is wat Meester Ekkehart noemt: de geboorte Gods in de ziel van den mensch.

Men moet daarom nog niet op het intellect afgeven. Het is een wondervolle gave en een groot weldoener der menschheid.

Intellect op zichzelf is noch goed noch slecht, noch nuttig noch schadelijk. Het is aanvankelijk een kracht zonder bepaalde richting. Zoo iets als het vuur. Eerst wanneer de menschelijke wil het in werking stelt, krijgt het zijn doelrichting en daarmee de maatstaf volgens welke het naar zijn waarde geschat moet worden.

Het komt op de beoordeeling aan. Niets is dan ook schooner dan een hoogbegaafd verstand, dat in een bij uitstek moreele richting wordt aangewend.

Doch te midden van een uitsluitend verstandelijk tot stand gebrachte beschaving vindt allicht deze misgreep ingang, dat het verstand om zichzelfs wille op den voorgrond wordt geschoven en als deugd wordt vereerd.

Het gevolg is: schrandere koppen, maar zonder karakter, zonder goedheid, en toch overal op de eerste rij staande.

Ach het is zooveel gemakkelijker een groot held dan een echt heilige te zijn!

Ik hoor de wereld lachen. Moeten wij heiligen zijn?!

Deze lach der wereld weerklinkt al duizenden jaren, hij maakt de harten der menschen steenhard en hunne lippen wreed. In den bloedstroom van haat wordt het heilige verdronken.

Wanneer gij den heilige doodt, wat doodt gij dan? Het stukje stoffelijkheid, waar de verschijningsvorm van zijn wezen voor een korte poos aan verbonden is. Hemzelven, den mensch als Zoon Gods, kunt gij niet dooden, al zoudt gij hem duizendmaal kruisigen. Het Golgotha door den mensch bereid, wordt gevolgd door een opstanding, bereid van andere Hand, van Een die boven alle intellect, boven alle macht, boven alle weten staat.

Heilig is de mensch, die door duizend nederlagen heenschrijdt, terwijl hij, als hij geen heilige was, door duizend zegepralen zou kunnen gaan.

En daarom is de wijze heilig en de heilige wijs. Heilig is de mensch, in wiens ziel God geboren is, want de mensch vindt God alleen in zijn eigen ziel, omdat hij zijn eigen ziel alleen beleven kan.

Zoo bestaat dan het mysterie des levens hierin: dat alle zoeken, alle philosophie, alle denken ten slotte voor den troon des levens moet treden. En wee hem, die zonder eerbied in zijn wezen nader treedt. Dan draait hij in een wervelstroom rond, terwijl hij meende voorwaarts te gaan. De ondoorgrondelijke wetten van het mysterie drijven hem her en der, terwijl hij zich verbeeldde ze te beheerschen. Hij wordt zichzelf ten spot tot een speelbal en hij meende nog wel als een koning over het leven te kunnen beschikken.

Voor hem echter, die diep eerbiedig tot den troon des levens genaakt, opent zich de poort tot den weg der wijsheid en hij beleeft het goddelijke in zichzelf als een vaderland, dat men niet kan vergeten zonder de grootste schade te lijden, want het leven is een heilige bode der Godheid.

Wie heiligen schroom voor het leven koestert, zal met diepen eerbied tot het leven genaken, in welken vorm dit ook voor hem sta. Deze mensch zal ook het gemeenschappelijk rhythme gewaar worden, dat door al wat leeft heengaat en

zich gelukzalig door dit rhythme laten deinen, als door de golven van een wonderbare zee. In zijn ziel zal God geboren worden als de liefde tot al wat leeft. Een liefde, die niet meer moorden kan. Een liefde, die door de hoogste beleving komt tot de wijsheid, welke tot al wat leeft zegt: „gij zijt ik."

De groote kunst: om het leven met gevoeligheid voor zijn geheimzinnig wezen tegemoet te treden, zóó dat het zijn geheimzinnigheid openbaart, kan niet aangeleerd noch onderwezen worden. Dit lot deelt echter die kunst met elke andere kunst, want er bestaat wel 'n min of meer aanwezige aanleg van den mensch, welke zich in die richting laat ontwikkelen, doch dan is dat nog maar een aanwijzing van den te volgen weg. Het gaan, worstelen, strijden, verwerven moet de kunstenaar zelf doen. Dat kan niemand van hem overnemen. Het weten kan door ophooping vermeerderd worden, want weten is een som, doch kunst is nooit een som en nooit een ophooping.

De kunst om het leven te grijpen, het met oeroude, magische verbindingskracht in zich binnen te halen en zoodoende het volle meesterschap over het leven te verwerven, dat is wijsheid. En daarom kan een eenzame herder uit de bergen veel wijzer zijn dan een professor in de philosophie, ofschoon deze veel en veel meer weet dan gene.

Wij spreken niet van een soort levenskunst, waarbij de z.g. levenskunstenaar weet te genieten en zich met eigen genoegelijke gemoedsrust over het leed van anderen heen te zetten, omdat het hemzelf goed gaat. Deze genietenskunst is een bastaardkunst, die maatschappelijk niet eens iets waard is.

De levenskunst, waar wij over spreken, is esoteriek van de edelste soort.

Daar nu het mysterie des levens zich slechts door beleving openbaart, zal het ook bij ieder mensch op zichzelf anders optreden. Men kan hier niet stelselmatig te werk gaan en tot een mensch zeggen: „zóó moet gij het beleven en anders niet!" Zulke pogingen zijn altemaal teekenen van verregaand dilettantisme of van een verkapte geweldmethode. Iedere voorgeschreven beleving is bedrog. In de innerlijke beleving

doet zich ook voor den modernen mensch nog de eenig overgebleven mogelijkheid voor, dat hij zich als enkeling zichzelf kan gevoelen. Op dit punt bestaat er geen deeling van verantwoordelijkheden.

Hier tellen de vreugden niet van de massamenigte; doch ook de smarten van het groote geheel zweven weg tegenover het onmetelijke geluksgevoel van de twee-eenheid van den wijze met God.

Van het aangeleerde Godsbegrip kan nog gezegd worden, dat het in deze of gene leering foutief is; doch de door beleving gekende God is altijd de ware, ook wanneer de vormen van beleving verschillend zijn. Want de vormgedaante van het Goddelijke komt slechts als voorstellingswijze den belevenden mensch te hulp; God zelf is boven alle vormgedaante verheven. Hij is het vormende, dat niet gevormd worden kan: er is immers niemand te vinden, die Hem zou kunnen vormen.

HET ONBEKENDE LAND IS HET LAND VAN: GIJ ZIJT IK

Nog één keer komen we terug op het even mooie als eenvoudige boek van *Carl Endres: De Weg in het Onbekende Land,* want het vinden van den weg beslist zoo al niet over het *bestaan* der wereld — die beslissing is in Andere Hand — dan toch zeker over het *geluk* der wereld.

Al wat de aanvoelers en beschrijvers van de Geestelijke Revolutie, welke wij doormaken — religieus, ethisch, philosophisch, oeconomisch, politiek of van welk standpunt ook uit — getuigd hebben, brengt Endres voor ieder begrijpelijk naar voren en met klem van redenen.

Het Onbekende Land is niet iets mystisch, neen, het is hier, het ligt om ons, wij wonen er in, maar we zien het niet of willen het niet zien, omdat Ikzucht en Materialisme ons oog verblinden, omdat wij niet den éénigen weg er heen, dien der Liefde en van Zelfoffer, op willen en er langs *onzen* weg willen komen, den heilloozen dwaalweg, welke na een hopeloos leven bij den nog hopeloozer Dood belandt.

Wij moeten allen veranderen, het is ook de boodschap van Endres, nadat hij op letterlijk alle terreinen, die van wetenschap, biologie, opvoeding, samenleving, dierenbehandeling, politiek, philosophie, ons misgrijpen heeft bewezen.

Tegenover het Communisme van den haat en het geweld, tegenover het alle geestelijke vrijheid doodende communisme der dictaturen, stelt hij met de blijde zekerheid der Oxforders, van een Stanley Jones en Mecklenburg het Christelijk Communisme, geboren uit het besef, dat wij allen *alles* om niet ontvangen en daarom alles met *allen* moeten *deelen,* als eenige redding van stoffelijken en geestelijken nood, de levenshouding, kortom, waarvoor Jezus van Nazareth het kruis heeft aanvaard, opdat wij zouden leeren, dat geen vraagstuk der menschenmaatschappij oplosbaar is zonder Liefde.

Nu de slagvelden in Europa nog stinken van menschenbloed; de zeeën hecatomben van menschen verzwelgen; de staatslieden en oeconomen in de heele wereld bezwijken onder de vraagstukken; millioenen zich scharen om een Leider, die nationale Ik-zucht kweekt; nu niemand weet, hoe het ons dierbaar vaderland zal vergaan, kome Endres' eenvoudige, klare, hoofd hart en geweten scherpende boek

in zooveel mogelijk handen, omdat het den weg wijst naar het Land, waar geen wereldwee den bewoner werkelijk deren kan.

Zoo was het reeds gesteld met den Perzischen mysticus Dschelal Ed-Din Runi, toen hij dichtte:

Als morgen de bazuin dreunt voor den oordeelsdag,
Dan komen Man en Vrouw tot Hem met bleek gelaat.
Maar ik treed voor U, met in mijn hand de Liefde
En ik zeg: Heer reken met mij af, ik vreeze niets.

De geweldigste eisch aan den mensch gesteld — aldus Endres — bestaat hierin, dat hij de gemeenschap van al het levende heeft te begrijpen en te gevoelen. Zonder deze erkenning blijft hij een eenzaam egoïst, een automaat van zakelijk eigenbelang, een slaaf van alle mogelijke materieele aangelegenheden.

Binnen den kring van al wat leeft komt den mensch als naast aanverwante de medemensch tegemoet, met gelijke rechten op levensbestaan, op vreugde en geluk. Uit de zielloze enkelheid van een alleen zichzelf bedenkende Ikheid ontstaat de bezielende tweevoudigheid van het Gij en Ik, waaruit de gelijkmaking naar voren dringt: Gij zijt Ik.

De moderne mensch ziet in den ander niet zijn evenbeeld, gevoelt niets voor de wijsheid van het „Gij zijt ik". Het mysterie der levensgemeenschap is hem een bespottelijkheid geworden. Hij dient de stof en heeft nu zijn levensbeschouwing, zijn denken over de wereld en over zichzelf op stoffelijke beginselen gegrondvest.

De menschen gaan als razenden op de lokkende stoffelijke goederen af; zij worgen elkaar. Goud! Goud! Dat is de roep der menschelijke ziel geworden, zelfs wanneer dat goud slechts uit jammerlijke vodden papier bestaat.

De goudzuchtige mensch bewijst zijn heele ontaarding reeds in het feit, dat de eetlust bij hem al etende toeneemt. Zijn onverzadigbaarheid kent geen grenzen. Zij stelt hem als grootmoordenaar van al wat leeft buiten de wetten der natuur.

Terwijl de mensch in het materialisme ten onder gaat, overstelpt dit hem nog met blinkende scherven en schijnwaarden. Het toovert den mensch een helsch vuurwerk van pracht

voor, verblindt hem de oogen, verdooft hem de ooren door den machinalen voortgang van het rollende geld, maakt hem door eenzijdige belangstelling stompzinnig, doodt de herinnering aan het eigenlijke menschelijke vaderland, den goddelijken oorsprong uit den Geest.

Een wereldvrede door materialisme beheerscht, is *oorlog*.

Gij dwazen! Meent gij dat God u redden zal omdat gij van zooveel belang zijt? God heeft milliarden sterren, waarop hij oneindig grootere scheppingen kan verrichten dan op dit zandkorreltje aarde, op dit nauwelijks waarneembaar aasje stuifmeel, dat gij voor het middelpunt der schepping houdt. In het groote wereldgebeuren zijt gij met uw geheele aarde een oneindig klein deeltje, waarvan de vernietiging niet de geringste beteekenis heeft. Er zijn reeds milliarden aardbollen, en grootere dan de uwe, te gronde gegaan. Gij zijt niemendal en uwe aarde is niemendal.

Leeft echter Gods geest *in* u, *dan zijt gij in Hem en door Hem alles;* wat gij in Hem zijt staat dan boven ruimte en tijd, boven stoffelijke grootheid of kleinheid.

Zonder het heimwee naar God is de mensch slechts onrustig stof, geestlooze bewegelijkheid.

Met dat heimwee in zich is hij geest en op weg naar het vaderland.

Wie het „Gij zijt Ik" eenmaal begrepen heeft — al sterven de meeste menschen zonder het begrepen te hebben —, die kan niet meer haten. Hij weet dat de menschen allen slechts variaties zijn van de goddelijke scheppingsgedachte, droomen van den eeuwig Goedertierene.

Wie een ander haat, haat eigenlijk zichzelf in dien andere. Gij doet beter de menschen te helpen dan ze te haten. Door-en-door foutief zijn gezegden als: „een gezonde haat" of „een mannelijke haat". Wie sterk en groot is van uiterlijk zoowel als innerlijk, behoeft niet te haten. Dat is een bezigheid voor zwakke kleingeestige menschen; met mannelijkheid heeft het niets uitstaande.

Men kan wel toornig op iemand zijn en hem dien toorn ook laten merken. Zelfs Jezus kon toornig zijn en dikwijls was hij grimmig. Maar tusschen toorn en haat is een geweldig onderscheid. Toorn is geestelijke opgewondenheid, haat

een geestelijke krankheid. Daarom bestaan er ook geen doodsvijanden. Alles wat menschen elkaar aandoen, kan verzoend en vergeven worden. Alleen de haat kan zich niet verzoenen en kan niet vergeven worden. Haat is daarom de schepper van alle leed.

Om te verstaan wat liefde en haat beduiden, en dat het beter is te helpen dan te haten, moeten de menschen er zich eerst met zekerheid van bewust zijn dat de mensch een ziel heeft. Zonder dat bewustzijn kan men van de menschen geen dingen verlangen, die — wanneer er geen ziel bestaat — onzin zouden zijn.

Zijn de menschen afratelende automaten, zijn zij een materieel wezen en anders niet, dan zou het zinneloos zijn moreele eischen aan hen te stellen. Waarom zal de sterkere dan niet den zwakkere dooden en zich zijn bezit toeëigenen? Dat ligt niet in den aard van automaten of van materieele dingen. Menschen, die het bestaan der ziel ontkennen, zijn alleen bezeten van den drang tot zelfbehoud.

Egoïsme is en blijft dan het drijvende motief. Want al wordt er een maatschappelijk samenspel geschapen met onderdrukking van het individueele egoïsme, dan bestaat er toch een maatschappelijk egoïsme en dat is nog harder dan het eerste. Een samengesteldheid van zielloozen en materialisten kan een mierenhoop scheppen, doch geen menschelijke maatschappij. Reeds zuiver organisatorisch beschouwd lijdt zulk een samenstel schipbreuk, want de menschen zijn geen mieren met van nature gelijke talenten.

Wanneer nu het maatschappelijk lot door een radicaal collectivisme voor allen gelijk wordt gemaakt, dan wordt alles benedenwaarts tot het peil der geringste prestatie neergedrukt. Materialistisch gesproken immers zou diegene uitermate dom zijn, die bij gelijk loon en gelijk lot meer en beter werk zou leveren dan de slechtste. Waartoe ook? Zijn materieel lot wordt van beter werken niet beter en een geestelijk levenslot wordt niet erkend. Bij zulk een materieel collectivisme kan een beter maatschappelijk lot alleen door geweld of bedrog verkregen worden, door handelwijzen alzoo in lijnrechten strijd met het beginsel van collectiviteit.

Dan wordt anti-moraliteit tot levensregel verheven.

Alle pogingen om er zonder metaphysische hechtankers voor onze moraal te komen, hebben steeds schipbreuk geleden en zullen steeds weer schipbreuk lijden.

Het metaphysische is niet een soort van tooverachtig versterkte gedaante der materie; neen het is *een andere gesteldheid*. Het onstoffelijke is ook niet, gelijk zoo vaak gedacht wordt, een tot in het oneindige voortgezette verdunning van het materieele.

Het eeuwige is geen tot in het ondenkbare doorgevoerde optelling van tijden, noch het oneindige een steeds verder doorgedachte ruimte. Het onsterfelijke is in wezen iets anders dan het stoffelijke, het eeuwige dan het tijdelijke, het oneindige dan het ruimtelijke. En zoo kunnen wij, zuiver doordenkende, niet zeggen dat het Eeuwige is „van langer duur dan"..... Het héét heelemaal geen duur, het kent geen tijd. Daarom is het oneindige ook niet gróót, want het heeft geen afmetingen.

De diepste religieuze zedeleer gaat uit van de gedachte, dat alles een gelijkenisbeeld is; en wel dat al het materieele en aan de materie gebonden leven een gelijkenisbeeld is van het aan geen materie gebonden geestelijke. Wanneer de mensch zich dus als de hoogste levensvorm beschouwt, moet hij in zichzelf het zinnebeeld zien van het goddelijke en dienovereenkomstig handelen.

Hiermede is de geldige maatstaf voor het leven gevonden, zonder het zedelijk laagstaande begrip van loon en straf. Wie goed doet, alleen omdat hij vreest anders in het hiernamaals te worden gestraft, heeft een braafheid als van den slaaf of het dier, hoogstens van het kind, dat op de koek hoopt en de gard vreest. Die koek-en-gard moraal, loon-en-straf zedeleer is zeer aanvechtbaar.

Men kan vaak hooren zeggen, dat de eisch van hulpvaardigheid, van toewijding jegens anderen, onzin is; iets dat zich practisch niet laat verwezenlijken. Dat zeggen zoowaar menschen die zich Christenen noemen. Hoe zou het evenwel geweest zijn, wanneer Jezus zoo gedacht had? Zou de Christelijke religie dan wel ontstaan zijn? Voor wie heeft Hij zich dan laten kruisigen? Immers voor geen ander dan die

poovere menschelijke maatschappij. Heeft Hij er zich voor ontzien, bedrogen of misbruikt te worden? Ik denk, dat diegenen Hem het meest misbruiken, die Zijn naam steeds op de lippen hebben, maar daarbij het tegendeel doen van wat Hij uit den drang zijner onmetelijke liefde gedaan heeft.

Geen vraagstuk der menschelijke maatschappij is zonder liefde oplosbaar. Alle dagen zien wij de menschen en onder hen de knapste koppen aan deze problemen werken en alle dagen falen.

Ik heb in een van mijn boeken eens een voorschrift gegeven, dat misschien in staat is ons aan Liefde te gewennen. Het is hoogst eenvoudig; voor hen die altijd alleen het ingewikkelde voor verstandig houden (zulke rare klanten zijn er) is 't te simpel, te onnoozel. Desniettemin wil ik het hier neerschrijven:

Gewen u eraan één dag per week een menschlievend mensch te zijn en houd er volhardend aan vast op dien éénen dag niets te doen, wat ook maar in het geringste tegen het strenge gebod der menschenliefde indruischt. Gij zult aan het onuitsprekelijk gevoel van geluk, hetwelk op den avond van zulk een dag over u komt, gewaarworden welk een zegen er op liefde rust; dan gaat gij vanzelf er toe over, uit dien éénen feestdag van uw menschzijn er een tweede en derde te laten voortvloeien. Eén schrede verder en uw ziel vindt haar vrede. Geen weg voert tot wijsheid, geen weg tot God, dan *alleen* de weg der liefde tot al wat leeft.

Bestaat er iets meer belachelijks dan de beweging der „Godloozen"? Dit verdwaasde stamelen van half ontwikkelde menschen? Dit blaffen van kleine schepseltjes tegen de maan?

Laat men zich richten tegen een kerk; laat men een religieuze belijdenis bestrijden, doch laat men toch niet God afschaffen! Want Hij is immers geen begrip, Hij is niet de uitkomst van een foutief bewijs; Hij is geen afgesproken meening. Hij is belevingsinhoud voor die allen, die Hem beleven kunnen. Wat geeft dan het gekijf van hen, die Hem niet kunnen beleven? Wanneer één dergenen, die God bestrijden, ook maar een weinig van zijn ver overschat verstand gebruik

wilde maken, dan zou hij zelf op de gedachte moeten komen, dat zijn onderneming volslagen waanzin is.

Het lijkt immers precies hierop, alsof hij tot een componist zou zeggen, dat er geen muzikale voorstelling, geen kunstzinnig beleven van een compositie bestaat. Daar zou de kunstenaar hem met recht op antwoorden, dat zulks aan geheel onmuzikale menschen (menschen, die muzikaal gesproken, niet aan de beleving toe zijn) wel zoo kan toeschijnen, doch dat dit gebrek toch geen bewijs oplevert tegen de beleving van den muzikaal aangelegden mensch. Er kunnen daarom ook wel menschen zijn, voor wie de mogelijkheid der Godsbeleving niet bestaat, maar zij moeten niet zoo brutaal zijn, van hun eigen gebrek een geldend gebod voor anderen te maken, die meer gevoelig zijn voor beleving.

Bij de beweging der Godloozen gaat het ook heelemaal niet om God; het gaat er daar om, de steunstukken der sociale samenleving: het gezin, de kinderopvoeding, de gedachte van het vaderland, de erkende betamelijkheid, alle gezonde remmen van een in een hoogere wereldorde gevestigde moraal altemaal op zij te zetten, teneinde het inferieur-menschelijke ten troon te verheffen. En bovendien beteekent het een soort en wel een wonderlijke soort van hoogschatting tegenover het Godsbegrip, wanneer deze wonderdoeners het menschelijk geluk meenen klaar te tooveren door, met het afschaffen van God, de wereld te kunnen bevrijden uit de klauwen van orde en zedelijkheid, van betamelijkheid en moreele remmen. Hoe godgeloovig zijn deze godloochenaars toch!

Zij weten dat het beest in den mensch loskomt, wanneer hij God verliest. En zij weten dat zij die beestelijkheid dan in de lijn van hun machtswaanzin kunnen gebruiken.

Velen van deze godloozen weten niet, vermoeden zelfs niet op wiens bevel deze beweging gaande gehouden wordt. Dom zijn ze, van het doel onwetend, en zij babbelen na wat hun de doelbewuste leiders vóórzeggen. Zij zijn doodgravers van hun eigen zaak!

Weten zij wel wat zij doen? Meestal niet. De weinigen die het weten, zeggen het hun niet, voeren hen alleen als meegaand „materiaal" naar de troostelooze vervreemding van

God, precies zooals anderen weer hun slachtoffers voeren naar de moordvelden van komende oorlogen.

Arme menschheid!

Wat weten wij van de doelstelling van den Eeuwige? Geluk en voorspoed aan den eenen kant, ongeluk en leed aan den anderen kant, het zijn slechts nietig kleine afmetingen, tenauwernood bestaande stippen op het weeftapijt der eeuwigheid. Wat weten wij van niet-tijdelijkheid en van niet-ruimtelijkheid, wij met ons in de noodwendige voorstellingen van tijd en ruimte tegen wil en dank gekluisterde bewustzijn? Een nietig klein beperkt bewustzijn, dat zich in zijn dwangbegrippen òf smartelijk aftobt òf tot in het waanzinnige toe overschat?

Laat ons met diep ontzag voor het Godsmysterie staan, hetwelk zich in het leed evenzeer openbaart als in het geluk.

Wie het Goddelijke uit de wereld uitschakelt, gelijkt een man die in de wereld de zon uitbluscht en dan met een olielampje van eigen fabrikaat de nu onmetelijk geworden donkerheid op aarde wil gaan verlichten.

Wie het Goddelijke uit de wereld uitschakelt, die verandert haar in een puinhoop vol ongedoe, waarin ieder denkend mensch slechts met tegenzin zou willen leven.

Wie het Goddelijke uit de wereld uitschakelt, maakt uit zichzelf een door toeval ontstane automaat; en hij heeft slechts één uitzicht: den dood.

DE CRISIS VAN HET HUMANISME

Humanisme stamt van het latijnsche woord „homo" dat mensch beteekent. Het vertolkt dan ook een levenshouding, waarin de mensch de hoofdrol speelt. Op Grieksch-Romeinschen bodem is het begrip geboren, dat uitgaat van de gedachte en de overtuiging, dat de mensch zijn lot in eigen handen heeft en, door zijn verstand geleid, de wereld tot een paradijs kan maken. Scherping van het verstand, opvoering van de wetenschap, bedwingen van de natuurkracht zullen den mensch tot een God maken. Alle kwaad komt voort uit domheid, alle misdaad uit onwetendheid. Bij elke vordering der wetenschap stak dan ook het Humanisme de borst vooruit. Het werd al driester en het verving steeds het Evangelie van Christus door zijn eigen evangelie van verstandsverbetering als middel tegen alle stoffelijke en geestelijke kwalen. In edele verdraagzaamheid wilde het God, Geloof noch Godsdienst een haarbreed in den weg leggen, maar het beschouwde deze verschijnselen als persoonlijke liefhebberijen zonder reëele waarde voor den heilstaat, welke het onder de menschen zou oprichten.....

Dat er thans een crisis van het Humanisme bestaat, daarover zullen wij het wel allemaal eens zijn. Merwaardiger echter is de totaal verschillende beschouwingswijze omtrent de waarde van het Humanisme zelf.

Het schier onoverbrugbaar verschil blijkt uit twee merkwaardige en lezenswaardige geschriften: *Humanität in Gefahr* (Eine Analyse, Ein Weckruf) von *Gustav Slekow*, en *De Crisis van het Humanisme* door *H. Krekel*, in *Het Nieuwe Leven*.

In het eerste geschrift vindt men o.a. een goed overzicht van de geschiedenis welke het Humanisme in de wereld doormaakte. Uit die geschiedenis put de schrijver de hoop, dat het Humanisme ten slotte ook uit deze crisis zegevierend en menschreddend te voorschijn zal komen en hij ontwerpt een soort program voor dien her-opgang. *Krekel* daarentegen ziet, nadat hij aan het Humanisme den het toekomenden lof heeft gebracht, in deze geestesrichting de diepste oorzaak onzer huidige ellende, ja, Bolsjewisme, Fascisme en Nationaal-Socialisme zijn, volgens hem, humanistisch besmet, terwijl *Slekow* in deze groepeeringen doodsvijanden van het Humanisme ontwaart. En daarom wil Krekel er voor goed af. Slekow weer zoo spoedig mogelijk er aan.

Het merkwaardige conflict raakt van zeer nabij de Geestelijke Revolutie waarin wij leven.

Door oeconomische crisis en vier jaar wereldoorlog murw gemaakt, deed de mensch weer — meent Slekow — het ergste wat hij doen kon, hij wierp de democratie in den vuilnisbak. In haar minderwaardigheidsangst en haar behoefte aan bescherming en steun is de menschheid echter dezelfde gebleven als vroeger. En daar zij weer aan verlossingshoop arm als een bedelaar geworden was, riep haar ziel om een aardschen leider uit vleesch en bloed, die haar met de kracht van zijn vuist uit de ellende verlossen moest; om den sterken man, die de verantwoordelijkheid voor alles op zich nemen zou. Het volk wierp al zijn kracht den dictator voor den voet.

De rol van de oude metaphysische Macht heeft de aardsche dictator overgenomen en het minderwaardigheidscomplex der massa blijft de voedingsbodem voor de aardsche dictatuur, zooals het vroeger die voor de metaphysische dictatuur is geweest. Op nog een omkeering in het onbewuste deel der ziel moet gewezen worden: het omkeeren der driften. Het ontgoocheld individu verkeert zijn vruchtelooze liefde voor de humanitaire waarden thans in blinde haat. Het felst keert zich die haat tegen het vroeger geliefde en daarom *moet elke dictator de doodsvijand der humaniteit zijn.*

Maar evenals de Godsstaat der middeleeuwen, heeft ook het aardsche geweld zijn heiliging in het gemoed van den overweldigde noodig. Daar evenwel de huidige leider niet meer op de goedgeloovigheid van de geleiden rekenen kan, dat zij het zinnelijke als bovenzinnelijk zullen aanvaarden, ziet hij er van af, zooals Romeinsche keizers deden, zich zelf te vergoddelijken, maar in plaats daarvan eischt hij vergoddelijking van den staat, waarmee hij zich vereenzelvigt. Daarom maakt hij aanspraak op de totaliteit van het gemeenschapsleven en hij dwingt die af, zoo noodig met bloedig geweld.

Bolsjewisme, Fascisme en Nationaal-Socialisme zullen trots hun verschillende ideologie en structuur op hetzelfde punt eindigen: het collectivisme.

De Humaniteit als wereldbeschouwing mag zich tegenover

geen enkel ontwikkelingsstreven keeren, daar in elk wordingsstadium een biologische of sociale ontwikkeling erkend moet worden; wij mogen ook van de huidige dictaturen met vertrouwen aannemen, dat zij slechts voorbijgaande verschijnselen zijn, welke het groote ontwikkelingsproces voorwaarts en opwaarts drijven. Hun historische zending zal zijn de overbrenging van het democratisch socialisme over den gerevolutioneerden middenstand heen naar den al zijn leden dienenden collectieven staat.

De dictatuur is, volgens Slekow, door eigen levensstelling gedwongen, de grondbeginselen der humaniteit uit te roeien en haar aanhangers op leven en dood te bestrijden. Vandaar was tot dusver steeds haar belangrijkste taak verdraagzaamheid, vrijheid van denken en geweten, menschenliefde te vernietigen en alle strevingen naar den wereldvrede in haar eigen machtssfeer te onderdrukken.

Hoe de dictatuur te overwinnen?

Slekow ziet alleen heil in een *vernieuwing van het Humanisme*. Als onze duizendjaar lange en steeds weer onderbroken weg naar *verlossing door eigen kracht* weer ingeslagen zal worden en de tragische momenten dezer geschiedenis eindelijk onschadelijk zijn gemaakt, dan moet het aan de weinige humanisten-van-de-daad gelukken de vele hoonenden van de voordeelen dezer ethiek te overtuigen, welke ons beveelt, den nimmer moeden agressie-drift te sublimeeren. Wij moeten allen onze beheerschte agressie-drift vereenigen en dezen van ons en van de menschen afwenden, om de resultante te richten op ontginning der natuurkrachten.

Dan is eindelijk ook de groote dag gekomen, dan vlammen alle lichten van het Schoone, het Goede en Ware op, dan zal de menschheid haar verlossing uit eigen kracht hebben veroverd.

Het humanitaire front moeten de strijders, de apostelen van de verlossing door eigen kracht nieuw scheppen en het onderwijzen op hoogescholen der humaniteit, welker hoofdtaak zal zijn: karaktervorming. Die daad van zielevernieuwing zal de verlossing zijn, want de Geest der Humaniteit is machtiger dan het staal en graniet van al zijn tegenstanders. De vervolgde Idee is weer opgestaan; laten wij Prome-

theuszonen dapper haar terzijde staan en dan zal onze overwinning eeuwig zijn als zij.

Werkelijk pyramidaal verschillend is *Krekels* kijk op de crisis van het Humanisme.

Onze tijd — aldus Krekel — heeft een anti-humanistische strekking. Om hiervan rekenschap te geven, moet men niet allereerst denken aan de politieke, nog zeer voorloopige en onvoltooide vormen, waarin dit verzet tegen de bestaande cultuur zich kleedt. Die vormen, namelijk Fascisme en Nationaal-Socialisme, zijn vermoedelijk vrij ephemere verschijnselen. Zij zijn bovendien nog zoo onomlijnd, dat zij, door veranderingen van binnen uit, nog van alles kunnen worden. Deel zijn zij van een veel ruimer, op allerlei wijzen tot uiting komende beweging. Antihumanisme wil zeggen: dat het crisisbesef thans algemeen is en dat men daarom zich van het bestaande afwendt. De crisis is totaal, omvat het geheele leven, raakt de grondslagen van ons geestelijk *en* nationaal bestaan.

Dat de crisis totaal is en niet slechts voor één bepaald terrein van het menschelijke geldt, blijkt hieruit, dat de kreet om bevrijding thans, in tegenstelling met vroegere geslachten, zich niet richt tegen bepáálde gegeven machten, tegen drukkende tradities, verouderde betrekkingen van dienstbaarheid, maar dat de mensch thans verlossing zoekt van machten in zichzelf, van abstracte tyrannieën in eigen innerlijk. Ook al bezit het humanisme elementen, die niemand missen wil, men is thans op een punt aangeland, waar de radicale ommekeer noodig is, omdat men niet verder kán; men is wel gedwòngen de dingen anders te gaan zien en moet zich, of men wil of niet, tegen de humanistische cultuur keeren, daar zij in haar totaliteit blijkt te falen.

De mensch doet wat hij doen moet alleen dàn behoorlijk, zoo hij daarbij geheel vervuld is van de zaak zelf. Hij moet er heelemaal in zijn, niet aan iets anders denken en zeker niet aan zichzelf denken. Het uiterlijk effect telt niet; de waarde van het voltooide ligt enkel in de innerlijke qualiteiten. Wie zijn taak vervult, kan dit slechts dan, zoo hij er

met aandacht in verzonken is. Het werk eischt de volle toewijding; het duldt geen persoonlijke liefhebberijen. Wie nooit zich geeft, blijft eeuwig een beunhaas; slechts wagen doet winnen.

In de daad is de gegevenheid van de wereld om ons heen en tegelijk de ontplooiing van ons eigen bestaan.

Wat blijft in een werk is steeds het ware en echte, datgene *wat zich aan den maker heeft opgedrongen,* wat hij heeft tot stand gebracht, opgaande in de dingen, niet denkende aan zichzelf, maar in ootmoedige toewijding. Zulk een toewijding, gebrekkig als zij moge zijn, is slechts mogelijk, wanneer de mensch door de overtuiging bezield is, dat de gegeven werkelijkheid een doel, een beteekenis, een zinrijken inhoud heeft. In die toewijding ligt het staan-in die zuivere realiteit; zij is het ja-zeggen tot de wereld.

DE GRONDFOUT VAN HET HUMANISME

De mensch van het humanisme stelt zich niet gehoorzaam in de gegeven concrete situatie, maar is toeschouwer. Hij ziet naar de buitenwereld en hij ziet naar zijn eigen leven als naar twee gegeven grootheden. Hij accentueert zijn individualiteit, zijn autonome macht, zijn persoonlijkheid.

Aan het begin staat hier de gebrokenheid, de spanning, de tweeheid van ik en wereld; van den opzichzelfstaanden enkeling, die de rest tegenover zich plaatst. Daarmede vallen weg de voorwaarden voor elke waarachtige eenheid, die immers ligt in de existentie dus in het zich-stellen-in-de-werkelijkheid: in het humanisme geldt de gebrokenheid van de realiteit in heel haar omvang.

De gevolgen daarvan zijn drieërlei geweest. Ten eerste is de mensch in verschillende faculteiten uiteengevallen: de rede is een eigen faculteit, het gevoel is de veelheid der effecten (passies, driften), de wil geldt als de openbaring van 's menschen innerlijken levendrang. Met den mensch viel ook het heele leven in afdeelingen uit elkaar; kunst, wetenschap, recht, politiek, koopmanschap zijn onderdeelen van het bestaan en hun verband ontbreekt veelal. Heel het gemeenschapsleven vertoont de neiging tot specialisatie, ontbinding, differentiatie.

Ten tweede is de samenhang van enkeling en gemeenschap niet gegeven. Integendeel, hij moet moeizaam tot stand worden gebracht. Heel die versplintering en verbrokkeling is het gevolg er van, dat de humanistische mensch het zinrijk geheel door zich met zijn persoonlijkheid er tegenover te plaatsen in een veelheid verandert, die pas door het menschelijk inzicht haar vereeniging en haar beteekenis moet krijgen. De gemeenschap heeft hem, niet hij de gemeenschap te dienen. Het doel wordt *de mensch en diens macht.* De mensch wil zijn eigen wet en zijn eigen wil aan de dingen, aan natuur en aan samenleving opleggen.

De machtsidee echter stelt den eenen machthebber tegenover den anderen: stand tegen stand, staat tegen staat.

Dàt is de negatieve kant van het humanistisch menschideaal, maar het heeft ook een positieven kant en daardoor bleef de grondfout zoo lang verborgen. Het Humanisme toch stelde alle relaties in het licht der Rede, het deed over heel het leven het zonlicht stralen van het helder, alles doorlichtend verstand. Het heeft veel dwaasheid, onverstand en bijgeloof van vroeger tijd opgeruimd; het heeft den mensch van veel duistere machten bevrijd en het is begrijpelijk, dat Schiller zong: „Wie schön o Mensch mit deinem Palmenzweige stehst du an des Jahrhunderts Neige in edler stolzer Menschlichkeit, frei durch Vernunft, frei durch Gesetze, der reifste Sohn der Zeit."

De gemeenschapvernielende kracht van het Humanisme is pas later aan het licht getreden, en, (zooals uit Slekows boekje blijkt, R.) nog zijn er velen, die de grondfout niet inzien en van het Humanisme redding verwachten uit den nood van dezen dag.

De crisis en de ellende, die de negentiende eeuw heeft doorgemaakt en die ons geslacht tot een beslissende ommekeer dwingen, zijn uit het wezen van het humanisme voortgevloeid. De crisis der 19e eeuw is uiterlijk zichtbaar geworden als gevolg van de industrialisatie. De moderne grootindustrie toch heeft die scheiding gemaakt tusschen patroons en werklieden, tusschen rijk en arm, tusschen élite en gedeclasseerden, die het moderne leven verbitterd en vergiftigd

heeft. Het feit van het ontstaan der massa is het teeken van de mislukking van het humanisme. Want massa beteekent: een complex van losgerukte, tot atomen gemaakte menschen; menschen, die niet in den concreten samenhang van gemeenschap leven, maar die zijn als abstracte dingen, als nummers, innerlijk los van elkander, enkel door het feit, dat zij massa zijn in lotsverbondenheid. Bij industrialisatie en proletarisatie zijn de essentieele elementen van het Humanisme de drijvende krachten geweest.

De negentiende eeuw heeft de consequenties, die men aanvankelijk niet zoo merkte, voor ieder zichtbaar gemaakt. De abstracte macht en het proces van rationalisatie vernielden steeds meer den samenhang tusschen mensch en gemeenschap, tusschen mensch en concrete situatie. Het werk begon zinloos te worden; alles kwam te staan in de spanning van het proces van vraag en aanbod, van productie en winst. De waarden, waarmee het leven gemeten werd, waren niet in de eerste plaats de concrete verhoudingen van het menschelijk bestaan, maar de abstracte relaties van het geld.

Het kapitalisme is geen oorzaak maar gevolg, gevolg van de heele uit het Humanisme gegroeide verhouding tusschen de menschen onderling en van hun opvatting omtrent de goddelijke dingen. Daarom kan de crisis nimmer met de middelen van het Humanisme overwonnen worden. Men kan niet het goede van het humanistisch systeem behouden en het kwade er uit wegdoen: *hier is een totaliteit van levensvisie, die in haar consequenties blijkt te leiden tot de huidige impasse.* In den diepsten zin is de crisis veel meer dan enkel de oeconomische impasse van het kapitalisme, veel meer ook dan het doodloopen der Democratie; zij is in wezen *een crisis van den mensch in zijn houding tegenover de Goddelijke dingen.*

Wat het eerst noodig is, is een ommekeer in het godsdienstige. Bevrijding kan enkel komen uit een teruggaan naar de existentieele houding tegenover de dingen. Maar hier dient scherp onderscheiden te worden. Het is niet zoo, dat die ommekeer als een blijvende toestand mogelijk is; het doorbreken van het rechte besef omtrent de verhouding tusschen den mensch en de werkelijkheid is niet de inleiding tot een

blijvenden paradijstoestand, heeft niet een permanente gelukzaligheid tot noodzakelijk gevolg. De crisis kan overwonnen worden, in zoover zij is de volledige impasse, het geen uitweg meer weten, het den mensch plaatsen tegenover het niets, hem in de vertwijfeling werpen. Dàt element in de crisis, waardoor zij als blijvende ontreddering elk scheppend werk onmogelijk maakt, kàn door een ommekeer worden te niet gedaan. Maar de strijd, de moeite, de zorgen zullen niet afnemen; de mensch zal niet een volmaakter wezen zijn, hij zal niet op een hooger trap staan dan de vorige generaties.

Existentieel is alle echte religie; dat wil zeggen, de mensch plaatst zich hier niet buiten en tegenover de realiteit, maar staat er gehoorzaam in en erkent daarmee tevens het verbonden zijn van zijn bestaan met een transcendente, goddelijke werkelijkheid. De mensch van heden voelt zich alleen, verlaten van de gemeenschap, verlaten van God. Daartegenover is het besef doorgebroken van de noodzaak zich weer te voegen in een echte gemeenschap en zich weer gehoorzaam te stellen in de werkelijkheid van de gegeven situatie en daarin gewillig te dienen. Maar dit is eerst mogelijk door een teruggaan naar die levenshouding, die begint met te gaan staan-in-de-situatie; het is een doorbrekend besef van de werkelijkheid van de gemeenschap, van de realiteit Gods.

HET KONINKRIJK GODS OF HET KONINKRIJK VAN MARX

E. Stanley Jones heeft een meesterwerk geschreven in het geweldige boek *Christus' antwoord op het Communisme.*

Jones heeft herhaaldelijk Rusland bezocht en het merkwaardige is, dat hij in het Russisch Communisme niet in de eerste plaats Anti-Christendom, maar een eigenaardig, zelfs benijdenswaardig stuk Christendom zonder erkenning van den Christus ziet, ja, hij stelt Rusland aan de Christenheid zelfs ten deele als voorbeeld en hij schudt de Christenen wakker uit hun slaap van eigengerechtigheid. Fel wakker, als hij hun toedondert: *Indien gij niet het Koninkrijk Gods naar de grondwet van Jezus Christus op aarde weet te stichten, zal het marxistisch leninistisch Communisme het Christendom van de aarde verdelgen.*

Hoe ver staan wij hier af van de machtelooze kerkelijke protesten tegen de godsdienstvervolging in Rusland en hoe duidelijk maakt Jones het ons, dat die machteloos *moeten* blijven!

Jones' boek is universeeler dan het bekende werk van dr. Mecklenburg „Rusland daagt den godsdienst uit" en het peilt dieper den grondfout onzer samenleving.

Stanley Jones' geschrift is een verstand en hart beiden fel rakend en..... overtuigend boek, een gewetenskreet, een profetie van ondergang in bloed en tranen of een profetie van opstanding in blijdschap en geluk.

Men kan dit boek niet genoeg lezen en herlezen en wij hopen door wat we hieronder laten volgen de begeerte naar dit majesteitelijk en toch zoo roerend eenvoudig geschrift brandende te maken in veler hart, want de groote zendeling heeft de heele wereld doorgereisd en zijn blik is even doordringend als wijd. Al wat in dit boek behandeld werd, ontvangt als het ware den doop der bevestiging door deze gewetenskreet van een groot wereldzendeling en diep menschenkenner.

Ik ben er van overtuigd — begint Jones — dat het Christendom een crisis tegemoet gaat, misschien wel een beslissende crisis. Zoo niet onze generatie dan toch op zijn laatst die van onze kinderen zal te kiezen hebben tusschen het mate-

rialistische, atheistische communisme en het Koninkrijk Gods op aarde. Dit geldt zoowel voor het Oosten als voor het Westen. We zien voor onze oogen de grondvesten der maatschappij wankelen. Over de heele wereld heb ik menschen ontmoet in de stemming die over de Duitschers moet gekomen zijn toen de Hindenburglinie begon te wijken. Tot op dat oogenblik hadden ze zich veilig gevoeld, maar daarna? Zoo staan ook wij er heden voor. De oude linies wijken. De onzekerheid der toekomst hangt als een dreiging over alle landen. Sommige oorzaken van dit verval liggen voor de hand. De moderne wetenschap heeft vele grenzen vervaagd en geeft ons het beeld van een wereld, die één groot geheel is. Maar de organisatie van het menschelijk leven is te klein om zich aan te passen bij deze nieuwe opvatting. Een intelligent schrijver heeft voor onze moeilijkheden de volgende diagnose gesteld: „De machteloosheid waaronder de 20ste eeuw lijdt, is te wijten aan het feit, dat millioenen menschelijke wezens die het product zijn van een plaatselijk georienteerde cultuur, zonder voldoende voorbereiding verplaatst zijn in een veel grootere wereld met gecompliceerde verhoudingen en wijde perspectieven. Bij hun pogingen, zich bij de nieuwe verhoudingen aan te passen, zoeken zij steun bij opvattingen, principes, gebruiken en instellingen die een erfenis van vroegere generaties en nu verouderd zijn."

Hoewel wij deze diagnose tot op zekere hoogte als juist aanvaarden, moeten wij er toch met nadruk op wijzen, dat onze fundamenteele „onbekwaamheid" dieper zit dan dit voorbeeld aangeeft. Onze voornaamste moeilijkheden zijn niet in de eerste plaats van politieken aard; zij vinden hun oorsprong in de oeconomische en maatschappelijke verhoudingen en wel voor alles in de oeconomische. Onze politieke moeilijkheden zijn symptomen van een ziekte, die door de oeconomische verhoudingen wordt veroorzaakt. Want de groote kwaal waaraan de wereld lijdt, zou ik als volgt willen omschrijven: *wij probeeren een wereld-eenheid tot stand te brengen terwijl ons oeconomisch leven gebaseerd is op concurrentie.* Door dat feit wordt de heele wereld tot een heksenketel gemaakt. Zelfzuchtige en niets ontziende concurrentie

is de grondslag van onzen dagelijkschen strijd om het bestaan. Zeker, hier en daar wordt die strijd door een enkele vriendelijkheid verzacht. Maar tenslotte wordt alles beheerscht, worden alle raderen in beweging gebracht door dien onderlingen strijd. Dien geest van zelfzuchtige concurrentie vinden we niet alleen in elk persoonlijk leven, maar ook in de heele politieke en internationale constellatie. Dat is over de heele wereld de diepste oorzaak van onze moeilijkheden. Zoo heb ik eens op een podium gezeten, waar Sir John Simon sprak over de ernstige maar tragische en vruchtelooze pogingen die er gedaan werden om de volken door de ontwapeningsconferenties te Genève tot ontwapening te brengen. Het was met één oogopslag te zien, waar de moeilijkheid lag: hoe kan iemand verwachten dat landen zullen ontwapenen zoolang de wereldoeconomie gebaseerd is op concurrentie? Kan eenig land de wapenen van zijn volksbestaan wegwerpen? Die bewapening is volkomen natuurlijk en logisch, zoolang het leven op onderlinge bestrijding is gebaseerd.

Maar we zijn nu gekomen in een stadium van menschelijke ontwikeling, waar we beginnen in te zien dat meer dan iets anders het zelfzuchtige bestrijden van elkaar is verouderd. Daarvoor is in de nieuwe wereld, die bezig is te ontstaan, eenvoudig geen plaats meer. Als we de toekomst niet kunnen gronden op samenwerking, dan gaan wij allen ten onder. Want alle eischen, die ons worden gesteld voor het scheppen van een nieuwe wereldorde hebben éénzelfde kern: *samenwerking*. Het begint langzamerhand tot de menschen door te dringen dat in het wezen van alle dingen geschreven staat, dat wie zijn leven in zelfzucht probeert te behouden, het verliest, maar wie het verliest terwille van het gemeenschappelijk welzijn, het daarin terugvinden zal. We kunnen dat aanvaarden of verwerpen, maar zeker is dat de toekomst hierop zal worden gebouwd of te gronde zal gaan. Ik geef toe dat de stem van de lagere natuur op dit punt niet duidelijk spreekt, want daar schijnt de wet van den onderlingen strijd te heerschen, maar de hoogere orde die wij thans pogen te vestigen heeft de coöperatie als levensbeginsel. Hier neemt *onderlinge hulp* de plaats in van *ieder voor zich en elk tegen ieder*.

Kan onze kapitalistische maatschappij pasklaar worden gemaakt voor die toekomstige samenwerking?

Ik vrees dat er zeer weinig kans bestaat dat dit mogelijk blijken zal. John Maynard Keynes is een kapitalistisch oeconoom, maar hij zegt: „Het moderne kapitalisme is volkomen irreligieus, het mist elke innerlijke eenheid, heeft weinig sociaal gevoel en dikwijls, hoewel niet altijd is het slechts een bonte verzameling menschen waarvan de eene helft iets bezit en de andere helft poogt iets te krijgen."

Het is gewogen en te licht bevonden. Het is in wezen niet in staat te voldoen aan de eischen, die er door de wereld aan worden gesteld, namelijk om een voldoende aantal goederen voor allen te produceeren en te distribueeren en tezelfder tijd een wereld te scheppen van broederschap. Het kan produceeren, in overeenstemming met zijn hebzuchtige natuur, maar het kan niet distribueeren, want dat is in strijd met zijn wezen. Dat is de molensteen die om onzen hals hangt, terwijl wij ons uit het moeras pogen te werken. Geen persoonlijke goede wil, hoe sterk ook, kan die fundamenteele moeilijkheid overwinnen.

De grondslag van onze maatschappij moet veranderen. Wij hebben niet te kiezen tusschen individueel humanisme of eenigen vorm van collectivisme, maar tusschen *een zuiver mechanisch of een geestelijk colletivisme*. Met andere woorden: de keuze is tusschen een materieel, atheïstisch communisme en het Koninkrijk Gods op aarde. Ik stel de keuze slechts tusschen die beide mogelijkheden, want het wil me voorkomen dat het fascisme geen werkelijke levensmogelijkheden biedt. Het draagt de zaden van eigen verderf in zich. Het is een poging de oude orde met geweld te handhaven.

Het fascisme is een laatste opflikkering van een onmogelijk geworden systeem, een opleving voor het einde komt.

Rusland met zijn materialistisch communisme vertegenwoordigt een mogelijkheid..... een zeer reëele mogelijkheid. We kunnen er nog zoo afwijzend tegenover staan — zooals bij mij inderdaad het geval is met het oog op het gebrek aan vrijheid, den dwang, de meedoogenloosheid, en den materialistisch-atheïstischen grondslag — *toch is niet te ontkennen,*

dat het de maatschappij een zedelijker grondslag gegeven heeft, namelijk die der coöperatie. Die coöperatie moge zich dan alleen uitstrekken tot hen, die dezelfde opvattingen huldigen en die zich aan het systeem onderwerpen, maar binnen die grenzen is de coöperatie levende werkelijkheid en wordt er geen onderscheid gemaakt. Wanneer Stalin in een toespraak tot het Russische volk zegt: „In de Sowjet-Unie hebben we het woord „rijkdom" opgeborgen in het historisch archief van den staat", dan spreekt hij daarmee een oordeel uit over ons, een oordeel dat ons leven in zijn kern treft. Hij doelde niet op den collectieven rijkdom, want naar de vermeerdering daarvan wordt juist met brandenden ijver gestreefd en wel met bewonderenswaardig succes, maar hij doelde op het zelfzuchtige streven, zelf rijk te worden. En nu kunnen we ons in allerlei bochten wringen en probeeren daar onderuit te komen, we kunnen er kwaad om worden en het van ons afzetten, maar ten slotte zullen we ons onder dat oordeel moeten buigen, want dit is iets hoogs.

Dit ideaal zal voor de meesten van ons pas aantrekkelijk worden, als het in staat blijkt den materieelen welstand van Rusland hooger op te voeren dan die is in de landen waar het concurrentiesysteem heerscht. Maar op het oogenblik is het levenspeil in Rusland nog laag, lager dan dat van de meeste West-Europeesche landen. Dus noemen we Rusland het land van hongersnood en armoede en beschouwen de zaak daarmee als afgedaan.

De Russen hopen in korten tijd den levensstandaard te verdubbelen en wanneer zij even goed slagen als dat met het eerste vijfjaars plan het geval geweest is, dan zullen ze dat doel bereiken. Dan zal hun levensstandaard op één lijn komen te staan met die van het Westen. Ik waag het te voorspellen, dat er dan in het Westen een groote crisis zal ontstaan. Want dat is een argument, dat alle onterfden zullen verstaan!

Een harde noodzakelijkheid dwingt ons daarom tot verandering, maar de groote vraag zal wezen: komt deze verandering tot stand onder de leiding van het atheïstisch-materialistische communisme, of onder de leiding van het Koninkrijk Gods op aarde?

Uw eigen moeder moogt ge vergeten, uw eigen naam moogt ge vergeten, maar vergeet nooit dat dat de groote vraag zal zijn van de toekomst — en van het heden!

Hier ligt het verschil: de Westersche beschaving twijfelt, half bewust, half onbewust, aan de juistheid van het geheele systeem waarop het leven is gebouwd. Wij beginnen in te zien dat het concurrentiesysteem slechts voor enkelen doeltreffend is. Het heeft ons een wereld gebracht waarvan de eene helft te veel en de andere te weinig eet. *God heeft voldoende gegeven voor allen, maar wij, Zijn kinderen hebben nog niet geleerd het te verdeelen.* En ik vrees dat we daar, onder het tegenwoordige systeem, ook niet toe in staat zullen zijn. Ik zou graag willen dat het wel kon, maar ik vrees dat het onmogelijk is, want zoowel productie als distributie zijn in handen van het particulier winstbejag. Dat moet veranderen: *beide moeten dienstbaar worden gemaakt aan de gemeenschap.*

Ik ben geen communist en ik noem mezelf ook geen socialist, maar ik ben een christen, die naar de oplossing van dat probleem zoekt. Ik ben er zeker van, wanhopig zeker, dat het Christendom in dezen de leiding nemen moet, of anders heeft het afgedaan. Het is niet genoeg, als u me komt vertellen dat het Christendom de kracht heeft het leven van de menschen persoonlijk te veranderen en dat ook inderdaad doet. Dat weet ik en ik ben er boven alle beschrijving dankbaar voor. Maar dat is niet genoeg. Moeten we probeeren de slaven persoonlijk te redden en de slavernij als systeem laten bestaan? Moeten we pogen de dronkaards persoonlijk te helpen, maar den drankhandel onaangetast laten? Moeten we de oorlogsinvaliden verplegen en den oorlog laten bestaan? Zullen we ons bezig houden met de slachtoffers van het concurrentiesysteem, hun een aalmoes geven en toelaten dat het systeem voortgaat armoede te verwekken en haat en imperialistische exploitatie?

Met lapmiddeltjes komen we er nu niet meer. Tegenover een radicale beweging moeten wij een wijzer en beter radicalisme stellen.

Maar laat nu vooral niemand me verkeerd begrijpen, want als ik hier fulmineer tegen godsdienstig dilettantisme op maatschappelijk gebied, dan is dat omdat ik diep in mijn ziel overtuigd ben *dat het Christendom niet alleen het programma, maar ook de vitaliteit in zich heeft om de wereld te kunnen hervormen,* als wij daar maar bewust van worden en ze beide weten aan te wenden.

Ik ben er van overtuigd dat het Russische experiment het christendom helpen zal (bijna had ik gezegd „dwingen zal") opnieuw de beteekenis te ontdekken van het Koninkrijk Gods op aarde. Wanneer dat inderdaad het geval is, dan zullen wij een machtige opleving aanschouwen van den geest van Christus, die de aarde vernieuwen zal. Want bedenkt dit goed: *Christendom past beter in een maatschappij, die op coöperatie is gegrond, dan in die waar de concurrentie heerscht.* Het past niet in een wereld, waar de zwakken tegen den muur worden gedrukt en de duivel de sterken helpt. In zulk een wereld kan het Christendom geen adem halen. Daar hoort het niet thuis. Maar het zou op kunnen bloeien in een maatschappij die gegrond is op coöperatie, want daar zijn liefde, hulpvaardigheid en een ernstig streven, het beste te geven wat in ons is, drie dingen die inhaerent zijn aan het Christendom, thuis.

Misschien dat God het communisme gebruikt om het Christendom te wekken tot iets, dat het in zijn eigen evangelie verwaarloosd heeft. Telkens moet ik denken aan een gelijkenis in het evangelie: „Een zeker man had twee zonen en hij zei tot den eenen zoon: „Ga en werk in mijn wijngaard". En de zoon zei: „nee" en hij ging. En hij zei tot den anderen zoon: „Ga en werk in mijn wijngaard", en de zoon zei: „Ja" en hij ging niet. En Jezus vroeg: „Wie van die twee heeft den wil gedaan van den vader?" De communisten doen in menig opzicht denken aan den zoon die „neen" zei en toch ging: want ze doen vele Christelijke dingen, hoewel ze de autoriteit ontkennen van Christus, maar het Christendom heeft dikwijls verdacht veel van den zoon die „ja" zei en niet ging, want we hebben gezegd, dat wij in zouden gaan tot het Koninkrijk Gods en het zouden vestigen op aarde, maar we hebben in plaats daarvan iets anders gevestigd. Dat „an-

dere" dat het Westen rondom Christus opgebouwd heeft, schudt op dit oogenblik tot op zijn grondvesten.

Er wordt verteld dat Dhrupa, een Indische Wijze, door God werd gevraagd wat hij wenschte. Hij gaf uiting aan een wensch en die wensch werd vervuld. Weer werd hem hetzelfde gevraagd en weer ging de wensch in vervulling. Maar toen de vraag voor den derden keer werd herhaald, antwoordde Dhrupa: „Ik verlang niets dan God te mogen liefhebben terwille van God zelf". Voor dat antwoord werd Dhrupa veranderd in de Poolster en zoo staat hij nu nog aan den hemel. In de toekomst zal dat systeem als een Poolster aan den hemel staan, dat de menschen leert niet in zelfzucht te vragen naar eigen voordeel, maar naar het algemeen welzijn. Met andere woorden: de toekomst is aan het systeem, dat het rechtvaardigst is, het diepst, het meest-omvattend liefheeft en het meeste voor de menschheid doet.

Wat zal de Poolster zijn, wanneer de menschheid in de toekomst haar koers bepaalt: Marxistisch communisme of Het Koninkrijk Gods? Van het antwoord op die vraag hangt het lot van ons geheele ras af.

OUD EN NIEUW GEZELSCHAP VAN DEN CHRISTUS

Een Hindoesch directeur van een Hindoesche school heeft de verandering die er gaande is — schrijft Jones — met de volgende teekenende woorden beschreven: „Er is een tijd geweest, dat de naam van Christus vergif voor ons was. Maar onze houding tegenover hem heeft verschillende stadia doorloopen. Eerst stond Hij aan de deur in gezelschap van een koopman en klopte. We keken naar buiten en dachten: Gij staat ons wel aan, maar Uw metgezel bevalt ons niet. Dus hielden we de deur gesloten. Weer diende Hij zichzelf aan en nu stond er aan den eenen kant een diplomaat naast Hem en aan den anderen kant een soldaat. Weer zeiden we tot ons zelf: Gij staat ons wel aan, maar Uw metgezellen bevallen ons niet. En weer hielden we de deur gesloten. Toen kwam Hij en stond aan de deur in een ander kleed: dit keer droeg Hij het kleed van den weldoener der uitgeworpenen.

In die rol beviel Hij ons al beter, maar we waren er nog niet zoo zeker van, wat dit alles eigenlijk te beduiden had en of er niets achter stak en dus hielden we de deur op slot. Maar nu is Hij opnieuw gekomen, alleen, en zonder vermomming, Hij wil niets anders zijn dan zichzelf en Zijn stem spreekt direct tot ons hart. En tot dien Christus zeggen wij: „Wees welkom, onze harten staan voor U open".

Helaas zien velen Hem nog in het licht van zijn vroeger „gezelschap" en verzetten zich daarom tegen Hem, maar steeds grooter wordt het aantal van hen, die dezen vrijen, onafhankelijken Christus welkom heeten.

Christus gaat door het midden van het zoekende, sidderende Oosten en vervolgt Zijn weg om het Koninkrijk te gaan stichten, dat de wereld omvatten zal, want het Oosten ziet niet alleen dat Hij hun behoeften van dezen tijd bevredigen kan, maar ook dat Hij alles wat schoon en goed was in het verleden, in zich vereenigt.

Tenzij wij in het Westen onze harten verwijden, zoodat er plaats komt voor den Galileër en Zijn programma, zal Hij moeten doorgaan door het midden van ons, die naar Zijn naam genoemd worden, om Zijn weg te vervolgen naar het stichten van Zijn Koninkrijk. Nog is ons de gelegenheid gegeven, onze opvattingen te herzien, onze houding te veranderen, ons met onzen geheelen wil en toewijding te keeren naar Hem en Zijn Koninkrijk, en een nieuw begin te maken. Wat zou er een wereldvernieuwing plaats vinden, als we dat deden!

Er zijn veel menschen, die voor zichzelf wel de overtuiging hebben, dat het Christendom ten slotte het eenig uitvoerbare programma blijken zal, maar die zich onzeker voelen en aarzelen om te beginnen. Waar vinden we een aanknoopingspunt, een uitgangspunt?

Ik voor mij geloof, dat we precies hetzelfde kunnen doen als Jezus, nadat Hij zijn programma verkondigd had. Hij sloot het boek, gaf het terug aan den dienaar en zei: *„Heden is deze profetie aan uwe ooren vervuld"*, met andere woorden: *„Vandaag begint, voor zoover mij betreft, dit programma"*. En zoo gebeurde het.

Hij was de verpersoonlijking van het programma. Hij was het Koninkrijk Gods in werking. Wanneer ge het Koninkrijk zien wilt, zie op Hem. In Zijn houding tegenover God en de menschen, in Zijn doen en laten tegenover het volk van alle rassen en standen, in Zijn optreden tegenover zwakken en gevallenen en onterfden, in Zijn onvoorwaardelijke vijandschap tegenover alle exploitatie van den eenen mensch door den anderen, in Zijn geloof in den mensch, in Zijn vermogen zich te verheffen, in Zijn manier om het dagelijksch leven te deelen met Zijn metgezellen, in broederschap, in den geest en de sfeer die Zijn geheele leven beheerscht zien we het Koninkrijk in werking. In Zijn kruis zien we hoe Hij het kwade wederstaat. Dat is geen passieve berusting, het is een positief verzet, maar een verzet op een hooger niveau; Hij overwint haat door liefde, Hij valt de kwaadaardigheid aan met de wapenen van een onuitputtelijk goeden wil, Hij neemt het alles in Zijn hart en zet het om in verlossende liefde; Hij overwint de wereld door een kruis.

Hij toonde ons, dat de samenleving eenzelfde houding aannemen moet tegenover al haar leden: de zonde van elkeen is de zonde van allen, de honger van den een bijt in het hart van de anderen, de ketenen van den minste binden het geheel.

Wanneer tegen ons wordt gezegd, dat het christelijk plan voor een herscheppen der menschelijke verhoudingen over de geheele wereld utopisch is en niet wetenschappelijk, dan antwoorden wij, dat het waarschijnlijk meer wetenschappelijk is dan het marxistisch communisme, want dat heeft Marx uit zijn eigen hoofd opgebouwd en het zal nog heelemaal moeten blijken, of het op den duur wel levensvatbaar is, terwijl het *Koninkrijk Gods verwerkelijkt is in een leven* en in de daar op geïnspireerde samenleving van de eerste christengemeente.

Christus sprak niet van een coöperatieve maatschappij, Hij schiep er een. Hij en Zijn discipelen hadden die al lang in practijk gebracht voor de coöperatieve gemeenschap van het Nieuwe Testament ontstond. Let goed op dat hij hier zeide: *de eenige aanspraak die ge kunt laten gelden tegenover de gemeenschap is, dat ge iets tot het welzijn van die*

gemeenschap bijdraagt. Aan elk in overeenstemming met zijn behoefte: de arbeider is zijn loon waardig. Hij heeft gezegd, dat de maatschappij u behoort te onderhouden naar wat ge van noode hebt. Hier vinden we drie dingen, waarvan de oeconomen meer en meer beginnen in te zien, dat ze noodzakelijk zijn voor het stichten van een rechtvaardige samenleving: 1. het uitschakelen van het bezit, 2. het geven aan allen naar gelang van de behoefte, 3. het bijdragen van allen naar gelang van hun capaciteit. *Geef even rijkelijk als ge ontvangen hebt.* In de maatschappij, waarin wij tot nu toe geleefd hebben, schijnen deze woorden zuivere Don Quichotterie en alleen bedoeld als een theorie voor een uitzonderingsgeval. Dus hebben we ze verworpen, of ze onschadelijk gemaakt door er veel goeds van te zeggen doch ze niet in practijk te brengen. Maar ziet, de steen die door de bouwers verworpen was, wordt ten hoofd des hoeks gelegd. Deze drie principieel-practische woorden van Jezus zullen de drie hoeksteenen worden, waarop het gebouw der toekomst opgetrokken wordt, of ze worden de steenblokken, waardoor wij struikelen en verderven.

Zoo is het Koninkrijk Gods iets door en door reëels. Van de theoretische bouwsels van een filosoof is het zoo ver verwijderd als iets maar zijn kan. Het is leven, een nieuwe vorm van leven. De menschen hoorden het en zagen meteen hoe het er uitzag in de practijk. Ze zagen het in de vreugde, in de kameraadschap, in de scheppende, genezende liefde en in het ontbreken van allen drang naar rijkdom en bezit bij Jezus en in de nieuwe gemeenschap. Zij zagen het verschil tusschen dit en den godsdienst, dien zij kenden: aan de poort van elken tempel stonden offerkisten, geldwisselaars en mannen die de tempelbelasting inzamelden; die godsdienstige instellingen waren gebouwd op bezit, steeds strekten ze de handen uit om te ontvangen. Deze nieuwe godsdienst strekte de handen uit om te geven en te heelen en op te beuren. Wij hebben het Koninkrijk Gods gepredikt, nu moeten we een begin maken met het te brengen.

Wanneer we deze theorie-practijk in onze moderne wereld herstelden en slechts hen tot de Christenen rekenden, die werkelijk het Koninkrijk Gods brengen, dan zouden we daar-

mee een groote opruiming houden onder de bergen van huichelarij, die opgebouwd zijn om het Koninkrijk en over alles zou een frissche wind waaien van realiteit. We zouden kleinere getallen krijgen, maar meer stuwende kracht en daarmee zouden we dieper doordringen in de ziel der wereld dan wij nu kunnen, nu wij *de ballast* mee moeten sleepen van *een onchristelijk Christendom.*

Als Jezus theorie en practijk tot een geheel vereenigd heeft, moeten wij hetzelfde doen. Hij verkondigde Zijn programma en zei: *„Vandaag begint het."* Dat is het eerste, wat wij doen kunnen.

Wat zou dat inhouden, te zeggen dat het nu, vandaag, in ons begint? Het eerste punt van het programma was de blijde boodschap voor de armen. Toegepast op ons eigen leven zou dat beteekenen, dat we op oeconomisch gebied zoo zouden moeten leven alsof het Koninkrijk reeds in volle werking was. De grondslag van de nieuwe samenleving is, dat eigendom er is voor het gebruik en niet om te worden opgestapeld. We zouden daarom afstand moeten doen van elk bezit, en slechts zooveel aanvaarden aan materieele dingen — en nooit iets meer — als wat ons in staat stelt geestelijk, zedelijk en practisch te werken voor het Koninkrijk Gods. Het strikt noodige zal niet voor allen gelijk zijn. Want de behoeften van alle menschen zijn niet hetzelfde. Het is niet gemakkelijk, deze grenslijn te vinden en er bestaat altijd groot gevaar, dat we onszelf op dit punt wat wijs maken.

Niemand kan dat geheel alleen vaststellen, zelfs niet al is hij alleen met God. Daarvoor hebben we, zelfs in onze heiligste oogenblikken, te veel vooropgezette denkbeelden in ons eigen voordeel. Elk van ons heeft het oordeel noodig van een groep, die, evenals hijzelf, streeft naar het vinden van die grenslijn in hun eigen leven. Het oordeel van de groep zou die eigen zelfzuchtige vooroordeelen kunnen corrigeeren. Het christelijk leven is een coöperatief streven en kan niet individueel verwerkelijkt worden.

Wanneer de eischen van onze persoon, van ons gezin of van den staat in conflict komen met de eischen van het Ko-

ninkrijk dan moeten de eerste wijken. „Zoekt eerst het Koninkrijk Gods".

We kunnen groepen vormen, om het leven van het Nieuwe Koninkrijk te overdenken en in praktijk te brengen. Die groepen zullen een Koninkrijk in miniatuur vormen, Koninkrijk-„cellen". Deze cameeën van den nieuwen dag zullen ons en anderen helpen om reeds nu iets te zien van de natuur en de beteekenis van de nieuwe maatschappij wanneer zij komt. Deze groepen mogen vooral niet exclusief zijn in hun geest en mentaliteit, maar moeten zichzelf zien als proefstations van het nieuwe Koninkrijk, dat hen, maar ook vele anderen omvatten zal. Elke poging, buiten hen om gedaan, om een bepaalden kant van het Koninkrijk te bevorderen, behooren ze met vreugde te begroeten. *Heele kerken zouden kunnen besluiten, zulke groepen te worden.*

Hoewel we in de kerk de organisatie zien, die eenmaal het centrum vormen zal van het Koninkrijk, willen we toch het Koninkrijk niet tot de kerk beperken, zelfs al konden we dat. We zullen met eerbied en belangstelling staan tegenover allen die buiten het georganiseerde Christendom om pogingen doen (ook al zijn die pogingen in onze oogen klein en onhandig) om den nieuwen dag, te bevorderen. Dit „onformeele christendom" kan in de crisis van onze dagen misschien klaarder zien en beslister optreden dan het georganiseerde Christendom. Deze broeders van den buitenkant behooren we met evenveel welwillendheid in hun streven te beoordeelen als hen, in wie wij broeders van het centrum zien. Het zou weleens kunnen blijken, dat zij dichter bij het centrum waren dan wij.

Wij kunnen helpen den coöperatieven geest te bevorderen door het organiseeren van coöperaties van verschillenden aard. Denemarken heeft ons op dit punt den weg gewezen, want daar wordt op groote schaal het bezit van het volk door middel van coöperaties over het geheele land verdeeld. Er zijn in Denemarken bijna geen rijken en bijna geen armen. In het kader van de tegenwoordige maatschappij hebben zij gedaan wat mogelijk was om de verhoudingen te verbeteren en een nieuwe maatschappij voor te bereiden.

Te midden van een gewapende wereld hebben zij voor ontwapening gestemd, zij, die eens een van de grootste vrijbuitersstaten ter wereld geweest zijn. Zij zijn bezig zich te ontwikkelen in de richting van een coöperatieven staat, maar zonder de barbaarschheden van een klassenstrijd.

We moeten nooit vergeten dat we op het oogenblik staan voor een geheel nieuw probleem. *Stuart Chase* wijst er op in zijn boek *„The Economy of Abundance"* waarin hij o.a. schrijft:

„Denkt u eens in, dat twee mannen samen de woestijn doortrekken, dat de een een vollen waterzak bij zich heeft en de zak van den ander leeg is. Als dan de eerste den tweede een enkelen dronk weigert, zal er waarschijnlijk een woedend gevecht ontstaan. Maar verander nu het tooneel van actie: twee mannen zitten in een boot op een groot meer, verkeeren echter in de meening, dat dit zout water is. Wanneer ze tot de ontdekking komen dat het water, dat in overvloed in hun beider bereik is, zoet en frisch is, waarom zullen ze dan nog om het kleine beetje water in de flesch vechten? De woestijn, zegt Chase, is de *schaarschte,* waaronder onze voorvaderen geleefd hebben; het meer is de *overvloed,* en op de breede wateren daarvan drijft nu onze industrieele ontwikkeling.

We moeten het zoo verkondigen, dat duidelijk wordt, hoezeer wij aan de onvermijdelijkheid van het Koninkrijk gelooven. Ik weet, dat we de zekerheid van een toekomstige gebeurtenis zoo kunnen verkondigen, dat we alle verantwoording voor die komst van de menschen afnemen. Dat hebben we dikwijls gedaan met betrekking tot het Koninkrijk Gods, zoodat die verwachting ons eerder verlamde dan dat zij ons initiatief prikkelde.

Een van de dingen die aan het communisme zulk een geweldige kracht geven, is het *geloof der aanhangers,* dat het communisme de noodzakelijke uitkomst is van de oeconomische ontwikkeling. In de dialectief, waarbij ze Hegels filosofie op hun oeconomie toepassen, is het kapitalisme de these, waarvan de ellende der arbeidersklasse de noodzakelijke

antithese is. Deze ellende wordt zoo ondragelijk, dat een revolutie er het gevolg van is en zoo komt de menschheid tot de synthese: het communisme. Zij hebben het gevoel, zich desnoods afzijdig te kunnen houden en de ontwikkeling der dingen gade te slaan, want de oeconomische wetten van het heelal maken, dat dit einddoel met onontkoombare zekerheid bereikt zal worden. Die krachten werken in de richting van het communistische doel.

Dat geeft aan de communistische agitatoren het gevoel, vertegenwoordigers te zijn van het universum. En dat geeft hun kracht om vol te houden.

Daar moeten wij iets tegenover stellen, iets grooters dat er bovenuit gaat door ons de vertegenwoordigers te voelen van een universum, dat dieper is en grooter dan het oeconomische universum.

Een jong communistisch professor, die steeds volgehouden had, dat de nieuwe samenleving slechts door geweld naderbij gebracht kon worden, hield vast aan dat geloof, tot hij in de Ashram een geestelijke vernieuwing doorleefde en toen zei hij: „Nu begin ik te begrijpen, waarom ge eigenlijk spreekt. Ik geloof dat het op de manier van Christus mogelijk zal zijn." En met vreugde maakte hij zich op om het te probeeren.

Wij gelooven in de onvermijdelijkheid van het Koninkrijk omdat, zooals een socioloog het uitgedrukt heeft aan een van onze rondetafelbijeenkomsten: „ik in mijn studie van de sociologie gevonden heb, dat de fundamenteele tendenzen van het universum worden teruggevonden in Jezus Christus." Dat is waar. En we kunnen er aan toevoegen: Zijn Koninkrijk is de belichaming van en het onvermijdelijk brandpunt voor alle tendenzen, die streven naar menschelijke verbetering.

Alles wat streeft naar het goede is tot op die hoogte deel van het Koninkrijk. Alles wat schoon en edel is in het communisme moeten we in het Koninkrijk opnemen. En dat is niet weinig. Dat is zooveel, dat er steeds meer menschen komen, die bereid zijn den haat, den dwang, de onbarmhartigheid en het materialistisch atheïsme der communisten te slikken, als ze dan dat vele goede maar krijgen. Wij kunnen

en we mogen dat kwaad niet op den koop toe nemen, want ze zouden de samenleving vergiftigen en leiden tot den dood ervan, maar we mogen niet weigeren, het goede dat er in het communisme zit, te aanvaarden, want dat goede zal eens leiden tot het Goede.

Tegenover de oeconomische verklaring van de geschiedenis stellen wij de verklaring door het Koninkrijk. De mensch wordt niet alleen bepaald van uit de aarde, maar ook van uit den hemel. Het Koninkrijk, dat van boven komt, wekt ons, maakt nieuwe verlangens in ons wakker, leert ons bidden en verlangen naar sociale en individueele volmaaktheid. Het is het Leven, dat het leven beïnvloedt. Wanneer de mensch slechts een oeconomisch dier is, dan is „het dienen van elkander slechts het krabben van 't eene varken op den rug van het andere", en meer niet. Maar wij zijn iets meer.

EEN CHRISTELIJKE INTERNATIONALE

Een van de eerste stappen die nu noodzakelijk zijn, is het vereenigen van de christelijke krachten over de geheele wereld in een Christelijke Internationale.

De Kerk is in haar tegenwoordigen vorm niet 't instrument dat wij noodig hebben om het Koninkrijk te bevorderen. Daarvoor is de kerk te verdeeld. We *kunnen* en we *moeten* een Christelijke Internationale hebben. De communistische Derde Internationale zou onbeduidend en kleiner lijken tegenover die Christelijke Internationale. *Zeshonderd millioen Christenen zouden tot alles in staat zijn wat zij maar willen!*

Christus, die de Heer is van ons allen, maakt al die steenen muren waardoor we van elkander gescheiden zijn, tot een dwaasheid. Het Koninkrijk is één. Wanneer we die muren niet neerhalen en een nieuwen tempel der eenheid bouwen, dan zal een wereldcatastrofe ze in doen storten.

Ons wacht de taak, een nieuw wereldprogramma op te stellen. Laat het nu uit zijn met al die onbeduidende twistpunten!

Christenen van alle landen, vereenigt u! We hebben niets te verliezen dan onze scheidsmuren. De waarheid van elk onzer behoort het geheel. Een Christelijke Internationale is

een van de belangrijkste stappen, die in de naaste toekomst moet worden gedaan, ter verwerkelijking van het Koninkrijk.

Het is duidelijk, dat wij geen Christelijke wereld bouwen kunnen zoolang de staat heidensch blijft. Wanneer wij het Koninkrijk in werking stellen op oeconomisch en maatschappelijk gebied, dan zullen we het ook op politiek gebied moeten doen. Wanneer we de onchristelijke spreuk „zaken zijn zaken" verwerpen, dan moeten we ons evengoed verzetten tegen het „politiek is politiek". Beide moeten Christelijk worden. We mogen niet probeeren de machine van den staat door een staatsgreep te veroveren, en een soort dictatuur in te stellen zoolang we in de minderheid zijn, maar als er een meerderheid is, die achter een Christelijk programma staat, dan mogen we ook niet aarzelen, het door den staat in werking te stellen.

Wanneer de geheele wereld voor de keus komt te staan: het Koninkrijk Gods of Marxistisch Communisme, dan zullen de Christelijke kerken en groepen realiseeren, wat hun nu nog niet duidelijk schijnt te zijn: namelijk dat ze één gesloten front moeten vormen of ondergaan. Zeker is, dat we op het oogenblik beschikken over het grootste lichaam ter wereld, geconcentreerd rondom één gedachte en één Persoon. Hoe we die bijeen krijgen? *We zijn bijeen: als we het maar wisten!*

Op het oogenblik mogen de diplomaten der wereld nog een hoogen toon aanslaan en ons minachtend behandelen, maar in het diepst van hun hart weten ze al, dat ze opgesloten zitten in een val, waar hun zelfzucht hen gebracht heeft. Ze zien geen uitweg. De dag zal komen dat ze de gezanten van het Koninkrijk Gods zullen moeten smeeken, de deur voor hen open te maken, zoodat ze er uit kunnen. Want het Koninkrijk Gods is de eenige uitweg.

De vraag, in welk tempo wij collectief zullen optreden voor het christelijk programma, is van vitaal belang.

Ik schat dat de keus tusschen atheïstisch communisme of het Koninkrijk Gods voor de geheele wereld binnen vijf en twintig jaar zal worden beslist. Misschien zal de strijd nog vele jaren duren, voor hij op alle fronten geheel is be-

slist, maar tegen dien tijd zal toch één van deze beide richtingen wel in het bezit zijn van de voornaamste strategische punten in den wereldgeest en in de wereldverhoudingen. Misschien zal de tijd ook korter zijn. We staan nu op het oogenblik van de Groote Aarzeling. Alles staat op losse schroeven. In enkele jaren zal de beslissing vallen, naar den eenen of naar den anderen kant.

De tijd dat we werkten met vrome resoluties is voorbij. Door een drukfout kwam eens ergens te staan, dat de christelijke bekeering een „resolutionnaire" gebeurtenis was, terwijl „revolutionnaire" bedoeld was. De drukker was waarschijnlijk dichter bij de waarheid dan de schrijver. Maar nu moet onze resolutionnaire stemming voor een revolutionnaire plaats maken. We moeten handelen.

Voor de wereldbeslissing valt, hebben we dit korte oogenblik van rust om ons huis te herstellen, onze krachten samen te trekken en ons programma te lanceeren; het kan alles over ons komen als een droom. Want feitelijk staat dit alles vlak voor de deur. In 1917 zei Lenin tot een groep studenten in Zwitserland: „Misschien zullen wij de revolutie niet meer beleven." Enkele maanden later had hij de leiding van een revolutie, die de geheele wereld heeft doen sidderen.

Wij christenen staan wellicht dichter bij de wereldbeslissing dan we wel vermoeden. De communicatiemogelijkheden zijn nu zoo groot, de wereldgeest werkt zoo vlug en wordt zoo gemakkelijk beïnvloed door wereld-bewegingen, de verdeelde, geïsoleerde opvattingen der wereld worden met zulk een snelheid vervangen door wereldgedachten, dat we het tempo waarin vroeger beslissingen gevallen zijn, moeten vergeten. Alles is nu anders. Het tooneel der wereld is reeds bijna gereed voor een wereldbeslissing.

Het Koninkrijk van den Atheïstischen Massamensch en het Koninkrijk Gods staan beide voor de poort der wereld en kloppen aan. Misschien zal onze generatie moeten beslissen, welke van die twee zal worden aanvaard.

RELIGIE EN HAAR BOODSCHAP

Ware de zich allerwege openbarende begeerte naar Religie een product van crisisangst, een wanhoopspoging om het bij alle mislukking nog maar eens met Onzen Lieven Heer te probeeren, een „De profundis" (uit de diepten) uit ondiepe zielsberoering, het volgende zou ongeschreven zijn gebleven.

Maar nu de openbaring van het Mysterie zelf uitgaat, nu een Krishnamurti en een Larsen, een Wannée en een Huebner, Berdjajef en Rom Landau, nu heiden en christen elkaar vertellen van wonderen aan hun ziel en hun geest gedaan, nu niet door angst maar door inzicht, niet door bijgeloof maar door geloof, niet door magie maar door wetenschap, de vraag en de behoefte naar God in het hoofd en het hart der menschen een eerste plaats verkrijgen, kan het mooie boek van *dr. W. Banning*, dat heet: *Over religieuze opvoeding in het gezin* voor velen een vraagbaak en wegwijzer zijn op dit zeer moeilijke maar ook zoo dankbare terrein.

Het wil toch ouders, die later in hun leven, misschien pas nu, de schat van Religie hebben gevonden, helpen, om hun kinderen te doen deelen in dien schat en hen te behoeden voor de ziele-leegte, waarin zij zelf zoo lang moesten leven.

Uit ervaring, opgedaan in socialistische kringen, werd het geschrift geboren. Dr. Banning omschrijft die ervaring aldus: „Men leeft in een tijd, waarin vooral de kerkstrijd in Duitschland menigeen tot de gedachte bracht: er kon in dien godsdienst toch wel eens meer zitten dan wij tot nog toe hebben gedacht. Men ziet bovendien hoe er uit het Christendom stemmen opgaan, die het kapitalisme en het militairisme volstrekt veroordeelen; men ziet in de socialistische beweging figuren, die eenvoudig en duidelijk belijden: ons socialisme is gevolg van ons geloof in God en Christus. Ik denk aan figuren als Arthur Henderson en Lansbury in Engeland, maar ook aan tallooze eenvoudige partijgenooten uit ons eigen land."

Dit kerngezond-vrome boekje tracht een antwoord te geven op de schier moeilijkste aller vragen: Hoe spreek ik tot mijn kind het best over God?

Laat mij eerst enkele opmerkingen maken — begint dr. Banning — die als waarschuwing bedoeld zijn, hoe het *niet*

moet. Als wij met de kinderen spreken over God en een zeker begrip trachten bij te brengen, zeker, dan moet dat in den kinderlijken vorm, maar dan moet het tevens zoo, dat het voor de waarheid verantwoord is, d.w.z. dat er géén elementen in mee doen, die het kind later terwille der waarheid moet verwerpen. Ik geef een voorbeeld. In een z.g. stichtelijk verhaaltje voor kinderen las ik dit: een werkeloos arbeidersgezin, met toenemende verarming, ook toenemende versombering van den vader. De moeder was vroom en heeft haar dochtertje van 8 een avondgebedje geleerd. Als langzamerhand het kind gaat begrijpen, dat vader en moeder verdriet hebben en dat de werkeloosheid daarvan de oorzaak is, dan bidt het kind 's avonds tot Onze Lieve Heer om werk voor vader — en zie, volgende week heeft vader werk. Dit soort verhaaltjes maakt mij fel opstandig en vind ik zonder meer verderfelijk, omdat ze door en door onwaar zijn.

Als ik goed zie, zijn het vooral twee oorzaken, die tallooze menschen niet alleen ongodsdienstig hebben gemaakt maar hen ook alle religie doen haten. De eerste is deze: dat men zoo dikwijls godsdienst ziet heerschen over wetenschap op een wijze die met het waarheidsbesef in strijd is. Ouders moeten scherp inzien, dat nergens religie in strijd mag komen met wetenschap, dat deze laatste óók haar eigen recht heeft. Dus geen theorieën over het ontstaan der aarde, het stilstaan van de zon enz. opdringen omdat ze in den Bijbel staan. Zeker, ze staan daar, en hebben waarlijk wel hun diepen zin. Maar ze zijn ook vaak het in religieus kleed gehulde wetenschappelijk wereldbeeld, dat volmaakt verouderd is. Eerste raad is dus: *spreek over God zoo, dat 'n kind later geen conflict religie—wetenschap te doorstrijden krijgt*.

De tweede oorzaak van veel anti-godsdienstigheid is wat men wel noemt de magische opvatting. Een voorbeeld: een verpleegster vertelde me, dat ze haar geloof volstrekt kwijt is. Waarom? Moeder was gestorven aan kanker, had hevig geleden — en háár gebed om verlichting van de pijn had niets geholpen, God had Zich blijkbaar niet bekommerd om de ellende van moeder en dochter — en dus: weg met het geloof. Wat deze verpleegster bezat was geen geloof, maar

magie: zij meende God te kunnen vleien, te kunnen dwingen om aan háár wenschen te voldoen.

Wij kunnen dit Godsbegrip niet aanvaarden, om der wille der zedelijke waarheid. Het leven geeft en neemt zijn recht, niet naar onze wenschen en gebeden. Religie zegt alleen dat ondanks pijn, leed en dood het leven een heiligen zin heeft.

Tweede raad: *spreek zoo over God, dat nooit eenige gedachte kan opkomen alsof het leven (in groote en kleine dingen) geleid zou worden naar onze wenschen.*

Ik kom nu tot de vraag: hoe spreekt u dan *wèl* met kinderen over God? Dat kan op heel verschillende manieren, die alle even goed kunnen zijn, Mij ging het zoo met onze dochter van omstreeks 11 jaar, toen wij buiten woonden; wij liepen samen door het bosch, waar boomen geveld lagen. Vraag: weet je het verschil tusschen een levenden en een dooden boom? Gekke vraag? Weet je, waar zit ergens dat „leven" in den eenen boom en waar is het er uitgeloopen uit den anderen? Zit het in de bladeren, in de wortels, in den stam? Nee, natuurlijk niet, het zit in den boom overal — en je kunt ook zeggen: nergens. Zou je het kunnen zien — het leven bedoel ik —, zou je het kunnen pakken? b.v. als het uit dien boom wegloopt of wegvloeit als ie gekapt wordt?

Langs den weg van deze vragen moet ik het kind brengen tot dit begrijpen: *het leven doorwoont den levenden boom;* het leven is geen ding, geen iemand, die je tegen komt ergens op straat, maar een kracht, die het Al doorwoont; je ziet die kracht niet, je ziet alleen maar de uitingen ervan, de verschijnselen. En misschien knijp ik dan m'n dochter stevig in d'r hand en vraag: voel je dat het leven door ons heen stroomt? Nu moeten wij natuurlijk verder, en een kind iets duidelijk trachten te maken van wat wij groote menschen noemen met het woord „geest". Den weg, dien wij kunnen gaan, duid ik maar weer aan met een paar vragen. Weet je, dat je moeder van je houdt? Gekke vraag? Nou, toe dan maar — vaders doen wel eens vaker gekke vragen. Maar: waar zit die „liefde" van je moeder ergens? Misschien zegt een pientere dochter: in d'r oogen. Alleen in d'r oogen? Nee,

natuurlijk niet. Eigenlijk zou je moeten zeggen: overal en nergens. Kun je de liefde zien, ik bedoel: zou je ze beet kunnen pakken net als een ding?

U voelt, waarom het mij te doen is: het kind ervan bewust te maken, *dat liefde door ons heen woont,* onvatbaar, ongrijpbaar, en toch door en door werkelijk. Als groote menschen zeggen we dan: de diepste werkelijkheid is juist de ongrijpbare, de onzichtbare — maar die woorden gebruik je natuurlijk bij kinderen niet. Maar een kind begrijpt heel goed: Liefde is géén ding, géén iemand, die je ergens tegen komt op straat, maar een kracht die ons doorwoont; je ziet haarzelf niet, alleen de uitingen, de verschijnselen. En misschien voelt het kind straks, als moeder haar 's avonds heeft ingestopt en nog even stil op den rand van het bed blijft zitten: de liefde stroomt door ons beiden heen, en straks als moeder alweer weg is, is de liefde gebleven. Zij blijft altijd.

Nu is er nog een element, dat ik gaarne toevoeg: wij moeten een kind ook duidelijk maken, dat deze Al-door-wonende Kracht zich aan ons openbaart als *innerlijke waarheid, waarvoor wij hebben te buigen.* Natuurlijk gebruikt u die woorden niet, misschien gebruikt u op een bepaald gogenblik heelemaal geen woorden. Ik geef u een heel simpel voorbeeld uit de praktijk: Een vader komt wat moe en kribbig thuis, de kinderen zijn wat druk, heelemaal verdiept in hun spel. Dan is het een heel klein kunstje om een scène te krijgen: binnen vijf minuten is de oudste van 12 die wat tegensputterde naar bed gejaagd, zitten de kleintjes schuw in een hoekje, heeft de vader — ik neem aan dat hij geen gezagsmaniak is, maar een kameraad — gruwelijk het land. Dan zal hij, zoodra de bui geluwd is, zeker z'n oudste in bed even opzoeken en de zaak „in het reine" brengen. biechten dat hij mis was, van z'n jongen een hand vragen en van z'n meisje een zoen — want de dóórstrooming der liefde mag niet worden afgedamd en de innerlijke waarheid tusschen menschen niet verduisterd door booze buien. U zegt dat dit maar een beetje „deugd" is en niets met godsdienst heeft te maken? Heelemaal ongelijk heeft u niet — maar misschien

heb ook ik eenig gelijk als ik zeg: onze opgroeiende kinderen en eigenlijk elk levend mensch blijft doorloopend dezen innerlijken strijd houden: dat wij door onze eigen nukkigheid en eigenwilligheid den stroom van het goddelijk leven afdammen en de innerlijke waarheid verduisteren.

Nu wil ik graag nóg verder. Ik wil mijn kind n.l. bijbrengen, dat als wij den oorlog verfoeien en strijden voor vrede en broederlijke gemeenschap, dat óók opwelt uit die het Al doorwonende kracht. Misschien hoef ik het ze ook niet bij te brengen, vinden ze het zelf wel. Als wij ze maar hebben geleerd, dat wij bij het woord God denken niet aan een ding of een Iemand die je tegenkomt en kunt beetpakken, maar aan die het Al doorwonende Kracht van Liefde, die „overal is en nergens"; dat is de voorloopige kinderlijke en toch ware vorm voor het prachtige woord uit het Nieuwe Testament (Hand. 17): „In Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij".

Tot slot nog een vraag gesteld en beantwoord: is er dan geen bezwaar, om van God te spreken in menschelijke vormen, als ware hij een Iemand? Antwoord: neen, ik heb daartegen geen bezwaar, als iets als het bovenstaande vooraf is gegaan. De psychologie heeft ons ook geleerd, dat het jonge kind denkt in beelden (niet in begrippen). Als het kind in het voorjaar vraagt waar plotseling de bloemen aan de boomen vandaan komen, dan laat u Prinses Lente over de aarde trekken en een nieuw bloemenkleed tooveren. Precies zoo kunt u spreken over God die werkt en doet en ziet en hoort. Straks bij het ouder worden behoeven ze hiervan ook niets te laten vallen, als ze begrijpen, dat al wat wij van de Godheid zeggen, menschelijke symbooltaal is.

DE BIJBEL EN ZIJN OVERLEVERING

Het treft ons telkens weer, dat wij bij alle stemmen, welke in de huidige wereld gehoord worden, steeds weer tot de ontdekking komen: eigenlijk is hetzelfde al gezegd in het Boek der Boeken, den alouden Bijbel, die bij onze ouders hoofdzaak in huis was en de eereplaats in de huiskamer had.

Natuurlijk bedoelen wij niet wat de Bijbel aan natuurlijke historie meedeelt, noch de wonderverhalen als ingrijpingen in de Natuurwetten, maar zijn religieleer, wanneer men daaronder verstaat de prediking schier op elke bladzijde, dat de wereld en het menschenleven, hoe raar de dingen ook gaan mogen, zin hebben.

Verwonderen kan het dan ook niet, dat de religieuze opwekking van heden aan het Oude Boek ten goede komt en dat de vraag: Is de Bijbel betrouwbaar? een belangrijke vraag wordt.

Een artikel van *dr. J. Leunis Koole* in het gereformeerd apologetisch tijdschrift *Horizon* geeft een antwoord op de netelige vraag en wij willen dat overnemen. Al kunnen wij de wetenschappelijke juistheid onvoldoende beoordeelen, *Horizon* staat op hoog peil.

Voor velen zal het een verrassing zijn te hooren, dat de tekst van den Bijbel veel dichter staat bij de bijbelsche geschiedenissen dan die van de klassieken bij hun tijd. Dit geldt zoowel voor het Oude als voor het Nieuwe Testament. De opgravingen in Palestina en elders, de ontcijfering van inscripties en tabletten en het gedeeltelijk ontsluierd geheim van de Cheopspyramide — al willen vele Egyptologen daar nog niet aan — hebben heel wat, dat voor legende of sprookje werd gehouden historisch bevestigd.

Het betoog, dat volgt, gaat hoofdzakelijk over het Nieuwe Testament.

Hoewel de Kerk, eeuw in eeuw uit, aan de betrouwbaarheid der Schrift vastgehouden heeft, zien we toch, aldus dr. Leunis Koole, hoe in onzen tijd breede scharen niet meer hetzelfde vertrouwen meenen te kunnen koesteren in de autoriteit van de Schrift: ze begint voor velen te wankelen.

Wanneer men nu de vraag zou stellen, waarom wij in

onzen tijd de onbevangen houding tegenover den Bijbel zoo vaak verloren hebben, kunnen de antwoorden velerlei zijn. Er zou gedacht kunnen worden aan de ijzeren causaliteit, die ons denken nog al te veel onder den ban houdt. Verder zou men kunnen wijzen op het historisch-kritisch onderzoek van den Bijbel, waaruit toch immers als duidelijk resultaat naar voren gekomen is, dat de Bijbel geen eenheid is, maar een samenvatting van zeer verschillende, dikwijls tegenstrijdige opvattingen. Men heeft zich ook door andere overwegingen laten beïnvloeden en dan vooral op de overlevering, waarlangs de Bijbelboeken tot ons gekomen zijn, gelet. Kan de Bijbel zelf wel betrouwbaar zijn, vroeg men, als toch immers zonneklaar is, dat de overlevering van den Bijbel door de eeuwen heen niet betrouwbaar is? Op tweeërlei wijze kan men betwijfelen, of dat wat wij nu in de 20ste eeuw voor ons hebben, in alle deelen overeenkomt met het oorspronkelijke Evangelie van Jezus Christus. Men kan in de eerste plaats uitgaan van den betrekkelijk langen afstand die er ligt tusschen de feiten, waarvan de Bijbel (en dan denk ik in het vervolg in het bizonder aan het Nieuwe Testament) getuigt, en de oudste berichten, die wij er over bezitten. En ten tweede kan men daarop wijzen, dat de verschillende handschriften nogal sterk met elkaar verschillen, zoodat de vraag naar *den* Bijbel, den juisten Bijbel, nog geen antwoord heeft ontvangen.

Het zijn deze twee moeilijkheden waarover ik aan de hand van de ontdekkingen der laatste jaren iets wil zeggen.

Allereerst trekt men de betrouwbaarheid van de overlevering van den Bijbel daarom in twijfel, omdat tusschen het centrale feit, het lijden van Jezus Christus en de oudste teboekstelling ervan honderden jaren zijn verloopen. Hoe zag men in 1844 op, toen Tischendorf, op zijn studiereis naar het Oosten, ergens in de verwaarloosde kloosterbibliotheek van den Sinai een bijna volledigen Bijbel vond, die uit de 4de eeuw moest dateeren! Dat was iets ongehoords! En toch lagen er tusschen het feit van Jezus' omwandeling op aarde en dit bijbelhandschrift nog wel een 300 jaar! Wat kan er in die 300 jaar al niet veranderd, geknoeid zijn in de beschrijving van het Evangelie!

Nu is, wat deze redeneering betreft, allereerst daarop te wijzen, dat Tischendorfs ontdekking in 1844 reeds lang door nieuwere vondsten in de schaduw gesteld is. Om een voorbeeld te noemen: voor enkele jaren kocht de rijke Amerikaan Chester Beatty van een Egyptischen handelaar een bijbelhandschrift, waarvan althans een gedeelte omtrent het jaar 200 geschreven moet zijn geweest. Het vorig jaar bracht de publicatie van een brokje papyrus, waarop enkele verzen uit Johannes stonden, en dat wel uit de eerste helft der 2de eeuw afkomstig is. De afstand tusschen het feit, waarvan getuigd wordt en het oudste getuigenis daarvan is daardoor ingekrompen tot minder dan honderd jaar.

Doch ook afgedacht daarvan loont het de moeite, den stand van zaken bij den Bijbel (het Nieuwe Testament) met de overlevering van de z.g. klassieken te vergelijken. De tragedies van Aeschylus en Sophocles bezitten wij in een handschrift van de 11de eeuw. Wanneer wij een filosoof als Plato in een handschrift van de 9de eeuw voor ons hebben, is dat een verblijdend feit. Een tusschenruimte van 1500 jaren is voor normaal te houden bij de overlevering van klassieke meesterwerken. Veel hooger wordt deze echter nog wanneer men van de oudste Homerushandschriften uit de 11de eeuw na Christus teruggaat tot den grijzen ontstaanstijd van de homerische gedichten. Toch houdt men het er algemeen voor, dat deze late overlevering nog juist is en papyrusfragmenten uit vroegere eeuwen toonen ons bij de klassieken, dat de vlijt der geleerden den tekst vrij zuiver bewaard heeft. Is het dan niet willekeurig en wetenschappelijk onverantwoordelijk, de betrouwbaarheid van het Nieuwe Testament, waarbij de overlevering nog ongelooflijk veel gunstiger is, a priori in twijfel te trekken?

Wat het eerste bezwaar dus betreft, dat men tegen de betrouwbaarheid van de overlevering der H. Schrift wel eens inbrengt, blijkt de moeilijkheid niet zoo groot te zijn als men het zich wel voorstelt.

Het is met het tweede bezwaar precies eender.

De oudere bijbels, zegt men, zijn niet gedrukt maar ge-

schreven, overgeschreven; en wie zelf wel eens copieerde, weet, hoe ongelooflijk spoedig er vergissingen, fouten van allerlei aard daarbij ontstaan kunnen.

Door dit alles ontstond er een ontzagwekkende hoeveelheid varianten, d.w.z. van het oorspronkelijke afwijkende lezingen. Ja, de vraag lijkt wel gewettigd, of bij de gebrekkige wijze van vermenigvuldiging uit de Oudheid er nog eenige zekerheid is, dat wij den oorspronkelijken tekst van den Bijbel herstellen kunnen. Om enkele voorbeelden te noemen: In den Engelenzang van Lukas 2 kan het heeten: In de menschen een welbehagen of: In den mensch des welbehagens (of: van goeden wille). De wondere geboorte van Jezus schijnt door sommige handschriften ontweken te worden. De perikoop van den Lamme van Bethesda (Joh. 5) is uitgebreid met een verhaal over een engel, die nederkwam om het water in beweging te brengen. Die van de Overspelige vrouw (Joh. 8) komt in veel handschriften niet voor. De bekende bewijsplaats voor de H. Drieëenheid in I Joh. 5 vindt ge slechts in een heel enkel handschrift. En het is bekend, dat Marcion, de veel omstreden figuur uit de 2de eeuw, een anderen Bijbel had dan wij. En wanneer de zaak nu dus zoo staat, dat men bij elk bijbelvers vragen moet: zóó kan het oorspronkelijk gestaan hebben, maar 't kan ook anders geweest zijn — komt dan de heele Bijbel niet op losse schroeven te staan? Ja, kan men dan nog wel van inspiratie spreken?

Nu moet men de moeilijkheden ook hier niet grooter maken dan ze zijn. Naar het oordeel van de wetenschap staat in elk geval $\frac{7}{8}$ deel van het Nieuwe Testament vast. Voorts is te bedenken, dat in verschillende gevallen, waar men even goed de eene lezing zou kunnen volgen als de andere de *zin en beteekenis van de betreffende plaats* dezelfde blijft. Ja, geen enkel stuk van het christelijk geloof wordt ook maar door één afwijkende lezing aangetast, ook al blijkt soms, dat een bewijsplaats voor de H. Drieëenheid als boven aangeduid werd, losgelaten moet worden. En zegt men nu toch, met het oog op de ontelbaar veel afwijkende lezingen, die in onze oude bijbelhandschriften voorkomen, dat het niet aangaat, onzen tegenwoordigen tekst met den oorspronke-

lijken te vereenzelvigen, dan geven ook hier de ontdekkingen van de laatste jaren zeer veel licht.

Wij bezitten verschillende bijbels uit de 4e eeuw. Deze zijn, naar men algemeen aanneemt, ontstaan doordat in dien tijd de geleerden zich met den bijbeltekst gingen bezig houden.

Enkele wetenschappelijk geschoolde figuren namen de taak op zich de verschillende in omloop zijnde handschriften aan een herziening te onderwerpen. Dezen herzienen tekst bezitten wij dus nu: maar de groote vraag is of deze herziening juist is geweest. Wij kunnen op goeden grond betwijfelen, dat de geleerden van de 4e eeuw nog eigenhandig geschreven exemplaren van de schrijvers zelf in hun bezit hadden. Kan de oorspronkelijke bijbel niet heel anders zijn geweest dan wat de theologen van de 4de eeuw ervan gemaakt hebben?

De pas gevonden bijbelhandschriften die niet uit de 4e maar uit de 2e eeuw stammen, leeren ons dat er voor den tijd van de groote bijbelherziening inderdaad een vrij sterk verwilderde tekst in omloop was, maar dat de theologen van de 4e eeuw zeer nauwgezet tewerk zijn gegaan en over het geheel genomen inderdaad zijn uitgekomen bij den tekst, die oorspronkelijk uit de pen van de bijbelschrijvers zelf gevloeid is. Uit wetenschappelijk oogpunt valt niet meer te betwijfelen, dat de overlevering van onzen bijbeltekst een voorbeeld is van uiterste nauwkeurigheid van de zijde der overschrijvers en van de geleerden die zich ermee bezig gehouden hebben en ook van de uiterste betrouwbaarheid van den tekst zelf.

DE MEERWAARDE VAN HET CHRISTENDOM

BOEDDHISME — CHRISTENDOM — ISLAM

Wat hieronder volgt, heeft geen polemische bedoeling.

Het gaat dus niet om een waarschuwing aan hen, die, op welke wijze dan ook, boven het Christendom uit willen en zoeken naar een nog hoogere religie, een waarlijk universeele, die het heele menschdom zou kunnen aanvaarden.

Indien eenige polemische bedoeling in het spel ware, zou deze veeleer gericht zijn tegen hen, die alle godsdiensten over één kam scheren en die hun goedgunstigheid en verdraagzaamheid inzake godsdienst gaarne uitdrukken in de oude formule: „Godsdienst is privaatzaak", wat weleens het „opium voor het volk" dicht benadert.

De schrijver *dr. K. Hedding* in het *Maandblad van de Groep Vrijzinnig-Godsdienstigen in Nederlandsch-Indië* wil niets dan een nuchtere vergelijking en hij put zijn stof uit: *Vergleichende Religionswissenschaft* door prof. *Frick*.

Hij ziet de meerwaarde in het dynamische, dat het Christendom van nature eigen moet zijn en waardoor het zich tegen alle verdogmatiseering verzet, omdat het in verstarring niet leven kan.

Zóó hebben Stanley Jones, dr. Mecklenburg, Albert Schweitzer, Larsen I By, de Vrijz. Christelijke Geloofsverklaring en zoovele stemmen uit den laatsten tijd het ons ook geleerd. Het allerlaatst hebben we het vernomen uit den mond van dr. Dietz en het boek van Leslie Wetherhead. Wij zelf, wij menschen, moeten en kunnen alleen de geestelijke en stoffelijke verwarring, waarin we ons bevinden, veranderen, indien wij willen begrijpen, dat Christus ons in de eerste plaats riep tot de *daad*, want Hij is de godsstem in ons hart.

Is het niet merkwaardig, dat een Wannée in *Het Nieuwe Leven* op zijn wijze eigenlijk hetzelfde zegt? „Ik heb", schrijft hij, „een onverwoestbaar geloof, dat er zin is in het levensgebeuren. In elk levend organisme is een verborgen drijvende kracht, die het opbouwt, die het als het ware door een hoogere natuurwet geleid, alles doet wat het leven behouden kan en afweert wat het leven bedreigt. Dit drijvende principe openbaart zich evenzeer op het gebied van den geest. In den mensch is iets, dat aanraadt en afraadt bij zijn geestelijken opbouw. Hij kan weigeren te luisteren, natuurlijk, dat doen wij honderdmaal, maar het beginsel op zichzelf is

niet te loochenen. Wij zien dus in het kleine verband een entelechie: het aanwerken van binnen uit op een doel.

Is deze er eveneens in het groote verband van het menschengeschieden? Dat geloof ik met mijn heele wezen. Juist omdat het menschenbedrijf in het groot zin heeft, moet de menschheid lijden, want alle tijden is er de waarschuwing, dat zij bezig is af te wijken van den weg, waartoe zij in den kosmos geroepen is. Het eenige wat ik kan in mijn nietige invloedssfeer is: *arbeiden in den zin die mij is ingelegd.*"

Berdjajef: „Het Christendom stelt vast de absolute waarde van de menschelijke persoonlijkheid als geestelijk middelpunt van het natuurlijke leven; de vrijheid van den geest, die van het geweten, het denken en het arbeiden. Daarom kan het Christendom nooit een sociale ordening aanvaarden, waarin de menschelijke ziel in gevaar komt en geschonden wordt."

DE DRIE WERELDGODSDIENSTEN

Heel wat menschen komen, als zij over godsdiensten hooren spreken, al heel gauw aandragen met de wijsheid, dat deze alle in den grond hetzelfde willen. En ook zij, die den eigen godsdienst den eenig ware achten en de rest de moeite van het aankijken niet waard, zijn talrijker dan men vaak meent.

In zeker opzicht hebben de eersten zelfs nog een schijn van gelijk, daar het inderdaad bij alle godsdiensten tenslotte om het eene gaat: om het in contact brengen van den mensch met het Heilige. Wie zich echter werkelijk voor den godsdienst als een concrete grootheid interesseert, heeft aan een dergelijke definitie heel weinig, evenmin als hij veel heeft aan de wetenschap dat de mensch een met spraak begaafd, rechtopgaand wezen is. Wil men werkelijk iets begrijpen, dan moet men het in zijn bijzonderheden kennen en in zijn eigenaardigheden, hetgeen ook beteekent dat men verwante verschijnselen van dezelfde soort naast elkaar moet zien en ze vergelijken om zoo het typische van elk apart te onderkennen.

In dezen geest wil ik — schrijft K. H. — trachten enkele opmerkingen te maken over de drie wereldgodsdiensten, het Boeddhisme, het Christendom en de Islam.

Bij alle overeeenkomst en bij alle uiterlijkheid ligt in elke godsdienst het zwaartepunt weer anders en daarom gaat het

tenslotte, omdat daardoor speciaal het karakter bepaald wordt.

Overeenkomstige verschijnselen kan men o.a. zeer duidelijk opmerken in het leven van Boeddha, Jezus en Mohammed. Er zijn typische parallellen bij de heilige nacht, het sterven en de troostwoorden dezer drie figuren, waarin echter ook al dadelijk de kenmerkende onderscheiden aan den dag treden.

In alle drie godsdiensten kent men de heilige nacht. Boeddha ontving daarin het verlossende inzicht; de volkomen verlossing uit den eindeloozen kringloop van het bestaan werd hem toen geopenbaard. Dit is de centrale, heilige gebeurtenis in het leven van Boeddha en het Boeddhisme; hiermede is de overwinning gegeven op het leed, dat alle leven in zich draagt en met zich brengt. Dit is de nacht der verlossing en bevrijding, het keerpunt in het leven der menschheid.

Ook het Christendom heeft zijn heilige nacht: Kerstnacht, waarin de Verlosser zelf geboren is. Eenzelfde heilige nacht, want ook hierin vindt het heilsfeit plaats, de centrale gebeurtenis in de geschiedenis der schepping. Geen leer wordt er geopenbaard, geen inzicht geschonken, dat velen bevrijden en verlossen zal, maar een Kind wordt geboren in een stal, een Godmensch, een menschenzoon.

Weer heel anders is de heilige nacht in den Islam. Mohammed ontvangt voor het eerst een openbaring, die met al de volgende tezamen den Koran zal vormen, het heilige Boek, dat voortaan het geheele leven der Mohammedaansche wereld zal moeten leiden en beheerschen.

In deze heilige nachten is veel overeenkomst. In alle drie gaat het om den stichter, maar het zwaartepunt ligt volkomen anders; dat is datgene waarop de stichter wijst als op het centrale, de openbaring van het eeuwige in den tijd. Bij Boeddha is dit de Leer, in het Christendom de Persoon van Jezus, in den Islam het Boek.

Bij het sterven dezer figuren blijkt weer hetzelfde: Boeddha predikt in zijn laatste woorden nogmaals zijn leer en hij spoort zijn volgelingen aan om zonder ophouden te streven om overeenkomstig die leer te leven. En ook Mohammed spreekt

voor zijn dood in dezen geest: Ik laat u zooveel achter, dat gij, als gij u daaraan houdt, niet zult afdwalen: een duidelijke leiding, Gods Boek. Maar de laatste woorden van Jezus verwijzen niet naar een leer of een heilig boek. Hij sterft biddend tot Zijn Vader, volgens Mattheus en Marcus met het Psalmwoord: Mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten, volgens Lucas met: In Uwe handen beveel ik mijnen geest. Naast de overeenkomst in het feit dat ook de laatste woorden van elk dezer godsdienststichters ons bekend zijn, treft weer het groote verschil: de eerste wijst op de leer, de laatste op het Heilige Boek, terwijl de tweede sterft als mensch biddend in nood en overgave.

Het duidelijkst komt dit wel tot uiting in de troostwoorden, die ons van hen zijn overgeleverd. Boeddha zegt: Gij moet niet treuren, Uw meester hebt gij niet verloren, want de Leer is uw meester na mijn heengaan. En Aboe Bekr zou na het overlijden van Mohammed in dezen trant hebben gesproken: de stichter is dood, zijn rol is vervuld, de gemeente heeft wat zij behoeft: de duidelijke leiding van den Koran Maar voor de Christenen kan noch de leer, noch het boek tot troost strekken. Voor hen geldt de waarheid van den opgestanen Heer, die met hen zal zijn tot aan de voleinding dezer wereld. Zijn geest, Hij zelf zal hen troosten en helpen en leiden.

In het Boeddhisme ligt alle nadruk op de leer, een abstractie dus, die alleen den mensch uit deze wereld en uit het lijden van alle vormen van het bestaan verlossen kan. Hieraan vasthoudend kan hij den eeuwigen cirkelgang, waarin hij steeds door de begeerte bevangen blijft, doorbreken. Zoo alleen vindt hij den weg naar het Nirwana; het volstrekt heilige en daarom ook volstrekt onuitsprekelijke en onuitdenkbare leven, dat enkel den verloste ten deel valt. Menschen kunnen dit alleen negatief benaderen: het is hoogste zaligheid, verlossing en opheffing van alle banden en vormen en persoonlijkheid. Menschen en goden vallen weg, daar alle bestaan wegvalt, dat binnen eindige grenzen besloten ligt. Van God noch Heiland noch middelaar is sprake meer. Daarom is het onjuist te zeggen, dat Boeddha den

mensch kan verlossen; hij zelf is ingegaan tot het Nirwana en dus volkomen uit den menschelijken gezichtskring verdwenen. Maar het belangrijkste is gebleven: de Leer, het onpersoonlijk, mystiek, abstract inzicht, waardoor alleen het heilige, dat het Nirwana heet, te bereiken is. Dit draagt in overeenstemming met de abstracte leer een even strikt onpersoonlijk karakter, ja, iedere menschelijke bepaling is als menschelijke beperking fout.

Hoe anders is dit bij den Islam. Hier openbaart Allah zich in het Boek, dat van eeuwigheid bij Hem was en dat ten slotte door bemiddeling van Mohammed aan de wereld geschonken werd als een duidelijke leiding.

De menschheid dwaalt op eigen wegen, het volk is onverschillig of dient allerlei afgoden, de toestanden zijn in alle opzichten uiterst verward en treurig. Mohammed ziet dit alles en hij weet: dat moet mijn volk treffen. Deze gedachte foltert hem jarenlang; totdat hij Gods openbaring ontvangt en hij de opdracht krijgt zijn volk te waarschuwen en te leiden op den rechten weg. Want God is barmhartig en wil het volk redden dus geeft hij aanwijzingen en leiding, hoe de mensch op de juiste wijze te leven heeft, welke zijn plichten zijn, welke diensten hij verrichten moet, wat hij hopen mag. De verheven God is ook de barmhartige voor wie aan den gezant en aan den Koran gelooft. Hij is de ongenaakbare, hoogverheven Schepper, onbereikbaar ver, maar op aarde is het hemelsche Boek een veilige gids en baken.

In het Christendom gaat de verlossende kracht niet van de Leer, noch van het Boek, maar van God zelf uit, die als mensch gestalte heeft aangenomen in Zijn zoon, op aarde heeft geleefd en het menschelijk lot heeft gedeeld. Dat lot is bekend: het licht schijnt in de duisternis, maar de duisternis heeft het niet begrepen. Maar al kan deze wereld het licht niet begrijpen, het is er evenzeer en het verschijnt altijd opnieuw in een onbegrijpelijke genade. Niet in een onpersoonlijke leer, niet in een heilig boek, maar in de reddende en leidende kracht, die in den persoon van Christus tot uiting komt. Als ieder die voor het licht en het hoogere getuigt,

is hij een dwaas gescholden en gekruisigd, maar de eeuwige geest is niet te dooden, de heilige geest, die in Christus gestalte heeft aangenomen, blijft voor ons staan.

En zoo is het zwaartepunt dezer drie godsdiensten inderdaad een zwaartepunt, de centrale as, waarom alles draait en waardoor alles bepaald wordt: de leer is in het Boeddhisme de goddelijke openbaring, de Koran bij den Islam en *de Persoon Jezus Christus in het Christendom.*

HET CHRISTENDOM EN DE WERELDGODSDIENSTEN

Bij het voorgaande sluit onmiddellijk aan een boeiende studie van den Zendingsautoriteit *dr H. Kraemer* in diens boek: *De ontmoeting van het Christendom en de Wereldgodsdiensten.*

Bewijst die studie de meerwaarde van het Christendom? Nog niet volkomen, want de beslissende ontmoeting is, volgens den schrijver, nauwelijks begonnen. De ontmoeting wordt beslissend geacht, omdat zij zal uitmaken, of het Christendom werkelijk universeel is en heilsgaven aan de heele menschheid brengen kan.

Al is er een Zendingsautoriteit aan het woord, men denke vooral niet, dat het genoemde boek ook maar iets van een „tractaatje" heeft. Het is een streng wetenschappelijke verhandeling, zichtbaar gestoeld op veel studie en onderzoek. Een klein staaltje daarvan moge hier reeds volgen. In Christelijke kringen ziet men — schrijft Kraemer — de Zending vaak als een particuliere liefhebberij van bepaalde Christenen, die bij andere Christenen weer door een andere liefhebberij kan worden vervangen, haast als een „privaat-hobby". In niet-Christelijke kringen beschouwt men nog al te dikwijls de Zending als een vrucht van geborneerd waarheidsfanatisme en als een lust, om eigen inzicht aan anderen op te dringen of men waardeert haar nog wel eenigszins om goede gevolgen van maatschappelijken en cultureelen aard. Beide verklaringen zijn in flagranten strijd met den plicht, welken Christus zijn volgelingen heeft opgelegd.

Hetzelfde heeft Stanley Jones of Kagawa eens zóó uitgedrukt: Zoolang Christus in het Oosten kwam vergezeld van soldaat, koopman of diplomaat, zei men: Ga, ik smeek het u, mijn deur voorbij, maar sinds Hij zonder dat gezelschap verschijnt, worden veel deuren opengedaan.

Hieronder volgt iets uit een religieus cultuurprobleem van den eersten rang, waardig en met groote kennis van zaken besproken.

Het Christendom is sinds het moment van zijn geboorte een religie der getuigenis geweest. Als Jezus buiten den aardschen gezichtskring verdwijnt, zendt Hij met godde-

lijke volmacht Zijn vroegere discipelen als herauten en apostelen de wereld in.

Godsdiensthistorisch gezien, is het Christendom een religie des getuigens, omdat het een profetische religie is.

Paulus demonstreert het profetische karakter en den profetischen oorsprong van 't Christendom zeer duidelijk in de karakteristieke uitdrukking in Efeze 1 : 9, dat God ons „het mysterie van Zijn wil" heeft kond gedaan. Let wel: het geheimenis van den *goddelijken wil,* niet het getuigenis van het *goddelijk zijn* of *wezen,* in welks oeverloozen oceaan alle hooger menschelijk religieus zoeken door de gansche geschiedenis heen heeft willen duiken.

Een getuigende religie is agressief, is strijdbaar. Men kan dat eveneens constateeren bij dien anderen spruit van profetischen bloede onder de wereldgodsdiensten, den Islam, die zijn lapidaire credo de „sjahada" het „getuigenis", noemt.

De Christelijke Kerk was van den aanvang af een „ecclesia militans", een strijdende kerk, in strijd verkeerend met de wereld. Zij moest dit zijn, niet uit twistzucht of heerschzucht of machtswil, maar omdat zij „de dwaasheid Gods" in de wereld moest vertegenwoordigen en verkondigen. Met dezelfde noodzakelijkheid als zij bij haar optreden in de Joodsche en de Grieksch-Romeinsche wereld, een ecclesia militans moest zijn, werd ze daarom tevens een ecclesia patiens, een lijdende kerk.

Historisch is het Christendom een der laatkomers op het wijde veld van het godsdienstig leven der menschheid. Daarom heeft het ook reeds eenige groote ontmoetingen met andere, machtige godsdienstige structuren der menschheid beleefd: met de Romeinsch-Hellenistische en met de West- en Noord-Europeesche of Germaansche wereld.

Het overwon de Romeinsch-Helleensche wereld, deels door er door overwonnen te worden. Het Christendom werd, historisch gezien, een grootsch voorbeeld van syncretisme, waarin de fundamenteele elementen van den oorsprong de functie van levend ferment en steeds ontplofbaar dynamiet vormden. Men zou het historische Christendom een syncretisme met een onrustig geweten kunnen noemen.

De ontmoeting van het Christendom met de West- en Noord-Europeesche volken, de Christianisatie der Middeleeuwsch-Europeesche wereld, droeg meer het karakter van een, naar het schijnt historisch-onafwendbare inlijving van een maagdelijk gebied binnen een superieure godsdienst en cultuur. De Kerk gaf een hoogere ordening aan West-Europa en voorzag het leven en het denken van een werkelijke of schijnbare Christelijke fundeering.

In onzen tijd beleven wij een derde ontmoeting van het Christendom met een groot complex van niet-Christelijk godsdienstleven. Vergelijkenderwijs genomen mag men het vermoeden wel uitspreken dat dit de imposantste en universeelste ontmoeting zal worden, ook al bevinden wij ons nog slechts in haar aanvangsstadium.

De voorwaarden waaronder en de situatie, waarin zij zich afspeelt, vertoonen het volgende beeld.

Men kan de Middeleeuwen op zichzelf genomen zien als den uitgroei tot een indrukwekkend, gesloten levenstype, imponeerend door structuur en rijke schakeering. Geplaatst in den stroom van het historisch gebeuren, kan men hen echter ook zien als het incubatietijdperk van den modernen tijd.

Een nieuwe levensoriëntatie breekt aan. De groei daarvan valt samen met twee verschijnselen van doorslaande beteekenis. De West-Europeesche menscheid gaat de wereld ontdekken en zoowel parallel daarmee als gedeeltelijk daardoor gestimuleerd, openbaart zich een levensdrang, een beheerschingsdrift en een scheppingsvermogen, zóó veelzijdig als zelden in de wereldgeschiedenis zijn vertoond.

Met andere woorden gezegd: de menschheid beleeft in het kleine West-Europa één harer scheppende momenten, zooals dat vroeger in het kleine Hellas geschied was. Deze voortstormende drift van scheppingsdrang stiet op een onmetelijke volkerenwereld in het Oosten. Eerst nog tastend en zich richtend naar speciale omstandigheden, in de 19e eeuw doelbewust en alom zegevierend. Deze Oostersche wereld echter vertoonde juist een aan de West-Europeesche tegengestelde levensbeweging. Zij was niet dynamisch-avontuurlijk en agressief-scheppend, maar statisch (in zich-zelf-besloten), neigend tot in rust verzonken verzadigdheid. Het

leven was er niet een voortbruisende, sterke rivier, maar een wijde verstilde zee.

In die wereld heeft West-Europa gestadig en onweerstaanbaar zijn politieke en oeconomische alleenheerschappij opgebouwd, die nu in onze dagen begint te tanen, omdat de Oostersche volken zelfstandig beginnen mee te loopen in het levenstempo van onzen tijd.

In de oogen van het Oosten is de Zending een onderdeel en een uitingsvorm van de Westersche penetratie.

In de lijst van uitwendig historische feiten bezien is dit juist. In dezen rustig-objectieven vorm bedoelt het Oosten echter zijn oordeel niet. Het beoordeelt het werk van de verkondiging van het Christendom als een specialen uitingsvorm van de Westersche agressie en het Westersch imperialisme op geestelijk gebied.

Het prestige der Europeesche cultuur is in de 20e eeuw geweldig afgenomen. Ook voor den wereldoorlog was dat proces reeds gaande, al is het er ten zeerste door versneld. Ondanks alle kritiek, ondanks alle gevoel van malaise, speurde men vroeger in de Europeesche superioriteit onbewust een moreele meerderheid.

Dit is thans anders geworden. De geesten wenden zich van de cultureele ideologie naar de politieke en oeconomische werkelijkheid en, helderziend geworden door Westersche idealen en Westersche wetenschap, mat men, niet bewonderend, maar verbitterd het Westen aan de ideologie, die het steeds als zijn eigen adelsbrief had voorgehouden aan het Oosten.

Twee gevolgen heeft dit ingewikkelde proces gehad.

Aan den éénen kant is het Oosten meer dan ooit geneigd geworden elke Westersche instantie en dus ook de verkondiging van het Christendom in het licht van de Westersche agressie te zien.

Aan den anderen kant doorleeft het Oosten zijn wedergeboorte heftiger en bewuster en ziet daardoor gretiger uit naar geestelijke en zedelijke hulpkrachten.

Daardoor begint zich, naast verzet, een dieper begrip baan te breken (zij het nog veelszins aarzelend) dat het werkelijke

Europa, het Europa van politieke en oeconomische machtsvorming, zooals zich dat in Oostersch besef weerspiegelt en de ideëele waarden, die uit Europa toevloeien, duidelijk onderscheiden moeten worden.

De eerbiedige waardeschatting van Christus, de centrale persoonlijkheid van het Christendom is daarvan een symptoom. Ghandi drukte dat eens zóó op zijn moedige wijze uit: „De hulde, die mij gebracht wordt, komt aan Eén toe, wiens voet nooit Indischen bodem drukte."

De moderne Zending is geboren uit eenvoudige gehoorzaamheid aan de opdracht, de volkeren tot Christus te bekeeren enkel en alleen uit liefde tot Christus. Men vermoedde niet, dat in deze eenvoudig begonnen Zending de Christelijke Kerk haar zwaarste confrontatiestonde tegentrok. Zwaarder dan in den Romeinsch-Hellenistischen tijd en in de Middeleeuwen, omdat zij nu haar apostelschap in en tegenover de wereld moest vervullen aan het gansche gevariëerde godsdienstige leven der menschheid tegelijk en zij in de groote Oostersche cultuurgodsdiensten eeuwenoude, taaie en representatieve levenssystemen te begroeten had.

Daar lag het machtige blok van den Islam, dat men tot op zekere hoogte meende te kennen, maar in werkelijkheid zoo slecht kende.

Men meende door polemiek en apologie de vestingmuren te kunnen doorbreken, maar de Islam bleek een vast-saamgeklonken levenssysteem te zijn, gedragen door een onbreekbaar superioriteitsbesef, dat geboren werd uit de overtuiging de uitverkoren slagorde Allah's te zijn.

Daar was het veelvormig Hindoeïsme, subtieler, femininer dan de masculine Islam, maar daardoor ongrijpbaarder. Het is niet besloten binnen de omheining van een casuïstisch-uitgewerkte godsdienstige wet zooals de Islam, maar houdt toch het leven gevangen in het strakke en tegelijk soepele kastenstelsel. Het maakt confuus doordat het in zijn gastvrije huis aan de gedegenereerdste godsdienstvormen even beminnelijk onderdak verleent als aan de stoutste denkkracht en de verhevenste aspiraties.

Daar was het Boeddhisme, in karakter en wezen gelijk ge-

worden aan het Hindoeïsme, even veelvuldig als deze godsdienst, vergroeid tot een weelderig en fantasierijk veelgodendom, doch nog doortrild van de nagolving van barmhartige bewogenheid over een in lijden en dood bevangen wereld, waaruit het oorspronkelijk ontstaan was.

Daar was het Confucianisme, schijnbaar zoo weinig godsdienstig en zoo louter moraliseerend maar door zijn enge verbinding met de op psychologische oerwortelen teruggaande vooroudervereering en met zijn levensideaal van aristocratische reserve en harmonie, een macht over millioenen.

Voor de Christelijke Kerk is de ontmoeting met de wereldgodsdiensten dus in de eerste plaats geweest een afleeren van het onderschatten der kracht, die zoowel in de vitaliteit als in de inertie van de andere godsdiensten besloten lag. Op grond van de onwetendheid en minachting waarmede men deze godsdiensten naderde, hield men ze eigenlijk voor vermolmd en den ondergang nabij. Bij nadere aanraking bleken zij groote levenskracht en vitaliteit te bezitten, terwijl de inerte macht van star conservatisme, waardoor zij gekenmerkt werden, ze als een stugge, weerbarstige massa deden kennen.

De weerspiegeling van dit afleeren vindt men in de ernstige studie, die men ook van Zendingszijde is gaan maken van de wereldgodsdiensten, daarbij gesteund door het onderzoek der wetenschap, waarvan de Zending zoowel de medewerkster is als degene, die ervan profiteert.

Men is dieper gaan beseffen, dat men deze wereld, wil men waarlijk volgeling en heraut zijn van Hem, die zachtmoedig en nederig van hart was, niet mag tegemoet treden in de houding van den groot-kapitalist der definitieve religieuze waarheid.

Ook is men door de intensieve aanraking met het levende Heidendom dieper gaan voelen, dat grootheid en adel van geest overal ter wereld en in alle godsdiensten voorkomt en openbaar wordt, terwijl men er aan den anderen kant scherper oog door heeft gekregen voor het heidendom in eigen boezem en voor de groote verleiding verchristelijkt Heidendom voor werkelijk Christendom uit te geven.

Het afleeren der onderschatting, die de voortschrijdende

ontmoeting van het Christendom met de wereldgodsdiensten heeft gebracht, veroorzaakte dus niet alleen een verdiepte kennis en juister waardeschatting dier godsdiensten, maar is ook bezig 't Christendom zelf een religieus-ethische vrucht van positieve waarde te schenken, een fundamenteeler verstaan van het eenvoudige Christen-zijn.

Sinds de Wereld-Zendingsconferentie in Edinburgh (1910) is er van het daaruit gegroeide centrale lichaam (thans International Missionary Council geheeten) steeds een stimulans tot een diepere en centrale confrontatie van het Christendom met de wereldgodsdiensten uitgegaan. Niet alleen denkend en studeerend, maar ook practisch tracht men een reëele godsdienstige ontmoeting van het Christendom met de kernkrachten der wereldreligies te bevorderen.

In India ontstaan in den laatsten tijd Christelijke ashram's waar Christenen en niet-Christenen op Indische wijze met elkander leven en spreken, studeeren en zich onder de tucht der waarheid stellen. De Sat Tal Ashram van Stanley Jones, de Krista Séva Sangh bij Poona en de op dezelfde lijnen gedachte levens- en werkgemeenschap van Christenen en Boeddhisten onder Reichelt in China, zijn daarvan eenige sprekende voorbeelden.

Er zijn kringen, die nog andere wegen bewandelen. Gedreven door prijzenswaardige begeerte om de ontmoeting van het Christendom en andere godsdiensten te doen gebeuren in een klimaat van geëleveerde openheid en eerlijkheid, beoefent men, wat men noemt „sharing of religious experience" d.i. het uitwisselen van godsdienstige ervaringen door de vertegenwoordigers van de verschillende godsdiensten.

Wat is nu de uitwerking van deze ontmoeting op die andere godsdiensten? Wanneer men dit resultaat in de landen der wereldgodsdiensten vergelijkt met het totaal aantal belijders dier godsdiensten in elk dier landen, maakt het een bescheiden indruk.

Wanneer men echter de enorme belemmeringen en beklemmingen waaronder de prediking van het Christendom heeft moeten plaats hebben voor oogen houdt, dan is het

resultaat veel grooter dan de getallen op zichzelf zouden doen vermoeden.

Welk resultaat heeft de ontmoeting tot nu toe voor de andere wereldgodsdiensten gehad?

Er is beweging gekomen in de groote Oostersche godsdiensten. Men wentelt zich niet meer voort in den tredmolen van het verleden. Men vergelijkt zichzelve met het actieve Christendom en leert eigen geestelijke inventaris monsteren en kritisch bekijken. Men vraagt steeds scherper naar wat wezenlijk en wat onwezenlijk is in eigen godsdienstig leven. Er verschijnen apologieën over Boeddhisme, Hindoeïsme en Islam, die, zich afzettend aan het Christendom en de Europeesche cultuur, de aanspraak op universeele waarheid van eigen godsdienst trachten te demonstreeren.

De aandacht is nog bijna uitsluitend gericht op een rechtvaardiging van de Oostersche wereldbeschouwing voor het forum der fascineerende Westersche cultuurgedachten en op een synthese van eigen geestelijk goed met deze gevierde ideeën. In werkelijkheid komt deze synthese vaak neer op een verminking. Hoe belangrijk ook, zie ik dit alles als een voorbijgaand stadium, verzekert Kraemer.

Kortom de Oostersche godsdiensten zijn opnieuw in den smeltkroes. Het proces is nog zoozeer in den aanvang, dat van het eindresultaat niets te zeggen valt.

Het is mijn vaste overtuiging, besluit dr. Kraemer, dat de belangrijkste periode in de ontmoeting van het Christendom met de andere wereldgodsdiensten nog aanbreekt en dat het reeds bereikte resultaat daarin van groote beteekenis kan zijn. De wereldgodsdiensten gaan alle in den smeltkroes. De beste geesten van het Christendom en van de Oostersche godsdiensten zullen door de wereldhistorische constellatie, waarin wij ons bevinden, uitgenoodigd worden tot een beoefening der vergelijkende godsdienstgeschiedenis, die niet op studeerkamers en in het herscheppende na-voelende gemoed van den toeschouwer gebeurt, maar *in de harten en in de levens van persoonlijk naar godsdienstige waarheid en zekerheid hunkerende menschen.*

Het is niet minder mijn vaste overtuiging, dat de kracht en de beteekenis, welke het Christendom in de toekomst in

Europa zal kunnen toonen, ten nauwste samenhangt met de kracht en beteekenis, die het Christendom in het Oosten zal kunnen winnen.

Daarom alléén al is de Zending, als de bewerkster van de echt-godsdienstige ontmoeting van het Christendom met de wereldgodsdiensten een levenskwestie voor het Christendom in Europa.

DE HUIDIGE TAAK VAN HET CHRISTENDOM

Alweer in onmiddellijke aansluiting op het voorgaande, vraagt het boek van *Berdjajef: Christentum und Klassenkampf*, de aandacht.

Kraemer en Berdjajef toch zijn het volkomen eens over de wereldreddende beteekenis van een tot zijn oorsprong vernieuwd en tegelijk zijn tijd begrijpend Christendom, een Christendom dat boven al het aardsche uitgaat en tegelijk al het aardsche doordringt, het doorzurend met Gerechtigheid en Naastenliefde, den mensch vervullend van het besef, dat alles voorbijgaat, behalve hij zelf, omdat hij is van Gods geslacht. Anders dan Kraemer bindt Berdjajef de toekomst van het West-Europeesch Christendom niet aan zijn slagen in het Oosten; het kan, meent hij, in het Oosten niet slagen, tenzij het eerst den strijd om de ziel van den Westerschen mensch heeft gewonnen, door de groote Arbeidersmassa, die onweerstaanbaar èn door Communisme èn door Nationaal-Socialisme naar de heerschappij dringt, te winnen voor den Christus, omdat Deze de Gerechtigheid en de Zelfverloochening zelf is daar op Zijn conto voor eeuwig de *daad* van Golgotha staat geboekt.

Berdjajef vraagt om sociale gerechtigheid; hij wil dat de Christen kleur bekent in den socialen strijd; hij wil hem in den klassenstrijd naast den proletariër zien, om zich zelf en de massa te behoeden voor Communisme en Nationaal-Socialisme, die beiden, ieder op hun wijze, den mensch tot slaaf maken en den eeuwigheidserfgenaam vernederen tot een machine, welke, zooals iedere machine, oud roest wordt.

De democratiseering, onafwendbaar gevolg van de opkomst der arbeidersmassa, verschrikt Berdjajef niet, tenzij de democratiseering gepaard gaat met aristocratiseering, waarmee hij bedoelt geestelijke opheffing, cultureele doordringing, waartoe Communisme en Nationaal-Socialisme blijken niet in staat te zijn. Volgens Berdjajef kan alleen het Christendom die taak, waarvan aller behoud in dit ontzaglijk tijdsgewricht afhangt, vervullen. Het is een zeer ernstig, een levensprobleem rakend, maar tegelijk uitzicht en vertrouwen schenkend geschrift waaruit we iets gaan overnemen, mede in de hoop, dat een verstard dogmatisch en buiten het massale leven omgaand „Christendom" eindelijk tot ontwaking moge komen.

Eer het te laat is.....

DE CHRISTENEN EN DE VERANDERDE WERELD

Het traditioneel Christelijk bewustzijn houdt in onzen tijd — meent Berdjajef — met het sociaal en cultureel ontwikkelingsproces geen gelijken tred. De Christenen komen overal te laat. De Kerk in haar historisch bestaan heeft eveneens over het hoofd gezien, dat de wereld radicaal veranderd is en dat de patriarchale betrekkingen, waaronder de kerk groeide en zich ontwikeld heeft, voorbij zijn en dat een nieuwe sociale werkelijkheid ontstaan is. Het Christelijk geweten kan zich niet langer houden buiten de vraag, waar het Recht is in den modernen, socialen strijd. Prikkelend en in den ergsten zin anti-kerkelijk is de bewering der reactionairen, dat de Kerk een haar waardig bestaan alleen in de monarchistische en patriarchale samenleving voeren kan en dat zij haar zegen niet kan geven aan een samenleving, waarin geen standen en klassen meer bestaan; zij moet juist zijn bij het arbeidende volk, dat in zijn sociale leven van overwinning tot overwinning gaat, maar geestelijk aan de grootste gevaren bloot staat en aan de goddeloosheid dreigt ten prooi te vallen.

De echte kerk van Christus kent geen klassen. Voor God worden alle sociale onderscheidingen tot niets.

Zoo ontstaat de vraag, hoe men de gevoelens van haat en verbittering, die in de harten wonen van de vechters voor de sociale waarheid, daaruit bannen kan. Hoe zal men dezen overtuigen van het verkeerde in de houding van hun ziel? Hoe de zielen van de arbeiders vrij maken van de satanische hartstochten, waaraan Marx een verlossende messiaansche kracht heeft toegekend?

Buiten kijf zijn de zielen der arbeiders door haat vergiftigd. Voor hen is de gebruikelijke Christelijke prediking van liefde, deemoed en algemeene vergiffenis macht- en doelloos en, daarvan nog afgezien, klinkt zij als conventioneele rhetorica en de arbeidersmassa ziet in haar enkel het vermomde streven, haar te ontwapenen en haar wil te breken. In dit verband er op te wijzen, dat ook de communistische predikaties kleurloos en conventioneel geworden zijn, zou een slechte troost bieden. Het Christelijk bewustzijn heeft een veel diepere taak. Waar het op aankomt, dat zijn de nieuwe waarden.

waarin de Eeuwige Waarheid licht en vuur worden moet. Daartoe moet het Christendom het verband van Christelijke waarheid en sociale waarheid den arbeider duidelijk voor oogen stellen en zich keeren tegen den socialen leugen, welke zwaar op de arbeiders drukt. Slechts op die voorwaarde kunnen de harten der arbeiders voor het Christendom worden gewonnen. Als het Christendom de sociale waarheid der arbeiders erkent, zullen ook de arbeiders de eeuwige waarheid van het Christendom kunnen inzien. In de diepte van het Christelijk geweten zijn alle sociale verschillen overwonnen en opgeheven. Het Marxisme kent zoo'n overwinning niet; het erkent een geprivilegeerde klasse, eischt versterking van het klassebewustzijn en verkondigt den klassenhaat. In tegenstelling met deze sociale leer, die de opheffing van het kwaad door machtsverheffing van het proletariaat tracht te bereiken, moet het Christelijk bewustzijn het onderscheid tusschen sociale klasse en den enkelen mensch op den voorgrond brengen. De mensch heeft met de eeuwigheid te maken, de sociale klasse met den tijd en zijn vergankelijkheid.

De eeuwigheid wordt door den mensch geërfd, niet door de klasse. Voor de oogen van den Dood zijn alle klassen gelijk; er blijven slechts menschen als menschen over.

Deze waarheid moet èn door burgerij èn door proletariaat worden ingezien, want *de spanning tusschen mensch en klasse is in wezen een religieus-sociale spanning.* Het Christendom schat de individualiseering der persoonlijkheid hooger dan haar vermaatschappelijking. Tot op heden heeft de machine alles gestandariseerd en genivelleerd; men kan zich echter ook voorstellen, dat de techniek in haar verdere ontwikkeling de individueel bepaalde vorming van den mensch zal bevorderen. Daarmee zou ook ophouden de ontpersoonlijking, welke met kapitalisme en communisme verbonden is. Proudhon kan in de toekomst de overwinning over Marx behalen. Dan zal echter voor het Christelijk bewustzijn een nieuw vraagstuk zich opdoen, namelijk het te boven komen van het individualisme, want het Christendom streeft naar een individualiseering, die haar schoonste vrucht draagt in de zelfverloochening, de universeele al-eenheid en de verbroedering der menschen.

In breede kringen van de Protestantsche en Katholieke jeugd wordt men zich meer en meer bewust van de sociale taak des Christendoms. Deze jeugd is meest radicaal anti-kapitalistisch en anti-burgerlijk gezind. De andere macht en gezindheid, welke een groot deel van de West-Europeesche jeugd beheerschen, gaan in nationale richting en naar het rassenprobleem.

Zoo wordt de wereld door een dubbelen strijd geteisterd: door dien van de klassen en dien van de nationaliteiten.

Onder den invloed van zijn monistisch oeconomisme heeft Marx de geweldige beteekenis van den nationaliteiten- en den rassenstrijd niet begrepen. Steeds heeft hij getracht die conflicten als vormen van den socialen strijd te verklaren.

De eenheid van het menschengeslacht wordt dus dubbel bedreigd: de massa wordt door sociale en tegelijk door nationale motieven in beroering gebracht. Terwijl echter socialisme en klassenstrijd naar de toekomst wijzen, zijn nationalisme en volkerenoorlog naar het verleden gericht.

Het Oostersch Nationalisme kan een andere beteekenis krijgen; het draagt de sociale waarheid in zich voorzoover het zich tegen het West-Europeesch kapitalisme keert, doch is dit slechts een uiting van het gewone nationalistische proces, dat naties en volken naar politieke zelfstandigheid voert en hun nationalen eigenaard opoffert aan vereuropaïseering en verindustrialiseering, dan verliest dit proces zijn sociale waarde en wordt het tot bron van strijd tusschen een jong- en oud-kapitalistische wereld.

Het Nationalisme als zoodanig baart overigens niet minder haat en verbittering en in zijn extremen vorm is het een door en door onchristelijk verschijnsel. Neemt het in het rassisme een religieuze gedaante aan, dan beteekent het een opleving van de oude heidensche religiositeit. Men versta echter goed, dat de Christelijke verwerping van Nationalisme en Particularisme geen verloochening is van nationaliteit en nationale gevoelens.

Taak van het Christendom is de verwezenlijking van een concrete bovennationale eenheid van het heele menschengeslacht.

De heidensche, particularistische en nationalistische stroo-

mingen zijn misschien de grootste hinderpalen op den weg naar oplossing van het sociale probleem. Evenals het Communisme vermeerderen zij de haat en verbittering in de wereld en ze zijn niets anders dan de uitbarsting van een primitief-elementair, aan den geest vijandig en Godloos Naturalisme.

In een vernieuwde samenleving zal de werkelijk menschelijke hiërarchie tot uiting komen: de hiërarchie van talent en bekwaamheid. In de praktijk brengen de Communisten het hiërarchisch principe ten uitvoer, maar zij weigeren het aristocratisch principe der geestelijke cultuur te erkennen: tegenover haar staan zij hulpeloos en blind, zij begrijpen heelemaal niet, dat het streven der gelijkschakeling noodzakelijk de cultuur te gronde richt en omdat ze met de cultuur geen weg weten, halen ze haar omlaag, om haar te kunnen vulgariseeren en barbariseeren. Alleen het Christendom, dat den adel van den mensch, onverschillig zijn sociale positie in een samenleving van standen of klassen erkent, kan de beide polen van het sociale leven met elkander verbinden en verzoenen, want nooit kan het Christendom vrede hebben met een levensordening, welke de vrije menschelijke persoonlijkheid onder de almacht van een klasse dwingt. Wel kent het Christendom den geest der gemeenschap, waarin door genade de harten der menschen één geworden zijn. Het erkent nooit eenige klasseheerschappij.

Want de mensch staat hooger en is dieper gefundamenteerd dan een klasse, zooals hij ook hooger en dieper is dan ras en geslacht.

Alle edele en gerechtigheidlievende menschen der 19e eeuw hebben — schrijft Berdjajef — de heerschende, burgerlijke klasse tot offer en veredeling aangespoord. Allen voelden den plicht tot verkondiging der zedelijke waarheid, *dat ook de arbeider een mensch is.* Diezelfde waarheid heeft men vroeger ook ten opzichte van slaven en lijfeigenen gepredikt. Thans zijn wij echter een tijdvak ingegaan, waarin de vroegere prediking niet meer op de verhoudingen past. Een andere taak rust op ons: niet het vergeestelijken en het verbeteren van het burgerdom, dat moreel onherstelbaar in verval verkeert, maar de vergeestelijking der arbeidersklasse, welker

sociale beteekenis van dag tot dag groeit. Het is thans te laat de burgerlijke klasse tot offeren op te roepen, thans moeten wij den arbeider de elementair-zedelijke waarheid verkondigen, *dat ook de adellijke en de burger menschen zijn* en dat men zich menschelijk tegenover hen gedragen moet. Het probleem van den klassenstrijd is in laatste instantie het probleem der religieuze wedergeboorte.

Zonder de Christelijke wedergeboorte, zonder de geestelijke vernieuwing der menschelijke zielen en vooral van die der arbeiders, wordt het komende Rijk van het Socialisme een rijk van verburgerlijking der wereld. In dat rijk wordt de geest vervolgd, het geweten geloochend, de ziel gemarteld en de mensch aan slavernij en heerendienst overgeleverd.

Alleen door omkeering van den mensch naar het Godsrijk kan de geestelijke burgerlijkheid bestreden en het storten der zielen in den nacht van een algemeene verburgerlijking voorkomen worden.

Heden, zooals in alle beslissende oogenblikken der wereldgeschiedenis, staat de menschheid — thans in de eerste plaats de arbeidersklasse — voor den tweesprong.

AAN DE POORT VAN EEN NIEUWE WERELD

Het Kanon vraagt wederom brutaal het woord, het dondert zijn geweldsboodschap over de hoofden der menschen, maar op deze plaats kunnen en mogen wij het elke aandacht weigeren in het vaste vertrouwen, dat zijn heerschappij ten einde neigt.

Waarop berust dat vaste vertrouwen?

Er is al herhaaldelijk gewezen — trouwens wie ziet het niet? — op de groote verschillen tusschen Augustus 1914 en September 1939. Het grootste verschil is — door minister Chamberlain teekenend uitgesproken — dat geen der volken wilde noch wil, wat toch is gebeurd.

Waarom het toch gebeurde? Omdat — meent *Rom Landau* in zijn jongste boek: *Love for a country* — de door Geloof, Wetenschap en Economie geschapen nieuwe gedachten nog niet zijn doorgedrongen tot de ouderen van ons geslacht, waaruit regeeringen en bestuurslichamen voor het grootste deel zijn gerecruteerd. Misschien zeggen wij het niet heelemaal goed. De ideeën drongen wel door, maar het echte geloof aan en het vertrouwen in hun waarde ontbrak en daarmee de moed, om de denkbeelden in de practijk over te brengen.

Landau schreef het boek uit dankbaarheid aan zijn tweede vaderland: Engeland. Hij heeft Engeland en de Engelschen hartstochtelijk lief gekregen, maar blind is zijn liefde niet. Integendeel, Engeland heeft wellicht nooit een vriend gehad, die het zoo moedig en onomwonden zijn feilen toonde. Hij verwijt het Engelsche volk te groote individualiteit en eigendunk, verwaandheid, huichelarij, achterlijkheid uit hoogmoed enz., maar tegelijk ziet hij in de Britsche natie de kracht en de roeping om een nieuw en beter wereldgemeenebest te vestigen.

Wij vinden hier 'n treffende overeenkomst met de verwachting der Britsche Israël Beweging [1]). Op grond van Bijbelsche profetieën en symboliek der Cheopspyramide verwacht de B.I.B. de komst van Gods Koninkrijk op aarde, waarbij de Britsche volken het bemiddelend instrument zullen zijn; Landau verwacht uit de geestelijke

[1]) Men kan met deze beweging in kort bestek kennismaken door het boekje „Waar bleven de Tien Stammen van Israël?" door dr. L. A. Rademaker.

revolutie, welke hij op schier alle terreinen des levens in gang ziet, de komst van een Wereldgemeenebest, waarbij ook de Britsche volken een hoofdrol zullen vervullen en hij schrijft op blz. 370 de reeds in vervulling gegane profetische woorden: „Als wijsheid en goede wil niet in staat zijn de menschen de dwaasheid te doen inzien van hun pogen, de wereldproblemen met nationale methoden op te lossen, zal het geweld der omstandigheden hen daartoe dwingen." S. de Madariga zegt in zijn boek „The World's Design" hetzelfde aldus: „Het vaderland van de zelfregeering moet tot de wereld zeggen: Ik geloof in het Wereldgemeenebest, dat is het éénig noodige." Het gaat dus om een uitbreiding van het oude psalmvers:

> Ai ziet, hoe goed, hoe lieflijk het is als zonen
> van *verschillend* huis als broeders samenwonen.
> (Ps. 133).

Landau schreef over en voor het Britsche volk, maar feitelijk is zijn boek geschreven voor alle volken, want alle volken worstelen met de door hem behandelde problemen, welke daardoor vanzelf wereldproblemen geworden zijn. Daarom hopen wij, dat zoo spoedig mogelijk een goede Nederlandsche vertaling tot stand komt. Wij kennen op het oogenblik geen ander boek waarin zoo duidelijk voor den leek de vraagstukken van Religie, Politiek, Wetenschap, Economie, Psychologie enz. in hun huidige branding en beweging worden besproken. Zeker, erg diep gaat Landau niet, maar dat is in dit geval een deugd. Zonder den lezer te vermoeien, geeft hij bijv. een voor ieder verhelderend overzicht in uiterst moeilijke vraagstukken als de Relativiteitsleer van Einstein, het Dunne-Effect en dergelijke. Landau onthult zich verder als een meesterlijk syntheticus. Hij weet — zonder dat men ook maar een oogenblik aan tendenz of opzettelijkheid denkt — de eenheid van grondslag in de bontste verschijnselen aan te toonen en den lezer van a tot z te boeien, omdat interviews met personen, die wij allen kennen, den tekst verlevendigen. Er ligt een ontzaglijke studie achter dit boek, maar dit merkt men nauwelijks, omdat de schrijver geen pen op het papier zette, vóór hij de mannen, die hij sprak door en door begrepen had.

Met zijn reportersboek heeft hij nagenoeg alle Engelsche en in Engeland vertoevende kopstukken afgereisd: de leiders van den Godsdienst, van de Politiek, der Wetenschap, der Opvoeding, der Zakenwereld, der Wijsbegeerte, der Vrouwenbeweging, van de Rechtspraak, het Occultisme en van de Economie. Het boek bevat interviews met: de aartsbisschoppen en voorgangers der Kerken in Engeland; politici als Lord Samuel, Attlee, Eden, De la Warr, Lansbury, Hore Belisha, Mosley (de Engelsche fascist), Stafford, Cripps e.a.; zakenmannen als Runciman, Stamp en Rowntree, met wie hij o.a. de vraag behandelde of verchristelijking der economie mogelijk is; ge-

leerden als Eddington, Dunne, Einstein, wien hij vroeg of coördinatie van wetenschap en religie mogelijk is; opvoedkundigen als De la Warr, Mansbridge en Moberly; letterkundigen als Priestley, Rebecca West, Spender, Eliot en Unwin; autoriteiten uit „The kingdom of Eve", ja zelfs de Biologisch-dynamische landbouwmethode werd besproken en warm aanbevolen. Er is letterlijk niets van het Engelsche volksleven aan Landau's aandacht ontsnapt, maar de lezer, van welke nationaliteit hij ook zij, moet toch telkens tot zich zelf zeggen: het is, of hij *mijn* volksleven beschrijft en dat optilt tot het niveau van een..... wereldvolksleven. Nogmaals, wij kennen geen tweede boek, dat zoo synthetisch tot een wereldvolksleven opvoedt, wat bij Landau beteekent wereldbroederschap, want deze schrijver is vol van de liefde tot Christus en de „restauratio in Christo" (herstel der wereld in Christus) is zijn éénige, maar ook rotsvaste hoop.

Daarom moet dit boek gelezen worden, ook door hen, die Landau's hoop en verwachting nog niet deelachtig zijn.

Wij moesten bij de lezing telkens denken aan Tolstoi en zijn diepe woorden: „God wilde niet, dat ieder mensch voor zichzelf leefde en daarom openbaarde Hij hem niet wat hij voor zichzelf noodig heeft. Hij wilde, dat de mensch in broederschap zou leven en daarom openbaarde Hij hem, wat allen tezamen noodig hebben en dus ook een iegelijk."

Ter kennismaking met dit van leven trillende tijdsboek gaan wij hieronder iets mededeelen uit het hoofdstuk: *„The Mission of Britain"* (De roeping van Engeland).

ENGELANDS ROEPING

In geestelijke crises is het, meent Landau, dat naties, evenals individuen, hun werkelijke waarde moeten bewijzen. Zij moeten hun waarde bewijzen of ondergaan. De meeste Britten, al geven zij het niet toe in woorden of verbergen zij het onder een masker van onverschilligheid, weten dit. Engeland heeft nationale en internationale verplichtingen.

Er is van Engelschen kant echter nog heel wat te doen, voor het land door zijn voorbeeld hen zal bezielen, die begeerig zijn het te volgen. Zoolang zijn politiek wordt geleid door zelfzucht en niet door het besef van verantwoordelijkheid, zoolang de leidende klassen onverschillig blijven voor sociaal onrecht en huichelarij het nationale leven blijft vergiftigen, zoolang zal het niemand van zijn roeping overtuigen. De Septembercrisis (1938) heeft veel gedaan om de natie uit haar luie zelfgenoegzaamheid wakker te schudden.

Zij heeft ook de traditioneele Britsche bewering dat de dingen nooit zoo ernstig zijn als ze schijnen, geschokt, maar van een algeheelen omkeer in denken en houding is, meent Landau, nog vrij weinig te bespeuren. Nog altijd achten vele Britten hun eigen land en leven onberispelijk en het beste in de wereld.

Voor deze verblinding acht Landau de oudere generatie in hoofdzaak verantwoordelijk. De jonge generatie moge minder kennis hebben en een minder sterk karakter, zij is de meerdere in eerlijkheid en waarheid. Er bestond in Engeland altijd een psychologisch verschil tusschen oud en jong, maar in crisistijd kan het moeilijk voldoening geven, dat de hoofdmacht op letterlijk alle terreinen des levens berust in de handen der ouderen en dat, op zeer weinig uitzonderingen na, de jeugd van de leiding der nationale belangen is uitgesloten. De jeugd moge nog zoo sterk de onvruchtbaarheid van de oude denkbeelden omtrent bezit, nationalisme, verdraagzaamheid, imperialisme voelen, haar ontbreken de middelen om haar denkbeelden op de ouderen over te brengen en om de wereld te toonen, dat Engeland langzaam zijn afgeleefde, materialistische leerstellingen wegwerpt.

De ouderen praten wel veel over den adel en de roeping der jeugd, maar, als het er op aankomt, blijkt steeds, dat zij geen werkelijk vertrouwen in de capaciteiten der jeugd stellen en hun voorbeeld wordt door het land gevolgd. Dat kan niet verbazen. Een land dat in de laatste eeuw meer premiers van over de 70 en zelfs 80 jaar heeft gehad dan eenig ander land, een land welks rechters van boven de 80 jaar weigeren plaats te maken voor jongeren, een land dat een uitstekend zakenman van 60 jaar nog rijkelijk jong acht, zal makkelijker gelooven, dat van dertigers en veertigers geen voldoende verantwoordelijkheid voor nationale posities kan worden verwacht!

De leeftijdskwestie is niet de eenige welke het land in twee gescheiden kampen verdeelt. In elke sociale en beroepsgroep bestaat een minderheid, welke het juiste inzicht heeft en reeds denkt en voelt in toekomstvormen. Deze gelooft in ethische beginselen, heeft diepe geestelijke overtuigingen,

pleit voor wereldbesef inplaats van een besef ,dat alleen door enge, nationale belangen wordt aangedreven, en zij is bereid persoonlijk de noodzakelijke offers te brengen. Het zijn echter de menschen met uitgeleefde ideologieën, die de macht hebben om hun inzichten aan het land op te leggen. Het is daarom in deze tijden van steeds groeiende crises dringend noodig, dat de minderheden zich aaneensluiten, want alleen door samenwerking kunnen zij de massa bereiken en geleidelijk invloed op de regeerders krijgen. Over één punt zijn de menschen van het goede inzicht het heelemaal eens, dat namelijk de eindverantwoordelijkheid berust bij het individu en dat dus niets minder dan een *geestelijke revolutie* noodig is, want het is duidelijk, dat in een natie van individualisten geen belangrijke verandering mogelijk is, wanneer niet het individu bij zichzelf begint. Hier ligt de moeilijkheid, want de Engelschman is zóó individueel, dat hij voor intellectueele originaliteit terugschrikt. Hoewel individualist bij instinct, wil hij intellectueel graag kuddedier en traditionalist zijn en is hij onverschillig voor andermans zaken. Toch kan men den medemensch niet werkelijk helpen en zichzelf tot voorbeeld stellen, tenzij men eerlijk beproefd heeft, diens problemen en inzichten te begrijpen.

DE FOUT DER TOTALITAIREN

Een hervorming der massa zooals in de totalitaire landen is op z'n best een hervorming van gewoonten en methoden. *Hitler en Mussolini hebben het hart der fascistische massa's niet veranderd.* Zij hebben begeerte en jaloerschheid niet uitgeroeid, al kunnen zij de richting dezer aandriften gewijzigd hebben. Zij hebben nieuwe standaard-waarden in de plaats van de oude ontworpen, maar zij hebben weinig of niets gedaan om den geest welke achter deze waarden staat, te veranderen. Geen uitwendig gezag kan de geestelijke verandering van den individu bewerken, want de mensch kan alleen zelf het kwade in zich overwinnen (bijna woordelijk de gedachte van Ouspensky, Rad.). Leiders kunnen echter wel den mensch tot het inzicht brengen van de noodzakelijkheid der zelfoverwinning en hen bezielen door hun voorbeeld. Velen vragen: Wat geeft het mijzelf te verbete-

ren als mijn medemenschen schoften blijven? De mensch, antwoordt Landau, streeft niet naar wijsheid en goedheid, om anderen na te doen of indruk op hen te maken, maar omdat een innerlijke drang hem tot zelfvolmaking aandrijft. Hij houdt b.v. niet op lief te hebben, omdat zijn omgeving ook niet het geluk, uit zijn liefde geboren, meevoelt.

Wat is het doel van de geestelijke verandering? In de eerste plaats: het scheppen van een juiste verhouding tusschen ons en de Godheid. Zonder die verhouding blijft ons waarde-oordeel verkeerd, is er geen centraal idee noch zin in ons leven. In meer practisch opzicht bestaat zoo'n hervorming in *het overbrengen van onze denkbeelden uit de sfeer van theorie in die van de praktijk.* Dat is moeilijk, maar men bedenke, dat op het terrein van den geest de afstand tusschen pogen en bereiken veel kleiner is dan in de stoffelijke wereld.

De elementen, welke een verheven geestelijk ideaal vormen, veranderen nooit. Ze zijn: waarheidsliefde, onbaatzuchtigheid, weldadigheid en liefde. In dezen tijd is de onbaatzuchtigheid het belangrijkst. Het materialisme van de laatste honderd jaar heeft het bezit eenzijdig op den voorgrond gebracht en onze heele houding daartegenover verdraaid. Zoowel de mensch die bezit aanbidt als hij die dit als immoreel veroordeelt, nemen die houding aan, want niet bezit is kwaad, maar bezitzucht. De ideale samenleving is niet zonder onderscheid in weelde, maar eene, waarin de burger zich meer van haar heeft losgemaakt. Dat losworden van weelde is nog maar één stap naar die grootere vrijheid, waarin zelfs humane verhoudingen, gelooven en ideeën geen tyrannieke macht meer over ons uitoefenen.

Leiderschap en opvoeding, hetzij religieus of wereldlijk, welke niet den geest van zelfzucht bevrijden, schieten in een van hun belangrijkste plichten te kort.

DE WARE DEMOCRATIE

Het is duidelijk, dat in crisistijd het leiderschap groote beteekenis heeft, maar de laatste jaren werd de glans van het Eénleiderschap zoo groot, dat zelfs in Engeland voor

velen het leiderschap een bijna gewijd karakter kreeg.

Een van de groote voorrechten der Democratie is echter, dat zij niet afhankelijk is van één leider, al kan en mag hij ten slotte de juiste leider blijken te zijn, maar van een aantal leidende individuen. De kreet om den leider is feitelijk een teeken van nationale zwakheid. Geen gezonde natie heeft noodig de bevelen van één man op te volgen en geen gezonde natie aanvaardt zoo'n iemand. Waren Rusland, Duitschland en Italië niet sociaal, moreel en economisch in moeilijkheden geraakt, geen van drie zou zoo'n vruchtbaren bodem voor een leider geboden hebben.

Engelands grootheid is niet te danken aan de voorschriften van „leiders", maar aan het werk van tallooze individuen, die hun leiderkwaliteiten in hun eigen particulieren werkkring tot gelding brachten. Er is niets neerdrukkenders dan uit den mond van leidende Engelsche persoonlijkheden te moeten hooren: „Och hadden we maar een echten leider, een sterken man!" Al werkt het voorbeeld van een krachtig en moedig eerste-minister ongetwijfeld gunstig, van meer belang is, dat alle mannen en vrouwen in hooge posities tot stand brengen wat de tijd van hen vraagt. Indien ieder van hen was vervuld van het geloof en den moed, welke zij bij een eerste-minister verwachten, dan zou men niet om een leider behoeven te roepen. Intusschen kunnen leider, noch partijen of instellingen een nationale wedergeboorte tot stand brengen. Het zijn — ook in het huidige Engeland — altijd de individuen en niet de organisaties, die de moedigste pogingen ondernemen en de bezielendste voorbeelden geven. Maar de individueele streving heeft altijd een collectieve tegenpartij noodig. Leven op z'n best is nooit eenzijdig, het vraagt evenwicht. Exclusief individualisme is maar een beetje beter dan totalitaire uniformiteit.

Geen kuddeinstinct noch blinde massagehoorzaamheid maar individualisme is de bron, welke aan de Democratie leven geeft. Zonder individueele vrijheid, inspanning en verantwoordelijkheid kan geen democratie bestaan.

Doel der Democratie is *het algemeen welzijn,* dat niet door nationale grenzen mag worden beperkt. De volle verwezenlijking der Democratie is daarom: Wereldstaat, Wereld-

burgerschap en, bovenal, Wereldgeweten. Al de groote vraagstukken van onzen dag zijn niet nationaal maar supernationaal. Daaruit volgt, dat de wereldbelangen alleen door wereldinstellingen in vrede kunnen worden behartigd. Het dringendst probleem der volken is dat van den goederenruil, maar wij kunnen dat vraagstuk niet oplossen, zoolang we geen rekening houden met den werkelijken oeconomischen toestand van elk land op zichzelf doch met dien door politieke omstandigheden kunstmatig geschapen. De juiste vraag is: Hoe veel kan een natie redelijk consumeeren en produceeren? Voor een goed antwoord zullen we dus supernationale statistische organisaties in het leven moeten roepen, welke nauwkeurige gegevens verschaffen omtrent de consumptie- en productiemogelijkheden van elk land. Op grond van zulke gegevens is alleen een billijke verdeeling van grondstoffen mogelijk. In plaats van te denken aan import- en exportcijfers, moeten wij leeren denken in distributiecijfers en in de eischen van een goederenruil, welke rekening houdt met de behoeften en de capaciteiten van elk land. En als de balans van een door natuurlijke oorzaken armen staat een deficit moet hebben, is het plicht van de rijke staten in een crediet te voorzien.

Het vraagstuk van de werkeloosheid kan ook niet nationaal worden opgelost. Het hangt nauw samen met emigratie, ook een wereldprobleem. De Jodenkwestie is zoo duidelijk een wereldprobleem, dat elk nader bewijs overbodig mag heeten. Ook het koloniale vraagstuk hangt ten nauwste samen met de emigratie- en grondstofproblemen.

Het denkbeeld van wereldinstellingen wordt veel minder revolutionnair dan het schijnt, meent Landau, als we ons herinneren, dat dergelijke instellingen reeds bestaan: het Internationaal Arbeidsbureau te Genève, het Internationaal Gerechtshof in den Haag, de Bank voor Internationale Betalingen te Bazel, het Roode Kruis, de Universeele Postunie, de Vrijmetselarij, de Padvinders Beweging. Al deze instellingen hebben den weg gevonden, om patriottisme te verzoenen met een supernationale loyaliteit. Men prate nu niet — smeekt Landau — de oude generatie en hen die de regeermacht bezitten na, als ze zeggen, dat

wereldinstellingen en een wereldgeweten wel heel mooie abstracte idealen zijn, maar in de praktijk niet te verwezenlijken, omdat „de massa's er niet rijp voor zijn". Het enthousiasme waarmee de beginselen van den Volkenbond werden begroet, bewees dat millioenen meer voelen voor wereldontwerpen dan bekrompen nationale. Zoolang we zelfzuchtige nationale oeconomie nog niet vervangen hebben door een universeele wereldoeconomie blijven Evangelie en Broederschap theorieën en niets meer dan dat.

Het is vanzelfsprekend, besluit Landau, dat Groot-Brittanje met zijn ervaring als centrum van een wereldrijk, zijn rijkdom, democratische tradities, zijn zin voor werkelijkheid en rechtvaardigheid en, vooral wegens de beslist christelijke inslag van zijn beschaving, *het* land is om den weg te banen naar verwezenlijking van wereld-beginselen. De opmarsch naar wereldstaat is volstrekt niet onvereenigbaar met patriottisme, want geen land kan anderen leiden uit den poel van nationale haat en jaloerschheid, als het niet eerst die anderen heeft overtuigd door zijn voorbeeld en dus door mobiliseering van het beste dat het in zich heeft. Door geweld kunnen volken wel tot een haat kweekende onderwerping worden gebracht, maar niet tot een aanvaarding van wereldbeginselen.

Brittanjes zending bestaat in een drievoudige inspanning: die van het individu, die van de gemeenschap en die van de natie. De eerste vraagt persoonlijke innerlijke verandering, de tweede leidt in de politieke sfeer tot versteviging der democratie en in die van het alledaagsche leven tot universaleering van kennis en cultuur. Op die manier groeien van zelf de vraagstukken uit tot wereldvraagstukken en de natie kan het besluit nemen den weg naar een Wereld-Gemeenebest op te gaan. Het denken in wereldvormen beteekent het denken in de menschheid omvattende vormen.

In deze drievoudige inspanning bezit Groot-Brittanje den sleutel naar eigen grootheid en wereldeenheid.....

Bij A. J. G. Strengholt's Uitgevers-Mij N.V. verscheen tevens van de hand van

Dr. L. A. RADEMAKER

AAN DE POORT VAN DEN NIEUWEN TIJD

ONZE GEESTELIJKE EN MAATSCHAPPELIJKE REVOLUTIE

INGENAAID *f* 2.90 GEBONDEN *f* 3.90

Dit uitzonderlijk boek, dat tot ieder veel te zeggen heeft, is een internationaal openbaar spreekgestoelte en de samensteller is eigenlijk meer impresario dan auteur. Hij noodigde mannen uit de geheele wereld op de tribune, stelt ze met een enkel woord voor en maakt verslag van hetgeen zij te zeggen hebben.

Slechts één criterium was voor de uitnoodiging beslissend: of de sprekers zich bezonnen op het beangstigend probleem, dat ons allen in zijn ontzaglijke greep houdt: Hoe komen wij uit deze wereld van geestelijke en stoffelijke ellende, van verwarring en oorlog, naar een betere wereld met een gelukkiger menschheid? Het zal den lezer verrassen, evenals het den samensteller verraste, dat zooveel mannen (theologen, philosophen, biologen, sociologen, psychologen, psychiaters, occultisten, theosophen, natuurkundigen, schrijvers, zieners en dichters) zich met dit vraagstuk bezighielden. Maar nóg verrassender en vooral verblijdend is, dat de besten en scherpzinnigsten van ons huidig menschengeslacht tot bijna dezelfde slotsom en tot nagenoeg hetzelfde antwoord komen. Zij ontdekken opnieuw, in de eerste plaats met hun verstand, dat de Groote Leeraar der menschheid was en is: Jezus Christus. Niet de Christus der kerken, die hem verdogmatiseerden, op het eeregestoelte naast God in den hemel plaatsten, doch verder zijn levensleer in den wind sloegen, maar de Profeet van Nazareth, de Prediker op den berg, die de alleen juiste politiek, de alleen juiste oeconomie en het eenig standhoudend geluk voor altijd heeft verkondigd.

De wereldleeraars, die in dit boek spreken (Krishnamurti, Martin Kojc, Albert Schweitzer, Kagawa, Inayat Khan, Stanley Jones, Berdjajef, Buchman, Mecklenburg, Huebner, Rudolf Steiner, Bierens de Haan, Wannée, van Os, enz., enz.) hebben kennis genomen van alle bestaande politieke, oeconomische en wijsgeerige stelsels. Daarom

komt men ook in aanraking met wijsgeeren, denkers en kunstenaars van alle tijden; de wereldleeraars in dit boek zien allen de groote mislukking van het Christendom, de oorzaak van alle vroegere en tegenwoordige ellende in ongehoorzaamheid aan de leer van Christus, dat wij God moeten liefhebben boven alles en den naaste als ons zelf, dat concurrentie moet plaats maken voor coöperatie, het streven „aan elkaar te verdienen" moet vervangen worden door „het elkaar dienen."

Dit boek brengt dus een blijde boodschap, maar ook een ernstige, want het leert, dat wij zelf de Toekomst, zoowel de rampzalige als de gelukzalige, in eigen hand hebben.

Ondergang of Opgang?

Behandelt dit boek dan niet het vraagstuk, dat ieder onzer onmiddellijk aangaat? Op het oogenblik althans bestaat er in Nederland geen ander geschrift met zooveel wereldomvattende beschouwingen over het wereldellende-probleem en met een zóó'n eenstemmige oplossing van het vraagstuk der vraagstukken.

Het is een oriënteeringstafel voor en in de..... Nieuwe Wereld, die komende is.

Ieder doe er zijn winste mee, want het trilt van nieuw leven!

EEN GREEP UIT DEN INHOUD:

Beschouwingen over: Nicolai Lenin of Jezus Christus?; Psychoanalyse en Kinderopvoeding; Psychiatrie en Parapsychologie; Geestelijk Défaitisme en Pessimisme; Geestelijke durf en Optimisme; De groote reis in den levenssneltrein; De rijzende kerk; Wat dunkt U van den Christus? Het Christendom en de Wereld; De eeuwige Christus in ons geweten; De Paaschzon voor altijd over Golgotha opgegaan; Heeft het Leven zin? Heeft het Leven waarde?; De nieuwe samenleving in haar puberteitsstadium; Het offer, de grondgedachte van alle religie en moraal; De crisis der beginselen; De wereld van den geest; Het Andere en de Andere; Krishnamurti en de dynamiek van het leven; De boodschap der Geesten; De plaats van den Mensch in het heelal; De dynamische geloofsbelijdenis; Levenshoudingen van den modernen mensch; Verlangen naar nieuwe religie; Openbaring en haar toegangswegen; Germaansche religie; De zondeval der cultuur; De tot misdaad vervallen mensch; De Ironie der geschiedenis; Wetenschap en Religie; De koninginnewaarde der theologie; Het leerboek over het leven; De gouden standaard van den inwendigen mensch; Christus in Japan; Het groeiend nationaal bewustzijn en zijn belofte; Nieuwe tijden, Nieuwe zeden; Kerstgedachte en Kerstdaad; Sylvester roept ons op den wachttoren; Het wonder en de zegen der Stilte; Hoe kom ik met het leven en met den dood in het reine? Albert Schweitzer; De kosmische openbaring van den geest; Wij en ons levenslot.

ERICH SYLVESTER:

HET WEZEN VAN DEN MENSCH

WIJSHEID UIT MORGEN- EN AVONDLAND

Geautoriseerde bewerking van Dr. L. A. RADEMAKER
Band, omslagversiering en titelplaat van ANTON PIECK

INGENAAID *f* 4.50 GEBONDEN *f* 5.90

Dit boek bevat documenten van wijsheid en cultuur uit een tijdvak van bijna 5000 jaren en een keurverzameling van grootendeels onbekende of tot dusver verwaarloosde getuigenissen omtrent menschelijke wijsheid. Het geeft in eenheidsverband wat zeven wijze volken der aarde over het menschelijk wezen hebben gedacht: Chineezen en Indiërs, Egyptenaren en Babyloniërs, Joden, Perzen en Grieken.

Het handelt over de wijsheid van oude volken, kostelijke erfenis van de Oostersche wereld en Griekenland aan het huidig Europa, het stelt die ter beschikking van den Europeaan onzer dagen en het meent, dat Europa daarbij niet alleen historisch maar ook van zuiver menschelijk standpunt belang heeft, want deze documenten, welke dateeren van 3000 v. Chr. tot einde der vorige eeuw — geven antwoord op vragen welke nog heden brandende vragen zijn, in één woord op eeuwige problemen.

Immers het spreekt over het menschelijk wezen, evenbeeld van God, maat, middelpunt en meester van de dingen in een tijd, waarin het geloof om het evenbeeld Gods meer dan ooit is geschokt, waarin de mensch gedwongen wordt voor zijn geestelijk bestaan te worstelen en waarin ieder voor zich te midden der algemeene crisis- en ondergangsstemming aan den wankelen grondslag van zijn menschelijk bestaan wordt herinnerd, omdat aan bijna iedereen de eeuwige zin van het menschelijk bestaan verduisterd of vernietigd toeschijnt.

Het boek zoekt zeer nadrukkelijk een breeden lezerskring; het is geen wetenschappelijke bronnenverzameling voor vakmenschen, noch een litteraire bloemlezing voor fijnproevers, maar een boek over menschkunde voor iedereen; voor ontwikkelden en voor leergierigen, voor oude en jonge menschen — een boek voor ieder wien de menschelijke

aangelegenheden ernstig ter harte gaan en die vreugde vindt in het nadenken over het groote en schoone, dat altijd heeft bestaan en dat den tand des tijds heeft getart. Van den lezer vraagt het boek aanvankelijk niets dan den ernst der bezinning en de vreugde van het nadenken.

De documenten zijn verschillend van aard; zij bestaan uit oorkonden over godsdienst en wijsbegeerte, mythen, sprookjes en legenden, redevoeringen en gelijkenissen, brieven van wijzen, zieners, opvoeders, artsen, rechters, staatslieden en uit nog andere levendige of beeldrijke taalmonumenten van het Oosten en de Grieksche Oudheid. Zij houden zich bijzonder bezig met mythische en legendaire overlevering, omdat deze het zuiverst, eenvoudigst en oorspronkelijkst het menschelijk wezen weerspiegelen en daarom juist tot den hedendaagschen, zijn spoor bijsteren, mensch meer te zeggen hebben, dan men gewoonlijk meent. De artikelen werden zoo gekozen, dat zij op den voorgrond plaatsten hetgeen de verschillende volken, trots alle scheiding, menschelijk met elkaar verbindt door een sterk op elkaar lijkend of gelijk gedachten- en gevoelsleven. Het wil niet zoo zeer het aan een bepaald volk eigene overleveren, als wel de almenschelijke wijsheid der zeven genoemde volken, opdat in het bijzonder de religieuze, dichterlijke en wijsgeerige beschouwingen en voorstellingen van het Oosten en Griekenland den lezer voorkomen te zijn dialecten van dezelfde taal, de taal van den Menschelijken Geest, de Menschelijke Ziel en het Menschelijke Hart.

Een boek, waaraan zoowel uzelf, als later: uw kinderen, vreugde zullen beleven!